RAUL ZELIK

Sermayenin Yaşayan Ölüleri

Siyasi Canavarlar ve Yeşil Bir Sosyalizm Üzerine

ÇEVİREN
DİLEK ÇINAR

iletişim

RAUL ZELIK 1968 yılında Münih'te doğdu. Siyaset bilimci, çevirmen ve gazeteci. Medellín'deki Kolombiya Milli Üniversitesi'nde Uluslararası Siyaset alanında doçent olarak çalıştı ve Bogota, Berlin ve Kassel Üniversiteleri'nde dersler verdi. Yıllardır aktif bir sosyal eylemci olarak özellikle İspanyolca konuşulan ülkelerde siyasi çatışmalar konusunda araştırmalar yürütmektedir. Almanya'da 2012'de üye olduğu Sol Parti'nin (Die Linke) 2016'da yönetim kuruluna seçilmiştir.

Wir Untoten des Kapitals.
Über politische Monster und einen grünen Sozialismus
© 2020 Suhrkamp Verlag AG, Berlin

İletişim Yayınları 3206 • Politika Dizisi 226
ISBN-13: 978-975-05-3376-1
© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Celal Galip

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RAUL ZELIK

Sermayenin Yaşayan Ölüleri

Siyasi Canavarlar ve Yeşil Bir Sosyalizm Üzerine

Wir Untoten des Kapitals
Über politische Monster und einen grünen Sozialismus

ÇEVİREN ***Dilek Çınar***

iletişim

Malik ve Paula için,
biz denedik...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 7

Önsöz 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Zombileştirme! 15

Zombi kadavrası 15

Siyasi canavarlar 27

Sol nedir? 34

İKİNCİ BÖLÜM

Çevengur'dan Sonra 51

Çevengur 51

Yeni bir Sol Yeşil Mutabakat? 54

Sol hükümetler ... ve sağ reformlar 77

"Sosyal ilerleme" nasıl başarılabilir? 92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kar Küreyici - Lokomotifler, Devrimler ve İmdat Frenleri Hakkında 103

Kar küreyici 103

Sosyalist devrimler: Rusya, Çin, Yugoslavya 111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Bir Sosyalizm Kavramı 131

Bir paradigmanın sonu – değer üretimi artık toplumsal zenginlik yaratmadığında 131

Yeşil devrim: Metabolizmanın kısıtlanması 138

Plan-piyasa-hangisi? 167

Liberalizmden konsey demokrasisine – ve tekrar geriye? 196

Bir parentez: Venezuela – "protagonist" bir demokrasinin yükselişi ve çöküşü 202

BEŞİNCİ BÖLÜM

Yapılabilecek Nedir ve Dönüştürücü İktidarın Kaynağı Ne Olabilir? 213

Ayna nöronları veya sadece ortalama olan? 213

İktidar, kaba kuvvet, hegemonya 226

Sonsöz 255

1989 255

Dizin 263

TEŞEKKÜR

Bu kitap üzerinde çalışırken, siyasi veya akademik bağlamlarda dahil olmuş olduğum sayısız tartışmaya geri döndüm. Doksanlı yılların başında bir üniversite öğrencisiyken okumuş olduğum metinlere tekrar göz attım ve dünyanın çok farklı yerlerinde gerçekleşmiş olan siyasi müzakereleri hatırladım – Latin Amerika'daki çiftçi örgütlerinde; Avrupa'da eğitim kurumlarında ve sosyal ağlar kapsamında; Kolombiya'da ve Almanya'da üniversitede; siyasi grupların içinde. Tüm tartışmış olduğum ve hâlâ tartıştığım kişilere teşekkür borçluyum.

Özellikle anmak istediklerim, bu metnin bazı motiflerini yayınlayabildiğim İsviçre menşeli *Wochenzeitung* gazetesinde çalışan meslektaşlarım; bana bir burs imkânı tanıyarak bu metnin yapısını oluşturmamı mümkün kılan "Büyüme Ötesi Toplumları" adlı Jena'daki araştırma enstitüsü ve ayrıca özellikle Christine Schickert ile geçmiş yıllarda beni eski ve yeni sosyalizm tasarımları konusunda düşünmek için defalarca cesaretlendirmiş olan Klaus Dörre. Sosyal ağlarda aktif ve bazen aksi, bazen fazla katı, ama çoğu zaman da zeki "kalabalığa" ise feminist ve enternasyonalist bir dönüşüm ajandası konusundaki fikirlerimi düzenlemeye yardımcı oldukları için minnettarım. Ayrıca Alex Demirović, Klaus Meschkat ve César Rendue-

les ile –maalesef çok nadiren– yaptığımız görüş alışverişi ve beni iklim sorusu bağlamında zamanın işaretlerini görmek konusunda dürten Birgit Mahnkopf'un çok eleştirel ve zeki yorumları da önemliydi. 2018 yılında vefat etmiş olan ve on yıllar boyunca toplumsal ilişkileri ve doğa ilişkilerini birlikte düşünmemiz gerektiğini dile getirmiş olan, küresel bir eko-sosyalist düşüncenin öncüsü olarak Elmar Altvater'i de anmak isterim. Son olarak da Suhrkamp Yayınevi'ndeki editörlerim Christian Heilbronn ve Heinrich Geiselberger'e ve hep eleştirel bir bakışla, ama hep de cesaretlendirici ve kayıtsız koşulsuz bir dostlukla argümanımın çelişkilerini ve zayıf yönlerini dile getirmiş olan Jana Paregis'e özel bir teşekkür borçluyum. Sensiz, Jana, bu işin altından kalkamazdım.

Önsöz

Covid-19 pandemisi Avrupa'ya ulaştığında ve birçok ülkede sokağa çıkma yasakları ilan edilmeye başlandığında, elinizde tuttuğunuz bu kitap yayınevinde düzenleme aşamasındaydı. Henüz bu hastalığın toplumları ve küresel ilişkileri nasıl etkileyeceği belli olmasa da, olan bitenlerin ışığında bu kitabın temel sorusu daha da ivedilik kazandı. Artık üretim ve yaşam biçimimizin ekolojik ve sosyal nedenlerden dolayı sürdürülemez hale gelmeye başlamış olması ve bizim hem kapitalizmin, hem de sosyalizmin bugüne dek bildiğimiz biçimlerinin dışına çıkacak bir karşı tasarım üzerine düşünmemiz gerektiği tezi bu metnin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Covid-19 krizi ekonomik sistemimizin tüm absürtlüğünü ve kırılganlığını gözler önüne seriyor. Trilyonlarca dolar ve Avro finans piyasalarını ve holdingleri kurtarmak için mobilize edilirken, en zengin sanayileşmiş ülkeler bile sağlık sistemlerinin çöküşüne şahit olmaktalar. İspanya'da çocuklar bir aydan beri sokağa çıkma yasağı nedeniyle evdeler; oysa haftalar boyunca "ekonomiyi ayakta tutmak" adına normal bir şekilde üretmeye ve çalışmaya devam edildi. Hemen her yerde boşaltılmış market rafları, kriz anlarında piyasanın kendi kendini tedavi etme açısından hiç de güçlü olmadığının göstergeleri. ABD'de silah

satan dükkânların önünde oluşan kuyruklar ise herkesin bir diğerini her şeyden önce bir rakip olarak görmesinin nereye varacağına işaret ediyor. Fransa'da ise finansal kısıtlamalar yoluyla "sıskası çıkarılmış" sağlık sisteminin sağlayamadığı güveni artık sokaklarda devriye gezen askerlerin yaratması bekleniyor sanki. Tüm dünyayı sarmış olan ve sosyal medyada yayılan yalan haberler ve dünyanın sonunun geldiğini anlatan hikâyeler de bunların cabası.

Bütün bunlar gerçek. Gerçekliğin başka bir parçası da, bu krizin hemen her şeyin tekrar pazarlık konusu olabileceği bir "açılım" ânını temsil ediyor olması. Acilen inşa edilmek durumunda kalmış hastanelerin görüntüsü ne kadar ürkütücü ve aniden küreselleşmeden vazgeçerek çökecek bir ekonomi ne kadar korkutucu ise de, bu durumun her şeye rağmen cesaret veren özelliklerini de göz önünde bulundurmalıyız. Dünyanın her yanında en zayıf konumda olanları, yani ilerlemiş yaşından ya da altta yatan hastalıklarından dolayı yoğun bakımda tedaviye ihtiyacı olacakları korumak adına sosyal hayata yönelik ağır kısıtlamalar kabul görüyor. "Flatten the curve" [Eğriyi düzleştir – ç.n.] formülü tam da güçlü olanın kanunu geçerli demek değil; tersine dayanışma demek, çünkü piyasa mantığına kalsa yaşlılar ve hastalar sadece sinir bozan, sevimsiz bir "maliyet faktörü" teşkil ederlerdi. Toplumun hiç olmazsa bir an piyasaya direnç gösteriyor olması hiç de küçümsenecek bir gerçeklik değil.

Birçok hükümetin aldığı önlemler de siyasi tahayyül ufkunu yeniden bir nebze genişletmeye katkıda bulunuyor. Elbette – trilyonlarca Avro ve doların büyük kısmı bu kez de bankaları ve holdingleri, yani ilk aşamada süper zengin hisse senedi sahiplerini servet kaybına karşı korumak için kullanılacak. Ancak birdenbire ekonomiye ve sosyal politikalara yönelik öyle talepler de dile getiriliyor ki, daha birkaç gün önce bu taleplere sosyalist şeytan işi denirdi: neoliberal borsa uzmanları, firmaların (yabancılar tarafından satın alınmalarını engellemek için) kamusallaştırılmasını talep ediyorlar; maliye bakanları "dengeli bütçe" politikasını devre dışı bırakıyorlar; AB komis-

yon başkanı von der Leyen "müsrif Güney" bağlamında reddedilen Avrupa devlet tahvillerini hayata geçirmeyi tahayyül edebiliyor ve birçok ülkede hükümetler "helikopter parası" üzerine tartışıyorlar – bir tür geçici temel vatandaşlık geliri. Fransa Başkanı Macron, can çekişen küçük boy işletmelerin kira, elektrik ve su borçlarını kararname ile siliyor ki bu şaşırtıcı; çünkü siyasetin özel sözleşmelere sözde müdahale etme hakkı yok; ve Avrupa'da bir dizi ülkede aniden sanayinin dönüşümüne gidiliyor: otomotiv yan sanayi işletmeleri tıbbi araç gereç üretimine yönelsin deniliyor. Bu her tür sosyalist projenin çekirdeği olan, ekonominin ihtiyaç temelli ve demokratik olarak planlamasının en azından gerçek bir seçenek olarak ortaya çıktığı bir an.

İklim politikaları nedeniyle uzun süredir dile getirilen talepler de krizde birden gerçek oldu. Uçak filoları havalanamıyor; büyük gezi gemileri limanlara yanaşamıyor; milyonlarca insanı bira içmek için kendi memleketlerindekinden hiç de farkı kalmamış yerlere ulaştıran, çığırından çıkmış kitle turizmi felç olmuş vaziyette. Uydu görüntüleri hava kirliliğinin sadece Çin'de değil, Kuzey İtalya'da da birkaç günde dramatik bir şekilde azaldığını belgeliyor. Venedik'in kanallarında yine berrak sular akıyor ve Almanya'da 2020 yılı için öngörülen iklim politika hedeflerine ulaşılması –sera gazı salımlarının 1990 yılına oranla % 40 oranında azaltılması– aniden yalnızca muhtemel değil, hatta mümkün hale gelmiş durumda.[1]

Elbette bunlar yine de iyi haberler değil, çünkü Covid-19-pandemisi bütün dünyada milyonlarca insanın hayatına mal olacak. Olayların korkunçluğunu süslemek veya önemini azaltmak için hiçbir neden yok. Buna rağmen içinde bulunduğumuz ânı doğru kavrayabilmemiz gerekiyor: sürekli hız artırmak zorunda olan küresel kapitalist makine birden durdu ve bu ulusal sınırlardan bağımsız olarak hepimizi etkiliyor. Elbette herkesi aynı şekilde etkilemiyor, çünkü kamusal sağlık hiz-

1 Agora Energiewende, "Auswirkungen der Corona-Krise auf die Klimabilanz Deutschlands", Berlin, 2020, https://www.agora-energiewende.de/fileadmin2/Projekte/2020/_ohne_Projekt/2020-03__Corona_Krise/178_A-EW_Corona-Drop_WEB.pdf (tüm internet kaynaklarına en son erişim: Şubat 2020).

metleri kemer sıkma politikaları nedeniyle tahribata uğramış ülkelerde daha fazla insan ölüyor ve –çok fazla insanın yaşadığı bir evdeki işçi ailesi ya da konteyner kentlerde yaşamak durumunda olan mültecilerin tersine– kim Berlin-Zehlendorf veya Hamburg-Blankenese'de bahçesinde kurduğu ev ofisinde çalışabiliyorsa, bu yavaşlamanın belki de tadına varıyor. Ve yine de bu kriz üç noktayı hepimizin gözlerinin önüne seriyor: birincisi, bizi kapana kıstırmış olan hamster tekerleği durdurulabiliyor; ikincisi, insanlık birbirine öylesine bağımlı ki, sadece birkaç hafta içinde bir virüs gezegendeki bütün bedenlerin içinden geçerek kendini yeniden üretebiliyor ve üçüncü olarak da, son kertede mesele hayatın kendisidir; her toplumsal düzenin üzerinde uğraştığımız, ama hiçbir zaman tamamen kontrol edemeyeceğimiz bir (sosyolog Jason Moore'un deyimiyle) "yaşam ağına" sarılı olmasıdır.

Walter Benjamin, tarih felsefesi tezleri konusundaki bir ön çalışmasında devrimlerin Marx'ın düşündüğü gibi dünya tarihinin lokomotifi olmaktan çok "trende seyahat eden beşeriyetin imdat frenine"[2] asılmasıdır diye not etmiştir. İşte trenin kısa süreli durması, bütün kuralların ve anlaşmaların birden pazarlığa açık hale gelmesi ve birçok şeyin farklı olabileceği gözlemi, yeni imkânlar ortaya çıkartıyor. Hem kötüye doğru, hem iyiye doğru yönelebilecek imkânlar.

Endişelenmek için sayısız neden var. Sınırların kapatılması milliyetçiliği körüklüyor; küresel değer zincirlerinin aksaması kısa sürede askerî yollardan piyasalar ve hammaddeler için savaşmaya başlayacak bölgesel blokların ortaya çıkmasına neden olabilir; Güney Avrupa tarihinde en derin ekonomik krizin tehdidi altında ve yoksul küresel Güney'in sağlık sistemleri bu pandemide hastalığı ağır geçiren vakalara hizmet yetiştiremeyecekler. İnsanların nasıl psikozlar geliştirdiklerini; panik içinde alış veriş yaptıklarını; yalnızca kendilerini düşündüklerini görüyoruz. Ancak tersi de doğru: Enfeksiyon kapma ve ölüm

2 Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, Manuskripte - Entwürfe und Fassungen, aynı yazar, *Werke und Nachlaß*, Bd. 19, Berlin: Suhrkamp, 2010, s. 153.

tehlikesine rağmen her tür fedakârlığı yapan sağlık çalışanları; karantina koşullarında akşamları balkonlarda sağlık çalışanlarını ve doktorları alkışlamak veya pencerelerde şarkı söylemek için randevulaşan insanlar ve kamusal sağlık sisteminin güçlendirilmesinin kendileri için politik bir öncelik olduğunu keşfeden burjuva siyasetçileri.

Eğer bir umut ışığı varsa, bu pandeminin ortaya attığı soruların yapısı: Sağlık sistemi gibi hayatımızın temel garantisi olan kamusal altyapı kurumları aslında neden her iktisat teorisinin merkezinde değil? Madem hemşireler, kasiyerler ve ulaşım işçileri gibi temel işlerde çalışanlar olmadan sistem işlemiyor, niçin bu gruplara "sistem açısından taşıdıkları önemle mütenasip" maaş ödenmiyor? Madem piyasa her kriz ânında panik alışverişlerine ve ürün kıtlığına sebep oluyor, neden bütün piyasa teorileri nihayet ideoloji dünyasına devredilmiyor? Neden bir kez daha saatli bombaya dönüşen borsalar nihayet kapatılmıyor ya da en azından radikal bir şekilde kontrol altına alınmıyor? Milyarlarca Avro tutarında vergi gelirleri kullanılarak büyük holdinglerin kurtarılması neden normal de, bu firmaların neyi, nerede ve hangi koşullarda üreteceğine demokratik bir şekilde karar vermemiz niçin tahayyül edilemiyor? Ve niçin krizlerin artık sadece küresel ölçekte çözülebileceği bir zamanda (iklim krizi için geçerli olan, pandemi için de geçerli) Dünya Sağlık Örgütü DSÖ gibi küresel yapılanmaların inşasının üzerine gitmiyoruz? Neden ulusal hükümetler tarafından atama yoluyla değil de, bütün dünya vatandaşlarının demokratik seçimiyle belirlenecek küresel Sağlık ve Çevre Bakanlıkları kurmuyoruz? Ya da tersine: Bu tip küresel kurumları ulus-devletlerden bağımsız olarak inşa etmek ütopik ise eğer, neden yüzyıllardan beri küresel ekonomik dolaşımları örgütlemeyi becerebiliyoruz? Diğer türlüsü daha fazla başarı vadetmiyor mu: daha fazla küresel demokrasi, daha az küresel üretim zincirleri? İnsanlara açılarak yerelleştirilmiş bir ekonomi?

Kriz anlarında somut sorunlara somut yanıtlar gerekir. Ancak her daim hangi yöne gitmek istediğimizi de bilmek gerekir ve bunun için de var olanın dışına taşabilen toplumsal tasarım-

lara ihtiyaç vardır. 20. yüzyıl beraberinde çok sefalet getirdi, ama büyük sosyal ilerlemeler de gerçekleşti – bu ilerlemeler ise toplumun radikal değişimini hedefleyen hareketler ve stratejilerin varlığı sayesinde mümkün oldu. Küçük, somut başarılar mümkündü; çünkü büyük projeler, stratejiler ve anlatılar vardı. Dayanışma, eşitlik, demokrasi ve hayatı dert etmeye odaklanan bu tip karşı tasarımlar hakkında konuşmalıyız, tartışmalıyız. Şimdi; hazır makine bir anlığına durmuşken. Pandemi bir yol ayrımı – ya bir yaşam projesi için kullanacağız tercihimizi ya da hızlandırılmış toplumsal bir yıkım projesi için.

Nisan 2020

Zombileştirme!

Zombi kadavrası

Zombi, günümüzün pop kültürü figürüdür: cadılar bayramının çocuk kıyafeti; dizilerde ve sinema filmlerinde korkunun en üst düzeyde vücut bulan hali; bilgisayar oyunlarında vurularak gebertilmesi gereken kötü (karakter). Kültür teorisyeni Georg Seeßlen ve Markus Metz şöyle yazarlar: "Yaşayan ölü zamana yönelik garip ve kontrol edilemeyen bir hissiyatı dile getiriyor. Burada olmak ve yine de burada olmamak; varoluş ve yine de varoluş değil. İnsan hayaletleri düşünüyor, tüp varlıkları ya da radikal olarak aşağılanmışları, tarihlerinin ve hatta kendi insanlıklarının dışında kalmış insanları, Robocop'ları ve hap atanları (...), bürokratlar ve konveyör bant işçileri, asker makineleri ve makine askerleri (...), yarı ölesiye çalışan ve yarı ölesiye eğlenen insanları."[1]

Yaşayan ölüler bizi niçin bu denli meşgul ediyorlar? Kimin ya da neyin farkına varıyoruz bu ruhsuz, uzaktan kumanda yoluyla ortalıkta şaşkın şaşkın dolanan zombileri görünce? Nedir

1 Markus Metz/Georg Seeßlen, *Wir Untote! Über Posthumane, Zombies, Botox-Monster und andere Über-und Unterlebensformen im Life Science & Pulp Fiction*, Berlin: Matthes & Seitz, 2012, s. 7.

bu canlı olanların enerjisini içine çekerek tüketirken kurbanlarını öldürmeyen, ancak asimile eden mahlukların bizi cezbeden yanı?

En basit yanıt herhalde şöyle olmalı: aşırıya kaçanın büyüleyiciliği. Dış görüntüsü insan gibi, ama artık insan olmayan, sadece son bir hayvani dürtüyle sürüklenen, bütün sınırları aşan siluetler; ki bu arada hepimizin mutasyon geçirerek zombi haline gelme ihtimalinden güç alan bir motif söz konusu. Mutlak Öteki içimizde uyukluyor. Buna rağmen yaşayan ölüler çoğu filmde işgalci ordular gibi karşımıza çıkıyorlar – olağanüstü masraflı bir şekilde çekilmiş, içerik açısından ise gayet vasat, fantastik bir destan olan *Game of Thrones* örneğin. Neredeyse bir milyar dolar harcanarak çekilmiş olan tarihin bu en pahalı televizyon dizisi, bir yandan siyasetin ve kültürün karanlık boyutlarının etrafında dolanıyor: Krallıkların iktidarı, dolandırıcılık ve çıplak kaba kuvvet üzerine kurulu; her tür ahlâk kaybolmuş gitmiş vaziyette sanki.[2] Ancak insanlığı tekrar birbirine kenetleyen esas dehşet dışarıdan yaklaşıyor. "Ak yürüyenler": semerinden boşanmış, karanlık bir "gece kralının" peşinden giderken bir insan seli halinde yaklaşan gaddarlar. Karmaşık *Game of Thrones* mitolojisindeki bu kral, Doktor Frankenstein'ın yaratılışına benziyor – bir zamanlar iyi niyetle yaratılmış, sonra kontrolden çıkmış. Sevimli "ormanın çocuklarının" insanlara karşı kendilerini savunmak için yaşayan ölüye ihtiyaçları var –ki burada destan belirgin bir şekilde çocuksu bir hal alıyor–; ancak savaşın gidişatı bağlamında "gece kralı" kendini yaratanlara karşı cephe alır ve artık gitgide daha fazla canlıyı kendisine benzetmeye başlar. Bir süre sonra insanlık yükselmek-

2 Georg Seeßlen'e göre "modern korku filmi, kendisi ve dünya hakkında düşünmekten başka bir şey yapamaz". *Game of Thrones*'da da söz konusu olan son kertede gerçekliğin korkunçluğudur: "Toplum projesi çökmüştür, açgözlülük ve nefret nedeniyle de; ilişkileri belirleyen şiddet ve ihanettir, bugünün kahramanları ise yarının alçaklarıdır. Fantastik olanın önkoşulu ters yüz olmuştur: Burada söz konusu olan normal bir iyinin dünyasına musallat olan kötü bir öteki değildir; insanların dünyasıdır kötü olan ve bizi şaşırtan arada sırada herhangi iyi olan bir şeyin ortaya çıkmasıdır." (Georg Seeßlen, "Die Hölle sind wir", *Die Zeit*, 23 Ekim 2015, https://www.zeit.de/kultur/film/2015-10/horrorfilm-kapitalismus-essay.)

te olan zombi tehlikesini bir buz duvarı ile engellemeyi beceriyor. "Ak yürüyenlerin" terk etmeye çalıştıkları bu nahoş dünya Güney'de değil de Kuzey'de konuşlanıyorsa da, en geç bu noktada gerçekte var olan duruma yönelik analoji bariz: İngilizce orijinalinde manidar bir şekilde *the others* ("ötekiler") denilen buz zombileri, suratları olmayan, medeniyetin dış sınırlarına çarparak parçalanan sefil kitlelerdir. Bu yüzden ABD Başkanı Donald Trump 2019 yılı başında fantastik destanın sloganını "The Wall is coming" [duvar geliyor – ç.n.] ima ederek üzerinde "The Wall is coming" yazılı bir resmî tweet ile paylaştığında, herkes anında mesajı anladı: Dünyanın refah mıntıkaları "şu dışarıdaki" katil sürülerine karşı korunmak istiyorlar.

Ancak fantastik destan ile ilgili bir ikinci ve aslında tam da doğrudan hedeflenmemiş bir analoji vardı: *Game of Thrones*'da ortalıkta dolanan buz zombilerinin yarattığı korku, nasıl ki krallıkların dışarıdan gelen tehlikelere karşı kenetlenmelerini sağlıyor, Trump gibi aşırı sağcıların "ötekiler" üzerine olan siyasi söylemleri de, gitgide parçalanmaya yüz tutmuş piyasa toplumlarını bir arada tutacak bir ideolojik yapıştırıcı görevi üstleniyor. Bir dışarının inşa edilmesi, içeride var olan sosyal ve ekonomik çelişkilerin üstünü örtmeye yarıyor.

Belli ki zombinin "ötekini" temsil etme özelliği, kendisini pop kültürü için ilginç kılıyor: Zombiler anti-insan oldukları için, onların nezdinde kendinin ötekisini yaşamak mümkün oluyor. En azından bilgisayar oyunlarında zombinin işlevi neredeyse sadece şudur: insanlıktan çıkmış, empatisi olmayan yaratıklar vicdan azabı çekmeden gebertilebilir ve böylece kişi kendisinin empatisiz olma ihtiyacına teslim olabilir. Böyle baktığımızda, zombinin Agamben'in "Homo sacer"i ile ortak bir noktası var: ceza almadan öldürülebilecek bir kanun kaçağı.[3]

3 Giorgio Agamben, *Homo sacer* ve *Ausnahmezustand* kitaplarında (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2002 ve 2004) [*Kutsal İnsan*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020] bir tür biyopolitika temelli devlet teorisi geliştiriyor. Walter Benjamin'in "Kritik der Gewalt" makalesinden ve Carl Schmitt'in kararvericilik kuramından yola çıkarak, egemenin kudretinin hukuku askıya alabilme kabiliyetine dayanması nedeniyle devlete özgü hukukun daima olağanüstü halin o karanlık çekim merkezi etrafında dolaştığı tezini öne sürüyor.

Son kertede zombi kendisine karşı savaştığımız oranda, dibine kadar yaşadığımız yabaniliğin dışsallaştırılmasını mümkün kılıyor. İçimizdeki uçurum katledilebilecek dışsala dönüşüyor.

Pop kültürel zombi efsanesinin çıkış noktasına göz atarsak, aslında uzun süre söz konusu olan bir dışsalı inşa etmekten çok, tam da bu uçuruma bakmaktı. Zombi janrını filmleriyle ciddi anlamda etkilemiş olan George A. Romero'nun toplum eleştirileri üzerine sayısız metin yazılmıştır ve gerçekten –bugün aslında masum olarak algılanan– bu filmler o dönemin siyasi belgeleri olarak okunabilir. Bu janrın mihenk taşı olarak kabul edilen Romero'nun 1968 yapımı *Yaşayan Ölülerin Gecesi* adlı filminde Yaşayan Ölülerin saldırısı, yedi kişilik bir grubu zorunlu bir cemaat haline getirerek birbirine kenetler. Ancak, film eleştirmeni Alissa Wilkinson'un belirttiği gibi, esas dram kısa bir süre sonra zombilere karşı savaşmaktan çok "evin içinde henüz daha yaşayanların dışarıdaki 'yaşayan ölülere' karşı ne yapacaklarına yönelik şiddetli bir kavgaya dönüşür."[4] Bu dramın merkezinde grup adına sorumluluk üstlenen, ama diğerlerinin ırkçı nedenlerle kendisine güvenmedikleri Afro-Amerikalı Ben vardır. Ben, sonunda onun bir zombi olduğunu zanneden beyaz bir şerif tarafından vurularak öldürülür. Film böylece hem 1960'lı yılların Amerikan toplumunun genel tedirginlik halini, hem de beyaz çoğunluğun paranoyasını yansıtır. Romero bunu böyle söylemek istememiş olsa da, filmin son sahnesi bugüne kadar Amerika'da (ve yalnızca orada değil) hüküm süren polis şiddetine yönelik bir alegori olarak yorumlanabilir: "Black lives don't matter." [Siyahların yaşamı önemli değildir – ç.n.]

Agamben'e göre, Homo sacer figürü de kanun ile adil olmayanın iç içe girmişliğini temsil ediyor. Burada söz konusu olan ceza almadan öldürülebilen insanlar; yani bir yandan kanun kapsamında, öte yandan yasal düzenin dışında olanlar. Her ikisini de –olağanüstü hali ve Homo sacer'i– ABD'deki Guantanámo benzeri mahpus kamplarında ve Avrupa Birliği'ndeki göçmen kamplarında gözlemek mümkün diyor Agamben.

4 Alissa Wilkinson, "George Romero Didn't Mean to Tackle Race in 'Night of the Living Dead', But He Did Anyway", *Vox*, 22 Temmuz 2017, https://www.vox.com/culture/2017/7/22/15985492/night-of-living-dead-movie-week-george-romero-zombies-get-out-jordan-peele

Romero'nun on yıl sonra çevirdiği *Zombie* de (1978) bugünden bakınca her şeyden önce kendi döneminden bahsediyor. Olayların merkezinde bir alışveriş merkezi (AVM) var. Film, Vietnam Savaşı sonrası ve on yıl sürmüş protestolar ardından ABD'deki durumu yansıtan bir sahne ile başlıyor: Zombi epidemisi konusunda bir röportajın canlı yayını esnasında, çalışanlar arasında bir kaos ortamı oluşuyor. Televizyon teknisyenleri yayın yönetimine karşı baş kaldırıyorlar; bir çalışan, röportaj yapılan bir kişinin kafasına delilik sembolü olan eşek kulakları koyuyor; baş aktör Francine kameralar yayındayken şefine karşı çıkıyor. İnsanlığın hayatta kalması söz konusu iken, yaşananlar bir karnaval sahnesine dönüşüyor ve ikinci sahnede ön planda olan polisler bile garip bir kafa tutma havasındalar. Bazıları, ilk başta canavarlar yerine hastalar olarak betimlenen yaşayan ölüleri kafalarına kurşun sıkarak idam etmek konusunda kararsızlık içindeler. Dört ana karakter Stephen, Peter, Roger ve Francine sonunda bir helikopter vasıtasıyla epidemiden kaçıyorlar ve bu zombi kıyametinin ortasında neredeyse bir normalliğin oluştuğu –tam da– bir alışveriş merkezinde barikat kuruyorlar. Hayatta kalanlar dükkânlardan nadir bulunan yiyecek ve içecekler ediniyorlar; süpermarket kasalarındaki bozuk paralar poker oyununda kullanılıyor ve bu dörtlü televizyonda dışarıdaki dünyanın nasıl çöktüğünü izliyorlar. Kendilerini kovalayan zombiler bugünden bakıldığında sanki zararsız gibi görünüyorlar ki bu durum Zack Snyder'in 2004 yılında çevirmiş olduğu yeni versiyon ile karşılaştırılınca daha da belirginleşiyor. 21. yüzyılın Yaşayan Ölüleri kan hırsıyla yanıp tutuşurken, onlar 1978'de soluk benizli ve beceriksiz gözüküyorlar. Bir kapı kolunu aşağıya indirmeyi bile beceremiyorlar. Ayrıca Romero'nun kamerası onları ürünler dünyası ile iç içe geçiriyor. AVM'deki vitrin mankenlerini çoğu kez zombilerden ayırt etmek neredeyse mümkün olmuyor. Üstelik AVM'de hiç çekinmeden oyuncak bebeklere ve zombilere ateş edilebilir – bu ise yaşayan ölülerin henüz hasta olarak betimlendiği başlangıç sahnesi ile belirgin bir şekilde çelişiyor.

İlk çıkış noktasında zombi-mitolojisinin çekirdek motifi her şeyden önce muhtemelen kontrolü kaybetme korkusuy-

du. Zombi hikâyelerinin buradan Amerika'ya ulaştığı Haiti'de, bir söylentiye göre insanlar voodoo sihri yoluyla yaşayan ölülere dönüştürülebilir. Bunun bir varyantı *zombi kadavrasıdır*; bağımlı, bilinçsiz bir iş kölesi. Seksenli yıllarda antropolog Wade Davis bu mit için bir açıklama bulduğunu iddia etmiştir: Haitili büyücüler balon balıklarında da bulunan sinir zehri tetrodotoksin yoluyla önce kurbanlarının zahiri ölümüne neden olup, onları defnedildikten sonra gizlice hayata döndürürlermiş. Bu artık resmî olarak var olmayan ve kimse tarafından da aranmayan "yaşayan ölüler" sahiplerine hizmet etmeleri için uyuşturularak isteksiz hale getirilirlermiş. Her ne kadar Davis'in kanıt olarak Haiti'den getirdiği "sihirli toz" etkisiz ve dolayısıyla Davis'in bilimsel kanıtı da yanlış idiyse de,[5] Davis'in kitabı *The Serpent and the Rainbow* en çok satan kitaplar listesinde yerini buldu ve Wes Craven'in 1988 yılında aynı isimle çevirdiği bir korku filmine kaynak oldu. Bu kitapta Amerikalı bilim insanı Dennis Alan bir ilaç şirketi grubu tarafından zombi sihrini araştırmak üzere görevlendirilir ve Haiti'ye gider; ancak orada siyah bir büyücünün kurbanı olur.

İşte bu hikâye de kendine yönelik korkunun nasıl dışsallaştırılabileceğini anlatıyor: Anglo-Amerikan bilim insanları siyah büyücülerin birlikte yaşadıkları insanları nasıl köleleştirdiklerini araştırıyorlar. Böylece, voodoo efsanesinin çok daha gerçek bir tecrübe ile ilintili olma sezgisi bilinç altına itiliyor. Haitililerin atalarını zahiri ölüm yoluyla plantasyonlarda çalıştırmak üzere iradesiz iş kölelerine dönüştürenler voodoo büyücüleri değil; bilim tüccarı Wade Davis'in de gayet aşina olduğu burjuva modernitesinin öncüleri olan Avrupalı iş adamlarıydı. Georg Seeßlen daha önce de bahsettiğimiz *Zeit* gazetesindeki makalesinde korku filmi janrında söz konusu olanın hep kendimiz olduğunu yazar: insanın ve onun toplumunun çok korkunç yanı.[6] Ama tersi de geçerli – canavarlar hep ötekiler.

Fakat bütün bunların elinizdeki kitabın konusu –yeşil sosyalizm– ile ne ilgisi var? Zombi dediğimizde söz konusu olan

5 Bkz. "Seltsame Urständ", *Die Zeit*, 19 Haziran 1987.

6 Seeßlen, "Die Hölle sind wir".

kontrol kaybı ve kayıtsız şartsız dışa bağımlılık hali: Yaşıyoruz ve fakat ölüyüz. Bu durumdan korkmak burjuva toplumlarında daha da yoğun, çünkü bu toplumlarda kimlikler ciddi şekilde özerklik ve kişinin hayatının kendisinin kontrolü altında olması üzerine kuruludur. Ancak her tür özgürlük retoriğine rağmen, dünyadaki varoluş tecrübemiz hiç de böyle değildir. Yaşayan ölüler bizi cezbediyorlar, çünkü makineler benzeri dışarıdan yönetiliyor olma duygusuna fazlasıyla aşinayız.

Ücretli emeğin yaşayan ölülerin varoluş biçimini anımsattığı pek de orijinal bir fikir değil. Bir kez de olsa bir fabrika bandının başında ya da bir süpermarket kasasında çalışmış olan herkes, sadece bir makinenin parçası olma hissini bilir. Bu hisse yönelik olarak, Fritz Lang yüzyıl önce çevirmiş olduğu *Metropolis* filminde işçileri yutan bir makine yaratmıştır ve fabrika edebiyatında da –Louis-Ferdinand Célines'in *Gecenin Sonuna Yolculuk* (1932) adlı eserinden başlayarak, Nanni Balestrini'nin *Her Şeyi İstiyoruz* (1971) ve Ben Hamper'in *Rivethead. Tales from the Assembly Line* (1992) adlı yapıtı dahil olmak üzere– söz konusu olan da budur: emeğin kendi ürününe yabancılaşması nedeniyle özerklik kaybı. Her ne kadar teknik gelişmeler birtakım akılsız işlerin artık makineler tarafından yapılmasını mümkün kılmış olsa da, aynı zamanda zombi tarzı işler toplumda yaygınlaşmış durumda. Geç modern çağ garip bir zaman dilimi: Bir yandan özyönetim söylemleri toplumumuzun mantrası ve belirleyici olan bireysellik ideolojisinin hiçbir itiraza tahammülü yok. Öte yandan, gitgide hayatımız sayısı giderek artan birtakım süreçleri hiçbir şekilde etkilememize izin vermeyen ve hatta çıkarlarımıza taban tabana zıt bir mantığın hükmü altında ilerliyor. Nasıl ki önceden fabrika, işçileri yutuyordu; şimdi de hayatımızın arta kalan her alanı ekonomik sistem tarafından sömürgeleştiriliyor. Yaşayabilmek için çalışmıyoruz artık; üretimi artırmak için yaşıyoruz. Kişiliğimizi geliştirmek için değil, iş pazarında rekabet edebilecek "beşeri sermaye" olmak için öğreniyoruz. Şehirlerin gelişimi her şeyden önce insani ihtiyaçlara cevap verecek şekilde değil, emlak pazarlarının ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde ilerliyor. İklim de-

değişikliği ve çevrenin tahribatına karşı verilen savaşın bile belli ki ancak işin içinde olan şirket gruplarına yeni iş modelleri yarattığı oranda şansı var. Başka yatırım seçenekleri olmadığı sürece, toplumumuz Lufthansa, VW (Volkswagen) ve Bayer'in çıkarları doğrultusunda yönlenecek. Toplumumuzun merkezinde var olan iyi bir hayat değil, değer artırımı.

Bu iktisadileşme halinden her fırsatta yakınılıyor; ancak bunun altyapısı hep bir nebze muğlak kalıyor, sanki sorunun doğrudan adının konulması yasakmış gibi. 2018 yılında *Süddeutsche Zeitung*'da Schweinfurt'da şehir merkezinin ruhsuzlaşması konusunda röportajlara dayalı bir makalesi yayınlanan Hannes Vollmuth, Alman ekonomisi gazetecilik ödülünü kazandı. Vollmuth o makalede "ruhsuz" bir AVM'nin inşa edilmesinin Schweinfurt'u nasıl değiştirdiğini anlatıyor ve "paramparça bir şehirden" bahsediyor; merkezi o kadar boşalmış bir şehir ki "sanki kıyamet çoktan gerçekleşmiş."[7] Sosyolog Eva Illouz'dan ise aşk ilişkilerimizin yeni teknolojilerle nasıl içinin boşaltılmış olduğunu öğreniyoruz.[8] Şaşkınlıkla, çocuklarımızın rüyalarına artık masal figürlerinin değil de *Star Wars* efsanesinin pazarlama ürünü haline gelmiş figürlerinin girdiklerini gözlemliyoruz (efsane mutlaka geleneksel bir masaldan daha kötü değil; ama işte farklı bir işlevsel mantığa tabi, yani taraftar ürünlerinin satılması mantığına). Keyif dahi sonuçta artık sadece keyif değil. Slavoj Zizek'in güzel bir gözlemine göre, zaman darlığından dolayı günümüzde arzunun merkezinde olan tüketim, yani bir eşyanın kullanımı değil de satın alma eyleminin kendisi. Bu eylemin yarattığı *jouissance* [haz – ç.n.] bile hayatın sömürgeleştirilmesinin ne kadar ilerlemiş olduğunu gözler önüne seriyor – bu durum kişiliğimizin en derin yanlarını ele geçirmiş vaziyette. Sermayenin ihtiyaçlarına ne denk düşüyorsa, haz yaratan odur. En iyisi, hayatımız, kendimize sadece sembolik olarak takdir kazandıracak bir satın alma eylemleri zincirlemesinden oluşsa bari. Bunun için gerekli temeller çoktan atılmış va-

7 Hannes Vollmuth, "Alles muss raus", *Süddeutsche Zeitung*, 15 Aralık 2017.

8 Eva Illouz, *Warum Liebe weh tut. Eine soziologische Erklärung*, Berlin: Suhrkamp, 2011.

ziyette – bir spor ayakkabısının değeri ve hatta kullanım değeri de dahil, büyük ölçüde onun marka imajından oluşuyor. Ayakkabıları hiç kullanmasak, süreç çok daha ekolojik olurdu.

Nereye bakarsak bakalım, bu şekilde ekonomik sürecin yaşayan ölüleri haline dönüştüğümüz anlar yaşıyoruz. *Motor Presse Stuttgart*'ın bir istatistiğine göre elli dört yıldır araba sahibi olan ortalama bir Alman vatandaşı, taşıtı için ortalama 332.000 Avro harcama yapıyor[9] – senede yaklaşık altı bin Avro. Ayda ortalama net üç bin Avro civarında bir gelir söz konusu olduğunda, kendine ait bir taşıtın alımı ve bakımı için bir iş gününün altıda birinin harcanması gerekiyor demektir bu. Almanya'da bir büyük şehir sakinin oturduğu daire için bundan iki ya da üç saat daha fazla çalışması gerekiyor, çünkü şehir arazisi kamusal bir kaynak olmaktan çıkartılıp "yatırım sermayesine" dönüştürüldü.[10] Eğer rakamlar doğruysa, otomobil firmalarını, petrol şirketlerini ve emlak fonlarını ayakta tutmak için harcadığımız o üç dört saatin hatırı sayılır bir bölümünü iyi işleyen bir toplu taşıma sisteminin yaygınlaştırılması, başka bir şehir planlaması ve arazilerin sermayenin atacağı bir pençeden korunması yoluyla (ki hiçbiri asla devrimci önlemler değil) geri kazanabiliriz.

Peki bunun mümkün olabileceği neden aklımıza dahi gelmiyor? Neden özgürlük vadeden, ancak akciğer hastalıkları üreten bir trafik modelini savunuyoruz? Sanayideki üretim kazanımlarından yola çıkarsak, neden haftalık düzenli çalışma süresini yirmi beş saate indirme olasılığı üzerine konuşulmuyor? Binaların inşa edilmesi ve bakımı için çok daha azı gerekliyken, neden aylık bin beş yüz ya da iki bin Avrodan bile daha yüksek kiraları kabul ediyoruz?

---

9 "So viel kostet Autofahren lebenslang", *Spiegel Online*, 27 Şubat 2013, https://www.spiegel.de/auto/aktuell/autokauf-bis-oelwechsel-was-die-deutschen-fuers-autofahren-ausgeben-a-884933.html

10 Hans-Böckler-Vakfı'nın bir araştırmasına göre Alman halkının neredeyse yarısı net gelirlerinin yüzde otuzunu kira için harcamakta. Andrej Holm vd., "Wie viele und welche Wohnungen fehlen in deutschen Großstädten?", Working Paper 063, Düsseldorf: Hans-Böckler-Stiftung, 2018, https://www.boeckler.de/pdf/p_fofoe_WP_063_2018.pdf

İktisat tarihçisi Karl Polanyi'nin yanıtı şöyle olurdu: Çünkü "piyasanın dış kapısının mandalı" haline gelmiş toplumlarda yaşıyoruz:

> Artık ekonomi sosyal ilişkilerin içinde konumlanmış değil, tersine sosyal ilişkiler ekonomik sistemin içine eklemlenmiş durumda. İktisadi faktörün toplumun varoluşu için belirleyiciliği herhangi başka bir sonucun ortaya çıkmasını engelliyor. Ekonomik sistem, kendine has amaçlara hizmet eden ve özel birer statü kaynağı olan, birbirinden ayrı kurumlara bölündüğü oranda, toplumun da böyle şekillendirilmesi gerekiyor ki sistem kendi yasalarıyla uyum içinde işleyebilsin. Bilindik iddianın, yani piyasa ekonomisinin sadece bir piyasa toplumunun bünyesinde işleyebileceği iddiasının esas anlamı budur.[11]

Polanyi'yi şu şekilde özetleyebiliriz: piyasalar, her türlü toplumsal bariyeri yerle bir etmiş vaziyette. Toprak, işgücü ve para metalaştırılmış vaziyette ki bu Polanyi'ye göre absürt bir gelişme, çünkü bunlar aslında bildiğimiz anlamda üretilmiyorlar ve dolayısıyla sadece "hayali mallar" olabilirler.

Karl Marx'ın açıklaması da benzer olabilirdi, ama arka planda var olan materyal çıkarları hedef alırdı: Sermaye sahipleri el artırmak istiyorlar ve bunu yapmak *zorundalar* da, eğer uzun vadede köşeye sıkıştırılmak istemiyorlarsa. Birikim mecburiyetinin bir yandan oldukça hoş karşılanan bir etkisi var: Sürekli üretkenlik ve üretim artışlarına yol açıyor, çünkü sadece kim daha çabuk ve daha büyük miktarlarda üretiyorsa, o daha fazla kazanabiliyor. Öte yandan bu motor çoktan toplumun işine yaramaz hale gelmiş olsa bile, temposunu artırmaya devam ediyor. Dolayısıyla, borsalarda kâr elde etmek için binlerce çalışanı olan firmalar paramparça ediliyor; masraflar kamunun üzerine yıkılarak azaltılıyor; yeni tasarlanan ürünler için aslında olmayan ihtiyaç zaman alıcı şekilde her tür beyin yıkama yöntemiyle yaratılıyor. Veya başından itibaren yağmalamanın önceki hallerine geri dönülüyor: 16. yüzyıldan itibaren Birleşik

11 Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1978, s. 88f [*Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016].

Krallık'ta çiftçilere ait arazilere yapıldığı gibi, kimsenin mülkiyetinde olmayan, yani herkese şamil kamusal varlıklar özelleştiriliyor; doğanın zenginliği tarım plantasyonlarının çöllerine dönüştürülüyor.

Ve böylece tekrar zombilere geri döndük. George A. Romero'nun aptallaşmış, beceriksiz ve dışarıdan yönetilen yaşayan ölüleri gibi dolanıyoruz dünyada ve malların satılmasına katkıda bulunuyoruz. İnsani ihtiyaçlar ise sadece bu görevle bağdaştıkları oranda göz önüne alınıyor. Ve böylece gitgide kendimizi ruhsuz Avatarlar olarak hissediyoruz; bize sürekli eşsiz başrol oyuncuları olduğumuz anlatılan, ancak senaryosu yine de bizim tarafımızdan yazılmayacak olan bir filmin aktörleri gibi.

Burjuva toplumunun yaşayan ölüleri hakkında solcular aslında zamanında akıllıca şeyler yazmışlar. Ancak Marx'ın yaşadığı günlerde popüler olan, zombiden çok vampir idi: "Sermaye ölü emektir; vampir misali sadece yaşayan işgücünü emerek güçlenir ve ne kadar emerse o kadar daha fazla dirilir."[12] Marx bu bağlamda yalnızca emeğin değer yaratabileceğini düşünen klasik iktisatçılar David Ricardo ve Adam Smith ile uzlaşı içindeydi. Burjuva toplumunu Marx için bunca paradoks hale getiren tam da bu zaten. Hayat yaşayan ölünün çoğalmasına neden oluyor; ancak bu durumu sonlandırmak da yine onun elinde. Emek olmadan sermaye olamayacağı için, emek bu toplumsal mecburiyet ilişkisini feshedebilir. Ölü sermaye sadece bizlerin, yani yaşayanların cevaz verdiği sürece muktedirdir.

Zombi motifine daha iyi uyan pasajlar Marx'ın fetiş üzerine yazmış oldukları. Buna göre burjuva toplumunun meta ve para ile olan ilişkisi ilkel toplulukların fetişleri ile olan ilişkisine benzer: tapılan nesnelere sihirli güçler atfedilir, eşyalar canlanır, ölü ile yaşayan ölü yer değiştirir. "Parayı kendimiz için çalıştırırken", işler "yolunda giderken" ve borsa "seksi" iken, bunun tersine sosyal ilişkilerimiz nesneleştiriliyor: aşk ilişkileri-

12 Karl Marx, *Das Kapital*, Bd. 1: "Dritter Abschnitt: Die Produktion des absoluten Mehrwerts" ve "Karl Marx und Friedrich Engels", Werke (= MEW), Bd. 23, Berlin (Ost): Dietz, 1968, s. 247 [*Kapital*, çev. Mehmet Selik - Erkin Özalp - Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2021].

mize "yatırım yapmak" gerekiyor; çocuklar ise bir "masraf unsuru".

Günümüzde akıl dışı olan durum, yaşayan ölünün hükümdarlığının gitgide yayılması; bütün dünyayı kuşatan bir zombileşme yaşıyoruz. Toplum bilimlerinde ana akım, heyecanla post-yapısalcı "çok anlamlılığı" ve Luhmanncı "işlevsel ayrışmayı" tartışırken, aslında gerçek hayatta farklılıkları yok eden olağanüstü bir gücü gözlemlemek mümkün. İnsanlık tarihinde ilk defa gerçek bir dünya sisteminde yaşıyoruz; küresel yaşam tarzları hiç bugünkü kadar tekdüze hale gelmemişti. Köktendinci Suudi; Amerikalı evanjelist sigorta şirketi temsilcisi; Çinli kadrolu siyasetçi ve Berlinli homoseksüel alt kültür mensupları mutlaka kendilerinin başkalarından radikal bir şekilde farklı olduklarını iddia edecek olsalar da, maddi varoluşları insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar tek tipleştirilmiş vaziyette: Giysileri Bangladeş'in aynı tekstil fabrikalarında üretiliyor; sabah ve akşam bir saat boyunca trafikte sıkışıp kalıyorlar –birileri belki bir SUV model aracın içinde, diğerleri belki artık bir elektronik araba içinde– ve bazılarının akıllı telefonlarında dualar, diğerlerininkinde porno görüntüleri izleniyorsa da, bu teknik aletler aynı Amerikan şirket grubunun verdiği ihale yoluyla, aynı Çinli fabrika işçileri tarafından üretilmiş bulunmakta. Bu yaşam tarzları elbette birbirinden farklı; ancak farklar her şeyden önce sınıfsal aidiyet, cinsiyet ve deri rengi kökenli. Kim daha koyu renkli ise, SUV marka araç kullanmak yerine, o aracın camlarını siler – Suudi Arabistan'da ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde, fark etmez.

Yuval Noah Harris'in *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens; İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi* adlı kitabındaki merkezde olan tezlerden biri, bu dünya toplumunun kaynaşıyor olması: İnsanların karşılıklı bağımlılıkları artıyor; birbirimize yaklaşıyoruz. Günümüzün en büyük sorunu ise toplumlarımızın gitgide iç içe girdiklerini kavrayamıyor olmamız. Piyasa çok gelişmiş, iş bölümüne dayalı ve küresel bir işbirliği yarattı; ancak aynı zamanda bu durumu kavramamızı engelliyor, çünkü herkesin bir diğerinin hasmı olduğu bitmek bilmeyen bir rekabet sistemi yarattı.

Siyasi canavarlar

Zombileşmek metaforu elbette şu nedenle de cuk oturuyor, çünkü son yıllarda siyasi canavarların geri dönüşüne şahit oluyoruz. ABD'de Donald J. Trump ve Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan, Brezilya'da Jair Bolsonaro ve Hindistan'da Narendra Modi – sayıları gitgide artan ve faşistoid ideolojileri sosyal medya uyumlu kıyafet içinde yeniden hortlatan devlet adamları yaşayan ölüler gibiler. Sahnedeki halleri oldukça delice ve sahtelikle birlikte toksik erkeklikten oluşan kötü bir kolaj olsa dahi, bu ideolojilerinin bir zombi-epidemisi gibi yayılmasını ve giderek daha fazla canlıya bulaşmasını engellemiyor.

Ve zaten siyasi sistemin kendisi de bir yaşayan ölü gibi gözüküyor. Ortalama otuz yıldır Avrupa'da büyük halk partileri, öncelikli olarak da uzun süre sabit bir şekilde seçmenlerin yüzde kırkını temsil etmiş olan sosyal demokrasi, çılgınca hızlı ilerleyen bir çöküş sürecinin içindeler. Hem Almanya'da hem de başka birçok Avrupa ülkesinde seçim mahallelerinde müşkül sosyal koşullar altında yaşayan halkın, çoğu zaman yüzde ellisinden daha azı seçimlere katılıyor; zengin mahallelerinde bu katılım düzenli olarak yüzde yirmi daha azalıyor ve Bertelsmann vakfının bir araştırmasına göre aradaki bu fark 1970'lerden beri durmadan artmakta.[13] Bu neden böyle? Siyaset bilimciler "kenara atılmışların" eğitim düzeyine işaret etmeyi seviyorlar, ama alt sınıfların yılmışlıklarının gayet rasyonel bir çekirdeği var. Bu grupların merkezî sorunlarının seçimlerle çözülmediği tecrübesine dayalı bir yılma hali bu. Sözde "işçi partileri" de geçmiş on yıllarda en tepedeki yüzde bir için siyaset yaptılar: Özelleştirdiler; sendikaları zayıflattılar; sosyal yardımları kestiler; şirket ve sermaye vergilerini azalttılar; servet vergisini iptal ettiler ve savaşlar sürdürdüler. Almanya'da Sosyal Demokratlar ile Yeşiller'in koalisyonu döneminde olan bi-

13 Armin Schäfer vd., PrekäreWahlen. Milieus und soziale Selektivität der Wahlbeteiligung bei den Bundestagswahlen 2013, Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013, https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Prekaere_Wahlen.pdf

tenler de Birleşik Krallık'ta New Labour ya da İspanya'da Partido Socialista Obrero Espanol döneminde yaşananlardan daha farklı değildi.

Birçok sosyal bilimci bu durumu neoliberalizmin sosyal demokrasiyi bir tür intihara sürüklemiş olmasıyla açıklıyor. Siyasetin giderek anlamını yitirmesini şirket gruplarının yandaşı düşünce kuruluşlarının ve lobilerin faaliyetleriyle açıklayan bu bakışa örnek olarak Colin Crouch'un *Post-Demokrasi*[14] kitabını gösterebiliriz. Buna göre neoliberal düşünce fabrikaları uzun süreli bir kavga yürüterek kanaat hegemonyasını ele geçirmişler; iletişim acentelerinin ve araştırma şirketlerinin siyasi kamuoyunu etkisi altına alması, seçimleri artık sadece yeni personel işe alma kararına indirgemiş; büyük şirketler ise lobi örgütleri yoluyla kendi çıkarlarının hep dikkate alınmasını garanti altına almış vaziyetteler. İngiltere'de İşçi Partisi'ne yakın en dikkat çeken aydınlardan olan Paul Mason[15] da demokrasinin krizini benzer bir şekilde çözümlüyor. Mason'a göre neoliberalizm, sosyal refah devletini ve onun görece demokratik kurumlarını çökertme amacını güden bir siyasi proje. Neoliberalizmin ulus-ötesi olma özelliği devleti finansal servetin bir yamağı haline dönüştürmüş; bilişim teknolojisinin zaferi, işgücünün değer kaybetmesini mümkün kılmış; prekaryalaşma alt sınıfların sosyal bağlarını paramparça etmiş.

Bu tasvir sosyal hareketliliği mümkün kılan toplumların *trente glorieuses* yıllarına (Fransa'da 1946 ile 1975 yılları arasındaki büyüme dönemine verilen isim gibi) daima nostaljik bir bakışa dayanıyor; ama bu gerçeğin sadece bir bölümü. Liberal demokrasininki ise daha ilkesel bir sorun. Liberal demokrasi kendi yazdığı hikâyesine göre burjuva aydınlanmasının bir projesi – sanki büyük düşünürler, insanların özgür ve eşit olarak bir arada yaşayabilecekleri bir sistem tasarlamışlar. Oysa gerçek akıl karıştıracak derecede farklıydı. ABD'nin kurucularından biri olan Thomas Jefferson'un sahibi olduğu köleleri

14 Colin Crouch, *Postdemokratie*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2008.

15 Paul Mason, *Klare, lichte Zukunft. Eine radikale Verteidigung des Humanismus*, Berlin: Suhrkamp, 2019.

vardı. Fransız yoldaşı Voltaire'in benzer şekilde ırkçı insan ticareti yoluyla para kazanıp kazanmadığı tartışma konusu; kesin olan ise kendisinin demokrasiyi değil, aydın bir hükümdarın yönetimindeki bir monarşiyi en iyi devlet biçimi olarak benimsemiş olduğu. Ve bugün dahi sıkça liberalizmin bir tür kurucu manifestosu olarak nitelenen John Locke'un 1689 yılında yayınlanmış olan *Yönetim Üzerine İki İnceleme* adlı kitabını okuyunca, şaşkınlıkla fark ediyoruz ki bu metinde her şeyden önce ön planda olan soru, neden bir devlete ihtiyacımız olduğu ve neden devleti muktedir kılmamız gerektiği. Locke, kendi yaşadığı dönemde henüz var olmayan ve adına *common wealth* dediği devlet gibi bir kurumsal oluşumu, sözleşmelere uyulmasını sağlayacağı için yararlı olacağı düşüncesiyle temellendirir. İktidarın "toplumun eline" verilmesi yoluyla bireyin özgürlüğü ve özel mülkiyeti daha iyi korunabilecektir. Locke'un *İki İnceleme* metni, egemenin iktidarının nasıl kısıtlanabileceği konusunda bazı fikirler içerse de (bu arada güçler ayrılığı olasılığının taslağını da çıkartır), demokrasi hakkında bir metin değildir. Liberalizm, VIII. Heinrich gibi deli despotların keyfiliğini engellemek için, egemen ile burjuva kulların arasında dengelenmiş bir ilişki istiyordu. Ama liberalizmin öncü düşünürlerinin aklında olan bir halk iktidarı değildi. İngiltere'de 1918 senesine dek yalnızca erkek olan servet sahiplerinin seçme hakkı vardı; Prusya'da ise eyalet seçimleri bağlamında seçmenlerin sadece yüzde dördünü oluşturan en zengin kesime, seçmenlerin yüzde seksenine tekabül eden emekçilerle aynı oranda temsilci çıkartma fırsatı veren üç sınıflı seçim sistemi vardı. Ve bu "seçmenler topluluğuna" halkın yarısı, yani kadınlar, hangi sınıfa ait olurlarsa olsunlar dahil değildi. Herkesi kapsayan ve özgür seçim hakkının tesisi, son kertede liberal aydınlanmacılar, hoşgörülü devlet yöneticileri veya iyi prensler sayesinde değil, devrimi gündeme oturtarak burjuva sınıfının olduğu kadar soyluların da ödünü kopartan işçi ve kadın hareketinin yürüttüğü mücadeleler sayesinde gerçekleşti.

Madunların katılıma dahil edilmesi bugüne kadar tamamen gerçekleşmedi; ama burada daha öncelikli sorun siyasi siste-

min eksiklikleri değil, burjuva toplumunun yapılandırılış biçimi. Siyasetin liberal tanımlamasının temelinde –sosyal refah devletinin altın çağlarında da farklı değildi bu– kamusal alan ile özel alan arasında keskin bir ayrım yatıyor. Siyasi iktidara sınırlar çekmesi ve önce prensin, daha sonra ise devletin müdahale edemeyeceği yaşam alanları açması nedeniyle bir yandan bir ilerleme teşkil eden bu ayrım, öte yandan da burjuva toplumunun merkezî iktidar mekanizmasını örtbas etmeye yarıyordu. Her kim ekonomiyi özel alan ilan ederse, o özel mülkiyet ilişkilerini görünmez kılar. Bu yüzden, burjuva demokrasisi ekonomi lobilerinin ve neoliberal düşünce kuruluşlarının zaferinden önce de bir zombi idi. Resmî olarak devletten ve onun iktidarından bağımsız olarak hayatını düzenleyen, düşündüğünü dile getiren ve seçimler yoluyla yönetime katılan özgür ve eşit bireyleriz. Aynı zamanda özgürlük hakları gerçek hayatta sadece kâğıt üstünde varlar. Çocuğunu tek başına yetiştiren bir göçmen kadının kızı, berber olmayı ya da Lidl marketinde kasada çalışmayı seçebilir veya DHL-paket kuryesi meyhanede düşüncesini ifade edebilir – eğer vardiya planı izin verirse. Çoğu milyonerlerin mirasçısı olan tepedeki yüzde bire mensup olanlar ise hayatlarını düzenlerken sadece gerçek özgürlüğe sahip değil, ayrıca gerçekten siyasi güçleri de var. Quandt'lar, von Fink'ler, Murdoch'lar veya Trump'lar sadece fikirlerini ifade etmiyorlar; fikirlerini yaymak ve bu şekilde (ekonomik) çıkarlarını geçerli kılmak için kampanyalar ve televizyon kanalları satın alabiliyorlar.

Liberalizmin kör noktası bu. Çok haklı olarak hükümdarların ve devlet partilerinin elinde toplanan gücü eleştiriyor liberalizm ve *checks and balances* talep ediyor, yani keyfiyete karşı duracak, temel hakları garanti altına alacak ve tartışma alanını açık tutacak bir kurumsal karşıt ağırlıklar sistemi. Ancak özel mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan tiranlığı örtbas ediyor ve özel mülkiyetin bizim toplumumuzda merkezî konumda bir iktidar kaynağı olduğunu göz ardı ediyor. Fırsatların ve servetin eşitsizliği sorununu kabul eden John Rawls'un[16] sos-

16 John Rawls, *Eine Theorie der Gerechtigkeit*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1979.

yal liberalizmi bile üretim araçlarının küçük bir azınlığın elinde olmasının yarattığı sosyal eşitsizliklerin, demokrasiyi ve siyasi katılım haklarını sürekli geçersiz kıldığını görmekten kaçınıyor. Eğer Almanya'da ortalama elli kişi toplam kırk milyon kişinin sahip olduğu servete sahipse,[17] o zaman her tür siyasi seçim hakkı pratikte hurda bir kâğıttan başka bir şey değildir, çünkü hepimizin bildiği gibi siyasi kararlar medya, düşünce kuruluşları ve kamuya yönelik kampanyalar tarafından belirleniyor – ve burada merkezî konumda olan unsur para. İnternet bu bağlamda bir değişiklik yaratmadı; tam tersine. Cambridge Analytica bağlamında yaşanan skandalların gösterdiği gibi, eskisine oranla kamuoyunun görüşü sosyal ağlar üzerinden çok daha etkin bir şekilde manipüle edilebiliyor. Eğer eşitsizlikler ve değişim özlemi büyüyor, reformlar servet sahiplerinin gücünden dolayı mümkün değilse, bu özlem kendisine başka yollar arar. Tam da bu noktada aşırı sağın projesi, solun projesine oranla bariz bir şekilde daha avantajlı konumda: Çok daha az mukavemetle karşı karşıya olduğu oranda da daha "gerçekçi". Aşırı sağ, burjuva düzeninin çekirdeğine –özel mülkiyetin bir azınlığın elinde toplanmasına– dokunmuyor. Devlet kurumlarında var olan otoriter ve ırkçı nüveleri bilemekten ibaret aşırı sağın programı. Sağcı "devrimler" iktidarın derinleşmesi demektir.

Tüm burjuva düşüncesi yalnızca özel mülkiyet[18] ve onun artırılması etrafında dönmesine rağmen, ancak bu düşüncenin kendi siyasi boyutuna hemen hiç ilgi göstermemesi garip: Özel

17 Stefan Bach, Andreas Thiemann ve Aline Zucco, "Looking for the Missing Rich", Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, 2018, https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw01.c.575768.de/dp1717.pdf; Florian Diekmann, "45 Deutsche besitzen so viel wie die ärmere Hälfte der Bevölkerung", *Der Spiegel*, 23 Ocak 2018, https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/vermoegen-45-superreiche-besitzen-so-viel-wie-die-halbe-deutsche-bevoelkerung-a-1189111.html

18 Bu kitapta özel mülkiyet, arabamız ya da içinde yaşadığımız ev demek değil. Bir Alman çiftçinin elli hektarı veya bir zanaathane de değil; tersine emek sarf edilmeden edinilen özel mülkiyet: fonlar, büyük emlak varlıkları ve milyarlar değerinde miraslar.

mülkiyet sadece belirli çıkarların temeli değil, öncelikle bir iktidar kaynağı. İklim değişikliğiyle mücadelede neden bu kadar az ilerleme kaydediliyor diye şaşırıyoruz hepimiz. Oysa yanıt ortada: Ekonomi modelinin temelden dönüşüme uğraması sermayenin çıkarlarına dokunuyor. Toplumsal çıkarlarla uyumlu adımlar atılmasını engelleyen, büyük servetlerin siyasi gücü. Ve son kertede bu nedenden dolayı okuduğunuz kitapta bir başka zombi üzerine daha konuşulacak: Sosyalizm. Hiçbir şey ondan daha ölü gibi değil; taraftarları anlaşılmaz, lime lime cümleler kekeleyerek dolanıyorlar ortalıkta. Ve çok daha zombi benzeri olan ise göçmüş olan sistemdi. Suratlarında anlamsız ifadeler olan kitleler, üzerinde soluk benizli, yaşlı adamların durduğu ve titreyerek el salladıkları tribünlerin altından geçip gidiyorlardı: "The rule of the living dead" [yaşayan ölülerin iktidarı – ç.n.].

Bunca ürkütücü anıları canlandıran bir kavramı neden kullanalım? Bana göre çok iyi iki neden var. Sosyalist hareketlerin tarihi, bir yandan olağanüstü bir tecrübe hazinesi barındırıyor ve bu tarihe atıf, bizi başka koşullarda olsa muhtemelen çok benzer sorunlar yaratacak olan toplumsal değişimin karmaşıklığı ve çelişkili hali ile cebelleşmeye zorluyor. Öte yandan sosyalist hareket, özel mülkiyet sorusunun anlamını kavrayabilen tek güçtü. Eğer "paranın dünyayı yönettiği" doğru ise, kamusal mülkiyet henüz bir çözüm değil; ama demokratik çözümler için vazgeçilmez bir ön koşul: toplumsal sorunlarla halleşmek için bir kaldıraç.

Bugün hangi sosyalizm kavramı kullanılabilir sorusu bütün bu kitaba yayılıyor. Ama burada hemen başından itibaren vurgulanması gereken, sosyalizmi "güçlü devlete geri dönüş" ile eşleştirmediğim. Ne günümüz neoliberal devleti zayıf –finansal kriz sırasında çok kısa sürede milyarlarca Amerikan doları mobilize etti bu devlet–; ne de devlet herhangi bir zaman demokratik-eşitlikçi koşulların garantörü oldu. Sosyalizm bu kitapta ağırlıkla üçlü bir hareket olarak anlaşılacak: 1) ortak mülkiyetin kuvvetlendirilmesi ki bu mülkiyet artık yalnızca devletin elinde bulunamaz; 2) demokratikleşme ki öncelikle üretimin,

tüketimin ve gelişmenin toplumsal olarak şekillendirilmesi burada söz konusu olan; 3) mülkiyet üzerinde tasarruf hakkı tanımayan, ancak kullanım koşullarının gözetildiği bir özel mülkiyet eleştirisi.

Bu kitabın çıkış noktasındaki tez, yeni bir çağ başlangıcının eşiğinde olduğumuz. İklim değişimi, dijitalleşme ve jeopolitik iktidar yapılanmasındaki değişiklikler önümüzdeki yıllarda dünyayı radikal bir şekilde değiştirecekler. Belirsiz olan *tasarlanmış bir değişim* ile mi yoksa *felaket yoluyla bir değişim* mi yaşanacağı; yani planlanmış bir dönüşüm başarılı olacak mı yoksa insanlık doğal afetler ve savaşlar nedeniyle mecburen bugünden farklı yaşamak zorunda mı kalacak. Ve bu değişiklikler, ilk tercihleri dünya nüfusunun en tepedeki yüzde beşine konfor alanları yaratmak olan mal mülk sahibi elitler tarafından mı belirlenecek (göç politikaları konusunda çoktan belirginleşmeye başladığı gibi) yoksa dayanışmacı-demokratik kurallar ve evrensel haklar kabul ettirilebilecek mi. Eğer ekonomi bundan sonra da demokratik eşitlik talebinin birdenbire hiçe sayıldığı, sanki tabiat kanunlarına tabi özel bir süreç olarak algılanırsa, insanlık trajik 21. yüzyılın ardından bir sonraki felaketler döngüsüne ayak basacak. Liberal demokrasi ondan sonra daha kuvvetli bir şekilde bir zombiye, yeni bir sisteme dönüşecek; hükümetlerin hızlanan yıkımı sadece idare ettiği ve bizim bir yandan düzenli olarak siyasi personel konusunda fikrimizin sorulduğu, ancak öte yandan en temel süreçleri etkileyemediğimiz bir sistem. Bu yüzden de liberal demokrasinin faşist diktatörlüklere dönüşme tehlikesi çok büyük: Derinde yatan ekonomik iktidar ilişkilerini örtbas eden bir sistem, artık göz ardı edilmesi mümkün olmayan krizi komplo teorileriyle açıklama arayışlarını tetikliyor.

Biz sermayenin yaşayan ölüleriyiz. Bu uzaktan kumanda ile yönetilme halinden kurtulmamız için merkezî kaldıraç hâlâ mülkiyet sorusu. Tüm yanlışlarına ve cürümlerine rağmen, 21. yüzyılın sosyalist hareketi mülkiyetin, iktidarın ve politik esaretin eklemlenmesini kavrayabilen tek güçtü.

1980'li yıllarda bir ara –yeşillerin yükseldiği, Sovyetler'in "tür sorularına" (silahlanma yarışı ve çevre tahribatı) yöneldiği ve soldaki partilerin neoliberal bir dönüşüm geçirdiği zaman aralığında–[19] siyasi kamuoyunda sağ ile sol arasındaki ayrımın geçerliliğini yitirdiği ve bunun yerine somut sorular ile pragmatik çözümlere odaklanmamız gerektiği kanısı oluştu.

O zamandan bu yana epey bir şey oldu, ama çoğu gelişmeler olumlu yönde değil. 1980 ile 2016 arasında gerçekleşmiş olan küresel ekonomik büyümeden dünya nüfusunun yarısına yüzde on iki oranında pay düşerken, dünya nüfusunun en zengin yüzde birinin elinde kalan oran yüzde yirmi yedi oldu. En dramatik gelişme ABD'de yaşandı. Orada en zengin yüzde birin gelirlerden aldığı pay yüzde ondan yüzde yirmiye katlanırken, halkın alt tabakasının payı yüzde yirmiden yüzde on ikiye düştü.[20] Bu rakamlara göre tepedeki yüzde bir Amerikalı, alttaki yüzde ellinin iki misli kazancına sahip. Bir Oxfam araştırmasına göre, aynı zaman diliminde küresel bağlamda en yüksek vergi oranları, şirketlerin ödemeleri gereken vergiler ve veraset vergileri neredeyse yarı yarıya düşürüldü.[21] Kamusal kurumlar bu vergi politikaları nedeniyle sistematik bir şekilde kurutulurken, servet ve zenginlik özelleştirildi. Buna rağmen, 2008 yılında finans ekonomisinin spekülasyon balonları patladığında ve uluslararası banka sistemi çökme rizikosu ile karşı karşıya kaldığında, kamu yardıma koşmak zorunda kaldı.

---

19 Genel olarak sosyal demokrasinin bu neoliberal dönüşümü Anthony Giddens'in "üçüncü yol" önerisine ve Schröder ile Blair'in 1999'da yayınlanmış olan bir metnine atfedilir.

20 Kevin Gallagher/Richard Kozul-Wright, *A New Multilateralism for Shared Prosperity. Geneva Principles for a Global Green New Deal*, Genf: Konferenz der Vereinten Nationen für Handel und Entwicklung, 2019, s. 17f, https://www.bu.edu/gdp/files/2019/04/A-New-Multilateralism-GDPC_UNCTAD.pdf; Facundo Alvaredo vd., *Die weltweite Ungleichheit. Der World Inequality Report 2018*, München: C.H. Beck, 2018.

21 Oxfam, *Public Good or Private Wealth*, Oxford: Oxfam, 2019, s. 62, https://www.oxfam.de/system/files/bppublic-good-or-private-wealth-210119-en_web.pdf

"İnsan türüne yönelik sorular" bağlamında da olumlu haberlerin sayısı kısıtlı. Sistem rekabetinin sona ermesi, ne silahlanma yarışını ne de doğanın tahribatını frenleyebildi. Jeopolitik savaşlar hızlanıyor; kapitalist dünya güçleri ABD, Çin, AB ve Rusya artık sistem rekabeti içinde değiller, ama daha belirgin bir şekilde savaşçı çatışmalara yönelik adımlar atıyorlar. 1980'li yılların yerel çevre felaketlerin yerini ekolojik sistemlerin küresel çöküşü almaya başlıyor. Ve çözüm odaklı bir pragmatizm yerine her şeyden önce aşırı sağcılık ilk saflarda yerini almış olarak ilerliyor. Ve sorunlar ne kadar karmaşık olarak algılanırsa, bir o kadar da aslında çözüm olmayan, ancak sözde kararlılık vaat eden basit reçetelere ihtiyaç büyüyor.

Açıkçası Sol'un büyük bir karşı kutup temsil ettiği iddiasını terk etmesi pek de faydalı olmadı. Küresel sınıf çelişkileri Sol tarafından tartışma konusu edilmediğinden beri, "insanlık sorunları" ile halleşme konusunda pek bir mesafe kat edilmedi. Bu noktada elbette hemen bu "Sol" bugün neyin arkasında duruyor sorusu çıkıyor karşımıza.

Tarihsel açıdan siyasi cephelerin arasında yapılan ayrım her zaman hem bulanık hem de aynı zamanda belirgin idi. 18. yüzyıl Fransız parlamentosunda sağ tarafta krala yakın olan ve var olan düzeni temsil eden vekiller otururdu, yani soylular; solda ise toplumsal iktidar ilişkilerini sorgulayan, yani soyluların etkisini geriletmek ve farklı zümreler arasında hukuki açıdan eşitlik sağlanmasını kabul ettirmek isteyen burjuvazi. Başlangıçta bu Sol öncelikle cumhuriyetçi liberallerden oluşurken, burjuvazinin eşitlik hakkını kazanması gerçekçi bir hale geldiği oranda başka sorular ön plana çıkmaya başladı. Böylece 19. yüzyıl boyunca gündem önce işçi sınıfının, daha sonra kadınların ve sömürge halklarının talepleri ile genişletildi.

Son yıllarda sağ popülizmin yükselişi konusundaki tartışmalarda birçok yazar Sol'un tarihi mirasından sözde uzaklaşılmış olmasına yüklediler sorumluluğu. Sosyal demokrat yayıncı ve gazeteci Nils Heisterhagen bir "postmodern yanılgıdan" bahsediyordu; Sahra Wagenknecht'in "Aufstehen-inisiyatifi"nin ruhani rektörü Bernd Stegemann sosyal hareketlerin solu bir "ah-

lâki kapana" sürüklediğini ifade etmiş ve hatta Amerikalı siyaset bilimci Mark Lilla kimlik siyasetini Trump'un seçim başarısından sorumlu kılmıştı.[22] Oysa özgürleşme perspektiflerinin genişletilmesi aslında hep Sol'un bir özelliği ve güçlü yanıydı. Toplumsal ilişkilerin taşa kazınmamış, yani dondurulmamış ilişkiler olduğunu kavramış olan Sol, *tüm* insanların hükümdarlıktan ve özgür olmayan ilişkilerden kurtulabileceğini yazdı bayraklarına. Her ne kadar Marksistler bunu duymayı pek sevmeseler de; çünkü kendi pozisyonlarını idealizmle arasına bilimsel açıdan mesafe koyan bir konumlanma olarak kavrıyorlar: Onların duruşlarının daima ahlâki bir temeli de vardı. Ya da kuir feminist teorisyen Bini Adamczak'ın dile getirmiş olduğu gibi: "Özgürlük, eşitlik, dayanışma 20. yüzyılın devrimlerinin normatif yönelimidir. Bu devrimler söz konusu kavramların ya birini ya da diğerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu arada belli bir şekilde başarılı olurken, aynı zamanda da başarısızlığa uğramışlardır. 1917 devrimi eşitliğe odaklanmıştı, 1968 devrimi özgürlüğe; ilki birlikteliğe, ikincisi farklılığa. Her iki devrimde de dayanışmaya çağrı yapılıyor, ama sonra tekrar unutuluyor."[23]

Sol'un dolayısıyla üç özelliği vardı: hareket halinde olan, değişken bir kavramdı; yoğun bir baskı ile karşı karşıya kalmış bir azınlıktı ve uzun vadede şaşırtıcı derecede başarılı bir projeydi. Sağ ile olan merkezî çelişkisi, meramının evrensel olması idi: Bütün insanların kendilerini baskı, zulüm ve kölelikten kurtarma hakkı var. Sağcılarda ise değerler dışlayıcı: Dayanışma yalnızca kendi halkının ya da kendi "ırkının" çemberi ile kısıtlı; özgürlük, bir ulus-devletin kurulması olarak tanımlanıyor ve eşitlik prensibinin sınırları çok dar çiziliyor, çünkü bu

22 Bkz. Nils Heisterhagen, *Kritik der Postmoderne: Warum der Relativismusnicht das letzte Wort hat*, Wiesbaden: Springer VS 2018; Bernd Stegemann, *Die Moralfalle - Für eine Befreiung linker Politik*, Berlin: Matthes & Seitz, 2018; Mark Lilla, *The Once and Future Liberal: After Identity Politics*, New York: HarperCollins, 2017.

23 "Die Zweiteilung der Welt überwinden. Ein Gespräch mit Bini Adamczak über Revolutionen, Leidenschaft und Geschlecht", *Malmoe*, 7 Haziran 2019, https://www.malmoe.org/2019/06/07/die-zweiteilung-der-welt ueberwinden/?fbclid=IwAR2t8RgKRUM7eeulOzCQHKdlSqyB7WEzHesyq6G___B96pLiRFd6QSRi80

bağlamda erkekler ile kadınlar arasındaki, üstler ve astlar arasındaki, beyazlar ve Avrupalı olmayanlar arasındaki iktidar ilişkileri doğa tarafından belirlenmiş ve zaten böyle olması gereken ilişkiler.[24]

Teslim etmek gerekir ki bu ayrım gündelik siyasi hayat içerisinde bulanıklaşıyor. Küresel göç hareketlerinin bir kısmı 2015 yılında Almanya'ya ulaştığında, bazı muhafazakârlar Suriyeli ya da Eritreli cebi deliklerin de elinden alınamayacak olan haklarını, dayanışmaya milli sınırlar çekmek isteyen Sol'dan daha kararlılıkla savunmuşlardı ve iş Rusya'nın politikası konusunda hüküm vermeye gelince bu kez de liberaller, geriye dönük komünist bir nostalji nedeniyle Putin rejimini relativize etmeye çalışan bazı sosyalistten daha fazla iktidar karşıtı tınlıyorlardı. Ancak bu temel tanımımızı değiştirmiyor. Sol projenin çekirdeği, bütün insanların sosyal açıdan (sadece hukuki açıdan değil) baskı ve zulüm içeren ilişkilerden kurtulması. Karl Marx bunu, neredeyse iki yüzyıl önce bugün hâlâ daha şaşırtıcı derecede güncel ve dokunaklı bir cümle ile ifade etmişti; "kategorik buyruk" Marx'a göre "insanın küçültüldüğü, köleleştirildiği, yalnız bırakıldığı ve aşağılık hale getirildiği her tür ilişkiyi tepetaklak etmektir."[25]

Ancak, özgürleşme kavramının ekolojik, feminist ve ırkçılık karşıtı perspektifler ile zenginleştirildiği günümüzde bu ne demek? 21. yüzyılda Sol hangi "normatif" pozisyonları savunuyor? Bu sorulara verilecek bir yanıt hep fazla banal ya da genel geçer olma, yeterince net olmama ya da fazla somut olma tehlikesi ile karşı karşıya; her liste ya eksik ya da gereğinden fazla kapsayıcı. Yine de bundan sonraki sayfalarda bana göre sol bir projenin "normatif hedeflerinin" taslağını çizmek istiyorum.

---

24 Çelişkili bir şekilde, iktidar ilişkilerinin değiştirilemez oluşuna yönelik sağcı eğilim tam da bunun teknik olarak yapılabilirliğine hayran. Sağcı dünya görüşüne göre cinsiyet kimlikleri, ulusal kültürler ve sosyal eşitsizlikler "insan doğasının" değişmezleri; ancak yaşam tarzlarının devlet ve dünya piyasasının talepleri doğrultusunda değiştirilmesi söz konusu olduğunda hiçbir sorun ortaya çıkmıyor.

25 Karl Marx, "Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie", MEW, Bd. 1, Berlin (Ost): Dietz, 1976, s. 385.

19. yüzyılda Sol'un liberalizmden uzaklaşmasının nedeni, burjuva özgürlük haklarının materyal bir karşılığı olmadığı sürece bu hakların pek bir değerinin olmadığının kavranmış olmasıydı. Emekçilerin ve iş adamlarının, kiracıların ve ev sahiplerinin eşit olan aktörler olarak sözleşmeler yapabilecekleri varsayımı, sol perspektiften bakınca sadece maddiyat ile ilgilenen bir ideolojiden ibaret. Kendi bedeninden başka hiçbir şeye sahip olmayan birisi, özgürce karar veremez, bunu ancak mecburiyet altında yapar; gelir ya da barınak verebilecek konumda olan birinin ise tam tersine, başkalarının hayatlarını kendi istediği biçimde şekillendirmek için elinde gayet somut iktidar araçları vardır.

Bu nedenle Sol siyaset daima ve öncelikli olarak haysiyetli bir hayatın maddi ön koşulları ile ilgilenmelidir. Burjuva aydınlanma dönemi için yeterli ön koşul, iç savaşın ve keyfi kaba güç kullanımının olmamasıydı; Sol için yiyecek ve giysi donanımı, sağlıklı bir doğa ya da toplumsal altyapı hizmetlerinin sunulması da buna dahil. Bunlar her tür özgürlüğün temel koşulları.

Ancak materyalizm kavramı 20. yüzyılda bir değişikliğe maruz kaldı. Kitlesel üretim yapan şirketlerin tüketicilere de ihtiyaç duymalarına dayalı Fordist sınıf uzlaşması, tüketim ve iyi hayatın eşanlamlı kılınmasına yol açtı. Yeni eleştirel toplumsal akımlar, her şeyden önce Frankfurt Okulu,[26] tüketici olarak varoluşun zombilik halini gözler önüne serdi. Her ne kadar fiziksel ürünler her şeyin ön koşulu olsalar bile, öncelikle değerin ortaya çıkışını garanti altına alan tüketicilik kapitalist yabancılaşmanın göstergesidir. Metalar toplumunun bizzat kendisi iyi hayatın önünde maddi bir engeldir.

26 Bkz. Theodor W. Adorno/Max Horkheimer, *Dialektik der Aufklärung*, Amsterdam: Querido, 1947 [*Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010]; Herbert Marcuse, *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*, Neuwied: Luchterhand, 1967 [*Tek Boyutlu İnsan*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2016]; Erich Fromm, *Haben oder Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft*, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1976 [*Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, Say Yayınları, İstanbul, 2019].

Ayrıca emek konusundaki tartışmanın da hiç kolay olmadığı çıktı ortaya. Sosyalist hareket için emek, siyasi aktivizmin başlangıç noktasıydı – bu aslında anlaşılabilir, çünkü iş hayatı toplumsal ilişkilerin en önemli odak noktası; tarihi olarak da alt sınıfların bilincinin temelini ve uzun süre de sermayeye karşı *tek* karşıt gücü temsil ediyordu. Ama bu ilişki hep sorunluydu. Üretken emek söylemi, tam da özellikle kadınların ev işleri, bakım ve kendi kendine geçimini sağlamaya yönelik ücretsiz emeklerini göz ardı etti.[27] 1970'li yıllarda fabrikalarda montaj hattına ve Taylorizme dayalı üretim organizasyonuna karşı yürütülmüş mücadeleler, çoğu sendikanın unutmuş olduğu şu noktayı hatırlatmıştı: ücretli emek, ücretler iyi ve sendikal söz hakkı olsa dahi dışarıdan belirleniyor ve dolayısıyla özgürleşme ancak iş saatleri sonrası yaşanabiliyor.[28] Kaldı ki, ücretli emek küresel katma değer zincirlerinin ortaya çıkması ve iş koşullarının güvencesiz hale gelmesiyle stratejik gücünü kaybetti.

Bu nedenle "herkes için iyi bir hayat" talebi 20. yüzyılın sosyalist hareketinden daha kararlı bir şekilde bizzat ücretli emeğin kendisini hedef almalı. Sendikaların talep ettiği gibi,[29] "iyi iş" ve kalıcı "normal iş koşulları" insanların yeniden kendi hayatlarını kontrol edebilmelerinin ön koşulu. Ancak "iyi iş" için de geçerli olan: "Özgürlüğün dünyası, gereksinim ve dışsal kullanışlılık nedeniyle belirlenen çalışma somut olarak sona erdiğinde başlıyor; yani bu dünya eşyanın tabiatı gereği asal maddi üretim alanının dışında."[30]

---

27 Emek kavramının ve değer teorisinin feminist bir eleştirisi için bkz. Mariarosa Dalla Costa/Selma James, *Die Macht der Frau und der Umsturz der Gesellschaft*, Berlin: Merve, 1978; Veronika Bennholdt-Thomsen vd., *Frauen die letzte Kolonie*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1983; Silvia Federici, *Caliban und die Hexe*, Wien: Mandelbaum, 2017.

28 Ücretli emeğin eleştirisi için bkz. Mario Tronti, *Arbeiter und Kapital*, Frankfurt/Main: Verlag Neue Kritik, 1974; André Gorz, *Abschied vom Proletariat. Jenseits des Sozialismus*, Frankfurt/Main: EuropäischeVerlagsanstalt, 1980 ve André Gorz, *Kritik der ökonomischenVernunft. Sinnfragen am Ende der Arbeitsgesellschaft*, Berlin: Rotbuch, 1989.

29 Bkz. Hans-Jürgen Urban, *Gute Arbeit in der Transformation*, Hamburg: VSA 2019; Bernd Riexinger, *Neue Klassenpolitik*, Hamburg: VSA 2018.

30 Karl Marx, *Das Kapital*, Bd. 3, MEW, Bd. 25, Berlin (Ost): Dietz, 1983, s. 822.

Hem bir kültürel antropolog, hem iktisatçı ve hem de Hıristiyan bir sosyalist olduğu için birçok bakımdan bir zındık olan Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*'de 19. yüzyıl boyunca pazarların önündeki sosyal ve siyasi bariyerlerin kaldırılmasının nasıl durdurulamaz bir çöküşe yol açtığını anlatır ki bu çöküş nihayetinde iki dünya savaşı ile sonlanır. Polanyi'nin bugün bu kadar çok ülkede tekrar okunuyor olması da bu tasvirin güncelliği ile ilgilidir.[31] Pazarların sınırsızlaşması 21. yüzyılda da siyasi canavarların zafere yürüyüşünü tetikledi. Neoliberal küreselleşme uluslararası bağımlılığı artırdı; ama aynı zamanda, siyaset bilimci Joachim Hirsch'in dile getirdiği gibi, en elverişli yatırım koşulları peşinde koşan ve böylece milliyetçiliği körükleyen "ulusal rekabet devletini" de yarattı.[32] Emeğin esnekleştirilmesi ise içeridekiler ve dışarıdakiler, yani sabit kadrolular ve prekarya arasında keskin bir farkı yerleşik kıldı ki bu da ırkçı bir yerliler ve göçmenler ayrımı bağlamında ozalit kopya etkisi yapıyor.

Arka plan bu olduğunda, aşırı sağın güçlenmesi bir "değerler krizi" değil, aksine pazar yayılmasıyla doğrudan bağlantılı. Sophie Bose, Klaus Dörre ve diğerlerinin Almanya'da etno-milliyetçi kanaatlerin yaygınlaşması hakkındaki bir araştırmalarında deniyor ki "dayanışmayı seferber etme kapasitesi olan entelektüel kanaat sistemlerini marjinalleştiren, dikey eşitsizliklerle dolu büyüme ötesi bir kapitalizm içerisinde sınıf ilişkileri ve paylaşım savaşları, kazananların kaybedenlerden kalıcı olarak ayrıldığı, tercihan rekabet modunda ve büyük sosyal grupların ortaklaşa aşağılanmaları ve dışlanmaları şeklinde kendini gösteriyor.[33] "Gerçekçi alternatifler olmadığı sürece, güvenceli

31 Bu ilginç Polanyi rönesansı hakkında bkz. César Rendueles, *Soziophobie. PolitischerWandel im Zeitalter der digitalen Utopie*, Berlin: Suhrkamp, 2015; Gareth Dale, *Reconstructing Karl Polanyi. Excavation and Critique*, Londra: Pluto Press, 2016; Klaus Dörre vd. (ed.), *Große Transformation? Zur Zukunft moderner Gesellschaften*, Wiesbaden: Springer VS 2019.

32 Bkz. Joachim Hirsch, *Der nationale Wettbewerbsstaat. Staat, Demokratie und Politik im globalen Kapitalismus*, Berlin: ID-Verlag, 1995.

33 KlausDörre/SophieBose vd., "Arbeiterbewegung von rechts. Motive und Grenzen einer imaginären Revolte", *Berliner Journal für Soziologie*, sa-

koşullarda çalışanlar bile statü koruma ya da yükseltme savaşını hınç yardımıyla yürütüyorlar."

Doksanlı yıllardan bu yana "gruplara yönelik insan düşmanlığını" araştırmakta olan Wilhelm Heitmeyer de çok benzer bir şekilde akıl yürütüyor.[34] O da, aşırı sağın kuvvetlenmesinden keskinleşen rekabet kendi çıkarını düşünen tavırları desteklediği ve sosyal bağlar ile duygusal istikrarı parçaladığı oranda pazar liberalizmini sorumlu tutuyor. Ayrıca Heitmeyer'e göre iktisadileşme sosyal ayrışma dürtüsünü körüklüyor ve siyasi iktidarsızlık duygusunu tetikliyor.

Dayanışma, insanlar arasında olan bağların parçalanmasına direnen bir sosyal pratiktir. Terk edilmişliğin ve atomize olmanın karşısına ortak olanı ve birleştirici olanı koyar. Bu yüzden en basit siyasi tanımlardan biri şöyledir: Pazar, rekabet ve metalaştırma mantığına karşı toplumsal karşı güçleri harekete geçiren ve dayanışma örgütleyendir Sol.

Demokratikleşme

Her ne kadar Stalinizm bu mirasın üstünü örtmüş olsa da, Sol yapısı gereği hep bir demokratikleşme hareketiydi. Siyasi özgürlük hakları için mücadele üst sınıfların imtiyazlarını hedef alıyordu, çoğunlukların demokratik müzakeresi eşitlik önermesinin bir göstergesidir. Feodalizme karşı direnişte sol eşitlikçilik ile demokrasinin arasındaki bu bağ barizdi, ancak burjuva devrimleriyle birlikte bu ilişki çözüldü. Bu devrimler, sosyal bilimci Alex Demirović'in dile getirdiği gibi, "devlet ve demokrasi" arasında "basit halkın sadece katılacağı" bir bağ kurdular. "Devrimci dönüşüm, kamusal olarak yürütülecek bir kavganın uzun yoluna yönlendiriliyor; böylece bir evrim sürecine dönüştürülüyor ve demokrasi uzun vadede var olan güç ilişkilerinin ve siyasi devletin çerçevesine

---

yı 28, 2018, s. 55-89, burada s. 58f., https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2Fs11609-018-0352-z.pdf

34 Wilhelm Heitmeyer, *Autoritäre Versuchungen. Signaturen der Bedrohung* 1, Berlin: Suhrkamp, 2018.

sıkıştırılıyor."[35] Demokrasi dediğimizin temelinde hiçbir şekilde halkın egemenliği yatmıyor, aksine bu daha büyük çatlaklara yol açmamak için zenginler ve mülksüzler arasındaki çatışmayı kurumsallaştıran bir sistem. Bu nedenle Sol, liberal demokrasiyi 19. yüzyıldan beri bir burjuva hükümranlığı olarak eleştirmiştir. Devrimci hareketlerin trajedisi zenginlerin iktidarıyla mücadelede her tür özgürlüğü askıya almaları ve en kısa sürede liberal demokrasilerin de gerisinde kalan diktatörlükler kurmalarıydı.

Bu yüzden de altmışlı yıllardan itibaren Yeni Sol'un büyük bir kısmı kendini "anti-otoriter" olarak tanımladı ve özellikle siyaset yapma biçimlerini eleştirdi. Hiyerarşik yönetime ve temsile karşıt olarak, bayraklarına temelden katılımcı demokrasi yazdı. Ancak bunun da ikircikli olduğu çıktı ortaya. Neoliberalizm vatandaş katılımını çoktan kendisi için keşfetti, aşırı sağ partiler plebisit modellerinin reklamını yaparken, sosyal hareketlere de yatırım yapıyor. Bütün bunlar radikal demokrasi talebi yanlıştır demek değil, fakat son on yılların siyasal partilere ve kurumlara yönelik eleştirilerinin ne kadar yetersiz kaldığını gösteriyor.

Demokrasi talebi yeniden Sol tarafından himaye altına alınacaksa eğer, demokrasi ve kolektif mülkiyetin birbirinden ayrılamaz olduğunun idrak edilmesi gerekiyor, çünkü büyük servetler (devlet iktidarının haricinde) modern toplumlarda en önemli güç kaynağını teşkil ediyor.[36] Feminizm ve anti-otoriter hareket altmışlı yıllardan beri sözde özel alanların –ilişkiler, aileler, çocuk bakımı, birlikte aynı dam altında yaşama biçimleri– demokratikleşmesini sağladılar. Buna karşılık ekonomik hayat sanki fethedilmesi mümkün olmayan bir kale. Bu nedenle "konseyler" demokrasisi, "sosyal" demokrasi ve "ekonomik" demokrasi yeniden sol siyasetin merkezine yerleşmek zorun-

35 Alex Demirović (ed.), *Transformation der Demokratie - demokratische Transformation*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2016, s. 278.

36 Filozof Boaventura de Sousa Santos bu anlamda "despotik takımadalar arasında bir demokratik adaya" atıf yapıyor ve "demokrasinin demokratikleştirilmesini" talep ediyor. Bkz. *Pensar el Estado y la sociedad*, Buenos Aires: Waldhuter, 2009, s. 44.

da.[37] Farklı noktalara odaklaşmalarına rağmen, bu yaklaşımların hedefi burjuva toplumunda siyasetin alanına kısılıp kalan "halk egemenliğini" sosyoekonomik hayata da taşımaktı. Ekonomik ve sosyal konseyler ekonomiyi ve çalışma hayatını demokratik olarak yapılandıracak kuruluşlarıdır. Böyle bir bağlamda da temsili siyasetin eleştirisi yine bir anlam kazanıyor: Kendilerine bahşedilen görevi yerine getirmeyen milletvekillerini görevden alacak buyurucu bir vekâlet, bugün sadece "kendi vicdanları adına ant içmiş" ve dolayısıyla ekonomik grupların çıkarları ile halkın çıkarları arasında bir tampon görevi gören siyasi uzmanların iktidarını budayabilir.

Cinsiyetlerin ötesinde

Oldukça uzun süredir feminizmden başka toplumu bu denli başarılı bir şekilde dönüştüren bir hareket yoktur muhtemelen. Kadınlar yalnızca seçme ve seçilme hakkına, eğitim sistemlerine erişim hakkına ve göreceli olarak kendi kaderini belirleme hakkına değil, yüzyıl önce tahayyül edilmesi mümkün olmayan ekonomik katılım hakkına da sahipler. Bu başarılar henüz güvencesiz bir konumda ve sona erdirilmiş değiller: Dünya Ekonomi Forumu'nun kadınların ekonomiye, siyasete ve eğitime katılımını değerlendiren *Global Gender Gap Raporu* (ki burada 1 mutlak cinsiyet eşitliğine denk düşerken, 0 bütün kaynakların erkekler tarafından kontrol edildiğinin göstergesi)

37 Fritz Naphtali (ed.), *Wirtschaftsdemokratie. Ihr Wesen, Weg und Ziel*, Berlin: Verlags-gesellschaft des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbundes, 1928; Max Adler, "Demokratie und Rätesystem", aynı yazar, *Ausgewählte Schriften*, herausgegeben von Norbert Leser und Alfred Pfabigan, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1981; Karl Korsch, *Schriften zur Sozialisierung*, Frankfurt/Main: Europäische Verlagsanstalt, 1969; Ernst Däumig, "Der Rätegedanke und seine Verwirklichung", Udo Bermbach (ed.), *Theorie und Praxis der direkten Demokratie*, Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1973; Wolfgang Abendroth, *Antagonistische Gesellschaft und Demokratie*, Neuwied/Berlin: Luchterhand, 1967; Cornelius Castoriadis, *Arbeiterräte und selbstverwaltete Gesellschaft*, Frankfurt/Main: Verlag Neue Kritik, 1974; Hannah Arendt, *Über die Revolution*, München: Piper, 1974; Alex Demirović, "Rätedemokratie und das Ende der Politik", *Prokla*, sayı 155, 2009, s. 181-206; Hartmut Meine vd., *Mehr Wirtschaftsdemokratie wagen*, Hamburg: VSA 2011.

2018 yılı için küresel eşitsizlik oranını 0,68 olarak tespit ediyor. Bu arada ekonomik katılımda Almanya sadece 36. sırada; en ön sıralarda olan Laos, Barbados, Bahamalar, Benin ve Burundi'den çok daha gerilerde.[38] Cinsiyet ayrılığına dayalı ücret farklılığına da yansıyor bu durum – Almanya'da kadınlar eşit işler için yüzde yirmi daha az ücret alıyorlar. Çok daha belirleyici olan ise kadınlarla bağdaştırılan etkinliklerin farklı şekilde ücretlendirilmesi. "Erkek" mesleklerini içeren metal ve elektronik endüstri sektörlerinde ortalama ücretler "kadınlara" atfedilen bakım mesleklerinde yüzde otuz ile yüzde elli daha yüksek. Ayrıca bariz kaba kuvvet de cinsiyet ilişkilerinin bir parçası hâlâ. Alman Federal Kriminalite Dairesi'ne göre ortalama her üç gün bir kadın eski partneri/eşi tarafından öldürülüyor, neredeyse senede 110.000 kadın sadece Almanya'da şiddet kurbanı oluyor.[39] Felsefeci Kate Manne neden erkek şiddetinin ilişkilerde toplumsal bir "işlevi" olduğunu açıklamıştır. Kate Manne'a göre cinsiyetçilik, ataerkil ilişkileri ideolojik olarak savunma ve tabii olarak gösterme görevini üstlenirken, kadın düşmanı şiddet kadınlar üzerindeki iktidarı gündelik hayatta tesis ediyor. Bu şiddet kendilerine biçilen role uyum göstermeyenlere ya da bu role direnenlere yöneliyor ve böylece disipline edici bir etki yaratıyor.[40]

Solda olmak, sadece hak eşitliğini ve bu şiddete dayalı ilişkilerin ortadan kalkmasını savunmak değil, kuir feminizmin talep ettiği gibi salt ikili cinsiyet düzenini sorgulamak demektir.[41] Toplumsal cinsiyet araştırmalarında uzun süredir kabul gören bakış açısına göre bedensel cinsiyet bir dizi özellik içeriyor –dışsal ve içsel cinsiyet organları, hormonlar, kişinin ken-

38 Weltwirtschaftsforum, *The Global Gender Gap Report* 2018, Genf: Weltwirtschaftsforum, 2018, s. 9 vd. ve 13.

39 Bkz. Vgl. Bundeskriminalamt, *Partnerschaftsgewalt. Kriminalstatistische Auswertung, Berichtsjahr 2017*,Wiesbaden: Bundeskriminalamt, 2018.

40 Kate Manne, *Down Girl. Die Logik der Misogynie*, Berlin: Suhrkamp, 2019.

41 Kurgusökümcü feminizmin temelleri hakkında bkz. Judith Butler, *Das Unbehagen der Geschlechter*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2003; aynı yazar, *Die Macht der Geschlechternormen und die Grenzen des Menschlichen,* Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2009; Donna Haraway, *Die Neuerfindung der Natur. Primaten, Cyborgs und Frauen*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 1995.

dini algılayışı vs.– "maskülen" ya da "feminen" olarak tasvir etmek mümkün olsa bile, her insanda farklı şekilde kombine olabilen ve yaşam süresince değişebilen özellikler bunlar. Bu yüzden kuir feminizm açısından sadece sosyal rollerin atfedilmesi değil, bedensel cinsiyet de dil üzerinden "inşa ediliyor". Dolayısıyla, sıklıkla iddia edildiği gibi trans cinsellik konusundaki tartışmalar yalnızca ufak bir azınlığın kimlik sorunları etrafında dönmüyor: Burada herkes için, kemikleşmiş cinsiyet kalıplarının ötesinde özgün bir yaşam biçimi geliştirmenin imkânları genişletiliyor.

Küresel, evrensel haklar: Irkçılık karşıtlığı

Yüzyıl dönümünün küreselleşme teorileri, bilhassa Antonio Negri ve Michael Hardt'ın *İmparatorluk* kitabından yola çıkarak ulus-devletlerin anlamını kaybedeceklerini öngördüler.[42] Bu tez hâlâ daha popüler, ama yanlış olduğu da ortaya çıktı: Finans krizi bağlamında ulus-devletler tam da finans sektörünün *küresel oyuncuları* tarafından parasal sistemlerin çöküşünü engellemek için harekete geçirildiler, Çin-Amerika-Avrupa ekseninin kaynaklar ve jeopolitik üsler için rekabeti bağlamında şirketler birkaç yıldır "hükümetlerinden" daha aktif endüstri politikaları talep ediyorlar ve Corona pandemisi ortaya çıktığından beri piyasanın düzenleyemediklerini devlet düzenlesin deniyor.[43] Ulus-devlet ulus-ötesi kapitalizmde de vazgeçilmez olmaya devam ediyor: kriz programlarının ve endüstri dönüşümünün finanse edilmesi, ticaret yollarının ve ham madde erişiminin ordu yoluyla garantiye alınması, spekülasyon kayıplarının kamusallaştırılması, sosyal çatışmaların kontrol edilmesi ve sözleşme taraflarının arasında hukuki güvenceyi sağ-

42 Antonio Negri/Michael Hardt, *Empire. Die neue Weltordnung*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2002 [*Imparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015].

43 Bkz. Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*, Londra/New York: Verso, 2010; Stefan Schmalz, *Machtverschiebungen im Weltsystem. Der Aufstieg Chinas und die große Krise*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2018.

lamak için. Bu anlamda, Zygmunt Bauman, Manuel Castells, Saskia Sassen ya da Antonio Negri'nin öngördüğünden farklı olarak,[44] neoliberal dönem başladığından beri devletin zayıflaması değil, devletin tercihlerinin yer değiştirmesi söz konusu olan. 19. ve 20. yüzyılın sosyal mücadelelerine yanıt olarak ortaya çıkan sosyal refah devleti parçalanırken, devletin kontrol, güvenlik ve kaba kuvvet aygıtları daha da geliştirildi.[45] Her ne kadar ulus-devlet zamanı geçmiş bir model değil ve şimdiye kadar sosyal ve demokratik haklar sadece bu bağlamda kurumsallaştırılabilmiş olduğu için Sol açısından hâlâ daha mücadelenin merkezindeyse de, yine de yalnızca küresel bağlamda kavranabilecek bir ekonomik sistem içinde yaşadığımız da doğrudur. Kapitalizm 15. yüzyılda ticaret yollarının silahlarla ele geçirilmesi ve kıtaların tümden sömürgeleştirilmesi ile gelişmişti. Pazarların tarihinin kölecilik ve ırkçılık ile doğrudan ilintili olduğu ahlâki değil, tarihsel bir tespittir.[46]

Sistemin bu küresel karakteri bugün her zamankinden daha aşikâr. Latin Amerika'daki otomotiv fabrikalarında gerçekle-

---

44 Zygmunt Bauman, *Der Mensch im Globalisierungskäfig*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2003; Manuel Castells, *Das Informationszeitalter*, 2 cilt, Opladen: Leske + Budrich, 2001-2003 [*Enformasyon Çağı*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013]; Saskia Sassen, *Denationalization: Territory, Authority and Rights in a Global Digital Age*, Princeton: Princeton University Press, 2005.

45 Eleştirel devlet tartışmaları için bkz. Ulrich Brand/Christoph Görg (ed.), *Zur Aktualität der Staatsform. Die materialistische Staatstheorie von Joachim Hirsch*, Baden-Baden: Nomos, 2018; Joachim Hirsch, *Materialistische Staatstheorie. Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*, Hamburg: VSA 2005.

46 Kapitalizmin sosyal tarihi hakkında bkz. Fernand Braudel, *Sozialgeschichte des 15. bis 18. Jahrhunderts*, 2 cilt, München: Kindler, 1985 ve 1986; aynı yazar, *Die Dynamik des Kapitalismus*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1991; Sven Beckert, *King Cotton. Eine Globalgeschichte des Kapitalismus*, München: C.H. Beck, 2014; Mike Davis, *Die Geburt der Dritten Welt*, Hamburg/Berlin: Assoziation A 2004; Heide Gerstenberger, Markt ve Gewalt, Münster, *Westfälisches Dampfboot*, 2016; ırkçılığın tarihi konusunda bkz. Frantz Fanon, Schwarze Haut, *weiße Masken*, Wien: Turia + Kant, 2014 [*Siyah Deri Beyaz Maske*, çev. Cahit Koytak, Versus Yayınevi, İstanbul, 2015]; Achille Mbembe, *Kritik der schwarzen Vernunft*, Berlin: Suhrkamp, 2014 [*Zenci Aklın Eleştirisi*, çev. Özge Arasan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019]; Ibrahim X. Kendi, *Gebrandmarkt. Die wahre Geschichte des Rassismus in Amerika*, München: C.H. Beck, 2017.

şen grevler, birkaç gün içinde Avrupa'da stok darboğazı olarak karşımıza çıkıyor; eski cep telefonları ve diğer elektronik aletler Güney'e çöp olarak ihraç ediliyorlar[47] ve aslında dünya nüfusunun onda birinin sebep olduğu iklim değişikliği –en zengin yüzde bir küresel emisyonların yarısına neden olurken, en yoksul yüzde elli emisyonların sadece yüzde üçünden sorumlu–[48] en şiddetli biçimde dünya nüfusunun altta kalan yarısını etkiliyor.

Tersinden düşünürsek, siyasetin çıkış noktası olarak yalnızca koşulların küresel karakterini dikkate alan ve dayanışmayı milli olarak sınırlandırma cazibesine direnen konumlar Sol olarak tanımlanabilir. Halleşmek durumunda kaldığımız küresel sınıf ilişkilerinde ırkçılık merkezî bir rol oynuyor. Açıklıyor, doğal gibi gösteriyor ve sosyal bölünme ile sömürüyü meşrulaştırıyor; toplumsal bir kırılma noktası görevi görüyor ve alt sınıfların bir kesimini küresel olarak ayrışmış bir hükümdarlığın içine hapsediyor. Irkçılığa karşı çıkılmadan ve ırkçı stratejilerin nasıl çalıştığı anlaşılmadan, evrensel haklar savunulamaz.

Radikal bir ekolojik dönüşüm

Ancak bugün sosyal ilerlemenin "en maddi" önkoşulu üretim ve yaşam biçiminin dönüşmesidir. Bu bağlamda söz konusu olan artık çoktan sadece iklim krizi değil. Dünya Biyoçeşitlilik Konseyi IPBES'in bir araştırmasına göre bir milyon tür yok olma tehdidi ile karşı karşıya.[49] Çevre araştırmacıları bunun haricinde nitrojen döngüsü bağlamında "gezegenin sınırlarına"

47 Ghana'da çöplerin atıldığı bir yerde çevrilmiş olan belgesel *Welcome to Sodom* (2018) dünya pazarı koşullarında "geridönüşümün" ne anlama geldiğini gösteriyor. Binlerce yoksul kenar mahalle sakini cehenneme benzer çalışma koşulları altında ham maddeleri ayrıştırabilmek için Avrupa'nın elektronik atıklarını yeniden değerlendiriyor. Dönüşüm ekonomisinin gerçekte var olan yüzü.

48 Oxfam, *Extreme Carbon Inequality*, Londra, 2015, s. 4, https://www.oxfam.de/system/files/oxfam-extremecarbon-inequality-20151202-engl.pdf

49 Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, *Global Assessment Summary for Policymakers*, 2019, s. 12, https://www.ipbes.net/news/ipbes-global-assessment-summary-policymakers-pdf

dayanıldığını; denizlerde asit oranının yükselmesinde, küresel balık tüketiminde ve toprak kullanımında bu biyofiziksel sınırlara yaklaşılmış olduğunun altını çiziyorlar.[50] Daha 2016 yılında insanlığın ayak izi tabiatın kaldırabileceği kapasiteyi 1,7 kere aşmış vaziyetteydi ki o zamandan beri bu oran muhtemelen daha kötüleşmiştir.[51]

Hemen her gün buna benzer haberler yayınlansa bile, elzem olan "sürdürülebilirlik devrimi" gerçekleşmiyor. İlginç bir şekilde çevreye yönelik tahribatlarda tüketicilerin eğitim düzeyi ya da farklı hükümetlerin politikaları özel bir rol oynamıyor. Buna karşılık bir sosyal grubun ya da toplumun ekonomik pozisyonu ile doğrudan bir bağlantı var. Küresel bir pratik temel kural olarak şu geçerli olabilir: Ne kadar yukarıdaysan, ekolojik ayak izin o kadar büyük. Bir ABD vatandaşının kişi başına küresel hektar (KH) olarak hesaplanan çevre tahribatı 2016 yılında ortalama 8,1 KH; bir Almanın kişi başına 4,84 KH. 2018 Environmental Performance Index'ine göre en ekolojik ülke olan İsviçre'de bu değer 4, 64 KH iken,[52] çok eleştirilen Çin kişi başına 3,62 KH ile sıralamanın ortasında yer alıyordu. Latin Amerika'nın iktisadi açıdan en çok büyüyen ülkesi Şili'de halkın ortalama çevre tahribat oranı kişi başına 4,31 KH ve Costa Rica'da kişi başına 2,68 KH idi. 2016 yılında "sürdürülebilir" olan ayak izi oranı kişi başına 1,63 KH idi; bu Hindistan (1,17 KH), Afganistan (0,73 KH) ve Eritre (0,5 KH kişi başına) gibi ülkeler tarafından ulaşılmış bir değer.[53] Afganistan veya Eritre'de olduğu gibi kitlelerin çektiği cefanın çevre problemlerine bir çözüm olamayacağını göz önüne alırsak, Birleşmiş Milletler'e göre insanların "yüksek" ya da "çok yüksek bir hayat standardı" keyfini yaşadığı o seksen ülkenin ilgimizi çekmesi gere-

50 Johan Rockström vd., "Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity", *Ecology and Society*, cilt 14, sayı 2, 2009, https://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/

51 Global Footprint Network, Open Data Platform, http://data.footprintnetwork.org/index.html#/compareCountries?type=EFCpc&cn=5001&yr=2016

52 Environment Performance Index, "2018 EPI Results", https://epi.envirocenter.yale.edu/epi-topline?country=&order=field_epi_rank_new&sort=asc

53 Global Footprint Network, Open Data Platform.

kiyor.[54] Onların arasında sürdürülebilir ekolojik ayak izi olan sadece iki ülke var: onlardan biri 1,78 KH ile Küba. Bu da bu ülkenin iyi bir çevre politikası olmasından dolayı değil, sosyo-ekonomik yapısından dolayı. Sağlık ve eğitim sistemine büyük yatırımlar genel bir geçim düzeyi sağlıyor; aynı zamanda bireysel tüketim olağanüstü kısıtlı.

Ancak, büyüme sonrası teorilerinde vurgulandığı gibi, Kuzey'in endüstrileşmiş devletleri sadece Güney'in sırtından geçinmiyor.[55] Aynı bağlam toplumların kendi içinde de gözlemlenebiliyor. Federal Çevre Dairesi'nin bir araştırmasına göre Almanya'da iyi kazananların (ayda üç bin Avrodan daha fazla) toplam enerji tüketiminin ve dolayısıyla iklim salımlarının aylık kazançları bin Avronun altında olanlara oranla ortalama iki katı daha fazla olduğunu gösteriyor.[56] Bu arada göze çarpan ise, eğitim düzeyinin ve siyasi kanaatlerin birçok kişinin iddia ettiğinin tersine bariz bir şekilde tüketimi etkilemediği: Akademisyenlerin enerji tüketimi meslek okulu mezunu olan kişilerin enerji tüketiminin üçte birinden daha fazla; Almanya'nın doğusundaki nüfus "yenilikçi" güney Almanya'ya oranla belirgin bir şekilde daha az tüketiyor. Sosyokültürel çevreler açısından da durum çok benzer: Gerçi "üst tabakalar", yani üst orta sınıf burjuvazi, enerji tüketimi en yüksek olanlar, ama çevre bilinci belirgin şekilde gelişmiş olan, fakat yine de severek uzun mesa-

---

54 İnsani Gelişme Endeksi Birleşmiş Milletler tarafından yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve parasal gelir temel alınarak düzenli bir şekilde hesaplanıyor. Bu hesaplamada özel kazanca verilen yüksek ağırlık nedeniyle, iyi bir şekilde işleyen geçim ekonomileriyle kamusal altyapıları kuvvetli ülkeler parasallaşmış piyasa ekonomisine dayalı toplumlarla karşılaştırıldığında daha kötü bir sonuca ulaşıyorlar. Bkz. *Entwicklungsprogramm der Vereinten Nationen, Human Development Report 2019*, http://hdr. undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf

55 Vgl. Stephan Lessenich, Neben uns die Sintflut. Die Externalisierungsgesellschaft und ihr Preis, Berlin: Hanser Berlin, 2016, Ulrich Brand/Markus Wissen, Imperiale Lebensweise. Zur Ausbeutung von Mensch und Natur im globalen Kapitalismus, München: Oekom, 2017.

56 Umweltbundesamt, Repräsentative Erhebung von Pro-Kopf-Verbräuchen natürlicher Ressourcen in Deutschland (nach Bevölkerungsgruppen). Texte 39/2016, Dessau, 2016, s. 13, https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/378/publikationen/texte_39_2016_repraesentative_erhebung_von_prokopf-verbraeuchen_natuerlicher_ressourcen.pdf

feli yolculuklara çıkan "eleştirel-yaratıcı çevreler" de hemen arkadan takip ediyorlar; "burjuva ana akım" da onlara çok yakın bir konumda. Çevreye daha az tahribat vererek yaşayanlar ise savaş sonrası tutumluluğundan vazgeçememiş olan "geleneksel kesimler"; gelirleri henüz yeterince yüksek olmayan "gençler" ve sürekli kaynak tüketimine gücü yetmeyenler.[57] Erkeklerin ortalama yıllık kazancı açık seçik bir şekilde kadınların kazancından daha yüksek olduğu için, çevre tahribatı aynı zamanda bir cinsiyet sorunu da: kadınlar genelde daha az enerji ve kaynak tüketiyorlar.

Geçmiş yıllarda bir dizi Avrupa ülkesinde Sol özellikle erkek işçiler arasında güçlenen Sağ nedeniyle ekolojik konular yerine acaba "sosyal sorunun" ön plana çıkarılması mı gerekiyor diye tartıştı. Atıf yaptığımız istatistikler bunun tam tersi olduğuna işaret ediyor: Sınıf çatışmaları/çelişkileri ve ekolojik kriz sanayileşmiş ülkelerde de ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş durumda. Zenginler çok daha kuvvetli bir şekilde iklim değişikliğine ve doğanın tahribatına yol açıyorlar, yoksullar ise çok daha yoğun bir şekilde bunun zararını görecekler, çünkü kendilerini korumak için gerekli kaynaklara sahip değiller.

Bu nedenle ekolojik ve sosyal mücadelelerin kesişme noktalarını gösterdiği oranda bir siyaset sol siyasettir. Yapılması gereken, değer üretimi ve tüketim toplumu arasındaki Fordist uzlaşmanın ötesinde bir perspektif sunacak yeni bir refah ve iyi yaşam kavramı geliştirmek.

57 *A.g.k.*, s. 13f.

Çevengur'dan Sonra

Çevengur

Bazen ölmüş olduğu sanılanlar muazzam bir şiddetle geri döner – örneğin edebiyatta yaşamları boyunca hemen hiç dikkat çekmemiş yazarlar keşfedildiğinde. Sovyet yazar Andrej Platonow romanı *Çevengur*'u 1927 ile 1929 yılları arasında yazmıştır. Yeni sosyalist toplumun inşasını anlatan kitap, bugün Rus edebiyat tarihinin en önemli ve en özgün eserlerinden biri olarak görülüyor; Platonow ile meşgul olan özgün bir araştırma dalı var. Yeni Sovyetler Birliği'nde yazılmış birçok diğer büyük roman gibi *Çevengur* da yazılışı bittikten ancak on yıllar sonra basılabilmişti: Michail Bulgakow'un *Usta ile Margarita*'sı 1966 yılına kadar; Anatoli Rybakow'un *Arbat Çocukları* 1987 yılına dek ve Boris Pasternak'ın *Doktor Jivago*'su (aynı *Çevengur* gibi) sosyalist devletin artık sona ermiş olduğu 1988 yılına kadar kilit altında kaldılar. Görünüşe göre Stalinizmin mirasının etkisi devlet başkanı Chruschtschow'un liderliğinde yaşanan "yumuşama havasına" rağmen o kadar kuvvetliydi ki, alternatif bir tarihyazımı sistemin temellerini sarsabilirdi.

Platonow'un romanı Moskova'nın beş yüz kilometre kadar güneyindeki Çevengur beldesinin fiktif hikâyesini anlatıyor.

Genç komünist Sascha Dwanow köye gönderiliyor ki devrimin gidişatı hakkında rapor versin; ancak bir demiryolu işçisinin oğlu ve inançlı bir Bolşevik olan Platonow'un taşrada kahramanına keşfettirdiği daha çok bir Hieronymus Bosch tablosuna benziyor. Devrimci mizanseni ortalıkta kaybolmuşçasına dolanan aç figürler ve fanatikler belirliyor; dinî mistisizm, coşku ve parti broşürlerinin propaganda söylemi halkın kafasında garip bir düşünce lapası olarak birleşiyorlar. Adı Proleter Güç olan bir atın üzerinde bozkırda yolunu kaybetmiş bir Bolşevik, hayranının mezarını arıyor: katledilmiş olan Rosa Luxemburg. Bir havariler topluluğu olarak davranmaları tesadüf olmayan on bir komünist, köy burjuvazisini kılıçtan geçirerek ve aynı zamanda "proleter ayakları" –bozkıra sürülmüş açlık mültecileri– oraya yerleştirerek bölgedeki sınıflı toplumu devirmeye çalışıyorlar. Bu "arta kalanlar" denilenler

> başından beri yeteneksiz olarak gelmişlerdi dünyaya: (...) çünkü ebeveynleri onları bedenlerine şamil olan bolluktan değil, gecelerinin efkârından ve hüzünlü güçlerinin zayıflığından peydahlamışlardı – gizlice dünyada yaşayan iki kişinin gözden ırakta ortak unutma ânıydı bu; eğer apaçık ve mutlu yaşamış olsalardı, yerli ve milli halk sayılan ve geceleri kendi avlularında geçiren, gerçek insanlar tarafından kökleri kazınacaktı. Arta kalanların aklı olması gerekmiyordu; akla ve canlı bir duyguya sadece vücutlarına ait bol erzakları ve başlarının üzerinde huzurun sıcaklığı olan gerçek insanlar sahip olabilirdi, ancak arta kalanların ebeveynleri, sadece çalışmaktan un ufak olmuş ve acıdan dağlanmış bir bedenin artıklarına sahiptiler.[1]

"Arta kalanlar" Zombileri hatırlatıyor, ancak devrimci Rusya'da yakında her şeyin daha iyi olacağına güveniliyor ve insanlar etkinliklere dalıp gidiyor. Daha önce bir dilenci olan Prokofi, köy yoksullarına "evler ve bahçeler inşa etmeleri" gerektiği gönüllü Cumartesi çalışması emrediyor; Tschepurny, kendisi-

1 Andrej Platonow, *Tschewengur*, Berlin, 2018, s. 372f [*Çevengur*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, Metis Yayınları, İstanbul, 2017].

nin yönetim yoldaşı, Subbotnik (Cumartesi) emrini iptal ediyor, çünkü evleri sorunun bir parçası olarak görüyor. Onun düşüncesine göre proletarya "ezilişinin izlerini (...) gereksiz parçalara bölmeli ve başını sokacak hiçbir yeri olmadan yaşamalı, her birinin diğerini sadece yaşayan bedeniyle ısıttığı" bir dünyada. O, devrimin artık evlere hiç ihtiyacı olmayacağı hesabını yapıyor, çünkü "komünizmde kış olacağı ya da hep yazın sıcaklığının süregideceği belli değildi; güneş daha komünizmin ilk gününde doğmuştu, yani doğa Çevengur'un tarafındaydı."

Platonow'un romanı acımasız ve alaycı, ama ilginç bir şekilde muhbirlik yapmıyor. İnsanlar geleceğe inanıyorlar; aşka ve aşkınlığa yönelik doyurulması imkânsız bir istek kaplamış bozkırın üstünü. Ve doğa fazladan herhangi bir aktör gibi çıkıyor sahneye: "Güneşin keskin bakışları altında sisler, düşler misali ölüyordu. Toprak, üzerinden yorganı kaymış bir anne gibi çırılçıplak ve acılar içinde uyuyordu. Oraya buraya koşuşan insanların su içtiği bozkır nehrinin üzerinde sessiz bir delilik içinde karanlık henüz asılı duruyordu ve balıklar ışığın beklentisi içinde pörtlemiş gözlerle suyun yüzeyinde dolanıyorlardı."[2] Daha yirmili yıllarda enerji üretimi için solar sistemlerin inşasını öneren Platonow ekososyalizmin bir öncüsüydü ve "insanın doğayı değiştirdiğinden kendisinin daha yavaş değişiyor olması"[3] nedeniyle, yaklaşan ekolojik bir trajedi tehlikesini önceden fark etti.

İnançlı devrimciler, deli bürokratlar ve toprak ana – kendini kayıtsız şartsız devrime adamış ve sulama mühendisi olarak taşraya gitmiş bir komünist, sanki bir Bolşevik LSD-gezisini anlatan bu romanı nasıl yazabildi? Platonow'un edebiyatının birçok anlam düzeyi var; ama bu metin eğer bir mesaj veriyorsa –ve bunu zamanının tüm teorik tartışmalarından daha acil bir şekilde yapıyorsa– o zaman bu, bir toplumu radikal bir şekilde değiştirmek istemenin ne demek olduğu konusun-

2 *A.g.k.*, s. 257f.

3 Andrej Platonow, *Dshan oder Die erste sozialistische Tragödie*, Berlin: Quintus, 2019, s. 280; ayrıca bkz. Michael Leetz, "'Der erste, der wirklich alles verstanden hat.' Andrej Platonow, der Schriftsteller der Zukunft", *Sinn und Form*, sayı 6, 2016, s. 790-799.

da bir tahayyül. *Çevengur*'da dile gelen, devrimcilerin kendilerini nasıl ümitsiz bir duruma soktuklarını fark ettiklerinde onları saran korku. Platonow kopuşun gerekliliğini savunuyor; ama sosyalist bir özgürleşme tasarımından çok 1534/35 yıllarının distopik Münster Vaftizci hâkimiyetini anımsatan bir devrim resmi çiziyor.

Bugün itibariyle roman sanki komünizm ile bir hesaplaşma gibi okunuyorsa da, Platonow'un da dahil olduğu birinci kuşak Bolşevikler devrimci bir kopuşun takdiri konusunda muhtemelen bugün geriye dönük olarak görünenden çok daha az naiflerdi. Ekim 1917 Devrimi her şeyden önce tarihi hızlandırmak için bir denemeydi. Burjuva hükümetini devirmişlerdi, çünkü böylesi bir kopuşun Orta Avrupa'da da değişiklikleri zorunlu kılacağına inanmışlardı.

Ama Bolşevikler izole kaldılar ve aniden bir dönüşüm stratejisi doğaçlamaları zorunlu hale geldi. *Çevengur* parlak renkli resimlerle durumun kendileri için ne ifade ettiğini anlatıyor: İnsanların tahayyülleri ve ilişkileri eskisi gibi kalmıştı; sefalet her zamankinden daha büyüktü; dinî mistisizm yumuşakça yeni kıyafetlere bürünüyordu ve eski Kulak'lar yerine, yeni iktidar ilişkileri bağlamında sosyal kariyer nasıl yapılır konusunu kadrolu Profoki kadar hızla anlayan yeni sonradan görmeler türüyordu. *Çevengur*'daki sürreal yan son kertede çaresizlik halinin gayet materyalist bir değerlendirmesi.

Yeni bir Sol Yeşil Mutabakat?

Bunun bir önceki bölüm ile ne ilgisi var? Radikal kopuşların radikal değişimleri garanti altına almadığı konusunda bir işaret. Esas soru daima, normatif hedeflerin ne şekilde ilk adımlar siyasetine dönüştürülebileceği.

Son yıllarda ABD'de ve Büyük Britanya'da solcular henüz bir devrim olmayan, ama reformların toplamından da belirgin bir şekilde daha fazla olan büyük bir dönüşüm projesinin gerekliliğine parmak basmak için Yeni Yeşil Mutabakat kavramını benimsediler. Bu sorunsuz bir kavram değil, çünkü neoliberal kö-

şe yazarı Thomas Friedman'ın 2007 yılında *New York Times*'da inovasyon desteği siyasetinin reklamını yaptığı bir makalesiyle birlikte daha büyük ölçekte yaygınlaştı: "Temiz teknolojiler Amerika'nın güçlü yönlerine hitap ediyor," diye yazmıştı Friedman; "çünkü, örneğin lokomotifleri daha hafif ve daha akıllı yapan değişiklikler için gerekli olan bilgi – ucuz işçiler değil. Bu yüzden geliştirdiğimiz ve inşa ettiğimiz her şey için temiz teknolojilerin kullanımı ABD'nin yeniden bir sanayi devi konumuna yükselmesi için bir imkân."[4] Yeni Yeşil Mutabakat başlangıçta enerji açısından daha etkin bir sanayi politikasına övgüden daha fazla bir şey değildi.

İkinci olarak otuzlu yılların tarihi Yeni Mutabakatına gönderme de sorunlu. Geriye dönük olarak sıkça o dönemin sosyal ve ekonomik siyaset değişikliklerinin Başkan Franklin D. Roosevelt'in kişisel bir başarısı olduğu iddia ediliyor. Oysa gerçekte Demokratik Parti'nin reform gündemi 1929 borsa krizinin ardından ABD'yi sarsan çatışmalara bir cevaptı. Ekonominin başında büyük bir depresyon belası vardı; susuzluk, kuraklık ve aşırı borçlanma yüzbinlerce çiftçiyi yerlerinden ediyordu; Afro-Amerikalı halkın Büyük Göçü, güneydeki eyaletlerde kurumsallaşmış ırkçılıktan kaçış devam ediyor ve kuzeyde yeni bir kitlesel yoksulluğa neden oluyordu – tüm bunlar işçi mücadelelerinin ve protestolarının keskinleşmesine yol açıyordu ki siyasi sistem sonuçta ücret artışları, sosyal politika ve bankaların iktidarının kısıtlanması yoluyla cevap verdi bu gelişmelere.

Üçüncü olarak, Yeni Yeşil Mutabakat kavramı, gereken "sürdürülebilirlik devriminin" bir devlet harcamaları paketi ile başlatılabilir illüzyonunu beslediği için sorunlu. Oysa, hizmet ve çevre sektörü için bir konjonktür programı çevrenin yükünü azaltmayacak. Yeni altyapıların inşa edilmesi, eğer başka alanlar eşzamanlı olarak ve kararlı bir şekilde küçültülürse emisyonları azaltacaktır.

---

4 Thomas L. Friedman, "Power of Green", *The New York Times*, 15 Nisan 2007, https://www.nytimes. com/2007/04/15/opinion/15iht-web-0415edgreenfull.5291830.html

Buna rağmen Yeni Mutabakat kavramının Sol tarafından ele geçirilmesi doğru olan gibi geliyor bana. Bu bağlamda katılımcı bir demokratik seçmenler inisiyatifi sayesinde 2019 yılında ABD Kongresi'nin Temsilciler Meclisi'ne girebilen ve hükümeti sosyal-ekolojik bir harcama paketini kabul etmeye zorlayacak bir tasarıyı sunan Alexandria Ocasio-Cortez oldukça dikkat çekti.[5] Bunun ardından başkan adayı Bernie Sanders de, seçildiği takdirde 16,3 milyar dolar büyüklüğünde bir yatırım ve dönüşüm paketini uygulamaya koyacağını açıkladıydı.[6] İşçi Partisi ise 2019 yılında, Britanya Avam Kamarası seçimlerine çok daha kapsamlı bir program ile katıldı. Britanya sosyal demokrasisi kapitalizmin ekolojik-dayanışmacı bir dönüşümünü hedef olarak koyduydu önüne: 2030 yılına dek karbonsuzlaşma; yenilenebilir enerjilerin inşası; çevre sektöründe yüzbinlerce iş imkânının yaratılması; demokratik ortak mülkiyetin kuvvetlendirilmesi; iyi bir toplu taşıma sisteminin geliştirilmesi; gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğinden korunma bağlamında desteklenmesi; kamusal altyapıların genişletilmesi ve Büyük Britanya'nın iklim krizi göçmenlerine kapılarını açması.[7] Muhtemelen şimdiye dek Avrupa'da hiçbir partinin seçim programı ekolojik açıdan İngiltere İşçi Partisi'nin 2019 programı kadar iddialı değildi.

Yukarıda bahsedilen hedeflere yaklaşabilmek için –herkes için iyi yaşamdan ekolojik dönüşüme kadar– gerekli olan somut reformlar hangileridir peki? Bunların çoğu aslında sendikaların ve Sol partilerin programlarında var; ancak nadiren dikkate alındıkları için, malum olanı tekrarlamak ve önemli olanları unutmak pahasına da olsa, bu reformların bir taslağını çizmek istiyorum: yukarıda belirtilmiş olan normatif hedeflere kendini sıkıca adamış bir Sol Yeşil Yeni Mutabakat.

---

5 Tasarının metni için bkz. https://www.congress.gov/bill/116thcongress/houseresolution/109/text

6 Lisa Friedman, "Bernie Sanders's 'GreenNew Deal': A $ 16 Trillion Climate Plan", *The New York Times*, 22 Ağustos 2019, https://www.nytimes.com/2019/08/22/climate/bernie-sanders-climate-change.html

7 Labour Party, "The Green New Deal Explained", https://www.labourgnd.uk/gnd-explained

Daha az çalışma ve kamusal hizmetler

Eğer iyi bir yaşamın sadece özgürlük hakları değil, ayrıca maddi ürünlerin tedariki ve iş hayatının dışında bir varoluş üzerine kurulması gerektiği doğru ise, o halde bunun için gerekli koşullar hiç bugünkü kadar olgunlaşmamıştı. Otomasyon artık daha az masraf ile daha fazla üretim yapma imkânını sağlıyor.

Oysa dijitalleşme bağlamında bu şanslar üzerine değil de, tersine önümüzdeki yıllarda kaç kişinin yoksulluğun pençesine düşeceği konuşuluyor. Bazı araştırmacılar bilgisayarların artık araba kullanıyor ve çeviri yapıyor olması nedeniyle, var olan bütün işlerin yarısının tehlikede olduğundan yola çıkıyorlar. Diğerleri ise teknolojik gelişmelerin en azından bugüne kadar hep yeni iş imkânları yarattığını öne sürüyorlar.[8]

"Sanayi 4.0" tartışmalarında esas gözden kaçan ise rasyonalizasyon dürtüsünün çoktan yürürlükte olduğu ve her şeyden önce küresel tarım ekonomisinde yayılmış olduğu. 2010 yılında dünya nüfusunun % 30,8'i çiftçi olarak yaşarken, 2017'de bu oran yalnızca % 26,5 idi.[9] Bu süreç, dünya ticaretinin liberalleşmesi nedeniyle, her Afrikalı mısır üreticisinin Kuzey Amerikalı ya da Avrupalı çiftçilerin üretim düzeyi ile rekabet etmek zorunda kaldığı için ivme kazanıyor. Bu üretim biçimi nedeniyle "gereksiz" hale gelen küçük toprak sahibi çiftçiler bugün göç edenler – öncelikle küresel Kuzey'e değil, Kongo'daki Kinşasa veya Bangladeş'teki Dakka gibi devasa, yirmi milyona ya-

---

8 Örnek olarak bkz. Carl Benedikt Frey/Michael Osborne, *The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation*?, Oxford University, 2013, https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf; Oliver Stettes, "Keine Angst vor Robotern: Beschäftigungseffekte der Digitalisierung - eine Aktualisierung früherer IW Befunde", *IW-Report*, sayı 11, 2018, Köln; Siegfried Timpf, "Beschäftigungswirkungen der Digitalisierung und kein Ende der Arbeit?", Düsseldorf, 2017, https://www.boeckler.de/pdf/timpf_beschaeftigungswirkungen_4.pdf

9 Bkz. Internationale Arbeitsorganisation, "Employment by Sector - ILO Modelled Estimates", 2018, https://www.weltagrarbericht.de/fileadmin/files/weltagrarbericht/Weltagrarbericht/10B%C3%4rlicheIndustrielleLW/ILOEmploymentSector2017.xlsx

kın insanın pratik olarak hiçbir alt yapı olmadan hayatta kalmak zorunda oldukları şehirlerin yoksul kenar mahallelerine göç edenler.[10]

Bu yüzden 21. yüzyılın esas sınıfsal sorusu, zenginliğin ve iş olanaklarının yeniden bölüşümü konusunda *küresel* olarak nasıl ilerlenebileceğidir. Bu soruya cevap vermek zor; çünkü bilhassa mağdurların siyasi bilinci de ulus-devletçi olarak yapılanmış durumda ve anlaşmalar sadece bir devlet içinde veya iki devlet arasında geçerli..

Fakat en azından tek bir devlet düzeyinde "iyi bir yaşam siyasetinin" ne demek olacağı, beklenebilecek değişimler nedeniyle ortada. Eğer aynı miktarda ürün daha az çalışarak üretilecekse, kimse bir şey kaybetmeden *herkes* daha az çalışabilir. Kesinlikle bir solcu olmayan iktisatçı John Maynard Keynes daha 1930 yılında haftada on beş saatlik çalışma süresini öngörmüştü.[11] Bugün toplumumuzda otomasyonun ağır ve tekdüze işlerden kurtulmak yerine, işsizliğe ve yoksulluğa neden olması ve daha da tekdüze ve ağır işlerde çalışma eğilimini yükseltmesi bir doğa kanunu değil. Bu yalnızca bir bölüşüm sorunudur. "Bilgi toplumunun" doğuşuyla bu soru yepyeni bir boyut kazandı. Bilginin dikkat çekici bir özelliği, kendini özel mülkiyet hakları ile kısıtlanmadığında, yani "paylaşıldığı" zaman (yani "kolektifleştirildiğinde") en iyi geliştirebilmesidir – bu yüzden kültür tarihinde kamusal kütüphaneler hep merkezî bir rol oynamışlardır. Otomasyon artık toplumsal zenginliğin gitgide daha az bireyin somut emeği ile ve daha çok teknik bilgi birikimi yoluyla elde edilmesini mümkün kılıyor. Bir başka deyişle: *general intellect,* yani herkese şamil insanlık bilgisi, en önemli üretim unsuru haline geliyor ve bu nedenle yaratılan zenginliğin şimdiye dek olduğundan daha da haklı bir biçimde toplumsal olarak talep edilebilmesi mümkün oluyor. Multimilyar-

10 Vgl. Mike Davis, *Planet der Slums*, Hamburg/Berlin: Assoziation A, 2011 [*Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, Istanbul, 2016].

11 John Maynard Keynes, "Wirtschaftliche Möglichkeiten für unsere Enkelkinder", *Wachstumseuphorie und Verteilungsrealität. Wirtschaftspolitische Leitbilder zwischen Gestern und Morgen*, yay. haz. Norbert Reuter, Marburg: Metropolis, 2007, s. 135-147, burada s. 143.

der Bill Gates'in bile desteklediği minvalde, bir makine vergisinin devreye sokulması sadece ilk bakışta bu yönde bir ilerleme olarak çıkıyor karşımıza.[12] Aslında makine vergisinin etkisi sermayenin klasik kâr, şirket, servet veya finansal işlem vergileri yoluyla vergilendirilmesinden farklı değil. Bütün bu sermayeye yönelik vergiler, çok yüksek vergi oranları gibi zenginliğin yeniden bölüşümünü sağlıyorlar. İşlem vergisinden ya da alt sınıflara oransız derecede yük bindiren ortak vergi oranlarından farklı olarak, azınlığın servet artışını frenlemek ve çoğunluğun yaşam koşullarını iyileştirmek için denenmiş araçlar bunlar.

Otomasyon çağına yönelik olarak birçok yazar, negatif gelir vergisi gibi ihtiyaç sınaması yapılmadan tüm vatandaşlara ödenecek koşulsuz vatandaşlık gelirini de mucizevi bir araç olarak değerlendiriyor.[13] Vatandaşlık gelirinin birden fazla avantajı olurdu: "Bilgi toplumunun" yeni yaratılan zenginlik üzerinde hak sahibi olduğunu görünür kılar; modernleşmenin mağdurlarına güvenlik sağlar; sosyal bürokrasiyi gereksiz hale getirir ve yoksulları uzman şeflerin keyfiyetinden korurdu. Bakım işleri dolaylı olarak ücretlendirilmiş olur ve insanların sosyal ve kültürel uğraşlara ayıracak daha fazla zamanı olurdu.

Ancak koşulsuz vatandaşlık gelirinin de çok temel sorunları var: Aşamalı gelir vergisi, sermaye ve şirket vergilerinden farklı olarak eşitsizliklerde bir değişiklik yaratmıyor. Can alıcı soru, vatandaşlık gelirinin nasıl finanse edileceği: Kozmetik, sağlık ve temizlik ürünleri satan market sahibi Götz Werner'in talep ettiği gibi alt sınıfları iyi kazananlardan daha fazla zora sokan işlem vergisinin (çünkü zenginlere oranla yoksullar gelirlerinin orantısal olarak daha büyük bir kesimini tüketim için

12 Gates bu vergiyi, gelir vergisinin kaldırılmasını ikame edecek bir olanak olarak değerlendiriyor; bkz. "Bill Gates fordert Roboter-Steuer", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19 Şubat 2017.

13 Örneğin bkz. Richard D. Precht, *Jäger, Hirten, Kritiker. Eine Utopie für die digitale Gesellschaft*, München: Goldmann, 2018; Rutger Bregman, *Utopien für Realisten*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2017; Nick Srnicek/Alex Williams, *Die Zukunft erfinden: Postkapitalismus und eine Welt ohne Arbeit*, Berlin: Edition Tiamat, 2016; Paul Mason, *Postkapitalismus. Grundrisse einer kommenden Ökonomie*, Berlin: Suhrkamp, 2016; Erik Olin Wright, *Reale Utopien: Wege aus dem Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp, 2017.

harcıyorlar) keskin bir artışı yoluyla mı veya servet ve sermaye vergisi yoluyla mı? Bunun dışında, vatandaşlık geliri, hiçbir şekilde destekleyicilerinin umduğu gibi özgürleşmiş, yaratıcı veya sosyal sorumluluk sahibi özneler yaratmıyor. Almanya'daki yetmişli ve seksenli yıllarda göreceli olarak cezadan muaf sosyal yardımların vatandaşlık gelirine benzer bir işlevi vardı. Kuşkusuz Hartz-IV* sisteminden daha iyiydi bu sosyal yardımlar; ancak yardım alanların topluma aktif bir katılımını sağlamıyor, sadece sosyal açıdan teknokratik bir yoksulluk yönetme aracı görevini görüyorlardı. Koşulsuz vatandaşlık gelirinin de düzenleniş biçimine göre tamamen farklı etkileri ortaya çıkabilir.

Bu noktada solcu sosyal politikalar ile sağcı "sadaka sistemi" arasındaki farkı hatırlamakta fayda var:[14] Herhalde aradaki can alıcı fark, sağcı opsiyonun yalnızlaştıran, vesayet altına alan ve patronaja dayalı ilişkiler ortaya çıkartan etkisi. Buna karşılık özgürleştirici sosyal politikanın amacı, dayanışmacı tutum ve yapılara destek olmak ve madunları güçlendirmek olmak zorunda. Bu anlamda ilerici bir iyi yaşam siyaseti nasıl olurdu? İlk olarak, çalışma saatlerinin bağımlı olarak çalışanların kendi hayatlarının üzerindeki kontrolünü artıracak şekilde kısaltılması sağlanmalıdır.[15] İkinci olarak bu tip bir siyaset, toplumsal zenginliğin eşitlikçi bir şekilde dağılımını hedeflemelidir. Bireysel tüketicileri güçlendiren bir vatandaşlık geliri bu bağlamda doğru olan araç mı, bu en azından şüphe götü-

(*) Hartz-IV Almanya'da işsiz olan, ancak işsizlik parası hakkı kazanamamış olan kişilere verilen ve "ikinci basamak işsizlik parası" olarak da adlandırılan devlet desteğidir – ç.n.

14 Son yıllarda Latin Amerika'daki sol hükümetlerin örneğinde olduğu gibi, bu konuda Almanya'da da dikkate alınması gereken ilginç tartışmalar yaşandı. Özellikle ilginç bulduğum katkılar için bkz. Jairo Estrada, "Zur politischen Ökonomie der Sozialpolitik in Lateinamerika", Raul Zelik/Aaron Tauss (ed.), *Andere mögliche Welten?*, Hamburg: VSA 2013; Decio Machado/Raúl Zibechi, *Die Macht ergreifen, um die Welt zu ändern? Eine Bilanz der lateinamerikanischen Linksregierungen*, Berlin: Bertz und Fischer, 2019.

15 Bu ekolojik açıdan da anlamlı olurdu. Güncel bir araştırmaya göre, İngiltere'de haftalık çalışma saatlerinin dokuza, Almanya'da ise altı saate indirilmesi gerekiyor ki sera gazı salımları sürdürülebilir bir düzeye düşürülebilsin. Bkz. Philipp Frey, *Ecological Limits of Work: Carbon Emissions, Carbon Budgets and Working Time*, Crockham Village: Autonomy, 2019.

rür. Buna karşılık mutlaka solcu sosyal politikanın parçası olması gereken ise yaptırımsız, ihtiyaca dayalı ve insan onuruna layık bir katılımı mümkün kılan temel güvencedir. Bunun dışında iyi yaşam siyaseti, toplumsal bilinci destekleyen ücretsiz, sosyal ve materyal altyapılara yatırım yapmalıdır. İngiltere'deki Foundational Economy Collective *Gündelik Hayatın Ekonomisi* adlı kitabında "maddi" ve "gönenç artırıcı temel ekonomiyi" siyasi tartışmanın merkezine oturtmayı önermiştir, çünkü genel olarak üretken olmadığı varsayılan sosyal ve materyal altyapılar toplumun genel refahına en büyük katkıyı yapanlardır.[16] Wolfgang Streeck bunu "gündelik komünizm", yani "bizim gündelik kapitalizmimize tabi olan ve onu esasen mümkün kılan" diye nitelemiştir önsözünde.[17] Sol Yeni Yeşil Mutabakat tam bu noktaya parmak basmalıdır. Kolektif kamusal altyapıların güçlendirilmesinin avantajı, değişik çevreleri birbirleriyle ilişkilendirmesi ve bireysel ödemelerden farklı olarak sosyal-ekolojik dönüşümü hedef odaklı bir şekilde hızlandırmasıdır. Siyaset bilimciler Anne Steckner ve Mario Candeias "örneğin enerji, içme suyu, ulaşım, internet ve benzeri alanlarda önkoşulsuz sosyal ekolojik bir temel tedarik hizmeti ve ücretsiz sağlık hizmetlerini, eğitim ve kendini geliştirme ile uygun fiyata barınma hakkını" kapsayan "ücretsiz bir sosyal altyapıdan" bahsediyorlar. Bu bağlamda

> çok tüketenlerden mali destek istenebilir: yani kişi başına ücretsiz bir içme suyu kontenjanı yanında özel yüzme havuzunun daha pahalı olması; kısa mesafe için ücretsiz toplu taşıma, ama sık yapılan uçak yolculukları için fazladan prim ödenmesi; internete ve dijital ürünlere ücretsiz erişim, ancak devasa veri transferleri için fiyat artışı vs. Gerekli sağlık hizmetleri ile temel eğitim ve belli zaman aralıklarında ikinci eğitim herkes için ücretsiz olmalı. Masrafları karşılanabilir barınma olanağı (şehir merkezi de dahil olmak üzere) ise kira bedellerinin

16 Foundational Economy Collective, *Die Ökonomie des Alltagslebens. Für eine neue Infrastrukturpolitik*, Berlin: Suhrkamp, 2019

17 *A.g.k.*, s. 7.

düzenlenmesi, sosyal konut inşası, kâr amacı gütmeyen kolektif mülkiyetin desteklenmesi ve uygun bir emlak siyasetinin kombinasyonu ile sağlanabilir. (Komün benzeri) bir "altyapı sosyalizmi" manasında modern yaşam ürünlerinin kolektif tüketimine doğru yönelmek, geçim korkusundan bağımsız bireysel özgürlüğün ve böylece sosyal-ekolojik bir yaşam tarzının temelini oluşturabilir. Ücretsiz, kamusal ve kolektif tüketim biçimlerinin radikal bir şekilde yayılması ayrıca "ihtiyaç ile eşya arasında çöpçatan" olan parayı ve böylece bireysel cüzdanı daha önemsiz kılar, piyasa kültürünü baskılar, kamusal ve ortak olanı ön plana çıkartırdı.[18]

Eşitlik!

Dayanışmayı ve toplumsal birliği ne destekler? 1963 yılında sosyal tarihçi Edward P. Thompson çığır açan bir araştırmayla İngiliz işçi sınıfının tarihini yeniden yazmıştır. Onun gözünde sınıf sadece ekonomik sömürü nedeniyle "ortaya çıkmamış", aksine mağdurların gündelik pratikleri yoluyla bizzat kendi kendini yaratmıştır.[19] İşçiler hastalıklara ve iş kazalarına karşı dayanışma fonları oluşturmuşlar, yüksek ekmek fiyatlarını protesto etmişler ya da kültür derneklerinde kendi eğitim programlarını düzenlemişlerdir. 21. yüzyılda Avrupa işçi hareketlerinin gücünün temeliydi bu dayanışma çevrelerinin varlığı; bu hareketlerin siyasi anlamını kaybetmesi bu sosyal ve kültürel gündelik pratiklerin çökmesinin sonucudur. Bu arada dikkat çeken, neoliberalizmin bu çevreye seksenli yıllardan beri şiddetle saldırmış olması; ama zaten bundan daha önce refah devletinin bürokrasisi tarafından içi boşaltılmıştı bu

18 Anne Steckner/Mario Candeias, "Geiz ist gar nicht geil. Über Konsumweisen, Klassen und Kritik", *Standpunkte*, sayı 11, 2014, s. 1-4, burada s. 4, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Standpunkte/Standpunkte_11-2014.pdf

19 Edward P. Thompson, *Die Entstehung der englischen Arbeiterklasse*, 2 cilt, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1987 [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015]; aynı yazar, *Plebejische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1980.

çevrenin. Sosyal-teknokratik idare, alt sınıfların sosyal katılımını esasen gündeme oturtmuş olan bu toplumsal "dokuyu" tepeden yıkmıştı.

Bu gözlem doğruysa eğer, o zaman ilerici bir siyasetin merkezî bir unsuru da içinde bağımsız ve eleştirel yapıların "aşağıdan" yeşerebileceği kültürel bir pratikle birlikte sosyal çevreleri desteklemek olmalıdır. Bu da insanların birbiriyle etkileşime girebileceği koşulları yaratmak demektir. Sağlık araştırmacıları Kate Pickett ve Richard Wilkinson'un çok dikkat çeken dev çalışması burada basit bir ilişki kuruyor.[20] Sosyal eşitliğin daha büyük olduğu toplumlarda, halk ortalama olarak sadece daha sağlıklı değil (çünkü statü korkuları, stres, ekonomik küme düşme korkuları özellikle zorlayıcı olarak algılanıyor ve kronik hastalıklara yol açıyor), ayrıca daha dayanışmacı da.[21] Wilkinson ve Pickett bu durumu sosyal eşitlik ile güvenin etkileşim etkisi ile açıklıyorlar; çünkü temel bir güven, yardımseverliğin ve dayanışmanın ön koşuludur.[22]

İlk ve en önemli önlem, toplumsal dayanışmanın erimesini hedef alan stratejilerle kararlı bir şekilde savaşmak – yani özellikle ırkçılığın her tür çeşidi ile. Birlikteliği desteklemek isteyen ilerici bir siyaset, başından sonuna ırkçılık karşıtı olmak zorunda: Ayrımcılığa karşı kanunlar ve programlar; inceleme ve şikâyet komisyonlarının kurulması; okul kitaplarının ve müfredatın değiştirilmesi; kapsayıcı, toplumsal ayrıştırma karşıtı okul politikaları ve birçok zaten bilinen önlemler bu bölünme çizgisine karşı etkili olabilir.

İkinci bir önemli alan ise daha fazla materyal eşitlik ve sos-

---

20 Kate Pickett/Richard Wilkinson, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, Londra: Penguin, 2009.

21 Pickett ve Wilkinson, alt sınıflara yönelik olarak ayrıca statü nedenli stres, aşırı kilololuluk ve daha kısa yaşam beklentisi arasında da bir bağlantı kuruyorlar. Stres hormonu kortizolün yüksek düzeyde olması ensülin direncine neden olabilir, metabolizma veya kalp ve kan dolaşımı kaynaklı hastalıkları tetikleyebilir. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerde alt sınıflarda ortalamanın üstünde gözlemlenen metabolik hastalıklar yalnızca gelir ve eğitim seviyesiyle ilgili bir sorun değil; sosyal hiyerarşiye özellikle maruz kalan kişilerde gelişen metabolizma değişiklikleri söz konusu burada.

22 *A.g.k.*, s. 49-62.

yal güvence sağlayacak reformlar ile ilgili. Daha önce bahsetmiş olduğumuz büyük servetlerin vergilendirilmesi ve yüksek vergi dilimi oranları 20. yüzyıl boyunca eşitlikleri azaltmak konusunda etkili araçlardı ve hatta sistem rekabetinin zirve yaptığı dönemde siyasi sağ tarafından bile savunuluyordu.[23] Örneğin, ABD'de Cumhuriyetçi Başkan Dwight D. Eisenhower döneminde yüksek gelirlerden alınan vergi oranı % 91 idi; Almanya'da ise 1997 yılına dek servet vergisi vardı ki bu verginin bugün toplanmamasının nedeni Federal Anayasa Mahkemesi'nin emlak vergilerinin düşük olarak hesaplanmasına yönelik teknik bir hata tespit etmiş olmasıdır. Gelir ve servet düzeyiyle orantılı olarak adım adım artan vergi oranları, sermaye ve servet vergileri on yıllar boyunca sınıf çatışmalarını sınırlamak ve kolektif hizmetleri finanse etmek açısından etkili araçlardı.

Sosyal eşitliği güçlendirmek için çok etkili bir başka araç da vatandaş sigortası olabilir. Herkesin kendi toplam kazancı baz alınarak, yani sermaye kârları da dahil, dayanışma fonlarına ödeme yapılmasına dayalı bir çözüm bu. Şirket kâr payları, kira gelirleri ve memur emeklilik maaşları da işin içine katıldığında sigorta sistemlerinin nasıl güçlendirilebileceğini şimdiye dek (memurlar hariç) tüm vatandaşların ödeme yaptığı tek bir emeklilik fonunun olduğu Avusturya örneği gösteriyor: Alpler Cumhuriyeti'nde ortalama emeklilik maaşları Almanya'dan yüzde elli dört daha yüksek.[24] Vatandaş sigortası, çift-sınıflı sağlık sisteminin ve yaşlılıkta yoksulluğun önüne bir çit çekmek için basit bir araç olurdu.

Yerel ve kooperatif temelli konutların sayısının artırılması da benzer bir şekilde etkili olurdu. Konutların neredeyse üçte ikisinin belediye mülkiyeti altında olduğu ya da kamusal destek yanında kalıcı bir kira bedeli tavanının da uygulandığı Viyana'da (Almanya'dan farklı olarak kira bedeli tavanı destek süresi bittikten sonra da baki kalıyor) konut mülkiyeti orta sını-

23 Bu konuda detaylı bir yayın için bkz. Emmanuel Saez/Gabriel Zucman, *Der Triumph der Ungerechtigkeit. Steuern und Ungleichheit im 21. Jahrhundert*, Berlin: Suhrkamp, 2020.

24 Ekonomik liberalizm taraftarı *Handelsblatt* bile 20 Kasım 2018 tarihinde şöyle başlık atmış: "Avusturya bizim emeklilik sistemimiz için bir örnek".

fın büyük bölümüne sosyal güvence sağlıyor.[25] Bu şehir politikası örnek alınacak olursa, belediyelerin emlak politikasından başlamak ve sosyal, kooperatif bazlı ve kamu yararını gözeten konut yapımına inşaat arazisi tahsisinde öncelik vermek gerekir.[26] Aynı şekilde yirmili yıllarda başlatılan ve Batı-Berlin'de 1988 yılına dek kanunen düzenlenen kira üst bedeli uygulaması da barınma alanlarını spekülasyondan korumak ve kazançları düşük halk kesimlerinin şehir hayatına katılımını sağlamak için denenmiş bir araç.

Eğer ilerici sosyal politikanın özelliği sadece yoksulluğun yönetimi değil, aksine madunların güçlendirilmesi ise, bu durumda 20. yüzyılda olduğundan çok daha kuvvetli bir şekilde kamusal ve kooperatif mülkiyetin demokratikleştirilmesi gerekir ki sendikaya ait Neue Heimat adlı inşaat şirketi bağlamındaki rüşvet skandalı gibi bir olay ya da çoğu belediyeye ait toplu konut kooperatiflerindeki gibi şeffaf olmayan idari bürokrasilerin oluşumu engellenebilsin. Bunun ne demek olduğunu gösterebilecek bir örnek, ortalama yüz elli ev projesinin bir araya geldiği Alman kiralık evler-sendika karteli. Bu modelin özelliği alıcı kiracıların evlerinde kalmaları, ama bu evleri özyönetim yoluyla idare etmeleri. Gayrimenkulün satışı, yerel kiracı grubunun ve çatı kuruluşun gayrimenkulün yarısını ellerinde tutmaları ve olur da bu iki gruptan birinde kiralık evin yeniden özelleştirilmesi konusunda çoğunluk görüşü oluşursa, karşılıklı birbirlerini bloke etmeleri nedeniyle zorlaştırılıyor. Bu model, özel mülkiyeti "aşağıdan" demokratik bir şekilde toplumsallaştırmak için bugünün şartlarında dahi bazı nüvelerin var olduğunu gösteriyor.

Sol bir Yeşil Yeni Düzen benzer dayanışmacı-demokratik inisiyatifleri hedef odaklı desteklemeli ve hukuksal olarak güvence altına almalıdır. Konut konusunda geçmişte bu –kesinlikle yal-

25 Bkz. Hilmar Höhn, "Bauen für eine demokratische Stadt. Dossier der Hans-Böckler-Stiftung", Düsseldorf, 2019, https://www.boeckler.de/pdf/p_01_dossier_03_2019.pdf

26 Andrej Holm/Sabine Horlitz/Inga Jansen, *Neue Wohnungsgemeinnützigkeit. Voraussetzungen, Modelle und erwartete Effekte*, Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2017.

nızca sol etiketi altında değil– hep vardı: Konut alanı destekleme kanununda bahsi geçen ve eksik olan öz sermayenin öz çalışma ile ikame edildiği "örgütlü kendi kendine yardım grubu" Almanya'da ortaklaşa konut inşasında uzun zamandır bilinen bir pratiktir. Savaş nedeniyle yerinden edilmiş olanlar için, savaş sonrasında özellikle Almanya'nın kuzeyinde konut yapımını desteklemek amacıyla kanuni olarak düzenlenmiş, ancak seksenli yılların başında ev işgalcilerinin binalarını onarmaları için Berlin Senatosu tarafından desteklendiklerinde Batı-Berlin'in iç mahallelerinde beklenmedik bir Rönesans yaşamış bir pratik.[27] Bu örnekte görüldüğü gibi özgürleştirici ve güçlendirici bir sosyal politikanın araçlarının yeniden keşfedilmesi gerekmiyor.

Demokratik planlama tartışmalarının geri dönmesi

Yirmili yılların sonlarında Genel Alman Sendikalar Birliği etrafında belirleyici şekilde Fritz Naphtali ya da Rudolf Hilferding gibi sosyal demokratlar tarafından geliştirilmiş olan "ekonomi demokrasisi" tasarımı, kapitalizm "kırmadan" önce "bükülebilir" tezine dayanır.[28] Ancak o zamandan sonra sendikal

27 Batı-Berlin'de "kendi kendine yardım eden gruplar" modeline nasıl geri dönülmüş olduğu da ilginçtir: Yetmişli yıllarda sosyal demokrat Senato'nun yıkım planlarına karşı direniş başlamış ve ortalama dört yüz bina işgal edilmişti. SPD'nin [Almanya Sosyal Demokrat Partisi – ç.n.] seçimleri kaybetmesinin ardından iktidara gelen yeni Hıristiyan Demokrat belediye yönetimi, bu gençlik hareketini bölmek amacıyla pazarlık yapmaya meyilli gençlere uzun vadeli kira sözleşmeleri önermişti. Yüzlerce bina, belediye veya kooperatif mülkiyetine dahil edilmişti; yirmi yıl sonra –bu kez bir SPD/PDS yönetiminde– bu evlerin bazıları yeniden özelleştirildi. Bugüne kadar ayakta kalmış olan projelerden biri, yirmi tane özyönetimle idare edilen kiralık evi kapsayan Luisenstadtkooperatifidir. "Kendi kendine yardım eden gruplar" bugün de Berlin-Kreuzberg bölgesinde kentsel yaşamı belirleyici bir unsurdur – Senato'nun parti siyaseti ile belirlenen terkibi ile ilgisi olmayan somut bir reform başarısı.

28 Fritz Naphtali, *Wirtschaftsdemokratie. Ihr Wesen, Weg und Ziel*, Berlin: Verlagsgesellschaft des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbundes, 1928; Alex Demirović (ed.), Wirtschaftsdemokratie neu denken, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2018. Wolfgang Abendroth bu kavramı sol bir perspektiften eleştirmiş, ancak yine de toplumsal bir "sosyal demokrasi" için mücadeleyi savunmuştur. Bkz. Wolfgang Abendroth, *Die deutschen Gewerkschaften. Weg demokratischer Integration*, Heidelberg: Rothe, 1954; aynı yazar, "Zur Funktion der Gewerkschaften in der westdeutschenDemokratie", *Gewerkschaftliche Mo-*

demokratikleşme tartışmasının ufku, işletmelerde yönetime katılım talebiyle kısıtlı kaldı. (Madencilik ve demir çelik sanayinde 1951 yılından beri; diğer büyük iki bin kişiden fazla çalışanı olan işletmelerde 1976 yılından beri yönetim kurullarının üyelerinin eşit katılımlı olarak belirlenmesi gerekiyor.) Sendikacıların yönetim kurullarına dahil olması, çalışanların efektif bir şekilde holdinglerin mantığına eklemlenmesine ve işçi temsilcilerinin sendikalarından yabancılaşmasına yol açtığı oranda, bu sorunlu bir yöntem.[29] Eğer yeniden ekonomi demokrasisi kavramına yaslanmak istenirse, burada söz konusu olanın sadece ortak menajer olarak yönetime katılım değil, ekonomik süreçlerin toplumsal olarak belirlenmesi olduğunu belirgin bir şekilde ifade etmek gerekir. Bugün bu bağlamda çok net iki hareket noktası var: 2008 finans krizi esnasında tam da bankalar devletleştirmeyi gündeme getirdiler. Kemer sıkma doktriniyle açıkça çelişen ve piyasa mekanizmalarını devre dışı bırakan milyarlık kurtarma paketleri kararlaştırıldı; Hypo Real Estate tamamen, Commerzbank kısmen devletleştirildiler. Dolayısıyla ortaya çıkan soru, toplumsal mülkiyet niçin maliklerin ve alacaklıların çıkarlarını korumak için uygun bir araç olarak görülüyor, ancak toplumsal hedeflerin hayata geçirilmesi açısından uygun addedilmiyor.

Ekonominin demokratikleşmesi için ikinci hareket noktası ise iklim değişikliği bağlamında alevlenmiş olan ekolojik dönüşüm tartışması. Otomotiv sanayinin sorunları ve enerji sektörünün dönüşümü, kamusal sanayi politikasına bir Rönesans yaşattılar. Ancak kararların demokratik olarak değil, işveren örgütlerinin baskın olduğu çalışma grupları tarafından alındığı şimdiye dek genel kabul gördü. Federal hükümet tarafından kurulmuş, kömürden çıkış için bir strateji çalışması yapmış olan "Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Çalışma Hayatı" komisyonu bu bağlamda iyi bir örnek: İşte bu komisyon demokratik olarak belirlenmiş değil; yürütme ile mükellef, hükümet tarafından atanmış siyasi bir planlama kurulu. Dört başkanın hari-

natshefte, cilt 3, sayı 11, 1952), s. 641-648.

29 Frank Deppe vd., *Kritik der Mitbestimmung*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1972.

cindeki yedi kişi sanayiden, beş kişi bilim dünyasından, her biri üçer kişi de çevre örgütlerinden ve sendikalardan gelen üyelerdi. Ayrıca beş üye linyit kömürü üreten bölgelerin temsilcileriydi; bir de İçişleri Bakanı'nın iteklemesiyle bir CSU* siyasetçisi kadın komisyona katıldı, oysa kömürden çıkışın Bavyera eyaletiyle ilgisi yoktu.[30]

Komisyonun bu kompozisyonu Almanya'da demokrasinin sınırlarını gözler önüne seriyor: Sosyal ve ekolojik çıkarlar bu kurulda kesinlikle temsil ediliyordu, ancak özel işletmeler ve onlara yakın siyasi partiler kendileri için geniş bir çoğunluğu garanti altına almışlardı. Sol bir Yeşil Yeni Düzen tam da bu noktadan yola çıkabilir: Çevre örgütleri, sendikalar ve sosyal hareketler hem yöntemlerin demokratikleştirilmesi konusunda hem de iklim ve sanayi politikalarının başka öğelerinin de, örneğin trafik sektörünün dönüşümü gibi, aktif bir şekilde demokratik planlamanın parçası yapılması için baskı yapabilirler. Son kertede kararların daha ilerici bir şekilde alınmasının garantisi değil bu – kömürden çıkış konusunda muhtemelen madencilik, kimya, enerji sendikaları ve çevre örgütleri birbirlerini karşılıklı bloke ederlerdi. Ancak hiç olmazsa ekolojik-ekonomik sorunlar konusunda toplumsal bir tartışma zorunlu hale gelir ve burada demokratik bir talep olduğu belirginleşirdi.

Sol bir demokratikleşme siyaseti için başka bir hareket noktası medya sektörü. Burjuva anlatısına göre, özel medya kuruluşları basın ve ifade özgürlüğünün garantörleridir; ancak gerçekte aşırı derecede siyasi eşitsizliklere neden olurlar, çünkü büyük servet maliklerini kamusal kanaat oluşumu konusunda olağanüstü güçlendirirler. Rupert Murdoch'un şirketleri, Springer ailesi ya da Hubert Burdas değil sadece; reklam müşterileri ve medya arasındaki ilişkiler de liberal toplumun eşitlik ve demokrasi konusunda verdikleri sözleri her geçen gün absürt hale getiriyorlar. Demokratik bir kanaat oluşumu ancak bu

(*) Hıristiyan Sosyal Birliği – ç.n.

30 Bkz. Verena Kern und Friederike Meier, "Das sind die Mitglieder der Kohlekommission", Klimareporter, 7 Haziran 2018, https://www.klimareporter.de/deutschland/das-sind-diemitglieder-der-kohlekommission

özel çıkarlar baskılandığında mümkün hale gelecek.

Tüm tarihsel tecrübenin gösterdiği gibi devlet kontrolü de demokratik süreçleri budadığı için Sol bir medya siyaseti, kamusal, belediyelere ait ve yerel medyalardan oluşan bir "ekosistemin" gelişmesini ana gündem maddesi yaparak, kanaat çeşitliliğini hayata geçirmeye çalışmak zorunda. Bu amaç için kullanılabilecek araçlar çoktan biliniyor: Almanya'da 1945 sonrasında müttefik ülkeler kamusal, ancak bağımsız medya kuruluşları oluşturarak radyoyu devlet gücünün doğrudan müdahalesine karşı korumayı denediler. Bu kuruluşların yönetim kurulları siyasal partilerin, sendikaların, sosyal örgütlerin ve kiliselerin temsilcilerinden oluşturuldu. Bugün bu örgütlerin halkı temsil etmiyor olmaları ve radyo-televizyon kurumlarının kendilerine özgü, kemikleşmiş iktidar mekanizmalarını geliştirmiş olmaları temelde yatan tasarımı geçersiz kılmıyor. Kamusal, ama bağımsız kurumlar ve kuruluşlar (ki bunlara üniversiteler ve mecburi sağlık sigortası kurumları da dahil) demokratik özyönetimi kamusal mülkiyet ile birleştirmek için uygun araçlar. Bu kurumların radikal bir şekilde yeniden demokratikleştirilmesi gerektiği doğru; ayrıca medya kurumlarında eğlence unsurunu eğitim ve bilgilendirme lehine daraltmak gerekebilir. Ancak sağcı popülizmin "devlet medyası" eleştirisi konuyu tamamen ıskalıyor, çünkü özel medya şirketleri kamusal ve bağımsız medya kuruluşlarına oranla çok daha az demokratik kontrole tabi vaziyetteler.

Büyük kuruluşlara bir karşı güç olarak ayrıca vatandaş radyoları gibi kamusal paralarla desteklenen sivil toplum medya kuruluşlarına ihtiyaç var. Jürgen Habermas 2010 yılında gazetelerin kamusal olarak ortak finansmanını tartışmaya açmıştı,[31] Avusturya'da 1975 yılından beri yerli olan yazılı basın destekleniyor.[32] Çoğulcu; ne holding maliklerine ne de devlete hizmet

31 Jürgen Habermas, "Keine Demokratie kann sich das leisten", *Süddeutsche Zeitung*, 19 Mayıs 2010.

32 Avusturya'da yerli yayınevlerini desteklemek amacıyla başlatılmış olan ve gazetelere, dergilere ve yayınevlerine dağıtım masraflarına katkı amacıyla yapılan ödemeler çok anlamlı değil, çünkü her şeyden önce kâr amaçlı bölgesel gazetelerin işine yarıyor. Buna karşılık kamuya hizmet eden medya projeleri-

etmek zorunda olmayan bir medya coğrafyasının inşası, siyasi gücün eşitlikçi bir şekilde dağılımı için merkezî bir ön koşul.

Feminist kanunlar?

Cinsiyet ilişkilerine gelince, Sol bir reform gündeminin ne olması gerektiği aslında belli. İlk önlem ücret eşitsizliğine karşı bir kanun olabilir. İzlanda'da 2008 yılından beri var olan bir uygulamaya göre yirmi beş kişiden fazla çalışanı olan şirketler özel bir sertifika ile eşit ücret ödediklerini kanıtlamak zorundalar.

Bugün Almanya'da her şeyden önce borsada kayıtlı şirketlere bir kadın kotası zorunluluğu getirilmesi önerisi tartışılıyor. Buna karşılık kadınların çoğunluğu için önemli olacak reform, muhtemelen kadın işi olarak kodlanmış etkinliklere eşit olmayan ücretler ödenmesinin sonlandırılması ve bakım işleri karşılığında ödenen maaşların sanayideki gelir düzeyi ile eşitlenmesi olacaktır. Özellikle sosyal alanda ivedi olarak etki yaratacak olan, kanunen öngörülen asgari ücretin yükseltilmesi olacaktır; başka bir önlem ise özellikle bakım işleri söz konusu olduğunda merkezî rolü olan kamusal ihaleler için standart ücret şartı getirilmesi olabilir. Korona salgını bu tür önlemlerin ne kadar acil olduğunu gözler önüne serdi, çünkü "sistem açısından vazgeçilmez" meslekler büyük oranda kadınlar tarafından icra ediliyor ve olağanüstü düşük ücretlendiriliyor.

Sol bir reform siyasetinin temeli ayrıca cinsiyete dayalı bir iş bölümünü kayıran her tür teşvikin tasfiyesi olmalıdır. Bu bağlamda çok kapsamlı ve ücretsiz kreşlerin, çocuk yuvalarının ve tüm gün süren okulların faydalı olacağı anlayışı artık ana akımda bile gündem olmuş vaziyette. Ayrıca daha fazla kazanan eşin yararına (ve dolayısıyla genel olarak erkeklerin lehine) işleyen "eşlerin kazancının bölünmesi"* prensibinin iptal edilmesi ve

---

nin, bilim alanında da olduğu gibi kalite kriterleri temel alınarak desteklenmesi düşünülebilir.

(*) Almanya'da evli eşlerin ya da birlikte yaşayan partnerlerin toplam kazançları temel alınarak ödeyecekleri gelir vergisinin belirlenme yöntemine verilen ad

ebeveyn parasının yeniden düzenlenmesi önemli ki böylece eşler artık alışılmış olan rol dağılımını –bir bebek doğduğunda ağırlıkla daha az kazancı olan partnerin çalışmaya ara vermesi– daha fazla devam ettirmesinler.

Feminist bir reform projesinin mutlaka parçası olması gereken ayrıca kadın sığınma evlerinin sayısının, erkek şiddetine karşı programların, okullarda genç kızlar için kendini savunma kurslarının yaygınlaştırılması; madde 218 ve 219a'nın iptal edilmesi veya seçim listelerine yönelik kanunen bağlayıcı kotaların öngörülmesi. Cinsiyetçi ve aşağılayıcı reklamların kamusal alanda yasaklanmasına karşı bir argüman da olamaz nasıl ki şiddeti öven sunuşlar bağlamında bu yapılıyorsa. Ve cinselliği polarize ederek iki kutba bölen bakışın içini boşaltacak her tür değişiklik de doğru olacaktır. "Trans kimlikli" kişilerin bugün hâlâ daha maruz kaldıkları bir bilirkişi raporu alma zorunluluğunun kaldırılması bir ilk adım olabilir.

Sosyal politikanın uluslararası hale getirilmesi, göç etme hakkı

Ulus-devletlerden oluşan bir dünyada ulus-ötesi sosyal ilişkilerin değiştirilmesine yönelik yola çıkılabilecek noktalar çok az. Tam da bu nedenle göç etme hakkının rolü bunca merkezî. Göç ve oturma izni ile vatandaşlık konusundaki mücadeleler küresel ekonomik yapılar ile ulusal siyasi biçim arasındaki çelişkinin göstergeleri. Göç, ulusal formatı devre dışı bırakarak sosyal katılıma erişmeye yönelik madun bir taktik. Bu nedenle, Sol bir Yeşil Yeni Düzen insanlar için sınırları açmayı ve aynı zamanda sermayenin ulus-devletin kısıtlamalarından kaçma yollarını kapatmayı hedeflemek zorunda.

Sosyal politika alanının uluslararası hale getirilmesi için başka bir hareket noktası ise çok taraflılık, yani tarafları bağlayan

---

(Ehegatten-Splitting). Buna göre, vergilendirilmesi gereken gelir miktarı hesaplanırken, önce her iki eşin veya partnerin kazancı toplanıyor ve ardından ikiye bölünüyor. Daha sonra bu miktar iki misline katlanıyor. Bu şekilde evli bir çiftin ödemesi gereken toplam gelir vergisi belirleniyor – ç.n.

devletlerarası sözleşmeler. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişim Konferansı'nın hazırlamış olduğu *Geneva Principles for a Global Green New Deal* adlı rapor, devletlerarası anlaşmaların hangi sürdürülebilirlik hedeflerini ve hangi sosyal amaçları benimsemeleri gerektiğini anlatıyor.[33]

Bu tür prensiplerin ulus-devlet tarafından yürürlüğe konulmasının bir örneği sivil toplum kuruluşları ve sendikalar tarafından talep edilen "Tedarik Zincirleri Kanunu"; şirketleri kendilerine hizmet veren firmaların da çevresel ve sosyal standartlara uyumunu garanti altına almaya zorlayacak bir kanun bu.[34] Böyle bir kanun, örneğin ZARA veya KİK tekstil zincirleri siparişiyle insan onurunu zedeleyen koşullar altında üretilmiş ürünleri satıyorlarsa, Bangladeşli tekstil işçisi kadınların Almanya'da dava açmalarını mümkün kılabilir.

Derhal hayata geçirilebilecek olan ayrıca bağlayıcı "iklim adaleti" ödemeleri olur. Eğer iklim değişikliğine küresel Kuzey'in üst sınıflarının neden olduğu doğru ise, ama bunun sonuçları özellikle Güney'deki alt sınıfları sert bir şekilde etkiliyorsa, CO_2-harçlarının ve sermaye vergilerinin de oradaki mağdurlara iletilmesi gerekir. Bugün bile bu tip ödemeleri rüşvet yiyen, kokuşmuş elitlere bırakmamanın imkânları var. UNDP ve UNHCR, Birleşmiş Milletler'in Gelişme Programı ve Mültecilere Yardım Örgütü, on yıllardır uluslararası fonlar tarafından finanse edilen ve mağdur ülkelerin toplumsal örgütleri ile birebir ilişki içerisinde projeler gerçekleştiriyorlar. Bir iklim adaleti fonu benzer şekilde çalışabilir ve küresel Güney ülkelerinde yerel koruma önlemlerini finanse edebilir. Yol gösterici olarak 2007 yılında Ekvador hükümeti ve uluslararası organizasyonlar tarafından gündeme dahil edilen Yasuní-Fonu örnek alınabilir. Bu Güney Amerika ülkesi o dönem Amazonlar bölgesin-

33 Kevin Gallagher/Richard Kozul-Wright, *A New Multilateralism for Shared Prosperity. Geneva Principles for a Global Green New Deal*, Genf: Konferenz der Vereinten Nationen für Handel und Entwicklung, 2019.

34 Bkz. Initiative Lieferkettengesetz, "Gegen Gewinne ohne Gewissen hilft nur noch ein gesetzlicher Rahmen. Warum wir jetzt ein Lieferkettengesetz brauchen", Berlin, 2019, https://www.bund.net/fileadmin/user_upload_bund/publikationen/ttip_und_ceta/initiative_lieferkettengesetz_basisflyer.pdf

de petrol çıkarma işlemlerinden vazgeçmeyi planlıyordu eğer bu işlemlerden elde edildiği tahmin edilen on altı milyar Amerikan dolarının üç buçuk milyarını uluslararası devletler cemaati ülkeye bir sosyal ve gelişme fonu şeklinde aktarmayı kabul etseydi.[35] Bu fon başarısızlıkla sonuçlandı, çünkü sanayileşmiş ülkeler son kertede sadece on üç milyon Avro ödeme yaptılar, yani petrol rezervlerinin değerinin binde biri kadar.[36]

Ayrıca silahlanmaya yarayan ürünlerin ihracatının yasaklanması, vergi cennetleriyle mücadele ya da ticaret anlaşmaları çerçevesinde küçük çiftçilerin tarımsal üretiminin korunması da ulus-ötesi Sol bir Yeşil Yeni Düzenin bileşenleri olabilir.

Karbonsuzlaşma

Almanya'da sera gazı salımının yüzde kırkına enerji sektörü neden oluyor; bu arada fosil yakıtlar olan kömür, petrol ve gaz enerji dönüşümünden sonra bile hâlâ daha elektrik üretiminin yarısına katkıda bulunuyor.[37] Örneğin 2017 yılında Alman sera gazı salımının yüzde yirmi beşinden RWE adında elektrik üreten tek bir şirket sorumluydu. Bu durum sol bir tartışma için şu yönden de ilginç, çünkü bu holdingin dörtte biri belediyenin mülkiyetinde. Kamusal mülkiyetin kamu yararını garanti altına almadığı çok aşikâr.

Bu nedenle enerjide dönüşüm en acil iklimi koruma önlemidir. Ama Sol bir Yeşil Yeni Düzen sınıf perspektifini de görünür kılmalıdır. En yukarıdaki yüzde birin sera gazı salımı lüks tüketim ve seyahatler nedeniyle ortalama halka oranla birkaç misli daha fazla; yoksulların kendilerini iklim değişikliği-

35 Alberto Acosta vd., "Leaving the Oil in the Ground. A Political, Economic and Ecological Initiative in the Ecuadorian Amazon", *Americas Program Policy Report*, Washington: Center for International Policy, 2009.

36 "Ecuador erlaubt Ölbohrungen im Nationalpark", *Spiegel Online*, 16 Ağustos 2013, https://www.spiegel.de/ wirtschaft/unternehmen/ecuador-erlaubt-oelbohrungen-im-yasuni-nationalpark-im-amazonas-a-916917.html

37 Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, *Energiedaten: Gesamtausgabe*, Berlin: Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, 2019, s. 22 ve 37, https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/Energiedaten/energiedaten-gesamtpdfgrafiken.pdf?__blob=publicationFile&v=40

nin sonuçlarına (sel, yükselen gıda fiyatları vs.) karşı korumaları daha zor.

Sendikal örgütlenme gücü üzerine de konuşulması gerekiyor. Örneğin, kömürden çıkış bağlamında enerji dağıtımcısı Lausitz'e ait LEAG'ın Doğu Almanya'da işçi iktidarının var olduğu nadir firmalardan olduğu üzerine çok az düşünüldü: örgütlenme düzeyi yüksek; çalışanların özgüveni yüksek; akademisyen olmayanların da yükselme imkânları var.[38] Hızlıca kömürden çıkışa özellikle alt sınıfların perspektifinden bakınca bir alternatif yok; ancak sosyal-ekolojik dönüşüm, sosyal hakların savunulmasıyla "sürdürülebilirlik devriminin" öyle bir eklemlenmesi gerekiyor ki yapısal değişiklikler dayanışmayla (sadece çalışanlar tarafından değil) bütün toplum tarafından üstlenilebilsin. Sol bir Yeni Yeşil Düzen, çevreci hareketlerin iş mücadelelerini toplumsal değişimin parçası olarak kavramak ve sendikaların kendilerini şirket mantığına kenetleyen sosyal ortaklık kıskacından kurtulması için çabalamak zorunda. Bu nasıl başarılabilir konusunda somut bir örnek, iklim hareketi ile sendikalar arasında yakın mesafe toplu taşımasına yönelik iş mücadelelerini desteklemek amacıyla 2019 yılında ortaya çıkmış olan ittifaklar.[39]

Sol bir enerji dönüşümünün başka bir parçası da yenilenebilir enerjilerin içerdiği elektrik üretiminin ademi merkezîleşme potansiyelini demokratikleşme için bir araç olarak kavramak. Milyonlarca binanın damları eğer "elektrik santral noktası" olarak hizmete hazırsa, altyapıların toplumsal kontrolü de kolaylaşır.[40] Enerji dönüşümünün ilk yıllarında birçok belediye-

38 Bkz. Sophie Bose vd., "Braunkohleausstieg im Lausitzer Revier. Sichtweisen von Beschäftigten", Rosa-Luxemburg-Stiftung (ed.), *Nach der Kohle*, Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2019, s. 89-112, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Studien/Studien_419_Nach_der_Kohle.pdf

39 Bkz. Sophie Bose vd., "Braunkohleausstieg im Lausitzer Revier. Sichtweisen von Beschäftigten", Rosa-Luxemburg-Stiftung (ed.), *Nach der Kohle*, Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2019, s. 89-112, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Studien/Studien_419_Nach_der_Kohle.pdf

40 Bkz. Agora Energiewende, *Energiewende. Was bedeuten die neuen Gesetze?*, Berlin: Agora Energiewende, 2016, ve *Energiewende und Dezentralität*, Berlin: Agora Energiewende, 2017, s. 20.

de (ilginç bir şekilde öncelikle Almanya'nın muhafazakâr Güneybatısı'nda) bölgede yaşayanların yerel rüzgâr ve solar parklar yaratmak amacıyla bir araya gelerek enerji kooperatifleri kurdukları gözlemleniyordu. Yenilenebilir Enerji Kanunu'nda 2017 yılında yapılan bir değişiklikle bu tip sabit yenilenebilir enerji kaynaklarını destekleme mekanizmasından yararlanan kooperatiflerin oluşumu zorlaştırıldı.

Almanya'da en büyük CO_2-salımında trafik ikinci sırada ki salım payı 1990'dan beri ağır taşıtlara yönelim trendi, uçak trafiğinin artması ve uluslararası mal ticaretinin genişlemesi nedenleriyle bariz bir şekilde artmış durumda. Bu salımları belirgin bir şekilde azaltmak amacıyla elektrikli taşıt kullanımına geçmenin pek faydası yok. Eğer enerji karışımı planlandığı gibi gelişmeye devam ederse güncel bir araştırmaya göre elektrikli bir aracın kilometre başına CO_2-salımları 2030 yılında hâlâ daha benzinle çalışan bir taşıtın bugünkü ortalama CO_2-salımının yüzde altmışına tekabül ediyor olacak – yalnız bu da eğer taşıt 150.000 kilometre yol kat etmişse söz konusu. Elektrikli taşıtların üretimi, en azından şimdilik geleneksel arabaların üretiminden daha fazla emisyona neden oluyor.[41] En elverişli, yani E-arabanın istisnasız bir şekilde yenilenebilir enerji ile şarj edildiği durumda bile salımlar kilometre başına ancak yüzde kırk düzeyine düşebilecek. Üstüne üstlük, piller için gerekli lityum madeninin çıkarıldığı bölgelerde (özellikle Latin Amerika'da) doğada yüksek oranda tahribat oluşuyor.

Ulaşımın yarattığı emisyonların hızla azaltılması için akaryakıt tüketimine her şeyden önce üst sınıf taşıtları kapsayacak kanuni üst sınırlar getirilebilir ya da iktisadi tedarik zincirlerinin yerelleştirilmesi için önlemler alınabilir. Belçika'dan Yunanistan'a domates ve Türkiye'den Almanya'ya maden suyu ihraç edilmesinin ne özgürlükle ne verimlilikle ilgisi var. Uçuş trafiğinin kısıtlanması da yalnızca tahayyül edilebilir değil, bu aynı

41 Institut für Energie- und UmweltforschungHeidelberg, *Klimabilanz Indivivon Elektroautos. Einflussfaktoren und Verbesserungspotenzial*, Heidelberg: Institut für Energie- und Umweltforschung Heidelberg, 2019, s. 55, https://www.agoraverkehrswende.de/fileadmin/Projekte/2018/Klimabilanz_von_Elektroautos/AgoraVerkehrswend_22_Klimabilanz-von-Elektroautos_WEB.pdf

zamanda tahmin edildiğinden daha az insanı etkiler. Britanya Ulaşım Bakanlığı'nın bir araştırmasına göre, dış hat uçuşlarının yarısına halkın yüzde onu neden oluyor; halkın yarısı ise uçakla ulaşıma hiç dahil olmuyor.[42] Her ne kadar kısıtlamalar büyük toplumsal direnişleri provoke edebilecekse de, Sol bir Yeni Yeşil Düzen kolektif altyapıları bireysel tüketimi kısıtlamak pahasına da olsa güçlendirmek zorunda. Bunu anlatabilmek için günümüzün ulaşım modelinin, maliyetleri nasıl sistematik olarak başkalarının sırtına yüklediğini belirginleştirmek gerekiyor. Güncel bir araştırmaya göre bir özel araba-kilometresi Almanya'da 10,8 sent, bir uçuş kilometresi (iç hat uçuşu) 12,8 sent tutarında çevre ve kaza maliyetine yol açıyor; oysa benzer maliyetler otobüs ve tren için sadece 3 sent civarında.[43] Başka bir deyişle: Berlin'den Münih'e bir iç hat uçuşunun maliyeti olan 65 Avroyu Easyjet, Lufthansa ve diğer şirketler umumun sırtına bindiriyorlar. Corona krizi bağlamında havayolları ve otomotiv şirketleri vergiler kullanılarak kurtarılırken, bu durumu da hesaba katmak gerekiyor. Normal koşullarda da umumiyete olağanüstü maliyetler çıkartan işletme modelleri bunlar.

Buna karşılık Sol bir Yeşil Yeni Düzen iklim tartışmasında, üretimin siyasi düzenlenmesinden çok daha az etkisi olan tüketicilere yapılan uyarılara karşı direnmelidir.

Sadece Heidelberg Çimento şirketi 2018 yılında 82 milyon ton CO_2 ile neredeyse tüm Alman hane halklarınınki kadar sera gazı emisyonuna neden oldu.[44] Emisyonların çıkış noktasına yönelik talimatlara elbette hepimiz maruz kalacağız, çünkü

42 Niko Kommenda'ya atıfla: "1%of English Residents Take One-Fifth of Overseas Flights, Survey Shows", *The Guardian*, 25 Eylül 2019, https://www.theguardian.com/environment/2019/sep/25/1-of-english-residents-take-onefifth-of-overseas-flights-survey-shows

43 Heinrich-Böll-Stiftung/VCD, *Mobilitätsatlas*, Berlin, 2019, s. 30.

44 Bkz. Kevin Knitterscheidt, "Dax-Konzerne auf Fünf-Grad-Kurs - Sofällt die CO_2-Bilanz der Großunternehmen aus", *Handelsblatt*, 9 Temmuz 2019, https://www.handelsblatt.com/unternehmen/management/klimaziele-dax-konzerne-auffuenf-grad-kurs-so-faellt-die-co2-bilanz-der-grossunternehmenaus/24529784.html?ticket=ST-5403292-QrIEJbp4XrM2EUeM3Yyi-ap3; Umweltbundesamt, "Entwicklung der energiebedingten Treibhausgas-Emissionen nach Quellgruppen", https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/384/bilder/dateien/2_abb_entw-eneiebed-tEd.-emi_2019-03-19.pdf

bu durumda belli tüketim biçimleri artık hiç olmayacak; ancak bu talimatların herkes için geçerli olması ve hep birlikte hayata geçirilmesi gerekecek.

Sol hükümetler ... ve sağ reformlar

Demek ki bariz bir şekilde solcular ne hedeflerini kaybetmiş vaziyetteler ne de yapılması gerekenler konusunda somut fikirlerden yoksunlar. Normatif hedefler, bu hedeflere yaklaşmak için gerekli ilk adımları içeren politikalar ve çoğu talepler için de gerekli olan çoğunluklar var. Almanya'da en son yapılan anketlerde, örneğin katılımcıların yüzde altmışı sağlık sisteminin çifte standarda dayalı tıp hizmetleri ürettiği konusunda endişeli;[45] yüzde yetmişi servet vergisinin yeniden uygulamaya sokulmasını destekliyor;[46] yüzde seksen dokuzu daha fazla kamusal ve sosyal konut inşa edilmesini istiyor;[47] yüzde altmışı ordunun yurtdışı operasyonlarını reddediyor[48] ve yüzde altmış üçü ekonomide büyümenin aleyhine de olsa iklim korumasını destekliyor. Katılımcıların sadece yüzde yirmi dördü çevrenin korunması yerine ekonomide büyümeye öncelik veriyor.[49] Bu söz konusu değişiklikler hayata geçirilmediği gibi, neden üstüne üstlük tamamen ütopik olarak algılanıyorlar? Gerçekten solcuların beceriksizliği mi bunun nedeni?

Siyasi diskurun standart argümanlarından biri, solcu fikirlerin güzel ama gerçekçi olmadıkları. Vatandaş sigortasının yaşlılıkta, yoksullukla mücadelede işe yaramadığı veya çifte stan-

45 Britta Beeger, "Bürger fürchten Zwei-Klassen-Medizin", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9 Kasım 2019.

46 ARD-Deutschlandtrend, "Mehrheit ist für eine Vermögenssteuer", 13 Aralık 2019, https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend-1897.html

47 "Mehrheit der Deutschen lehnt Enteignungen ab", *Zeit Online*, 21 Eylül 2019, https://www.zeit.de/wirtschaft/2019-04/wohnugnsmarkt-enteignung-mehrheit-umfrage-wohnungsbau

48 "Deutsche lehnen stärkeres Engagement in der Welt ab", *Spiegel Online*, 20 Mayıs 2014, https://www.spiegel.de/politik/deutschland/umfrage-deutsche-lehnen-auslandseinsaetze-der-bundeswehr-ab-a-970463.html

49 ARD-Deutschlandtrend, "Klima toppt Wirtschaft", 20 Eylül 2019, https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend-1807.html

darda dayalı tıp hizmetlerinin oluşmasını engellemediği anlamına gelmiyor bu; ancak buradan bu tür reformların var olan toplumsal güç dengeleri çerçevesinde kabul ettirilemeyeceği sonucu çıkıyor. Özgürleştirici siyasetin çekirdek sorunu bu: Zenginlerin imtiyazlarını kısıtlamak isteyenler, bu taleplerini hayata geçirecek güce sahip değiller.

Peki sosyal hakları ve demokratik katılımı kabul ettirme gücü geçmişte nereden kaynaklanıyordu? İktidarsızlığın nedeni Sol'un artık Avrupa'nın herhangi bir yerinde hükümette olmaması mı? Gelecekte talepler nasıl tekrar kabul ettirilebilir sorusuna yönelmeden önce, belki geriye dönüp Avrupa'nın yakın tarihinde toplumsal özgürleşmenin nasıl gerçekleşmiş olduğuna bakmak gerekiyor.

La Gauche Birliği, yani Sosyalist Parti'yle sol-cumhuriyetçi Mouvement des radicaux de gauche ve Komünistlerin ittifakı Fransa'da 1981 yılında seçimleri kazandığında ben on üç yaşındaydım. Siyasi zamanlardı ve Sol'un Güney Avrupa'daki seçim zaferleri çoğu insanda büyük beklentiler yaratıyordu. Fransa'da şehir meydanlarında kutlamalar yapılıyordu; Bolivya'da Che Guevara ile birlikte savaşmış olan Régis Débray, Başkan François Mitterrand'ın danışmanı olmuştu ve 1968 ayaklanmasının birkaç yıllık bir gecikmenin ardından sonuçta galip geldiğini düşünenlerin sayısı az değildi.

Mitterrand'ı Başkanlık makamını devralırken gösteren çekimler hâlâ internette bulunuyor ve garip, muğlak, sembolik bir dille huzursuz ediyor. Henüz seçilmiş Başkan, açılış törenine giderken araba konvoyunu Panthéon tapınağına birkaç kavşak kala aniden durduruyor, adeta spontane bir şekilde limuzininden iniyor ve yol kenarındaki kalabalığa doğru birkaç adım attıktan sonra, anıt mezar yönüne giden yoldan devam ediyor – Kral XV. Ludwig tarafından yaptırılmış, 1789 devriminden sonra laik bir anma yerine dönüştürülmüş olan şu mutlakiyetçi Fransa'nın abidesi. Cumhuriyetçi bir vatandaş gösterisinin mecazi temsili gitgide daha aşikâr hale geliyor: Mitterrand'ın siyasi yoldaşları, başkanlarını bir iki metre mesafeden takip ederken kol kola giriyorlar ve Mayıs 1968 gösterilerinde olduğu gi-

bi bir zincir oluşturuyorlar. Miterrand, Panthéon'da kalabalığı nihayet arkasında bırakıyor ve elinde üç gül ile Fransa'nın önde gelen şahsiyetlerinin gömülü olduğu anıt mezara doğru inmeye başlıyor. O zaman daha henüz Avrupa Birliği'nin değil de, daha kapsamlı Avrupa Konseyi'nin marşı olan Beethoven'in "Neşeye Övgü" şarkısı eşliğinde Başkan Victor Schoelcher, Jean Jaurès ve Jean Moulin'in mezarlarının üzerine birer gül bırakıyor. Alışılmadık bir işaretler karışımı – bir yanda Miterrand'ın aristokrat tavrı; diğer yanda seçilmiş solcu ikonlar: Schoelcher 19. yüzyılda köleliğin sonlandırılması için savaşmıştı; sosyal demokrat Jaurès Birinci Dünya Savaşı'na ramak kala fanatik bir milliyetçi tarafından öldürülmüştü; direniş savaşçısı Moulin ise bizzat Fransa'nın Gestapo şefi (ve daha sonra BND-istihbaratçısı) olan Klaus Barbie tarafından işkence gördükten sonra, 1943 yılında bir toplama kampına gönderilirken ölmüştü.

1981 Mayıs'ında Fransa'da yönetimi üstlenen solcu hükümet, başta siyasi dönüşümü çok ciddiye alır gibiydi. 1974 yılında kıl payı kaybedilmiş olan başkanlık seçimleri öncesinde Mitterrand ekonomiye yönelik olarak kapsamlı bir kamusallaştırma vaat etmiş ve neredeyse konseyci sosyalist bir telden çalmıştı: "Sosyalist Parti'nin programında yazdığı gibi, insanların insanlar tarafından her tür sömürüsünün gerçekten ve tamamen yok edilmesinin ön koşulu bir ekonomi demokrasisinin yaratılmasıdır ki bunun çıkış noktası büyük üretim, yatırım ve değiş tokuş araçlarının kamusal olarak sahiplenilmesi olmalıdır."[50] Sekiz yıl sonra yeni hükümet en azından kapsamlı bir sosyal ve iktisadi reform programı yürürlüğe koydu:[51] Asgari ücret, sosyal yardımlar ve emeklilik maaşları yükseltildi; bir toplu konut

50 Raul Zelik'in kendi çevirisiyle, bkz. Lutz Raphael, *Jenseits von Kohle und Stahl: Eine Gesellschaftsgeschichte Westeuropas nach dem Boom*, Berlin: Suhrkamp, 2019, s. 122.

51 Bkz. Claus Leggewie, "Der französische Reformblock aus Sozialistischer Partei, Linksgewerkschaften und neuen sozialen Bewegungen - Chancen für einen 'Neo-Korporativismus' in Frankreich?", *Prokla*, sayı 54, 1984, s. 131-146; George Ross vd. (ed.), *The Mitterrand Experiment*, Cambridge, Oxford: Polity Press, 1987; Anthony Daley (ed.), *The Mitterrand Era. Policy Alternatives and Political Mobilization in France*, Houndmills/Londra: Palgrave, 1996; Etienne Schneider, *Raus aus dem Euro - rein die Abhängigkeit?*, Hamburg: VSA 2017.

inşaat programı başlatıldı; yedi tane büyük sanayi holdingi, 39 banka ve iki mali enstitü devletleştirildi. Ayrıca hükümet yoğun bir şekilde altyapı yatırımı yaptı; kamu sektöründe 55.000 yeni iş imkânı yarattı; haftalık çalışma saatinin kademeli olarak otuz beş saate düşürüleceğini ilan etti; yedi milyar Frank (ortalama bir milyar Avro) tutarında servet ve şirket vergisi toplanmasına ve yatırımların finansmanı için devlet borçlanmasının artırılmasına karar verdi – bütçe açığı on dokuz milyardan elli altı milyar Frank'a tırmandı.[52]

Bugünün bakış açısıyla neredeyse devrimci önlemler olarak gözüküyor bunlar: Ulusallaştırma sonrasında, Fransa'da sanayide cironun yüzde otuz biri ve kredi dağıtımının yüzde doksan beşi devlete ait işletmeler tarafından gerçekleştirildi. Ancak yanılgıya düşmemek gerekiyor – seksenli yıllarda yüksek devlet payı sadece sosyalist dönüşümün bir özelliği değildi; tersine birçok ülkede kapitalist modernleşmeye ve siyasi elitlerin çıkarlarına da hizmet ettiydi. Avusturya'da aralarında çok sayıda sanayi işletmesi olmak üzere çoğu anahtar şirket kamunun mülkiyetindeydi; İtalya'da yetmişli yılların ortasında ekonominin ortalama yarısı devlet kontrolü altındaydı ki bu özellikle Hıristiyan-Demokrat siyasetçilerin yoğun bir şekilde işine yaradı[53] ve ordoliberalizmin daha ellili yıllarda neoliberal dönüşüme ayak olmuş olduğu[54] Almanya'da bile Helmut Kohl yönetiminde gerçekleşen özelleştirme dalgasına kadar, pratik olarak tüm altyapı şirketleri devletin mülkiyetindeydi.[55] Durum hemen savaş sonrasında yerli sermayeyi güçlendirmek amacıyla Charles de Gaulle yönetimindeki burjuva hükümetinin bü-

52 Georges Saunier, "La Politique Économique de la gauche et le tournant de 1983", 2017, https://jean-jaures.org/nos-productions/la-politique-economique-de-la-gauche-et-letournant- de-1983

53 Vgl. Friedhelm Grōteke, "Fässer ohneBoden", *Die Zeit*, 29 Ekim 1976.

54 Almanya'daki sosyal piyasa ekonomisinin neoliberal mahiyeti hakkında ayrıntılı olarak bkz. Michel Foucault, *Geschichte der Gouvernementalität*, Bd. 2: *Die Geburt der Biopolitik*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2004; Joseph Vogl, *Das Gespenst des Kapitals*, Zürich/Berlin: Diaphanes, 2010.

55 Bkz. Hans J. Bieling, *Liberalisierung und Privatisierung in Deutschland. Versuch einer Zwischenbilanz*, *WSI Mitteilungen*, sayı 10, 2008, https://www.boeckler.de/wsimit_2008_10_bieling.pdf

yük bankaları ve otomobil holdingi Renault'yu ulusallaştırmış olduğu Fransa'da da çok benzerdi. Avrupa'da devlet holdingleri, normal kâr amacı güden şirketler gibi yönetildiler ve kapitalist piyasa için üretim yaptılar; aynı zamanda siyasi kadroların ekonomik elitlerle bütünleşmesini sağladılar.

Bu nedenle Mitterrand'ın ulusallaştırma politikası da 1981'den itibaren konseylerin ve ekonomik demokrasinin kuruluşunu beraberinde getirmedi; tersine Fransız sanayini kamusal kaynaklar yoluyla tekrar rekabetçi hâlâ getirme hedefine sadık kaldı. Buna rağmen azımsanmayacak sayıda servet sahibi, dehşet içinde vergi ve deflasyon korkusuyla paralarını yurtdışına aktarmaya başladı. O zaman para transferleri henüz dijital olarak gerçekleştirilemediği ve devlet döviz kontrollerini sıkılaştırmış olduğu için, servet çoğu zaman bavullarla yurtdışına çıkarıldı. Yasa dışı döviz akışı o kadar büyüktü ki, Frank'ın değerinin Ekim 1981'de yüzde üç ve Haziran 1982'de bir kere daha % 5,75 oranında düşürülmesi gerekti. Eşzamanlı olarak uluslararası faizler çok yükseldiği ve (2008 mali krizinden sonra Güney Avrupa'da olana çok benzer bir şekilde) bütçe açığı patlak verdiği için, sosyalist başbakan Pierre Mauroy sadece birkaç ay sonra "piyasaları", yani servet elitlerini, yatıştırmak amacıyla planlanan reformları durdurmak zorunda kalmıştı. Haftalık otuz beş çalışma saatinin uygulamaya konulması ertelendi ve şirketler için vergilere yönelik rahatlatma sağlandı ki bu daha önceden kârdan alınan vergilerin artırılacağı konusunda yapılmış olan beyan ile tam bir tezat içindeydi. Ancak bu ateşkes teklifi solcu hükümetin üzerindeki baskının artmasını engelleyemedi. Üst düzey menajerler ve Sosyalist Parti'nin sağ kanadı rotanın değiştirilmesi için Mitterrand'ın etrafında dolanmaya başladılar; şirketler yatırımlarını durdurdular, basın sözde felaket bir arz eksikliği konusunda yakınmaya başladı. Mart 1983'teki belediye seçimlerinde Sol ciddi kayıplar yaşamak zorunda kaldığında, Mauroy hükümeti niyet ettiği reformları durdurdu: Enflasyonla mücadeleye en yüksek öncelik tanındı; devlet harcamalarında yirmi milyar Frank kısıtlamaya gidildi; Komünist Parti hükümetten ayrıldı. Sendikalar Birliği Con-

fédération générale du travail [Fransa Genel Emek Konfederasyonu – ç.n.] grevler yoluyla karşı baskı oluşturmaya çalıştı; ancak solun hükümete dahil olması Fransız sendikalarını hatırı sayılır biçimde kalıcı olarak zayıflatmıştı.[56]

Nihayetinde gidişatı durdurmak mümkün değildi. Temmuz 1984'te başbakan Mauroy'un yerine işveren dostu Laurent Fabius getirildi. Bunu takiben Fransa'nın doğusunda kömür ve çelik sanayi tasfiye edildi; kısa süre sonra devlet kaynakları ile modernleştirilmiş işletmelerin özelleştirilmesi başladı. Sosyalistlerin yeni siyaseti hakkında "onların pragmatik modernleşme rotasına," diye yazıyor sosyal tarihçi Lutz Raphael

> siyasi retoriğin değişimi eşlik ediyordu. PS [Parti socialiste] şimdi artık teknokratik pragmatizmin erdemlerinin ve ekonomi dostu etkinliğin propagandasını yapıyordu ve gitgide daha sık olarak yeni kemer sıkma politikalarının zorunlu kılındığına işaret ediyordu. (...) Böylece sadece on yıl içinde oyları değişken orta gelir gruplarındaki ve *cadres* veya *professions intermédiaires* kategorisindeki seçmenler gitgide daha yoğun bir şekilde PS'in iletişim stratejisinin merkezine konuldular, çünkü parti üyeleri –İngiltere İşçi Partisi'nde ve Alman Sosyal Demokrat Parti'de olduğundan da belirgin olarak– sanayiye uzak orta tabakalardan, özellikle kamu sektöründen geliyorlardı; aynı zamanda da "çekirdek seçmen" olan işçi kesimleri göz ardı edildi.[57]

Fransız solu gitgide bariz bir şekilde bir *bobo*'lar projesine, yani burjuva bohemlerin projesine dönüştü.[58] Sermaye karşısındaki bu bozgunu, neoliberalizmin ekonomi politik prensiplerine çok hızlı bir uyum gösterme süreci takip etti.

1982 yılında İspanya'da da bir sol hükümet dümeni ele aldı ki bu hükümete yönelik beklentiler belki daha da yüksek-

56 Bkz. Guy Groux/Catherine Lévy, "Gewerkschaftskrise und Unternehmeroffensive in Frankreich", *Prokla*, sayı 54, 1984, s. 106-130.

57 Raphael, *Jenseits von Kohle und Stahl*, s. 122.

58 Solcuların işçi sınıfından uzaklaşmasının nasıl aşırı sağcı Fronal National partisinin önünü açtığı konusunda bkz. Didier Eribon, *Rückkehr nach Reims*, Berlin: Suhrkamp, 2016.

ti. 1936 yılında bir darbe başlatan ve Nazi-Almanya'sının desteğiyle iç savaşı kazanmış olan İspanyol Frankizmi, ülkeyi kırk yıl boyunca demir yumrukla yönetmişti; ortalama yüz kırk bin kişi katledilmiş ve toplu mezarlara gömülmüşlerdi. Şimdi ise Avrupa sosyal demokrasilerinden daha çok sol kanatta konumlanmış İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) müthiş bir zaferle Madrid meclisinde en büyük sağcı ve post-Frankist Alianza Popular partisine oranla neredeyse iki misli daha fazla sandalye elde etmişti.

Hükümet değişikliğinin tam da İspanya'nın krizinin tırmanışa geçiyor gibi gözüktüğü bir âna denk gelmiş olması, aradan zaman geçtiği için sıkça unutuluyor. Franco-diktası ülkeyi on yıllar boyunca izole etmişti; ekonomi geri kalmış bir vaziyetteydi; demokratik yapıların yokluğu Avrupa Ortak Pazarı'na üye olma konusundaki en büyük engeldi. Ayrıca hem Mayıs 1968'in hem de ama Güney'deki anti-kolonyal bağımsızlık hareketlerinin –Küba, Cezayir ve Nikaragua, İspanyol Solunun[59] bir kısmı için önemli referans noktalarıydı– etkisiyle çoğu genç radikalleşmişti ve artık ordudan korkmuyorlardı.

Hal böyleyken, Frankist çevrenin bir kısmı 1975 yılında diktatörün ölümünden sonra bir modernleşme projesi başlattı. Faşist devlet partisi Movimiento Nacional'ın yöneticisi olan Başbakan Adolfo Suárez, muhalefet ile bir anlaşma pazarlığı yaptı; 1976/77'de sol partileri serbest bıraktı ve kısa süre sonra da demokratik bir anayasanın onaylanmasının önünü açtı. Bu *transición* denilen geçiş süreci siyaset bilimcileri tarafından bugün hâlâ daha örnek addediliyor. Ancak daha yakından inceleyince, bu sürecin bir zaafı ortaya çıkıyor ki bu da diktatörlüğün devlet ve ekonomideki yapısal iktidarına dokunmamış olması ve yasama ile Guardia Civil [Sivil Muhafızlar – ç.n.] ve medya üzerin-

59 Güney'in anti-kolonyal bağımsızlık mücadeleleri Avrupa'nın kıyı şeritlerinde bugün farkında olduğumuzdan çok daha kuvvetli algılandı. Bask yeraltı örgütü ETA seksenli yıllara kadar Küba ve Cezayir hükümetleri ile iyi ilişkiler içindeydi ve Kanarya adalarının kendi kendini yönetmesi ve bağımsızlığı için mücadele eden hareket (...) bu takımada grubunun İspanya'dan ayrılması için verdiği silahlı çatışmayı Cezayir'den örgütlüyordu. Örgüt 1976 yılında Cezayir'in başkentinden Kanarya adalarına yayın yapan bir radyo istasyonu kurmuştu.

de kontrolü elinde tutan aşırı sağa reformlar konusunda fiilen bir veto hakkı vermiş olmasıydı.

Yine de İspanya'nın modernleşmesi başta demokratik bir hareketlenmeye neden oldu. Genel grevler ve kitlesel gösteriler gündemdeydi; 1978 ile 1981 yılları arasında devrim öncesi bir ruh hali yaygınlaşıyordu. Sonra durum kontrolden çıktı. Yüzlerce kişi gösterilerde polis şiddeti nedeniyle ya da cezaevinde öldüler; Şubat 1981'de Guardia Civil'in ve ordunun bir bölümünün organize ettiği bir darbe, demokratikleşmenin ordu tarafından her an sonlandırılabileceğini gösterdi.[60] PSOE'nin seçim zaferi bu ortamda sanki Frankizmin sürekliliğini kırabilecek bir kurtuluş hamlesi gibiydi. Bu reform sürecine çok yakından şahit oldum. 1983 yılından itibaren arkadaşlarımla düzenli olarak Güney'e otostop yapmaya başlamıştık ve Güney Fransa'da yaşayan İspanyol bir öğrenci ile arkadaş olmuştum. Bidasoa nehrinin bitimindeki Fransız sınır şehri Hendaye uzun ve muhteşem güzel kum sahili nedeniyle dünyaca meşhurdur. Ancak bu tatil beldesine odaklanacak halimiz yoktu; çünkü seksenli yıllarda bu bölgede sadece Bask ETA değil, ayrıca sözüm ona anti-terörist kurtuluş grupları GAL adı altında operasyonlar düzenliyorlardı. Bunlar muhtemel ETA üyelerinin peşinde olan sağcı ölüm mangalarıydı ve daha sonra anlaşıldığı gibi Felipe González liderliğindeki sosyalist hükümetin buyruğu altındaydılar. İçişleri Bakanı José Barrionuevo polis idaresiyle işbirliği içinde mafya çevrelerinden kiralık katiller tutmuştu. GAL'in şiddeti pek seçici değildi: "Kurtuluş grupları" meyhanelere bomba atıyor, gazetecileri ve kaçırılmış şüphelileri vuruyorlardı. Bu şekilde otuz kişi hayatını kaybetmişti. Bu kişilerden biri arkadaşımın komşusuydu. 24 Temmuz 1987'de bir araba bombası kullanılarak öldürülen vicdani retçi Juan Carlos García Goena Fransa'ya kaçmıştı ve GAL'in kiralık katilleri tarafından bir ETA üyesi zannedilmişti. Muhafazakâr Madrid ga-

60 İspanya'da barışçıl, demokratik bir dönüşüm efsanesi hakkında bkz. Xavier Casals, *La transición espanola*, Barcelona: Pasado y Presente, 2016; Sophie Baby, *El mito de la transición pacífica*, Madrid: Ediciones Akal, 2018; Raul Zelik, *Spanien. Eine politische Geschichte der Gegenwart*, Berlin: Bertz und Fischer, 2018.

zetesi *El Mundo*'nun otuz yıl sonra yayınladığı bir araştırmaya göre, barış yanlısı García Goena'ya yapılan suikast İspanyol istihbarat örgütü CESID tarafından koordine edilmişti.[61]

PSOE-hükümetinin Frankist polislerle birlikte sağcı bir terör grubu organize etmiş olmasını anlamak için, o yıllarda İspanya'da olan biten tartışmalara siyasi şiddetin nasıl hâkim olduğunu hatırlamak gerekiyor. 1978 yılından itibaren orduya, polise ve adalet sistemine yönelik terör saldırılarının yaşanmadığı hemen hiçbir hafta geçmiyordu; bu yüzden de sosyal demokrasi tekrar düzen sağlayabilmek için yasa dışı araçlara başvurmayı bile meşru görmüştü. Bu bağlamda sadece ölüm mangaları görevlendirilmedi. PSOE liderliğinde gözaltında işkence edilenlerin de sayısı belirgin bir şekilde arttı. Özerk Bask hükümetinin on yıllar sonra oluşturduğu bir adli tıp komisyonu 2017 yılında, 1960 ile 2014 arasında Bask bölgesinde dört binden fazla insanın işkence görmüş olduğu sonucuna vardı. Bu insan hakları ihlallerinin çoğu diktatörlük sona erdikten *sonra* gerçekleşmişti ve PSOE iktidara geldikten sonra bu sayılar hissedilir şekilde artmıştı.[62]

1978 ve 1982 yılları arasında İspanya'da tahminen üç yüz insanın hayatına mal olan bu siyaset her ne kadar soldan gelen terörizme bir tepki idiyse de, rakamlar sosyal demokrat hükümetin liderliğinde yürütülen reform sürecinin ne kadar muğlak olduğunu gösteriyor. Bir yandan muazzam bir toplumsal açılım yaşanıyordu: Diktanın yaratmış olduğu dinci, tutucu ve kokuşmuş atmosfer temizleniyordu; kadınlar hayatları ve bedenleri üzerinde söz sahibi olma hakkını elde ediyorlardı; eşcinsellere yönelik ayrımcılık adım adım sonlandırılıyordu. PSOE özellikle Endülüslü sezonluk tarım işçilerinin koşullarını düzeltmeye yarayan bir işsizlik sigortası uygulaması başlatmıştı; Avru-

61 Antonio Rubio, "García Goena, caso abierto 29 años después", *El Mundo*, 24 Temmuz 2016, https://www.elmundo.es/espana/2016/07/24/5793c972268e3ea62c8b45f4.html

62 Francisco Etxeberria vd., Proyecto de investigación de la tortura y malos tratos en el País Vasco entre, 1960-2014, Universidad del País Vasco, 2017, https://www.irekia.euskadi. eus/uploads/attachments/10779/INFORME_FINAL_-_investigacion_tortura_y_malos_tratos_18-12-2017.pdf

pa Topluluğu'na üyelik tüketim düzeyini yükseltmişti; eğitim sisteminde açılıma gidilmişti. Öte yandan PSOE sağcıların bile gerçekleştirmesi mümkün olmayacak yapısal reformlar hayata geçirdi. Sanayide yaklaşık bir milyon istihdam kaybı yaşandı; işsizlik oranı hızla yüzde yirmi beşe tırmandı ve Britanya'da olduğu gibi toplum çok hızlı bir şekilde bölündü. Bu süreçte PSOE işçi hareketinin en mücadeleci kesimini yatıştırma görevini üstlendi.

İşletmelerin kapatılmasına karşı direniş gerçekleşen yerlerde, protestocuların üzerine büyük bir şiddetle polis sürüldü. 1984 yılında grevciler tarafından işgal edilmiş bir tersane silahlarla basıldı; bu işyerinin kütüphanesi ve sendikanın ofis odaları harabe haline getirildi – bu arada dikkate şayan bir şekilde Sosyal Demokrat Unión General de Trabajadores adlı sendikanın odalarına zarar gelmedi. PSOE 1984 ile 1992 yılları arasında iş kanununu liberalleştirdi; böylece esnekleşmiş bir istihdam rejimi gençler için kural haline geldi ve PSOE'nin ekonomi siyaseti tüketimin patlamasına yol açtıysa da, ABD'dekine benzer bir şekilde bu patlama ücret artışları yoluyla değil,[63] tüketim kredileri üzerinden finanse edildi. 2008 yılı mali krizi bağlamında İspanya'nın başına çökecek bu hane halklarının aşırı borçlanması,[64] PSOE'nin seksenli yıllarda temelini atmış olduğu neoliberal, finans tetikli gelişme modelinin ayrılmaz bir parçasıydı.[65]

63 İspanya'da geleneksel olarak düşük olan ücretlerin payı yetmişli yıllarda yüzde elli ikiyken, seksenli yılların sonunda yüzde kırk altıya düştü. Bkz. Jaume Viñas Coll, "El peso de los salarios sobre el PIB cae a su nivel más bajo desde 1989", *Cinco Dias*, 12 Mart 2018, https://cincodias.elpais.com/cincodias/2018/03/09/midinero/1520613690_542389.html

64 İspanya'da 2007 senesinde mali kriz öncesi devletin borçlanma oranı gayri safi yurt içi hasılanın % 42,4'ü ile bu değerin % 65,7'ye tekabül ettiği Almanya'dan belirgin bir şekilde daha düşüktü (bkz. OECD, *Die OECD in Zahlen und Fakten 2014. Wirtschaft, Umwelt, Gesellschaft*, OECD-Publishing, s. 207, https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/factbook-2014-de.pdf?expires=1582207136&id=id&accname=guest&checksum=6A85E8CFE5363D76E5697B66CFCFFAD7). Sıkça dile getirilen Doğu Avrupa ülkelerinin "ayaklarını yorganlarına göre uzatmadıkları" argümanı belli ki doğru değil. Kaldı ki emlak sahibi olmak amacıyla özel borçlanma OECD gibi uluslararası organizasyonlar tarafından da uzun sure açıkça desteklendi.

65 Bu ekonomik modelin bir eleştirisi için bkz. Isidro López/Emmanuel Rodríguez, "The Spanish Model", *New Left Review*, sayı 69, 2011, s. 5-28; César Ren-

1983/84'te Fransa'da solcu hükümet zenginlerin ve şirketlerin direnişi karşısında pes etmek durumunda kalmışken, İspanyol sosyalistlerinin hükümdarlığının özelliği belli ki önceden iktidar elitleri ve işveren örgütleriyle bir ittifak kurmuş olmalarıydı. PSOE'nin tarihi misyonu, faşizmden tutarlı bir kopuş talep eden hareketleri geri püskürtmekti. Sosyal demokrat siyaset Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın *Leopar* romanındaki slogana uygun hareket ediyordu: Her şey olduğu gibi kalabilsin diye, her şeyi değiştirmek.

Avrupa'daki ortanın solunda konumlanmış hükümetlerin 1970 yılından beri tarihini inceleyince, bilançonun görüntüsü hemen her yerde aynı. Tony Blair başkanlığında seçimlerde çok başarılı olan New Labour, hükümet partisi olarak Britanya'da neoliberal dönüşümü ekonomi politikası, sosyal politika ve dış politika alanlarında perçinledi. Önceki hükümetin başkanı muhafazakâr Margaret Thatcher bu nedenle 2002 yılında kendisinin en büyük başarısının "Tony Blair ve New Labour" olduğunu ifade etti. "Onları görüşlerini değiştirmek zorunda bıraktık."

Gerçekten de New Labour, Thatcher'in sosyal harcamalara veya iş güvenliğine yönelik gerçekleştirdiği tahribatları onarmadığı gibi, sendikalarla dalaştı ve Amerikan hükümetinin sıkı bir işbirlikçisi olarak ön plana çıktı. Labour hükümetinin 2003 yılında "Dodgy dosyası" olarak anılan belgelerle ürettiği yanlış bilgiler yoluyla aynı yıl Irak'ın ABD tarafından işgali meşrulaştırıldı. Elbette birkaç ilerici reform da yapıldı; ancak siyasette solcu bir dönüşüm hemen hiç söz konusu değildi.

Çok benzer bir şekilde Almanya'da da Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonunun 1998'den 2005'e kadar sosyal ve dış politikalar konusundaki terekesi, ortanın sağındaki burjuva partilerinin el atmaya cesaret bile edemeyecekleri reformları gerçekleştirmek oldu. Hartz-IV-sistemi işsizlere yönelik daha fazla yaptırım getirdi ve çok büyük bir düşük ücret sektörünün oluş-

---

dueles/Jorge Sola, "Podemos and the Paradigm Shift", *Jacobin*, 13 Nisan 2015, https://www.jacobinmag.com/2015/04/podemos-spain-pablo-iglesias-european-left/

masını tetikledi.[66] İsveç'te çalışanların sadece yüzde iki buçuğu ortalama saat ücretinin üçte ikisinden daha az ücret alırken, bu oran Almanya'da yüzde yirminin üzerinde. Bunun nedeni bilhassa esnetilmiş iş koşullarının yaygınlaşmış olması. 1998 yılında Almanya'da sadece iki yüz elli bin kişi taşeron işçi olarak çalışırken, Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonunun iş piyasasına yönelik reformlarından sonra bu sayı bir milyonun üzerine çıkmıştı ve çoktan çekirdek sektörlerde çalışanları da kapsıyordu; örneğin otomotiv holdinglerinin üretim bantlarında çalışanlar.[67] *Wirtschaftswoche* dergisine göre 2016 yılında BMW ya da Leipzig Porsche fabrikalarında çalışanların sadece yüzde kırk dördü ya da yüzde kırk altısı çekirdek personele dahildi; yüzde otuzu ise taşeron işçi olarak çalıştırılıyordu.[68] Bu politika, işletmenin bulunduğu "yerleşim bölgesine" ve holdinglere yarıyordu. Mağdurlar içinse bu koşullar tedirginliği, kendine saygı kaybını ve ağır psikolojik sıkıntıları beraberinde getiriyordu.[69]

Kırmızı-Yeşil hükümetin sosyal politika alanındaki ikinci mirası, emeklilik sisteminin kısmen özelleştirilmesinden başka bir şey olmayan "Riester-emekliliği". Bu bağlamda ücret maliyetlerini azaltmak için işverenlerin ödediği emeklilik sigortası

66 Bkz. Hans-Böckler-Stiftung, "Mehr Niedriglöhne als die europäischenNachbarn", *Böckler-Impuls*, sayı 10, 2013, s. 7, https://www.boeckler.de/43185_43193.htm

67 Institut für Sozialpolitik, "Überlassene Leiharbeitnehmer 1994-2018", 2019, http://www.sozialpolitikaktuell.de/tl_files/sozialpolitikaktuell/_Politikfelder/Arbeitsmarkt/Datensammlung/PDFDateien/abbIV27.pdf

68 Harald Schumacher ve Ulrike Duhm, "Der große Streit um Leiharbeit und Werkverträge", *Wirtschaftswoche*, 2 Mart 2016, https://www.wiwo.de/unternehmen/auto/arbeitsmarkt-der-grosse-streit-um-leiharbeit-und-werkvertraege/13013458.html

69 Almanya'da bu sosyal-psikolojik sefalet yeterince kaale alınmıyor. Örneğin İspanya'da yoksulluk oranı belirgin bir şekilde daha yüksek, ancak Berlin'de sokaktaki yoksulluk Madrid ya da Barselona'da olduğundan daha fazla. Bunun bir nedeni mutlaka İspanya'da kitlesel yoksulluğun ailevi yapılar tarafından telafi edilmesi. Ancak çok merkezî başka bir neden de, Almanya'da sosyal sistemin bireylere kaderlerinden kendilerinin sorumlu oldukları mesajını vermesi. Güney Avrupa'da kriz için bankalara yüklenirken sorumluluk, Almanya'da başaramamış olma kanaati hâkim. Bunun bir nedeni de bireylerin kendi sorumluluklarına vurgu yapan Hartz-IV sistemi.

payına sınır getirildi; aynı zamanda devlet özel bireysel emeklilik sözleşmelerine katkı payı ödemeye başladı. Bunu takiben şirketlerin kârları arttı; ayrıca sigorta şirketleri yılda dört milyar Avroluk devlet desteğinden yararlandı.[70] Peki net emeklilik maaşının düzeyi? Bu oran ortalama yıllık maaşın yüzde eli üçüyken yüzde kırk sekizine düştü.[71] Dış politikada Kırmızı-Yeşil hükümet 1945'ten sonra Almanya'nın bir taarruz harbine katılmasına karar vermesiyle ünlendi; bu arada tam da Yeşil Dışişleri Bakanı Joschka Fischer Belgrad'ın bombalanmasını "Almanya'nın özel olarak tarihi sorumluluğu" şeklinde gerekçelendirme görevini üstlendi.

Avrupa'nın ortanın solundaki hükümetlerinin siyaseti, filozof Nancy Fraser'in "ilerici neoliberalizm" diye eleştirdiği siyasetten hiç de uzak değil:

> ABD tipi ilerici neoliberalizm "yeni sosyal hareketlerin" (feminizm, ırkçılık karşıtlığı, çokkültürlülük ve LGBTQ) yüksek derecede teknikleşmiş, "sembolik" ve hizmete dayalı ekonomik sektörlerin (Wall Street, Silikon Vadisi, medya ve kültür endüstrisi) temsilcileriyle ittifakına dayanmakta. Bu ittifak bağlamında gerçekten ilerici güçler "bilgiye dayalı bir ekonomi" ve özellikle finans sektörü ile bir araya geliyorlar. Bilerek olmasa da ilerici güçler, diğerlerine cazibelerini ve karizmalarını ödünç veriyorlar. O zamandan beri çeşitlilik ve güçlenme gibi –prensip olarak çok farklı amaçlar için kullanılabilecek– idealler, içinde

70 Federal Maliye Bakanlığı'na göre Riester-sigortalıları için devlet katkısının tutarı 3,8 milyar Avro. Riester-emeklilik sigortasına katılmak için tek inandırıcı argüman devlet katkısı olduğuna göre, bu katkı sigorta holdinglerinin dolaylı yoldan devlet tarafından desteklenmesi demek oluyor; bkz. Bundesministerium für Finanzen, "Statistische Auswertungen zur Riester-Förderung", Berlin, 2018, https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Standardartikel/Themen/Steuern/Weitere_Steuerthemen/Altersvorsorge/2018-02-07-Statistische-Auswertungen-Riester-Foerderung-2018.html

71 Ayrıca halkın büyük bir bölümü bu orana ulaşamıyor, çünkü bu değer kırk beş çalışma yılı için hesaplanıyor; özellikle de kadınlar bu kadar uzun süre çalışamıyor; bkz. Vgl. Institut für Arbeit und Qualifikation der Universität Duisburg-Essen, Sozialpolitik aktuell, 2017, http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Alter-Rente/Datensammlung/PDF-Dateien/abbVII37_Grafik_Monat_07_2017.pdf.

orta sınıfların yaşam tarzlarını da barındıran eski sanayileri harabeye çevirmiş neoliberal politikaların üstünü örtmekte.[72]

Avrupa'da çeşitlilik ve ırkçılık karşıtlığı, Sosyal Demokrat hükümetler döneminde ABD'de Clinton ve Obama döneminde olduğundan çok daha küçük bir rol oynadı; ancak Avrupa'da da şirketlerin ve özellikle finans sektörünün çıkarları, çalışanların çıkarlarının aleyhine güçlendirildi; bu arada ilerici enerjiler kâğıt üstündeki haklara ve sembolik takdir etme konusuna odaklandı. Nancy Fraser'in işaret ettiği, sıkça iddia edildiği gibi feminist, ırkçılık karşıtı veya kuir talepleri bir yana atma çağrısı değil; tersine ilerici siyasete yönelik materyalist bir dönüşüm çağrısı: daha az sembolik siyaset; daha çok zenginliğin gerçek anlamda bölüşümü ve servet elitlerinin çıkarları konusunda daha net bir duruş almak.

Ancak Avrupa sosyal demokrasilerinin hezimeti parti yönetimlerinin kendilerini "ilerici neoliberalizme" adamış olmalarıyla açıklanamaz sadece. PSOE, New Labour ve SPD aktif olarak işveren çıkarlarını gözeten bir siyaset yapmaya karar verdiler; ancak Fransız sosyalistlerinin seksenli yılların başında gerçekleştirdikleri yüz seksen derecelik dönüş, var olan güç ilişkilerine teslim olmanın uzantısıydı. 1981 ile 1984 yılları arasında Fransa'da solcu hükümetin servet sahiplerinin baskısına karşı yapabileceği hiçbir şey yoktu. Fransız Frank'ının düşüşünü önlemek için sermayenin kaçışını durdurmak gerekiyordu. Bunun için devlet sermaye sahiplerine karşı, yasa dışı göç söz konusu olduğunda ya da sosyal yardımlar hile yaparak istismar edildiğinde ne yapıyorsa onu yapması gerekirdi: Sıkı kontroller ve cezalar yoluyla kurallara uyulmasını sağlaması gerekirdi. Bu ise sermaye tarafının direnişini daha da keskinleştirirdi.

Reformizmin hezimetinin yalnızca yanlış kararlar veya "ihanet" ile açıklanamayacağı 2015 yılında Yunanistan'da radikal Sol (Syriza) iktidara geldiğinde de belli oldu. Syriza'yı yaygın bir

72 Nancy Fraser, "Vom Regen des progressiven Neoliberalismus in die Traufe des reaktionären Populismus", Heinrich Geiselberger (ed.), *Die große Regression. Eine internationale Debatte über die geistige Situation der Zeit*, Berlin: Suhrkamp, 2017, s. 77-92, burada s. 79.

protesto dalgası iktidara taşımış ve parti sosyal hareketlerle sıkı fıkı bir ilişki içinde olmuş olsa da, kısa süre içinde yeni hükümetin siyaseti AB-Komisyonu "Troika'sının", Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) direktiflerini yerine getirmek ve sosyal harcamaları kısıtlamaya devam etmekle sınırlı kaldı. Neden? Syriza, 2015'te önce çok kararlı bir şekilde siyasi bir değişim dayatmaya çalıştı; ancak sermayedarların temsilcileri, AMB ve IMF tarafından durduruldu. Kendi pazarlık yapma gücünü artırmak için Temmuz 2015'te talep edilen tasarruf önlemleri konusunda bir referandum organize etti; bu referandumda Yunanistan vatandaşlarının % 61,3'ü Troika'nın programını reddetti. Bunun üzerine Avrupa Merkez Bankası Yunan finans kuruluşlarını Avrupa içi para trafiğinden çıkartacağını duyurdu. Aynı zamanda Uluslararası Para Fonu yeni krediler açmadığı ve Çin de finansör olarak el altında olmadığı için, AMB'nin alacağı önlem Yunanistan'ın para sisteminin çökmesi demek olacaktı. Güney Avrupa ülkesi bir aciliyet para birimi tedavüle çıkartabilirdi, ama bu para birimiyle ithalatların bedelini ödeyemezdi. Yunanistan, Avrupa entegrasyonu ve ekonomisinin düşük rekabet gücü nedeniyle sadece sanayi malları değil, aynı zamanda gıda ürünleri konusunda da ithalata bağımlı olduğundan, temel ihtiyaçların karşılanması tehlikeye girecekti. En azından ilaç, enerji ve yedek parça girişini garanti altına almak için, hükümetin sermayeyi devlet kontrolüne tabi kılması gerekirdi ki bu da kaçakçılığı ve döviz spekülasyonunu teşvik ederdi. Yunanistan Maliye Bakanlığı'nın çıkış planının hazırlanmasına katkıda bulunmuş olan ekonomist James Galbraith aslında bağımsız bir kur politikasının mümkün olabileceği ve bunun da muhtemelen Yunanistan ekonomisinin kendine gelmesini beraberinde getirebileceği kanaatine ulaşmıştı.[73] Ancak bu "ulusal egemenliğin" sosyal maliyeti yüksek olurdu. Yunanistan uzun süreli bir krizle karşı karşıya kalırdı ve ülke ondan sonra ekonomik açıdan Avrupa'nın çeperindeki diğer AB'ye

73 James Galbraith, *Welcome to the Poisoned Chalice: The Destruction of Greece and the Future of Europe*, New Haven/Londra: Yale University Press, 2016, s. 190-199.

üye olmayan, ama birer uydu şeklinde Avrupa Ortak Pazarı'nın etrafında dolanan ülkelerden –örneğin Montenegro veya Makedonya– daha bağımsız olabilir miydi, bunu ancak falcılar bilebilir. Bu çerçevede hükümetin başında olan Alexis Tsipras partisine ya da kendisini iktidara taşıyan hareketlere danışmadan, ilerici-neoliberal sosyal demokrasilerin rotasına doğru çevirdi dümeni. Yunanistan "radikal Solu" ise gayet basit bir şekilde solcu reformları hayata geçirecek güce sahip değildi.[74]

"Sosyal ilerleme" nasıl başarılabilir?

"İktidara sahip olduklarını düşünüyorlardı, ancak sadece hükümetteydiler," cümlesinin Kurt Tucholsky'e ait olduğu söylentisi doğru olmasa da, bu cümle sorunu yine de gayet isabetli bir şekilde dile getiriyor. Avrupa Solu için son kırk yıl zarfında yönetmek çoğu zaman bir "iktidar opsiyonu" değildi. Devleti sermayenin çıkarları doğrultusunda yönetmeyi kendiliklerinden kabul etmeyen ortanın solundaki hükümetler, en kısa sürede bunu yapmaya zorlandılar. Bu mümkündü, çünkü toplumsal güç kaynaklarının dağılımı olağanüstü eşitsiz.

Sol bir hükümet en az beş büyük dirençle karşı karşıya: Birincisi, servet sahiplerinin kamusal ve bilimsel tartışmaları etkilemek açısından çok çeşitli imkânları olduğundan kendi meramlarını etkili bir biçimde genel toplumsal çıkarlar olarak yansıtabiliyorlar.[75] Örneğin sol bir hükümet sosyal konut inşa programlarını veya ücretsiz kısa mesafe toplu taşımayı finanse etmek için servet vergisi toplamaya kalkacak olsa, yandaş basın ve iktisat kurumları tarafından bombardımana tutulurdu. Med-

74 Bu kararın aslında alternatifi yok değildi. Eğer Alexis Tsipras hükümetinin iddia ettiği gibi AMB'nin politikası bir "mali darbe" demek olsaydı, bu durumda hükümetin istifa etmesi gerekirdi. Eğer uluslararası finans kurumları reformlara yönelik her tür manevra alanını kısıtlarlarsa, Sol açısından da devlete idari personel vermeye gerek kalmaz. Böyle bir hamleyle en azından toplumun pasifleşmesi muhtemelen önlenebilirdi. Syriza yönetimiyse aktif bir toplumun iktidarı yerine, "hükümet olmanın" sembolik gücünü tercih etti.

75 Örneğin üniversitelerde vakıflar veya işverenler tarafından geçici olarak desteklenen, finansmanının daha sonra devletin üstlendiği kürsüler yoluyla bilime müdahale edilebilir.

ya kampanyaları anket sonuçlarını etkilediğinden, iktidara gelmek isteyen partiler bu tip tepkilere neden olabilecek taleplerden genelde başından itibaren vazgeçiyorlar.

İkincisi, sol hükümetler devlet kurumlarının direnciyle karşı karşıya kalıyorlar, çünkü yasama, ordu ve polisin eğilimleri muhafazakâr bir damga taşıyor. Gerçi burjuva hükümetleri de kurumları ile sorunlar yaşayabiliyorlar –Anayasayı Koruma Dairesi başkanı Hans-Georg Maaßen vakası ya da içinde ordunun özel birimlerinin üyelerinin örgütlenmiş olduğu, aşırı sağcılar tarafından ele geçirilmiş Uniter Derneği örneklerinde olduğu gibi–, ama bu tür dirençler hükümetleri daha da sağa doğru itekliyor.

Üçüncüsü, geçmiş yüz elli yılın tüm sosyal ve demokratik kazanımlarına rağmen, kanunlar ve uluslararası anlaşmalar "çok sayıda olanların" çıkarlarını eşitlik bazında korumaya kifayet etmiyorlar. Politik grevlere karşı kanunlar var, ama yoğun sermaye kaçışına karşı kanunlar yok; konutların tahliye edilmesi konusunda hukuk devletinin somut yöntemleri var, ama serbest yatırım fonlarıyla mücadele konusunda yok ve Avrupa Birliği'nin antlaşmaları üye ülkeleri "bütçe disiplini" uygulamaya mecbur tutuyor, ama yoksullukla mücadele etmelerini zorunlu kılmıyor.[76]

Dördüncüsü, ekonomik ve siyasi elitlerin şömineli odaların kapalı kapıları ardında bir araya gelip, gayriresmî planlar yapabildikleri sosyal ağları var. Bu sosyal ağlar Bilderberg Konferansı bağlamında severek yaygınlaştırılan komplo tahayyülleri ile ilgili değil. Elitler sosyolojisi bariz bir şekilde gösterdi ki Almanya'da ve başka yerlerde de yönetici gruplar sosyal açıdan homojenler ve gayriresmî bağlantılar bu grupların görüş oluşturma süreçlerinde önemli bir rol oynuyor.[77]

---

76 Etienne Schneider bu anlamda Avronun bir "tasarım hatası" olduğu görüşüne karşı çıkıyor. Schneider'e göre söz konusu olan daha çok, alternatif bir ekonomi siyaseti için "mükemmel bir deli gömleği". Bkz. Etienne Schneider, *Raus aus dem Euro*, s. 66-88.

77 Bkz. Michael Hartmann, *Die globale Wirtschaftselite. Eine Legende*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2016; Michael Hartmann, *Eliten und Macht in Europa. Ein internationaler Vergleich*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2007.

Beşincisi de, son kertede üretim araçları üzerindeki tasarruf hakkı kendi başına olağanüstü bir güç teşkil ediyor. İşverenlerin ortak bir strateji belirleyen bir merkez komitesi yok; ancak yerel yönetimlerin bir üretim biriminin inşası konusunda bile nasıl dalaştıklarını göz önüne getirdiğimizde, mülkiyet üzerinden nasıl siyasi iktidar tesis edildiğini anlamak mümkün.

Peki hükümetlerin dönüşüm gerçekleştirme gücü genel olarak varsayıldığından daha zayıf idiyse eğer, o halde geçtiğimiz yüz elli yılda sosyal özgürleşmenin motoru neydi? Almanya'da koşulları hissedilir şekilde değiştirmiş olan üç reform dalgasına atıf yaparak bir yanıt vermek istiyorum: 19. yüzyılın seksenli yıllarında sosyal sigorta sisteminin uygulamaya geçirilmesi; 1945 sonrasında sözde "sosyal pazar ekonomisinin" dayatılması ve 1968 sonrası oluşan toplumsal liberalleşme.

Almanya'da sosyal refah devletinin inşası bağlamında Bismarck hükümeti tarafından hastalık, kaza ve emeklilik sigortasının yürürlüğe konulması bir dönüm noktası kabul edilir. Sosyal tarih araştırmalarında neredeyse oybirliğiyle bu reformlar sosyal demokrat işçi hareketinin yükselişine bir tepki olarak yorumlanır. Bu durum dikkate şayan, çünkü o dönemde sosyal demokrasi henüz marjinal bir konumdaydı. Ferdinand Lasalle'in ılımlı Genel Alman İşçi Derneği ve August Bebel'in Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1874 seçimlerinde her biri oyların yaklaşık üçte birini almışlardı. Bu iki parti Almanya Sosyalist İşçi Partisi adı altında birleştikten sonra bu oran gerçi yüzde dokuza çıktı,[78] ama mecliste Sol küçük bir azınlıktı sonuçta. Buna rağmen hükümetin politikasını bugün yerleşikleşmiş herhangi bir partinin yapabileceğinden çok daha kuvvetli bir şekilde etkileyebildiler. İmparatorluk hükümetinin sosyal taviz verme eğilimi artmıştı, çünkü bu yeni hareketin *potansiyel* gücü korkutmuştu. Aşırı derecede hızlı sanayileşme ve işçi sınıfının artan örgütlenme düzeyi durumun kontrolden çıkabileceği korkusunu yaratmıştı. Rejim bu bağlamda bir havuç-sopa stratejisi geliştirdi. Bir yandan 1879 yılında sosyal demokrat örgütle-

78 Wolfgang Abendroth, *Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1975, s. 51.

ri yasakladı; öte yandan sosyal sigorta sistemini yürürlüğe koydu. İmparatorun Kasım 1881 tarihli, Bismarck tarafından kaleme alınmış olan bir mesajında deniyor ki: "Sosyal hasarların onarımının yolu, yalnızca sosyal demokrat ayaklanmaların bastırılmasından geçmiyor; çözüm aynı zamanda işçilerin refahının da aktif olarak desteklenmesinde aranmalıdır."[79] Bu şekilde, sosyal sigorta sistemi Prusya otoriter devletinin aristokratik ve ordu yanlısı karakterini sorgulamayan, tersine bunu güvence altına alacak karşı devrim önlemi olarak tasarlandı. Ya da 1881 kaza sigortası yasa tasarısında dile getirildiği üzere: Anayasa "halkın mülksüz sınıflarında da devletin sadece gerekli bir kurum olduğu algısını değil, aynı zamanda yardımsever olduğu izlenimi de yaratılmalı". Bu amaç doğrultusunda halk "devleti sadece toplumda daha iyi bir konumda olan sınıfları korumak için yaratılmış bir kurum olarak değil, onların ihtiyaçlarına ve çıkarlarına da hizmet eden bir kurum olarak algılamaya yönlendirilmelidir".[80] Bismarck'ın reform süreçlerini tetikleyen işçi sınıfının ayaklanmasıydı ve son kertede sosyal demokrasinin kurumsal gücü değil, bu hareketin ortaya yönetilemez hale gelecek koşulları çıkartma potansiyeliydi. İlerici bir hükümet değil, alt sınıfların örgütleri ve onlara yönelik korku Alman sosyal devletinin temellerini atmıştı.

Almanya'da sosyal refah devletinin temellerini atmış olan ikinci anahtar olay ise 1948 yılında "sosyal pazar ekonomisinin" yürürlüğe konmasıdır. Almanya'nın tarih anlatımında, ordoliberal iktisatçı Alfred Müller-Armack'ın sözleriyle, "piyasada özgürlük prensibini sosyal ahenkle birleştirme" modeli olarak anlaşılır ve 1948 yılında para birimi reformunu gerçekleştirmiş olan ekonomi bakanı Ludwig Erhard'a (CDU) atfedilir. Ancak burada da gerçek bağlam çok daha karmaşıktır. Erhard gerçi vesika sistemini sonlandırmış ve serbest piyasalara geri dönüşü başlatmıştı, ancak savaş sonrası düzeninin sosyal un-

79 Alıntının kaynağı için bkz. Manfred Schmidt, *Sozialpolitik in Deutschland. Historische Entwicklung und internationaler Vergleich*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 28f.

80 Erich von Woedtke (ed.), *Unfallversicherungsgesetz*, Berlin: De Gruyter, 1884, s. 2.

surları esasen liberal piyasa modelinin krizinin, işçilerin mücadelelerinin ve jeopolitik durumun sonucuydu.[81]

1945 sonrasında hem Almanya'da hem de Avrupa'da ortam piyasalara yönelik olarak gayet eleştireldi. 1929'de borsaların çöküşü (kriz bağlamında 1928 seçimlerinde % 2,6 olan oy oranı Haziran 1932'de % 37,4'e tırmanmış olan) NSDAP'nin [Nasyonal Sosyalist Almanya İşçi Partisi – ç.n.] yükselişini tetiklemiş; başbakan Heinrich Brüning'in kemer sıkma politikaları ekonomik depresyonu derinleştirmişti. Sanayi baronlarının nasyonal sosyalist rejim ile olan bağlantıları aşikârdı. Onların çoğu için savaş kazançlı bir iş haline gelmişti. Bu bağlamda 1945 sonrası hemen her siyasi partide kapitalizmi eleştiren pozisyonların ciddi bir ağırlığı vardı. Sosyal demokrasi, anahtar sanayi sektörlerinin kamusallaştırılmasını ve bir ekonomi demokrasisinin inşa edilmesini talep ederken, Hıristiyan Demokrat Birliği'nin bir bölümü "Hıristiyan bir sosyalizm" için propaganda yapıyor ve 1947'de kararlaştırılan Ahlener programında olduğu gibi anahtar sanayi sektörlerinin kamusallaştırılmasını talep ediyordu. Hatta Müller Armack –ki kendisi Freiburger Okulu neoliberalizminin kurucularındandır– ve etrafındaki ordoliberaller bile bırakınız-yapsınlar-kapitalizmi ile aralarına sınır çekiyorlardı. Ancak ordoliberaller aynı zamanda da kartellerin oluşumuna ve kurumların tekeller tarafından ele geçirilmesine karşı adımlar atacak bir devletin gerekli olduğunu göstermeye çalışıyorlardı.[82] "Pazar ekonomisi" kavramını kullanmalarının nedeni, bilhassa bu kavramın "kapitalizm" kavramına oranla daha az şaibeli olmasıydı.[83]

---

81 Uwe Fuhrmann, *Die Entstehen der "Sozialen Marktwirtschaft" 1948/1949*, Konstanz, München: UVK 2017; bkz. Michael Schumann/Richard Detje, "Demokratisierung der Wirtschaft 'von unten'", Hartmut Meine vd. (ed.), *Mehr Wirtschaftsdemokratie wagen!*, Hamburg: VSA 2009.

82 CDU, "Ahlener Programın. Zonenausschuss der CDU für die britische Zone", 3 Şubat 1947, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=76a77614-6803-0750-c7a7-5d3ff7c46206&groupId=252038

83 Farklı liberalizm tasarımlarının arasındaki farklar konusunda bkz. Brigitte Young, "Ordoliberalismus, Neoliberalismus, Laissez-faire-Liberalismus", Joscha Wullweber/Antonia Graf/Maria Behrens (ed.), *Theorien der Internationalen Politischen Ökonomie*, Wiesbaden: VS Springer, 2014, s. 33-48.

Bu kapitalizmi eleştiren temel bakış, Kasım 1946'dan itibaren kararlaştırılan eyalet anayasalarına da damgasını vurmuştu. Özellikle Hessen ve Nordrhein-Westfalen'de eyalet anayasaları sosyalist perspektifler içeriyordu. Ancak işgal kuvveti ABD'nin müdahalesi bu etkiyi geriye püskürttü ve Federal Almanya Cumhuriyet'inde anayasa hazırlama sürecini farklı bir dümen suyuna yönlendirdi. Federal anayasanın hazırlanması bağlamında, toplumsal örgütlerin tartışmalarının etkili olduğu eyalet anayasalarından farklı olarak bir uzmanlar komisyonu görevlendirildi ki bu komisyon da sosyal ve ekonomik demokratikleşme taleplerini büyük ölçüde dikkate almadı. Buna rağmen federal anayasa ekonomik liberalizm ile sosyalist taleplerin arasında bir uzlaşmanın sonucu olarak şekillendi, çünkü Almanya'nın gelecekteki ekonomik düzeninin ne olacağı sorusu anayasada yanıtsız bırakıldı.[84] Anayasada var olan istimlak etmeye yönelik maddelerin (madde 14, 2-3 ve madde 15) arka planı budur. Alman anayasası, Wolfgang Abendroth'un hiç yorulmadan vurgulamaya devam etmiş olduğu gibi, sosyalist kamusal mülkiyet biçimlerine gidebilecek demokratik bir yol haritasını bariz bir şekilde içeriyor.

1945 sonrasında ordoliberallerin projesi işte bu sosyalist eğilimleri püskürtmek ve "serbest" pazar ekonomisini dayatmak oldu. Erhard ilk önce müttefik kuvvetler tarafından yürürlüğe konmuş olan fiyatların ve üretimin düzenlenmesi ile gıda maddelerinin bir dağıtım sistemine tabi oluşunu sonlandırmak ve var olan fazla para arzını bir kur reformu yoluyla tasfiye etmekle uğraştı. (O vakte dek para hacmine denk düşecek kadar mal arzı olmadığından, sigaralar ve diğer az bulunan ürünler para yerine kullanılıyordu.)

Tarihçi Uwe Fuhrmann okumaya değer bir araştırmada Erhard'ın siyasetinin 1947 ve 1948 yıllarında sert bir dirence maruz kaldığını göstermiştir.[85] Milyonlarca insan sadece ürün tedarikindeki sıkıntıları ya da sanayi sektörlerinin tasfiye edilme-

84 Bkz. Wolfgang Abendroth, *Das Grundgesetz. Eine Einführung in seine politischen Probleme*, Stuttgart: Neske, 1988.

85 Fuhrmann, *Die Entstehen der "Sozialen Marktwirtschaft" 1948/ 1949.*

sini eleştirmek için değil, ayrıca daha kapsamlı siyasi taleplerle grevlere ve kitlesel protestolara katılıyorlardı. Bu taleplerin arasında şirketlerin yönetimlerinin Nazilerden arındırılması; işletmelerde ortaklaşa temsil hakkı ve ekonomik hayatın toplumsal olarak düzenlenmesini mümkün kılacak bir ekonomi demokrasisi gibi istekler vardı. Bu mücadelelerin bir özelliği de başı çekenlerin sıklıkla ev kadınları olmalarıydı. Ani iş bırakma eylemleri, tabanlarıyla bağlarının kopmasından ürken sendika yönetimlerini bölgesel genel grevler organize etmeye zorluyordu. Bu kitlesel protestolar nedeniyle Ludwig Erhard'ın etrafındaki ordoliberaller son kertede bir hamle yaparak tepki verdiler – CDU içinde de kısmen eleştirel olarak bakılan kur reformunu ve pazar ekonomisine geri dönüşü dayattılar. Yeni Alman Mark'ının yürürlüğe girmesi ilk başta şiddetli fiyat artışlarına ve ürün tedarikinin dramatik bir şekilde kötüleşmesine yol açtı ki bu da sosyal çatışmaların kontrolden çıkmasını tetikledi: Ekim 1948'de Stuttgart'ta bir protesto eylemi esnasında patlak veren bir kargaşaya, işgal kuvveti ABD tanklarla müdahale etti. Bunun ardından, iki hafta sonra İngiliz-Amerikan yönetimi altında olan "ikili bölgede" bir genel grev patlak verdi. Bu çatışmalardaki en önemli talep, alt sınıfların geçimini güvence altına almak için sosyal politika önlemlerinin alınması ve piyasa mekanizmalarına sınırlamalar getirilmesiydi. Ancak Ludwig Erhard'ın etrafındaki ordoliberaller tam da buna karşı çıkıyorlardı.

"Sosyal" sıfatı söylemsel olarak da hiçbir şekilde Erhard ile değil, tersine ordoliberallerin "serbest" piyasa ekonomisine karşılık "sosyal" bir düzen tasarımını savunan sendikalarla bağlantılıdır. Sadece bu baskıdan dolayı Erhard bu kavramı sona ermek bilmeyen protestolar nedeniyle 1948 sonbaharında aktif bir şekilde ilk defa kucaklamıştır. Fuhrmann özetler: "Her şeyden önce onun siyasi muhalifleri (yani stratejik dispozitif olan "serbest piyasa ekonomisinin" karşıtları, "sosyal piyasa ekonomisini" söylemsel olarak ayakta tutuyor ve böylece yaygınlaşmasını sağlıyorlardı. "Sosyal piyasa ekonomisi" bayrağı altında Erik Nölting (SPD), DGB [Almanya Sendikalar Birliği –

ç.n.], Albin Karl (DGB/SPD), CDU [Alman Hıristiyan Demokrat Birliği – ç.n.] sosyal komisyonları ve nihayet Oswald Nell-Breuning siyasi rotada bir değişiklik talep ediyorlardı."[86] Yani "sosyal" piyasa ekonomisi dispozitifi, yeni ekonomi politikasını meşrulaştırmak için bir denemeydi.

Dolayısıyla daha sonra piyasayı gerçekten de sosyal politikalar yoluyla dengeleyen önlemlerin alınması yine bu mücadelelerin eseriydi. Savaş sonrası yılların hemen tüm kazanımları sendikaların ve grevlerin başarısıdır. Maden ve çelik işletmelerinde çalışanların yönetimde sayısal oranlarına denk düşecek şekilde temsil edilmesini güvence altına alan[87] 1951 tarihli Madencilik-Ortak Temsil Yasası 1950/51'de büyük bir çelik ve kömür grevinin örgütlenmesi sayesinde kabul edilmiştir. Bunu 1956/57'de Schleswig-Holstein eyaletinde metal sanayiinde yüz on dört gün devam eden bir grevden sonra kazanılan hastalık esnasında ücret almaya devam hakkı takip etmiştir; dinamik, ücret bazlı artışlar öngören emeklilik sistemi ise 1957 yılında sosyal protestolar yoluyla dayatılmıştır. Bütün bu mücadeleler bağlamında hep rol oynayan endişe ise Batı Almanya'nın DDR [Doğu Almanya – ç.n.] ile olan sistem rekabetinde puan kaybetmesiydi.

Batı Almanya'daki toplumsal ilerlemenin üçüncü mihenk taşı ise özellikle gündelik hayat kültürünü temelden değiştiren ve 1967/68'den itibaren başlamış olan gelişmelerdir. Otoriter olmayan eğitim; özgürleşmiş cinsiyet ve ilişki tasarımları; gecikmeli de olsa nasyonal sosyalist rejimin kalıntılarından arınma süreci; eğitim sistemlerinin işçi ailelerinin çocukları için erişilebilir hale gelmesi ve soysal refah devletinin gelişmesi – hepsi aynı bağlamın parçası. Bu konuda da hegemonya kurmaya yönelik anlatım, tarihi kişiselleştirme taraftarı olduğu için Willy Brandt'ın 1969 yılındaki hükümet açıklamasına ("Daha fazla demokrasiye cesaret etmek") bu toplumsal hareketlenme

86 *A.g.k.*, s. 281.

87 Werner Milert/Rudolf Tschirbs, *Vom Wert der Mitbestimmung. Betriebsräte und Aufsichtsräte in Deutschland seit 1945*, Düsseldorf: Hans-Böckler-Stiftung, 2016, s. 26-29.

bağlamında merkezî bir anlam atfediyor. Oysa üniversite öğrencileri ve çıraklar boşu boşuna kendilerinin meclis dışı muhalefet olduklarını dile getirmiyorlardı: Gençler hüküm süren iş disiplinine karşı çıkıyor veya yeni ortak yaşama biçimleri deniyorlardı; kadınlar aile ve ilişki modellerine baş kaldırıyordu; cinsellikle kurulan ilişki daha özgür hale geliyor, bağımsız örgütlenme ve özel olanın siyasileşmesi yeni politika alanları açıyordu.[88] Hal böyleyken tartışılması gereken daha çok Brandt hükümetinin toplumdaki bu hareketlenmeyi frenleyip frenlemediği: Ne de olsa bu hükümet yürürlüğe koyduğu "Radikaller Kararnamesi" ile 1972 yılında SPD'den daha solda konumlanmış partileri destekleyenler için bir meslek yasağı getirdi; ancak eşzamanlı olarak eski üst düzey NSDAP üyeleri devlette akla gelebilecek her tür pozisyona gelmeye devam ediyor ve hatta meslek yasağının uygulanmasını gözlemleyen istihbarat teşkilatında kilit noktalarda rol oynuyorlardı.[89] Alman tarihiyle eleştirel olarak yüzleşme; toplumun anti-otoriter açılımı; Vietnam Savaşı'na ve genel olarak Batı'nın yeni sömürgeciliğine karşı protestolar – bütün bunlara Brandt'ın SPD'si değil, tersine zaman zaman kendilerine karşı şiddetli bir şekilde düşmanca tavır alınan azınlıklar öncülük etti.

Bir de kayda değer olan, Batı Avrupa'daki reform süreçlerinin değişik göstergeler altında şekillenmiş olmalarına rağmen benzer sonuçlar ortaya çıkartmış olması. Örneğin eğitim sistemlerinin daha erişilir hale gelmesi ve sosyal refah devletinin güçlenmesi yetmişli yıllarda Fransa ve Almanya'da görece benzer şekilde gelişti; oysa Paris'te burjuva sağı ve Bonn'da sosyal demokrasi iktidardaydılar. Almanya'da yetmişli yılların sonunda yaygınlaşan komünizm karşıtlığını hatırlayınca, burjuva Baş-

88 Bkz. Wolfgang Kraushaar, *1968 als Mythos, Chiffre und Zäsur*, Hamburg: Hamburger Edition, 2000; Ingrid Gilcher-Holtey, *1968. Eine Zeitreise*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2008; Jens Kastner/David Mayer (ed.), *Weltwende 1968? Ein Jahr aus globalgeschichtlicher Perspektive*, Wien: Mandelbaum, 2008.

89 Felix Bohr ilginç bir detayın altını çizer: Brandt hükümeti sorunsuzca Italya'da ve Hollanda'da tutuklu olan nasyonal sosyalist savaş suçlularının serbest bırakılması için uğraşmış ve hatta onların avukatlarını finanse etmiştir, bkz. Felix Bohr, *Die Kriegsverbrecherlobby: Bundesdeutsche Hilfe für im Ausland inhaftierte NS-Täter*, Berlin: Suhrkamp, 2018.

kan Valéry Giscard d'Estaing iktidardayken Fransız Sol'unun işi sosyal demokrat Helmut Schmidt'in iktidarı dönemindeki Almanya Sol'undan daha mı kolaydı sorusunu da sormak gerekiyor.

1967'den sonra gerçekleşen dönüşümünün motoru da meclisteki çoğunluk dengeleri değil, tersine bir azınlığın kontrolden çıkmış siyasileşme süreciydi. Hareketin gücü son kertede, sistemin müdahale etme araçlarından henüz yoksun olduğu yeni protesto ve mobilizasyon biçimleri geliştirmiş olmasından kaynaklanıyordu

Bu özel durumu genelleştirmek mutlaka mümkün değil. Sol hükümetler de derinde yatan iktidar yapılarına kafa tutan bir direniş hareketinin parçası olabilir. Yine de kabul etmek gerekir ki 20. yüzyıl Avrupa'sında reformist partiler, protesto hareketlerini yatıştırmak (ve/veya çökertmek) için defalarca sahneye çıkarak güçlendiler. Bu muhtemelen Avrupa reformistliğinin neden sosyalist devletlerle paralel bir şekilde krize girdiğini de açıklıyor: Bir kopuş tehlikesi olmadan anlatılacak çok bir şey yok: Ayrıcalıklı grupların kaybetme korkuları yoksa eğer, neden güçlerini paylaşsınlar ki?

Dolayısıyla, reformistliğin siyasi gücünü şiddetle karşı çıktığı devrimlerden devşirdiğini iddia etmek bile mümkün. Peki –*Çevengur*'un halüsinatif yanılsamalarını bir yana bırakırsak– neydi bu devrimlerin derdi?

Kar Küreyici - Lokomotifler, Devrimler ve İmdat Frenleri Hakkında

Kar küreyici

Bong Joon-hos'un *Kar Küreyici* filmindeki hiç yorulmadan rayların üzerinden akan giden bir trenin harekete geçirici makinesi içine yerleştirilmiş çocuklar da yaşayan ölülerin hayatını sürdürüyorlar. O çocukları bir aygıtın yedek parçalarına dönüştürmüşler. Güney Koreli yönetmenin filmi, Fransız Caterman Yayınevi'nin çıkardığı bir aylık dergi olan *À suivre*'de Jacques Lob ve Jean-Marc Rochette tarafından 1982'den itibaren yayınlanmış ve iki yıl sonra kitap haline gelmiş olan *Buz Mermisi* adlı çizgi roman dizisini temel alıyor. Bu çizgi roman 1.001 tane vagondan oluşan, büyük bir felaketten sonra bomboş, buzullaşmış bir gezegenin üzerinde hızla ilerleyen ve durması yasak olan bir treni anlatıyor. Tren bir Perpetuum mobile [sürekli devinim – ç.n.] sayesinde ivme kazanıyor; trenin dışında hayatta kalmak artık mümkün değil.

Distopik resimleriyle bu çizgi roman zamanının eğilimleriyle tam bir uyum içindeydi, çünkü seksenli yılların başında iklim krizi korkusu her yeri sarmıştı. Ancak o dönemde tehdit gezegenimizin ısınıyor olması değil, atmosferin bir atom savaşı nedeniyle karanlığa gömülmesiydi. Sistemler arasındaki silahlan-

ma rekabeti, insanlığı Kore Savaşı'ndan sonra tekrar şiddetli bir nükleer çatışmanın eşiğine getirmişti ki bu durum yalnızca gezegenin radyoaktif olarak zehirlenmesini değil, ayrıca atmosferin on yıllarca sürecek kararmasını da beraberinde getirebilecekti. *Buz Mermisi* bu kolektif korkuyu bir trende biraz ışık, ısı ve sentetik olarak üretilmiş yiyecek uğrunda savaşan, arta kalmış bir insanlığın resmi şeklinde betimliyordu.

2013 yılında Bong Joon-hos bu çizgi romanı *Kar Küreyici* adıyla beyazperdeye taşıdı; ancak her şeyden önce Chemtrail komplo teorisinin heyecanlandırdığı kişilerin hoşuna gidebilecek bir rötuş yaparak. Gitgide artarak kırılan ısınma rekorları nedeniyle bugün artık nükleer bir kışın oluşması pek makul olmadığı için, buzul çağı filmde iklim değişikliğine karşı yürütülen savaş ile açıklanıyor. *Kar Küreyici*'nin ilk sahnesi, masmavi pırıldayan bir gökyüzünde uçakların arkalarında nasıl beyaz izler bıraktığını gösteriyor. Sahneye eşlik eden açıklama, devletler topluluğunun gezegenin ısınmasını atmosferde partikül bulutları yaymak yoluyla durdurmaya çalıştığını; ancak bunun kontrol edilemez bir zincirleme reaksiyonu beraberinde getirdiğini anlatıyor.

Bu açıklamanın çok gerçek bir arka planı var: "İklim mühendisliği" başlığı altında birkaç yıldır ciddi olarak gezegenlerin ikliminin nasıl değiştirilebileceği sorusu tartışılıyor. Burada söz konusu olan artık yalnızca Mars'ın dünyalılaştırılması, yani teknik ve kimyasal müdahaleler yoluyla yaşanır hale getirilmesi değil.[1] Hayır, artık iklim mühendisliği yoluyla dünyada da iklim değişikliğinin durdurulması söz konusu. Çok tartışılan bir yaklaşım –volkan patlamalarında olduğu gibi–; güneş ışınlarını zayıflatacak ve bu şekilde yüzey ısılarını hissedilir derecede azaltacağı düşünülen parçacık bulutların stratosferde yaygınlaştırılması. Bu bağlamda, 1995 yılında ozon deliği ko-

1 Bilim-kurgu yazarı Kim Stanley Robinson bu konuda iktidar, demokrasi ve ekoloji konularını birleştirdiği ve okumaya değer *Roter/Grüner/Blauer Mars* adlı üç roman yazmıştır; bkz. Kim Stanley Robinson, *Roter Mars*, München: Heyne, 1997 [*Kızıl Mars*, çev. Sabri Gürses, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019]; aynı yazar, *Grüner Mars*, München: Heyne, 1997; aynı yazar, *Blauer Mars*, München: Heyne, 1999.

nusundaki araştırmaları nedeniyle Nobel ödülünü almış olan ve "Antroposen" kavramını, yani bir İnsan Çağı kavramını ilk kullananlardan olan meteorolog Paul Crutzen ciddi bir şekilde stratosfere sülfat enjekte edilmesi gerektiğini savunuyor. Teknolojik açıdan mutlak kudret fantezilerine yönelik örneklerden biri daha bu; çünkü dünya kadar karmaşık bir sistemde iklim mühendisliğinin uzantıları tamamen öngörülemez. Örneğin yere yağacak olan sülfür, okyanusların fazlasıyla asitlenmesine yol açabilir; mikroorganizmaları yok edebilir ve istenilenin aksine denizlerin CO_2 giderme kapasitesini azaltabilir. Ayrıca sülfür partikülleri stratosferden kaybolduklarında, dünyanın ısınması aniden hızlanabilir. Buna rağmen "iklim politikası" bağlamında bu tür yaklaşımlar üzerine ciddi olarak fikir yürütülüyor. Hatta güncel bir araştırmada yeni geliştirilecek olan uçaklarla stratosferde parçacık bulutların yaygınlaştırılmasının görece ehven olacağı ve hatta bunun masrafının sadece iki milyar Amerikan doları tutarında olacağı hesaplanmış.[2]

Bunun haricinde *Kar Küreyici* filmi kendisine ilham vermiş olan çizgi romana çok benziyor: Buzlarla kaplı bir dünya üzerinde hızla ilerliyor bir tren. Vagonların dışında yaşamak imkânsız hale gelmişken ve terk edilmiş şehirler artık sadece donmuş, hareketsiz kulis görüntüleri olarak gözler önünden akıp giderken, trenin içinde acımasız bir sınıf hükümdarlığı kuruluyor. Arka vagonlardaki yolcular, Yahudi kökenli insanların nasyonal-sosyalist rejim tarafından sürgüne gönderilişini hatırlatan koşullarda sefalet içindeler; yapay proteinlerle besleniyorlar ve en ufak bir suçtan dolayı zalimce cezalandırılıyorlar. Tilda Swinston'un canlandırdığı sadist ve üstenci kadın bakan Mason, ısı dışarıda donma noktasının altındayken, başkaldıran tutukluları kollarını trendeki bir delikten dışarıya sarkıtmaya zorlayarak onların uzuvlarını ampüte ettiriyor. Trenin ön tarafında seyahat eden yolcular ise refahın getirdiği her tür hoşlu-

2 İklim mühendisliği araştırmaları Almanya'da kamusal kaynaklarla destekleniyor. Federal hükümet ve Brandenburg eyaletinin hükümeti örneğin 2020 yılında Berlin'deki uluslararası Climate-Engineering in Context başlıklı konferansın hazırlıklarını finanse etmişlerdi.

ğu tadıyorlar. Oturdukları yerde onlara hizmet ediliyor; sahici et yerlerken, geniş pencerelerden yansıyan pitoresk kar ve buz manzaralarının tadını çıkartıyorlar.

Öykünün başkahramanı Curtis, öndeki vagonların lüksünden henüz haberdar değil; çünkü faşist güvenlik ekipleri "arkadaki sınıfların" vagonlarını terk etmelerini engelliyor. Bu vagonları en sonunda yarı yolda bırakmamalarının tek bir nedeni var: Arada sırada çocukları ön tarafa kaçırmak için silahlı kişiler dalıyor bu vagonlara. Bu müdahaleye karşı düzenli olarak ortaya çıkan ayaklanmalar kan revan içinde sonlandırılıyor.

Bong'un hikâyesi yapay bilim-kurgu sahneler resmederken, aynı zamanda da günümüzün küresel koşullarını çok isabetli bir şekilde tasvir ediyor olmaktan besleniyor. Bu, dağları karlarla kaplı ve kırağılarla sarmalanmış gökdelen iskeletleriyle dolu buz gezegeninin üzerindeki yolculuk, zenginler için İsviçre Glacier ekspresiyle yapılan bir geziye benziyor; arka sınıflardaki gereksizler ise keyfiyete maruz bırakılmış durumdalar ve hayatlarında bir şey değiştirmek açısından en ufak bir perspektifleri dahi yok. İleriye, iyi bir hayata doğru giden yol onlara kapalı; ancak trenden inmeleri de mümkün değil, çünkü dışarıda hayatta kalmak imkânsız. Yaşanılabilir dünya ise hiç durmaması gereken ve hep çok hızlı bir şekilde uçurumun kenarından geçip giden bir trenle sınırlı. Trenin raydan çıkması sadece bir an meselesi. Her şeyin çökmemesi için sürekli tempoyu tutturmak zorunda olan kapitalizmin büyüme makinesi burada kimin aklına gelmez ki?

1940 yılında Nazilerden kaçarken, Walter Benjamin ölümünden hemen önce yazmış olduğu tarih felsefesi tezlerinin bir ön çalışması sayılan şu meşhur cümleyi not etmiş: "Marx diyor ki, devrimler dünya tarihinin lokomotifi. Ama durum belki de çok farklı. Belki de devrimler, trende yolculuk eden insanlığın imdat freni."[3] *Kar Küreyici,* kullandığı demiryolu motifi ile aynı soruyu soruyor: Devrim nedir? Gereksiz olan-

3 Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte, Manuskripte - Entwürfe und Fassungen*, aynı yazar, Werke und Nachlaß, Bd. 19, Berlin: Suhrkamp, 2010, s. 153.

lar, baskıcıların şiddeti karşısında ayaklanıyorlar; içinde bulundukları cezaevinden kaçmanın ve diğer vagonlara ulaşmanın rüyasını görüyorlar. Bir nakarat benzeri ön tarafa, makinist odasına ilerlemek ve orayı kontrol altına almak gerektiğini tekrarlıyor ve nihayet Curtis'in önderliğinde yola çıkıyorlar. Nöbetçi ekipler sanki mermilerini tüketmiş olduklarından, arkadaki sınıflar kenar mahallelerinden kurtulup pencereleri olan bir vagona erişiyorlar; hayatlarında ilk defa buz tutmuş yeryüzünü görüyorlar. Gıda üretimi yapılan kompartımanı; suyun işlendiği vagonu; serayı; akvaryumu; mezbahayı; okulu ele geçiriyorlar. (...) Aradıkları kaçırılmış çocuklara rastlayamıyorlar; ancak Wilford adında bir sanayi adamı tarafından on sekiz yıl önce yola çıkartılmış olan trenin tarihi hakkında gitgide daha fazla bilgi ediniyorlar. Yeni bir saldırı, ayaklanmış olanlara ağır kayıplar verdiriyor; lüks gitgide daha açık saçık hale geliyor. Bir bardan, bir diskotekten geçiyorlar ve sonunda kapalı kapısının ardında trenin efendisi Wilford'un olduğu makinist odasına ulaşıyorlar.

O arada, Curtis makinist odasının kontrolünü gerçekten ele geçirirse ne olup biteceği artık hiç belli değil. Namgoong, Curtis'e eşlik edenlerden biri; Benjamin tarzı soruyu soruyor: Makineyi durdurmak ve trenin dışında yeni bir hayata başlamak olmasın sakın devrim? Namgoong, bir uçak enkazının üzerindeki kar örtüsünün her yıl daha azaldığını görmüş olduğundan yola çıkarak, havanın yavaş yavaş ısındığı ve yüzeyde bir hayatın yeniden mümkün olabileceği sonucuna varıyor. Ancak daha Curtis'i ikna edemeden Wilford'un asistanı Claude, Namgoong'u vuruyor ve makinist odasının kapısını açıyor. Trenin efendisinin, ayaklananları çoktan beklediği ortaya çıkıyor. Wilford, Curtis'i selamlıyor ve bu ayaklanmanın tam kendisinin istediği şey olduğunu anlatıyor, çünkü trenin ekolojik sistemini dengede tutan devrimin ve restorasyonun sonsuz bir devridaimi imiş; ayaklanmalar halkın üremesini kontrol eden araçlarmış. Arkadaki sınıflardan kaçışı Curtis ile birlikte tetiklemiş olan Gilliam, Wilford'un güvenilir bir adamıymış ve şimdi isyan artık makinist odasına eriştiğine göre trenin efendisi olmak

Curtis'in göreviymiş. Bir an *Kar Küreyici* isyanının 21. yüzyılın milli devrimleri gibi sonuçlanacağını aslında bildiğini düşünüyor insan: elitler arasında bir takas ile personelin değişmesi; ancak koşulların değişmemesi. Ama sonra bunca sene çocukların neden kaçırıldığı ortaya çıkıyor ve Curtis kafa tutmak *zorunda* kalıyor. Bedenleri küçük olduğu için çocuklar makinenin içine yerleştirilmişler; sürekli devinim bağlamında gerekli bakım işleri için bir tek onlar kullanılabiliyorlarmış. Gerçek dünyamızda Bangladeş'te veya Kamboçya'da giysi ya da ayakkabı diken çocuk işçiler gibi; Almanya'da refah düzeyi finanse edilebilsin diye, hayatları çalınmış olan çocuk işçiler. Curtis bu görüntüye dayanamıyor ve çocuklardan birini kurtarmak için kendi kolunu kurban ediyor. Ardından bir bomba tertibi treni parçalıyor ve yoldan çıkartıyor. Açık havaya çıkan yol şimdi açık. Devrim, lokomotifi durdurmaya yarayan imdat freni. Ardından gördüğümüz sahne zorlayıcı, ancak olağanüstü büyüleyici güzellikte bir doğaya kitlesel göç akını.

Bu treni terk eden hayatta kalmışların resmine bakınca, alternatif yaşam biçimleri seçen bir grup gelebilir insanın aklına: hükümdarlık ve isyanın sonsuz devridaiminin dışına çıkmak. Güney Avrupa'daki borç krizi bağlamında, Benjamin edisyonunun yayıncısı olan filozof Giorgio Agamben bir siyasi manevra opsiyonu olarak buna benzer bir şey önermişti. Borç rejimi ve "ekonomik paradigmanın küresel hükümdarlığı" nedeniyle kapitalist dünyadan geri çekilmeyi savunmuştu.[4] Ortaçağ'ın sonlarına doğru kurumların çöktüğü bir zamanda ve büyük bir güvensizlik ortamında bir tür göç yoluyla manastır cemaatleri kuran ve eşitlik içinde yaşayan Fransisken keşişleri örnek almıştı Agamben.[5] Bong Joon-hos da sanki bu noktaya ulaşmak istiyor. Filmin sonunda hayatta kalanlar, kendilerini bir bilinmeze teslim ediyorlar. Ufukta bir kutup ayısı görünüyor – belki avcılık yapabilecekler.

---

4 "Europa muss kollabieren", Giorgio Agamben, Iris Radisch ile radyo söyleşisi, *Die Zeit*, 27 Ağustos 2015.

5 Giorgio Agamben, *Höchste Armut. Ordensregeln und Lebensform*, Frankfurt/Main: Fischer, 2012.

Budalaca bir yanıt gibi gözüküyor, ancak daha öncesinde sorulmuş sorular tamamen doğru: Devrimin amacı nedir? Vagonların arasındaki kapıları iptal etmek ve yaşam koşullarını eşitlemek mi? Eğer yolculuk hep aynı rayların üzerinde ilerliyor, makine ritmi belirliyor ve uçuruma düşmek sadece bir an meselesi ise, o halde lokomotifi kontrol edebilmek yeterli mi? Eğer köleliği andıran koşullar teknolojinin getirdiği bir zorunluluk ise ve sürekli devinim bariz bir şekilde sadece hapsedilmiş çocuklar onu ayakta tuttuğu sürece işliyorsa, imdat frenini çekmekten başka herhangi bir tercih söz konusu olabilir mi? Ama ondan sonra insanlığın maddi olarak hayatta kalmasını ne sağlayacak?

Yüz elli, yüz ya da daha sadece elli yıl önce yanıtlar bariz gibiydi. Geleceğe giden raylar döşenmişti; reform ve devrim kavgası sadece ilerleme nasıl hayata geçirilebilir sorunsalı etrafında dönüyordu – revizyonizmin kurucusu Eduard Bernstein'ın dediği gibi, barışçıl bir evrim ve katılım yoluyla mı yoksa buna karşı çıkan Rosa Luxemburg'un dediği gibi bir kopuş yoluyla mı? Kimileri, tabiri caizse, Wilford ve birinci mevki yolcuları ile uyum içinde treni önceden döşenmiş raylar üzerinde geleceğe doğru sürmeyi ve arkadaki vagonları daha yaşanır kılmayı umarken, diğerleri "öndekilerle" mücadeleyi ve makinist odasına baskın yapmanın kaçınılmaz olduğunu öne sürüyorlardı; çünkü böyle bir kopuş gerçekleşmeden birinci mevki her tür sahici eşitliğe engel olacaktı. Ne birilerinin ne de diğerlerinin sorgulamadığı ise yolculuğun istikametiydi. İlerlemenin yalnızca bir hedefi vardı.

Ancak 20. yüzyıl gözler önüne serdi ki ilerlemenin kendisi ile ilgili bir pürüz var. Çok hızlı gelişmekte olan teknik-araçsal akıl ile kul olma halinin vasatlığı arasındaki uçurum giderek daha belirginleşiyordu. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ni yayınlamışlardı.[6] Walter

6 Theodor W. Adorno/Max Horkheimer, *Dialektik der Aufklärung*, Frankfurt/Main: Fischer, 1969. Adorno ve Benjamin arasındaki ilişki için bkz. Jean-Michel Palmier, *Walter Benjamin. Leben und Werk*, Berlin: Suhrkamp, 2009, özellikle s. 1170-1201.

Benjamin, aslında tarihsel materyalizmin geleceğe yönelik vaatlerini savunmak amacı taşıyan tarih felsefesi tezlerine rahatsız edici bir "tarihin meleği" tablosuyla giriş yapmıştı. Melek, ilerlemenin nasıl enkaz üzerine enkaz yığdığını ve bunları ayağının önüne fırlattığını fal taşı gibi büyümüş gözlerle izler. "O, bir süre aynı yerde durmak, ölüleri uyandırmak ve parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek istiyordu. Ama cennetten doğru esen bir fırtına, kanatlarına dolanmış ve o kadar kuvvetli ki bu fırtına, melek artık kanatlarını kapatamıyor. Bu fırtına meleği durdurulamaz bir şekilde aslında onun sırtını dönmüş olduğu bir geleceğe sürüklerken, önündeki enkaz yığını göğe doğru yükseliyor. Adına ilerleme dediğimiz şey bu fırtınadır."[7]

İnsanları cennetten kovmuş olan ilerleme olduğu için, Benjamin tarihi durduracak bir imdat freni resmi tasarlıyor. Bu resim, bugünden bakınca toplumsal düzenden kopuşun mecazı olarak algılanabilir; ancak zamanın sosyal demokrasisine yönelik bir suçlama telaffuz ediyordu bu tasarım. Bugün sıkça alay ediliyor, Sol neredeyse iki yüzyıldır kapitalizmin kapıya dayanmış olan sonunu öngörüyor diyerek; ancak Benjamin tarih tezlerini kaleme alırken bu çöküş uzak geleceğe yönelik bir senaryo değildi – çöküş çoktan başlamıştı. Benjamin'in dalga geçtiği, sosyal demokrasinin savunduğu ve sosyal kurtuluş projesinin devrim olmadan, tarih ile bir kopuş yaşanmadan gerçekleştirilebileceği teziydi.

Benjamin'in savunduğu, kendilerini başka bir kültür yaratacakları yerlere geri çeken Fransisken keşişlerininki gibi bir hareket değildi; tersine tarihin sürekliliğine dur demenin zaruretine işaret ediyordu. Melek tasvirini yaptıktan sadece birkaç cümle sonra diyor ki; "hiçbir şey Alman işçi kesimini zamanın akışıyla uyumlu davrandığı düşüncesi kadar yoldan çıkarmadı. Teknik gelişmeyi, içinde yüzebileceğini sandığı bu akışın meyli sanıyordu. Bu noktadan sonra, teknik ilerlemenin bir parçası olduğu düşünülen fabrika işinin siyasi bir edim olduğu yanılsaması sadece bir adım uzaktaydı."[8] Sosyal demokrasinin loko-

7 Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, s. 75.

8 *A.g.k.*, s. 76.

motifi ileriye sürme isteği o kadar büyüktü ki, 1918/19'da aşırı sağcı paramiliter Freikorps'larla* bile işbirliği yaptılar.[9]

Teknik ilerlemeye hayranlık, Benjamin için "bedava" olarak görülen doğayla tahrip edici bir ilişki kurmakla ilintili ve bu yüzden Benjamin son kertede insanların içine hapsolduğu bu teknik-politik makineyi nasıl terk edebiliriz sorusunu soruyor. Kar Küreyici, teknik yapıyı, hayat tarzını ve sınıf hükümranlığını birleştiriyor. Hiç kimse trenden inemeyeceği, hiç kimse tempoyu düşüremeyeceği için, makinist odasını ele geçirip, vagonların arasındaki kapıları kaldırmak ve gıda maddelerini daha adil paylaştırmak yeterli olmayacak. Üstelik gerçek hayatta bizim sorunumuz bir buz çölünde ilerleyemeyen değil, tersine hızıyla gezegeni bir çöle dönüştüren trenin kendisi: Treni durdurmak zorundayız. *Zombi kadavraları* olarak varoluşumuza son vermeli ve harekete geçmeliyiz. Aksi takdirde yeniden uçuruma düşeceğiz.

Sosyalist devrimler: Rusya, Çin, Yugoslavya

İmdat frenine el atma eğiliminin bugün bu kadar zayıf olması elbette 21. yüzyılın tecrübeleriyle ilişkili. Bunu denemeye çalı-

(*) Özellikle Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından cepheden Almanya'ya geri dönen ve topluma yeniden entegre edilemeyen askerlerden oluşan silahlı birliklere verilen ad – ç.n.

9 İki dünya savaşı arasında birçok entelektüel de Nasyonal Sosyalizmin yükselişini 1918'den arta kalan süreklilikler ile açıklamışlardı. 1923 yılında yayınlanmış *Örümcek Ağı* adlı müthiş romanında Joseph Roth, daha adı bile böyle konulmamış olan faşizmin aşırı sağcı paramiliter Freikorps çevresinde nasıl yayıldığını anlatır. Ve Alfred Döblin'in Alman devrimi üzerine olan roman üçlüsü, Nazilerin gerçekleştirdiği bu medeniyet kırılmasını bir kırılmanın yokluğuna bağlar. Devrimciler hakkında şöyle diyor: "Muharebeyi daha başlamadan kaybetmişlerdi. Çünkü yerinden edilen hanedanlar önlem almışlardı. Tahttan indirilmeye karşı hazırlık yapmışlardı (...) kurumadan önce etrafına yığınla tohum saçan bir ağaç gibi. II. Wilhelm Hollanda'ya gidebilmişti, diğer prensler memlekette saklanabilmişlerdi. Eski ağacın filizleri olarak neşeyle vurgunculuk yapmaya devam ediyorlardı. Toprak da yerinde duruyordu: itaat etmeyi seven çalışkan halk. Ve sonra bir de Friedrich Ebert vardı. Friedrich Ebert (...) için önemli olan burada rahatsızlık vermemekti. Onun için önemli olan bir şeyin gerçekleşmesini önlemek ve gerçekleşmiş olanı tasfiye etmekti." (Alfred Döblin, *November 1918. Eine deutsche Revolution. Karl und Rosa*, Frankfurt/Main: Fischer, 2013, s. 121.)

şan sosyalist devrimler yüz milyonlarca insan için olağanüstü bir felakete yol açtı ve radikal değişikliklerin gerekli olduğunu düşünen herkes, şimdi geçmişte ne olduğunu açıklayabilmek zorunda. Yani: Sosyalist devrimler nasıl gelişti?

Günümüzün tarihyazımı hiçbir konuda ayrım yapmamaya çok gayret ediyor: Stasi* ve kamusal mülkiyet; ucuz kiralar ve Stalinci terör; Bitterfeld'in zehirlenmiş toprakları ve Karl Marx'ın eserleri. Bu siyasi bir hamle ve konuyu anlamamıza katkısı çok az, çünkü gerçekte devlet iktidarını ele geçiren Leninist partiler bile oldukça farklı modellerin peşindeydiler. Sovyet tipi merkezî planlama ekonomisi, Yugoslav piyasa sosyalizmi ve Çin'deki tarımın damga vurmuş olduğu Maoculuk arasında muazzam farklar vardı. Bu üç projenin de neredeyse eşzamanlı olarak, yani seksenli yıllarda başarısızlıkla sonuçlanmış olması bu yüzden daha da dikkat çekici.

1917 Ekim Devrimi'nin en önemli özelliği, herhalde zafer kazanıldıktan sonra her anlamda doğaçlama yapılmak zorunda kalınmış olması. Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sadece birkaç hafta sonra patlak veren ve 1921'e dek süren iç savaşta, komünistler piyasa ilişkilerini ürünlerin planlı dağıtımı ile ikame etmeye çalıştılar. Ancak bu "savaş komünizmi" var olan koşullarla derhal çelişti. İlk iktidar yıllarında öncü bir rol oynamış olan, birkaç yıl sonra iç kapatıcı bir tablo çizen Troçki muhtemelen bunu kavramış:

> Üretim sürekli geriliyordu ve sadece savaşın korkunç etkilerinden dolayı değil, ayrıca üreticiler için kişisel çıkarın cazibesi sönmüş olduğundan. Şehir, köyden hububat ve çiğ ürünler talep ediyordu; karşılığında ise adına alışkanlıktan para denilen renkli kâğıt parçalarından başka vereceği bir şey yoktu. Mujik (basit çiftçi) erzaklarını gömüyordu. Hükümet silahlı işçi bölüklerini hububatın peşine yolluyordu. Mujik daha az ekiyordu. İç savaşın sona ermesinden hemen sonra, 1921 yılında sanayi üretimi savaş öncesi on üretim hacminin en iyi

(*) Doğu Almanya'da devletin güvenlik ve istihbarat kurumu olarak işlev görmüş olan "Devlet Güvenlik Bakanlığı" – ç.n.

ihtimalle beşte biri kadardı. Çelik üretimi 4,2 milyon tondan 183.000 tona, yani yirmi üçte birine düşmüştü. Buğday hasadı 1922'de 801 milyon elli kilodan 503 milyona düşmüştü: Bu korkunç bir açlık ve kıtlık yılı olmuştu. Aynı zamanda dış ticaret hacmi 2,9 milyar rubleden 30 milyona inmişti. Üretici güçlerin çöküşü tarihte bu bağlamda yaşanmış olan her şeyi gölgede bırakmıştı. Ülke ve onunla birlikte iktidar bir uçurumun kenarında gelmişlerdi.[10]

İç savaş bittikten sonra Rus devrimcileri bu yüzden Yeni Ekonomi Politikası (YEP) başlığı altında, önce piyasa mekanizmalarına geri döndüler ve bireysel köşeyi dönme çabasının toplumda ürünlere erişim düzeyini düzelteceğini varsaydılar. Gerçekten de tarım ve küçük sanayiler kısa sürede toparlandı; ancak büyük sanayi hâlâ yerlerde sürünüyordu. Diğer gelişmiş ülkelerden, özellikle de sosyalist Almanya'dan modern üretim tesislerinin inşasında destek alma beklentisinde olan genç Sovyetler Birliği endüstrileşmenin tek başına altından kalkmak zorundaydı. Bunun için gerekli yatırım araçlarını, tarım ürünlerini ve ham maddeleri ihraç ederek elde etmesi gerekiyordu ki bu durum parti teorisyen Nikolai Bucharin'e ülke "çiftçilerin sırtında sosyalizme doğru at koşturacak," dedirmişti.[11] YEP'i tanımlayan özellik, parti yönetiminin kendini ekonomiye komut verme düzeyine geri çekmiş olmasıydı; bu arada tüketim maddelerine erişim ise büyük oranda piyasaya bırakılmıştı. Ancak bunun sonucu olarak sosyal tezatlar derinleşmeye başladı. Bunun ceremesini her şeyden önce yoksul şehir halkı çekmek zorunda kalmıştı.

Bu çelişkiler bağlamında Jewgeni Preobraschenski'nin etrafındaki "partinin solu" yirmili yılların ortasında endüstrileşme

10 Leo Trotzki, *Verratene Revolution*, Essen: Mehring Verlag, 2009, s. 72 [*Ihanete Uğrayan Devrim*, çev. Ayla Ortaç, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1998]; bkz. Victor Serge, *Erinnerungen eines Revolutionärs*, Hamburg: Edition Nautilus, 1991; Alexandra Kollontai, "Die Arbeiter-Opposition in Russland", *Die russische Arbeiteropposition. Die Gewerkschaften in der Revolution*, der. Gottfried Mergner, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1972.

11 Manfred Hildermeier, *Die Sowjetunion 1917-1991*, Berlin, Boston: Oldenbourg, 2016, s. 25.

sürecinin hızlandırılmasını önerdi. Sözüm ona "sosyalist birikim" sabitlenmiş tarım fiyatları ile finanse edilecek ve beş yıllık planlarla koordine edilecekti. Devlet tarımsal ürünleri sabit fiyatlarla satın alacak ve kâr amacıyla yurtdışına ihraç ederek sanayi tesisleri inşa edecekti.[12] Bu tesislerde üretilen makinelerle de tarımda dönüşüm ve kolektivizasyon mümkün olacaktı, çünkü sadece traktörlerin kullanımı geniş alanlı kolhozların inşasını anlamlı kılıyordu. Dolayısıyla Sol ihtiraslı, kendi içinde tutarlı bir gelişme programı öneriyordu; böylece güçlenen büyük ve orta kademe çiftçilerle aradaki gerginlik, fiyat düzenlemeleri ve teknik gelişme yoluyla sonlandırılacaktı. Ancak Bucharin çevresindeki partinin "sağ" kanadı ki o tarihte bu çevreye Stalin de dahildi, çok da haksız olmayarak çiftçi dostu bir siyasetin bu kez yeni karşıtlıklara yol açacağından endişe ediyordu.

1925'ten itibaren tek adam olarak iktidara gelmiş olan Stalin, kısa süre sonra, yani 1928'de absürt bir şekilde partinin sol kanadının önerisini radikalleştirilmiş haliyle üstlendi. Birdenbire mecburi kolektifleştirme emri verdi ki geniş kapsamlı bir tarım ekonomisi için gerekli makineler daha yoktu bile. Kaotik tarım ve sanayi politikasına karşı halk yoğun bir direnç gösterince, rejim semerlerinden boşanmış bir terörle cevap verdi. Zorunlu tehcir, sürekli yeni toplama kamplarının inşası ve istihbarat teşkilatlarının geniş kapsamlı gözetleme operasyonlarıyla "sosyalist yükselişe" aktif katılım güvence altına alındı. Tahminen üç ila beş milyon insan yerlerinden edildiler[13] ve üretim malları sanayisine ("bölüm I") tüketim malları üretimine ("bölüm II") oranla öylesine öncelik verildi ki, rejim çökene dek Sovyetler Birliği aya gidebiliyor ve çok gelişmiş savaş teçhizatı üretebiliyordu; ancak gündelik temel ihtiyaç maddeleri konusunda hep olağanüstü bir kıtlık çekiyordu.

Gecikmeli sanayileşme sürecinde de Sovyetler Birliği daha önceden döşenmiş tren rayları üzerinde ilerliyordu. Gerçi Sov-

12 Manfred Hildermeier, *Geschichte der Sowjetunion 1917-1991*, München: C.H. Beck, 2017, s. 245-274.

13 Hildermeier, *Die Sowjetunion 1917-1991*, s. 35.

yetler Birliği "tarihin sürekliliğini" daha önce zorlamaya kalkmıştı, ancak daha sonra kapitalist modernleşmeyi kopyalamayı denedi ve bu misyon bağlamında her tür doğal ve insani sınırı aştı. Sosyalist birikim adına her şey mübahtı: halka karşı terörden başlayıp, insanların gündelik ihtiyaçlarını göz ardı eden bir ekonominin inşası ve neyse ki hiçbir zaman gerçekleştirilememiş olan Sibirya'daki nehirleri, atom bombası patlatarak Orta Asya bozkırlarına doğru yönlendirme planları dahil.

Tarihçi Karl Schlögl bu garip projenin çift kişilikli halini 1937 senesine yoğunlaştığı *Terör ve Rüya* başlıklı olağanüstü kitabında yeniden resmetmiştir.[14] Bir yandan binlerce Moskovalı idam ya da tehcir nedeniyle adres rehberlerinden yok oluyordu; öte yandan ilerleme simgesi şaşaalı metro istasyonları ve alışveriş merkezleri açılıyordu. Bu arada Stalinist sermaye birikimi stratejisi ekonomik açıdan özellikle etkili bir strateji bile değildi. Birçok tesis, işlevsel makineler yerine hurda üretiyordu ki devlet yönetimi bunu hiçbir zaman materyal sorunlara veya hatalara dayandırmadı; tersine hep ihanet ve sabotaj ile açıklamaya çalıştı ve daha da acımasız terör uygulamaya başladı. En kötü bilanço tarım sektöründe ortaya çıktı. Kolektivizasyon tam bir felaketi beraberinde getirdi, çünkü çiftçiler hayvanlarını kolhozlara vermek yerine katlettiler. Tarihçi Robert Davies ve Stephen Wheatcroft otuzlu yılların başında altı milyon insanın açlık ve kıtlık nedeniyle öldüklerinden bahsediyorlar.[15]

Buna rağmen Sovyetler Birliği otuzlu yıllarda uluslararası alanda artık hiç de kötü bir durumda değildi. Borsanın 1929'da çöküşünden sonra kapitalist devletler bitmek bilmeyen bir krize girdikten sonra, SSCFR düzenli olarak yüksek büyüme oranları ilan ediyordu. Daha yakından bakınca rakamlar hiç de iddia edildiği kadar ikna edici değildi. "O meşum 1937 yılında", diye yazıyor tarihçi Manfred Hildermeier, "ekonomi de çökmüştü. Terör sadece fabrika menajerleri, mühendisler ve planlama uzmanları arasında değil, yönetimin en yüksek katların-

14 Karl Schlögel, *Terror und Traum*, Moskau, 1937, München: Hanser, 2008.

15 Robert W. Davies/Stephen G. Wheatcroft, *Years of Hunger. The Soviet Agriculture 1931-1933*, Londra: Palgrave, 2009, s. 401.

da da patlak vermişti. Bunca firenin verildiği yerde, bu denli hiyerarşik yönetilen bir deveran da karmaşaya sürüklenmişti. Stalinci inşa etme programının anahtar unsuru metal sanayinde büyüme neredeyse durma noktasına gelmişti."[16] Ancak Batı'da gitgide daha fazla ülkede faşizmi iktidara getiren burjuva sisteminin krizi, Sovyet sosyalizmini daha yumuşak bir ışık altında yansıtıyordu. Yazar Lion Feuchtwagner'in Moskova'yı ziyareti bu tarihi durum bağlamında simgesel: Artık yalnızca Almanya'da değil, ayrıca İspanya'da, Avusturya'da, Macaristan'da, İtalya'da ve Japonya'da burjuvazi tarafından desteklenen faşist barbarlığın karşısında, bazı liberaller için Stalincilik bile kötünün iyisiydi.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferi bile bu pozisyonu destekler gibiydi. Sosyalist Rusya, Avrupa'nın yarısını Nazi teröründen kurtarmıştı ve 1945'te Sovyet ekonomi modelini üstlenen bazı ülkeler ilk başta epey başarılı olmuşlardı. Alt yapılar, ağır sanayi ve enerji santralleri yoktan var edilmişlerdi. Oysa bu arada başlangıç koşulları gayet kötüydü; çünkü Sovyetler Birliği sosyalizmi özellikle tam da kendisine destek vermeyen yerlere ithal etmişti. Müttefik kuvvetler, jeopolitik nedenlerle Avrupa'yı yeniden düzenlerken İtalya'yı ve Yunanistan'ı kapitalist gruba dahil etmişlerdi; muhafazakâr Polonya, Romanya ve Macaristan toplumlarında ise sosyalizm ilan edilmişti.

Ancak sadece birkaç yıl sonra, yani altmışlı yılların başında, Sovyet tipi planlı ekonominin birikim hamlesine rağmen (bu arada ama çok daha sıkı kontrol altına alınmış olan) Batı'daki kapitalizm ile rekabet edemeyeceği göz ardı edilemez hale gelmişti. Tüm Doğu bloğunda, sosyalist iktisatçılar[17] planlama sisteminin "yoğun", yani daha esnek ve kaynakları çarçur etmeyen süreçlere geçişte başarılı olamadığını teşhis ediyorlardı. Bu bağlamda, planlamanın daha esnekleştirilmesi ve işlet-

16 Hildermeier, *Die Sowjetunion 1917-1991*, s. 46.

17 Bkz. Oskar Lange, *Entwicklungstendenzen der modernen Wirtschaft und Gesellschaft*, Wien: Europa Verlag, 1964; Wlodzimierz Brus, *Funktionsprobleme der sowjetischen Wirtschaft*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1971; Ota Sik, *Plan und Markt im Sozialismus*, Wien: Fritz Molden, 1967.

melere yeniden daha fazla karar alma özgürlüğü sağlayacak piyasa mekanizmalarının devreye sokulması tartışılmaya başlandı. Çekoslovakya'da, toplumun demokratik açılımı ile birlikte piyasa reformlarının da tartışıldığı 1968 Prag Baharı bağlamında bu konu da gündemin merkezindeydi. Tartışmaların tamamen teknik sorulara indirgenmiş olduğu Doğu Almanya'da, 1963 yılında işletmelerde kâr amaçlı üretimi yeniden tesis eden ve yerel işletme yönetimlerine daha fazla karar alma gücü atfeden Yeni Ekonomik Planlama ve Yönetim Sistemi (YEPYS) yürürlüğe girmişti: "Yakınılan, özellikle bilimsel-teknik ilerlemenin ekonomik döngüye yeterince aktarılamamasıydı. (...) Bundan DDR için çıkarılan sonuç, daha hızlı bilimsel-teknik ilerleme amacıyla halka ait işletmelerin teknik yenilikler için gerekli yatırım araçlarını gitgide kendi kârları üzerinden kazanacakları, kendileri sorumlu olan üreticilere dönüştürmek," diye yazıyor DDR'li iktisatçı Helmut Koziolek.[18] Kâr amaçlı üretime yönelmek konusunda inandırıcı bir sebep vardı: Daha önce geçerli olan kotaya dayalı "mal üretimi", işletmelerin –verilen talimat doğrultusunda– çok sayıda, ancak kalitesi düşük ya da (ağırlık talimatı söz konusu olduğunda) fena halde ağır ürünler üretmesine sebep olmuştu; "tonlar ideolojisi" ile el ele giden, yani toplumsal ilerlemeyi üretilen ürünlerin ağırlığı ve sayısı üzerinden değerlendiren bir olgu. Bir işletmeden, bilançosunda artık hiç olmazsa ürünlerin nasıl üretildiğini ve bunların tüketiciler tarafından ne oranda kabul gördüğünü beyan etmesi bekleniyordu.

Bu reformlar bağlamında işletmeler çalışma araçlarını kendileri temin etme, materyal kullanımında tutumlu olabilme ve çalışanlarını başarıya ortak etme imkânını elde ettiler. Ancak piyasa mekanizmalarının yeniden devreye sokulması, hızla yeni çelişkilere neden oldu. Çoğu zaman devlet ve parti yönetiminden daha az meşru olan firma yönetimi güçlendi ve eşitsizlikler arttı. Ayrıca arz ve talep tarafından belirlenmeyen fiyat düzenlemeleri yapmanın zorluğu çıktı ortaya. Ve

18 Helmut Koziolek, "Hatte das Neue Ökonomische System eine Chance?", *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät*, sayı 10, 1996, s. 129-153, burada s. 130.

tüm masrafları net olarak belirlemek ve bir ürüne atfetmek başarılsa bile, bir başka zorluk daha oluştu: Fiyat hesaplanırken bir ürün için harcanan emek temel alınınca emek yoğunluklu –yani üretkenliğin düşük olduğu– sektörler ödüllendirilmiş oldu. Buna karşılık dünya pazarı kıstas alınsa, bu sefer de kapitalizmde yapılanı uygulamak gerekecekti: ya otomatizasyon (ki bunun için yeterli sermaye yoktu) ya da düşük ücretlere tav olmak.

Zaten piyasaya yönelik bu deneyler, her şeyden önce devlet yönetimi kendini tehdit altında hissettiği için sonlandırıldı. Çekoslovakya'daki reformlar Sovyet askerlerinin 1968'deki işgalinden sonra geri alındı; Doğu Almanya'da YEPYS 1971'de Walter Ulbricht'in koltuğundan edilmesinden sonra yürürlükten kaldırıldı. Daha sonraki yıllarda Sovyet bloğuna dahil bazı ülkelerde göreceli bir refah yaşandı, ancak Batı'yla karşılaştırıldığında var olan eksiklikler giderek daha belirgin hale geldi. Baskı, esnek olmayan yapılanmalar ve eleştirel bir kamuoyunun noksanlığı toplumsal sorunlar üzerinde çalışmayı engelledi. Siyasi açıdan liyakat konusunda eksikleri olan, fırsatçı işe alımlarla şekillendirilmiş bir planlama bürokrasisi zaten kavrayamadığı inovasyon süreçlerini bloke etti; dramatik bir çevre kirliliği, altyapı çöküşü, tüketim ürünlerinin kronik kıtlığı ve hantal bir otoriterlik, devletçi-sosyalist sistemin zayıflığını her gün çoğunluğun gözleri önüne seriyordu. Yeni yeşermeye başlamış olan dijital çağa eklenme fırsatının kaçırılması ise son kertede öldürücü darbe oldu.

Buna karşılık küresel Güney'deki bazı ülkeler alternatif bir kalkınma yoluna başvurdular. Başarılı partizan hareketleri içinde yoğrulmuş olan Çin ve Küba devlet yönetimleri özellikle Doğu Avrupa'daki reformları sert bir şekilde reddettiler ve değer kanununun geri dönüşünden bahsetmeye başladılar.[19] Kü-

19 Charles Bettelheim/Fidel Castro/Che Guevara vd., *Wertgesetz, Planung und Bewusstsein - Die Planungsdebatte in Kuba*, Frankfurt/Main: Verlag Neue Kritik, 1969. Bu bağlamdaki fikir farklılıkları, uzun sure özellikle Amerikalı iktisatçı Paul Sweezy ve Fransız teorisyen Charles Bettelheim tarafından yönlendirilen ve on yıl boyunca Sweezy'nin kurmuş olduğu *Monthly Review* dergisinde Batılı Marksistler arasında yürütülmüş olan bir tartışmaya yol açmıştı.

ba, Guevara'nın altmışlı yılların ortasında geri çekilmesinden sonra ve Moskova ile giderek kuvvetlenen ittifakı bağlamında Sovyet modelini eleştirmekten vazgeçerken, Çin uzun vadeli olarak tamamen kendine özgü bir yol takip etti.[20] Bunun bir nedeni de zaten Maocu devrim stratejisinin baştan itibaren Moskova'nın talimatlarına uymamasıydı. Şehirli proletaryaya ve klasik bir parti inşasına yatırım yapmak yerine, Çin Komünist Partisi köylülere ve gerilla savaşına yatırım yaptı. Bu strateji başarılı oldu, çünkü Çin partizan ordusunun kontrol ettiği bölgelerde, tarım reformu ve ilerici kültürel (eşitlik talebini görünür kılan) birliktelik kuralları başından itibaren yürürlüğe konmuş ve böylece Antonio Gramsci'nin faşist İtalya'da bir cezaevindeyken geliştirmiş olduğu dönüşüm stratejisi bir anlamda hayata geçirilmiş oldu: Yapılması gereken, diyordu Gramsci, sadece var olan bir hegemonyayı yıkmak değil, aynı zamanda bir yenisini de inşa etmektir.

Ancak 1949'da iç savaş bittikten sonra, Maoculuğun özgürleştirici unsurları arka plana itildi. Önce Sovyet modelinden kopya çekildi; daha sonra 1953'te Stalin'in ölümünü takiben Moskova'dan uzaklaşıldı – ki bu iki devlet arasındaki jeopolitik rekabet ile de yakından bağlantılıydı. Esas ondan sonra bu bağımsızlık yeni bir kalkınma tasarımını beraberinde getirdi. Maoculuk Sovyetler Birliği'ni, kapitalist sermaye birikimini ve sanayileşme modelini taklit ediyor diye eleştiriyordu.[21] Bu nedenle "büyük ileri atılım" yoluyla 1958 ile 1961 yılları arasında "üç büyük farkın" üstesinden gelinmesi gerekiyordu: ka-

20 Guevara, Kongo'da (1965) ve Bolivya'da (1966) Guerilla'ya katılmak amacıyla Küba'daki bakanlık görevini bırakmıştı. Kendisi Güney'deki devrimci ayaklanmayı ulusal ekonomilerin rekabet zorunluluklarının üstesinden gelebilmek için etkili bir araç olarak görüyordu. Guevara'nın uzun süre gün ışığına çıkmamış olan Kongo'da geçirdiği dönem hakkında bkz. Paco Ignacio Taibo vd., *Das Jahr, in dem wir nirgendwo waren*, Berlin: ID-Archiv, 1996.

21 Maocu özel yol ve bunun Batı'da algılanışı hakkında bkz. Charles Bettelheim vd., *Der Aufbau des Sozialismus in China*, München: Trikont, 1969; EugenVarga vd., *Sowjetunion und China. Zwei Wege des sozialistischen Aufbaus*, München: Trikont, 1970; Rossana Rossanda, *Über die Dialektik von Kontinuität und Bruch*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1975; Jiri Kosta/Jan Meyer, *Volksrepublik China - Ökonomisches System und wirtschaftliche Entwicklung*, Frankfurt, Köln: Europäische Verlagsanstalt, 1976.

fa ve kol emeği farkı; şehir ve kasaba/köy farkı; sanayi ve tarım ekonomisi farkı.

Bu durum 1970 yılı civarında neden birçok Batılı aydının Maoculuğa büyük sempati beslediğini de açıklıyor. Çin'in takip ettiği yol, yönetici kadrosunun sahip olduğu ayrıcalıkları ortadan kaldırarak parti bürokrasisinin halkın üzerindeki hükümdarlığını sonlandırmaya dayalı gibi gözüküyordu. Paralel bir siyaset Küba'da da vardı: Che Guevara ve başka eski gerilla savaşçıları, her yıl tarım işçileri olarak şeker pancarı hasadına katılmak amacıyla ve böylece kafa ve kol emeği veya yönetici görevleri ve uygulama işleri arasındaki hiyerarşiyi alt üst etmek için haftalar boyunca bakanlıkları terk ederlerdi.[22] Bunun haricinde, Maoculuk özellikle sanayinin kalkınmasını çiftçilerin sırtından gerçekleştirmeye çalışan Sovyet stratejisine ve bununla birlikte sosyalizmin ancak belli bir kalkınma aşamasından sonra erişilebilir olduğu fikrine karşı çıkıyordu. Bunun yerine komünizmin tarım toplulukları içinden geliştirilmesi fikri savunuluyordu ki bu da 1917'de sosyalizmi köylerden yola çıkarak geliştirmek isteyen Rus sosyal devrimcilerinin stratejisini uzaktan çağrıştırıyor.[23] Batılı solcular bu arada her şeyden önce siyasette bir prensibi çok radikal bir şekilde savunan Çin yönetiminin devrimci gönüllülüğüne hayrandılar: Maocu parolaya göre doğru bir siyasi bilinç oldukça her şey mümkündü – buna bağımsız, çiftçilerden oluşan halk komünlerine dayalı tarımda sanayileşme de dahildi. Çin'de "Büyük Atılım" sırasında üretilmeye çalışılan "arka avlu çeliği" bu tavrın sembolüydü. Tarım ekonomisinin sırtından gerçekleştirilecek gecikmeli kalkınma reddedildiği için, parti çiftçilerin içinde kendi çeliklerini eritecekleri zanaat işi çini sobaların inşa edilmesi çağrısını yapıyordu. Avrupa solu tarafından bu daha sonra Fordizm eleş-

22 Sovyetler Birliği, Çin ve Küba arasındaki farklar konusunda ayrıca bkz. Decio Machado/Raúl Zibechi, *Die Macht ergreifen, um die Welt zu verändern*?, Berlin: Bertz & Fischer, 2019, s. 64-75.

23 Sosyal devrimcilerin parti komünizmi tarafından üstü örtülmüş olan tarihi hakkında bkz. Manfred Hildermeier, *Die sozialrevolutionäre Partei Russlands. Agrarsozialismus und Modernisierung im Zarenreich (1900-1914)*, Köln, Wien: Böhlau, 1978.

tiri olarak da yorumlandı – Çin, yabancılaştıran fabrika işi yerine "yabancılaşmamış" halk komünlerinin kolektif çelik üretmesini tercih ediyordu.

Maalesef –ve bunun idrak edilmesi günümüzün dönüşüm tartışmaları için olağanüstü önemli– siyasi bilinç tabiat kanunlarından üstün değil. Elle yapılmış kerpiç sobalarda çelik üretimi için gerekli olan bin iki yüz elli derece selsiyusa ulaşmak mümkün değildi. Fiziğin dünyevi problemleri, devrimci hareketlerin ajitasyon nedeniyle kızışmış ikliminde her şeyden önce isteksizlikle açıklandığı için, bu başarısızlığın üstü çoğu yerde evdeki tava tencere eritilerek örtüldü. Böylece insanlar tencerelerinden olmuşlardı, ama en azından doğru siyasi inançla her şeyin mümkün olduğu kanıtlanmıştı – "yabancılaşmamış" emek içeren tarım komünizmi de dahil buna.

Gıda maddesi üretiminde Büyük Atılım'ın sonuçları açıkça çok daha yıkıcıydı: Devrimci kampanya, 1959 ile 1961 yılları arasında bereketsizliğe ve böylece feci bir açlığa ve kıtlığa yol açtı ki bu da milyonlarca insanın hayatına mal oldu.[24] Bu nedenle parti yönetimi birkaç yıl sonra gerçekleşen Kültür Devrimi esnasında (1966-67) üretim alanına ihtiraslı müdahalelerden uzak durdu ve halkın ideolojik açıdan yeniden eğitimine odaklandı. Resmî olarak Kültür Devrimi eski "küçük burjuva" kesiminin geleneksel iktidar pozisyonlarını zayıflatacak, parti bürokrasisini sınırlandıracak ve kolektif yaşam biçimlerini güçlendirecekti. Bu ise üniversitelerde ve kamu idaresinde yönetici gruplara karşı kampanyalar şeklinde ve iş bitimi sonrası da dahil günün tamamının iş kolektifiyle birlikte geçirildiği halk komünlerinin inşası yoluyla gösterdi kendini. Çeşitli kesimler ve cinsler arasındaki farkların üstünü örten mavi renkli iş üniforması sanki radikal bir eşitlikçilik dile getiriyordu. Gerçekte ise bürokrasiye ve aydınlara karşı gerçekleşen bu mobilizasyon sözde demokratikleşmenin gölgesinde kendi iktidar pozisyonunu güçlendirmek isteyen Mao'nun bir manevrasıydı. Sovyetler Birliği'nde 1937'de en korkunç terör ortamında ge-

24 Bkz. Frank Dikötter, *Mao's Great Famine. The History of China's Most Devastating Catastrophe 1958-62*, New York: Walker Publishing Company, 2010.

nel, eşit ve gizli seçimler ilan ederek, artık kimse kendi pozisyonunun kaderinden emin olamadığı için parti bürokrasisinde panik yaratmış olan Stalin'in yaptığı gibi,[25] Mao da "devrimci gençliği" partinin orta kademesine ve eski "küçük burjuva" kesimlerine karşı savaşa yollamıştı.

Kültür Devrimi çok kısa sürede, Mao'nun yöneticiliğini eleştirmediği sürece sınır tanımak zorunda kalmayan ayaktakımının keyfi hükümdarlığına dönüştü. Milyonlarca insan sadece sosyal kökenleri nedeniyle istismar edildi; yüzbinlerce insanın da hayatını kaybettiği söyleniyor.[26]

Sovyetler Birliği'nde halkın dramı, parti yönetiminin kendilerine tarihsel olarak alternatifsiz olduğu düşünülen bir modernleşme projesini dayatması idiyse, Maocu Çin'deki dehşet, siyaset yoluyla her şeyin yapısını değiştirebileceğine inanan bir teorinin neticesiydi. Ama sonuçlar birbirine benzer oldu: "Kurtuluşun" nasıl olacağına parti yönetimi karar veriyordu ve kendi tasarımını halka zorla dayatıyordu. Bu durum, Maoculuk etkisi altında safkan bir tarım komünizmi propagandası yapılan Kamboçya'da 1975'ten 1979'a dek Kırmızı Khmer'ler boyunduruğunda ölçüsüz bir hal almıştı. Kendi kendine yeten çiftçi ortaklıklarına dayalı bir sosyalizmin hayalini kuran Kırmızı Khmer'ler, milyonların yaşadığı Phnom Penh şehrini boşalttılar; parayı ve özel mülkiyeti kaldırdılar; dinî ibadeti yasakladılar ve halkı kolektifler halinde örgütlediler. Sınıfsız topluma doğru gidecek bu özel yol, sadece dört yıl içinde Kamboçyalıların dörtte birinin hayatına mal oldu.[27]

Bu tip projelerin aralıksız devrimci mobilizasyonunun nasıl bir travma yarattığını, Çin'de 1980'den itibaren dünya pazarına entegrasyon ile başlayan kapitalist kalkınma terörünün bile bazıları tarafından neredeyse bir kurtuluş olarak algılanması gösteriyor. Çin'in dünya pazarına yönelik fabrikalarında ve özel

25 Bkz. Schlögel, *Terror und Traum*, s. 239-266.

26 Kültür devrimi bağlamında şiddetin nasıl şekillendiği konusunda Yu Huas'ın trajikomik romanı *Brüder* (Frankfurt/Main: Fischer, 2009) sarih bir tasvir içeriyor.

27 Daniel Bultmann, *Kambodscha unter den Roten Khmer. Die Erschaffung des perfekten Sozialisten*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2017.

gelişme bölgelerinde çalışma ve yaşam koşulları korkunç olabilir; ancak en azından parti yönetimi, kişileri özel hayatlarında artık sadece sınırlı bir biçimde taciz ediyor. (Ancak Xi Jinping yönetiminin yeni gözleme politikası birkaç yıldır bu durumu yoğun bir şekilde değiştiriyor gibi gözüküyor.)

Üçüncü ve yine tamamen farklı bir yolu ise 1948 yılında yine jeopolitik nedenlerden Sovyetler Birliği ile arası açılan Yugoslavya seçti. Yugoslav komünistler Nazi-Almanya'sına karşı amansız bir savaş vererek ülkelerini kendi başlarına kurtardıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Sovyetler'in Avrupa'yı yeniden düzenleme planlarını otomatik olarak kabul etmek niyetinde değillerdi. Moskova istemese de, Yugoslavya 1946 ile 1949 arasında Yunanistan iç savaşında Sol'u destekledi ve Bulgaristan, Arnavutluk ve Yunanistan ile bir federasyon planlamaktaydı ki bu da Moskova'nın bölgedeki gücünü ciddi oranda azaltabilirdi. Stalin, Bulgar ve Yugoslav hükümetlerinin iletişimini yasakladığında, Yugoslavya'nın devlet başkanı Tito Sovyetler Birliği'ne kafa tuttu ve süper güçlere karşı tarafsızlık prensibini benimsedi; ardından 1955 yılında Bağlantısızlar Hareketi hayata geçirildi (bu harekete o yıllarda henüz ilerici hükümetlere sahip Mısır, Endonezya ve Hindistan dahildiler). Yugoslav Komünist Partisi Moskova ile ipleri koparttıktan hemen sonra, iç politika alanında meşruiyetini artırmak için konseylere benzer yapıların inşasını önerdi ki bu örgütsel açıdan da Sovyet sosyalizmine karşı bir fark yaratacaktı. Böylece 1950'de "işçilerin özyönetiminin" hukuki olarak da temelleri atıldı: Yugoslav halkı üretim tesislerinin sahibi olarak kalırken, işletmelerin yönetimi (önce sanayi ve tarım ekonomisi sektörü, daha sonra başka alanlarda da) çalışanlara devredildi. Küçük işletmelerde idari konseyi de seçebilen işçi konseyleri tüm çalışanları kapsıyordu; büyük işletmelerde ise yarısının yılda bir yeniden belirlendiği ve yetmişe kadar üyesi olabilen seçilmiş konseyler vardı.[28]

28 Walter Pöppel/Bruno Kuster, "Die Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawien", Bonn, 1968, http://library.fes.de/gmh/main/pdf-files/gmh/1968/1968-12-a-713.pdf, s. 714. Genel olarak Yugoslavya'da piyasa sosyalizmi konusun-

Çoğu Doğu Avrupa devletinde olduğu gibi sosyalist modernleşme politikası yeni altyapıların inşasında ilk başta epey başarılıydı; ancak ekonomik süreçlerin rasyonelleştirilmesi ön plana çıkmaya başladığında bu siyaset sınırlarına ulaştı. Bu durum ve Yugoslav eyaletleri arasındaki çekişmeler, 1952'den beri Sovyet parti modeline karşı mesafe koymak amacıyla kendilerini Komünistler Birliği olarak adlandıran ittifakın içindeki "Liberalleri" güçlendirmeye yaradı. Böylece 1965 yılında Doğu Avrupa'daki reformlara paralel bir biçimde, hem federal hem de işletmeler düzeyinde kararların yerelleşmesini destekleyecek önlemler alındı. "Merkezî bölüşümde devletin rolü azaltıldı," diye yazıyor tarihçi Boris Kanzleiter. "Oluşan vergi kayıpları, devletin yatırımlardan ve sübvansiyonlardan geri çekilmesi yoluyla ve bir de "dolaylı gelirlerin" (devlet tarafından desteklenen tatil gezileri, kiralar, gıda maddeleri vs.) kısıtlanmasıyla telafi edildi. Ekonomik yetkiler federal düzeyden eyaletlere devredildi. Bankaların rolü güçlendirilirken, federal hükümetin mali yetkileri kısıtlandı."[29] Devlet merkezî planlama araçlarından vazgeçerken, modernleşmenin birçok açıdan bir manivelası olarak görülen dünya piyasasına eklemlenme yoğun bir şekilde hedef alındı. Uluslararası bütünleşme, sermaye ve teknoloji girişini kolaylaştıracaktı ve işgücünün Batı Avrupa'ya göçünün de mümkün hale gelmesiyle birlikte içerideki yüksek işsizliği azaltmaya yarayacaktı. Bu politikayı, Yugoslavya'nın bloklar çatışmasındaki tarafsız tavrı da teşvik etti. Batı, sosyalist kamp ile bu Balkan devleti konusunda rekabet içindeydi ve bu yüzden de ekonomik açıdan taviz vermeye hep hazırdı.

Çalışanların ve yönetimin motivasyonunu yükseltmek için Yugoslavya'da şirketler arasında piyasa ilişkileri tesis edildi.

---

da bkz. Hannelore Hamel, *Arbeiterselbstverwaltung. Ökonomische und wirtschaftspolitische Probleme*, München: C.H. Beck, 1974; Branko Horvat, *The Yugoslav Economic System*, Londra: Taylor & Francis, 1976; Wolfgang Soergel, *Arbeiterselbstverwaltung oder Managersozialismus*, München: Oldenbourg, 1979; Milovan Djilas, *Die neue Klasse - eine Analyse des kommunistischen Systems*, München: Kindler, 1957.

29 Boris Kanzleiter, *"Rote Universität". Studentenbewegung und Linksopposition in Belgrad, 1964-1975*, Hamburg: VSA 2011, s. 65f.

Gerçi işletmeler "halk mülkiyetinde" kaldı, ama daha başarılı şekilde iş kotaranlar kârı elde tutup çalışanlarla paylaşabiliyorlardı. Bunun üzerine daha yoksul bölgeler ve işletmeler, zengin Kuzey karşısında geride kaldılar; ancak yine de koruma altındaydılar, çünkü federal bankalar tarafından kredilerle beslendikleri için iflas etmek zorunda kalmamışlardı.

Sovyet ya da Çin komünizminden farklı olarak, Yugoslav modeli bir nebze de olsa düşünce çeşitliliğine ve kişisel özgürlüğe izin veriyordu. Gerçi Komünist Parti tekel olma konumunu koruyordu, ancak Yugoslavya'da dile getirilebilen görüşlerin alanı Doğu Almanya ya da Sovyetler Birliği'nden çok daha kapsamlıydı. Yabancı yayınlar erişilebilirdi ve aydınlar arasında –özellikle Praxis Grubu denilen çevrenin etrafında– Korčula yaz okulu sayesinde uluslararası olarak da yaygınlaşan eleştirel-hümanist bir Marksizm tartışması sürdürülüyordu.[30] Ayrıca Yugoslavya'da yurtdışına göçme ya da ülkeyi geçici olarak terk etme imkânı hep vardı.[31]

Buna rağmen Yugoslav modelinin de sınırları bariz: 1968'deki öğrenci hareketi benzeri protestolar şiddet kullanılarak bastırıldılar; Praxis Grubu 1975'in önde gelen filozofları, sesleri uluslararası yankı bulmaya başlayınca Belgrad Üniversitesi'nden ihraç edildiler ve örneğin Milovan Dilas gibi Tito'nun hem siyasi karşıtı hem de yoldaşı olanlar neredeyse başından itibaren uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar. Üstüne üstlük altmışlı yılların piyasa sosyalizmi reformları hiç de umulduğu gibi başarılı olamıyordu. Beklenen inovasyon tetiklemeleri gerçekleşmezken, eşzamanlı olarak sosyal karşıtlıklar hızla artıyordu. Artık belli olmuştu; piyasa, siyasi olarak yeniden

30 Bir süre sonra Sırp milliyetçiliğini desteklemeye başlamış olan Praksis teorisyeni Mihailo Markovic'in kitabı için bkz. *Yugoslavia. The Rise and Fall of Socialist Humanism*, Nottingham: Spokesman, 1975.

31 Bu durum halkın bazı kesimlerinde neden hatırı sayılır bir Yugoslavya nostaljisinin olduğunu açıklıyor. Kanzleiter'in atıf yaptığı bir araştırmaya gore 2000'li yıllarda Sırp halkının yüzde sekseni, savaş sonrasıyla karşılaştırıldığında sosyalist sistem döneminde daha iyi yaşadıklarını düşünüyorlarmış; Boris Kanzleiter, "Arbeiter-Selbstverwaltung in Jugoslawien", *Luxemburg*, sayı 9, 2011, https://www.zeitschrift-luxemburg.de/arbeiter-selbstverwaltung-in-jugoslawien/

bölüşüm yapılmadıkça ya da kendisine toplumsal sınırlar çekilmedikçe kamusal mülkiyetin varlığında bile eşitsizlikler üretiyordu. Merkezî devletin düzenleme yapma gücü ciddi şekilde tırpanlanmış ve daha fazla sosyal eşitliği sağlayabilecek mücadeleler de engellendiği için, merkezkaç kuvveti devreye girmeye başlamıştı. Tarihsel olarak geri kalmış Kosova, altmışlı yılların başına kadar komuta ekonomisi sayesinde refah içinde yaşayan Kuzey Yugoslavya bölgelerine bir nebze daha yaklaşmış olsa da, yerelleştirmeden sonra bu fark derinleşmeye başlamıştı. 1966 ve 1986 yılları arasında Slovenya ve Kosova arasındaki ortalama gelir farkı yüzde elli artmıştı; hatta kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) Kuzey'de iki misli artmıştı.[32] 1947 yılı GSYH değerlerini 100 olarak temel alırsak, 1973'te kişi başı GSYH Kosova'da 234, Slovenya'da 480 idi.[33] 1991'de Yugoslav iç savaşının patlak verişini, ne piyasanın ne de federal sistemin çözemediği ve Sırbistan ve Hırvatistan'daki parti elitleri tarafından milliyetçilikle harmanlanmış olan bu sosyo-ekonomik gerginlikleri dikkate almadan anlamak mümkün değil.

Bugünün anti-kapitalist modellere yönelik tartışmaları için hâlâ daha önemli olan başka çok vahim bir problem daha vardı belli ki. İşçi özyönetimi belli ki fazla kapasite inşasına neden olmuştu; çünkü çalışanlar işlerinin yok edilmesini engelliyorlar ve aynı zamanda daha fazla sanayi tesisinin inşa edilmesi için baskı yapıyorlardı. Başka bir deyimle: Son kertede, üretkenliğin artırılmasını engelleyen işçilerin gücüydü. Federalizm fazla kapasite sorununu derinleştirmişti, çünkü her eyalet kendi sanayi yapısını güçlendirmek istiyordu. Dolayısıyla Yugoslav ekonomisi yalnızca dünya piyasasında rekabet gücünü kaybetmedi; ayrıca işletmelerin kredilerle desteklenmesi gerekti. Makineler çoğunlukla yurtdışından getirildiği için, yatırımlar Yugoslavya'nın müthiş borçlanmasına neden oldu. ABD 1980'li yıllar civarında para politikasını değiştirdiğinde ve uluslararası finans piyasalarında faizler yüzde onun üzerine çıktığında (Latin Amerika ülkeleri gibi ve Polonya da dahil olmak üzere) Yu-

32 Kanzleiter, *Rote Universität*, s. 62.

33 Horvat, *The Yugoslav Economic System*, s. 62.

goslavya borç sarmalına girmişti. Yugoslav piyasa sosyalizmi artık ödeme yapamaz hale gelmişti.

Sosyalist modellerin aralarındaki bu büyük farklardan dolayı, krizin ortak nedenlerini tespit etmek hiç kolay değil. Yine de sosyalizmin bir devlet iktidarı olarak üç temel sorununu idrak etmek mümkün: Birinci olarak –ki bu en belirgin karşı çıkış– Leninizm'in önerdiği ve bütün dünyada da sol hareketler tarafından kopyalandığı gibi, bütün sosyalist devletler aşırı otoriter ve kişiselleştirilmiş yönetim modelleri üzerine kurulmuştu. Bu otoriterlik elbette çevre koşulları ile ilintiliydi. Burjuva devletlerin sosyalist deneylere karşı amansızca ve neredeyse hep savaş yoluyla mücadele ettiğini düşününce, katı ve ordu idaresini andıran bir yönetimin kaçınılmaz olduğu belli gibi. Sosyalizmde demokratik yapıların olmamasının hiç de azımsanamayacak bir başka nedeni de var: Komünist partiler, toplumun özel çıkarlar nedeniyle parçalanmasının özel mülkiyetin kamusallaştırılması yoluyla engellenebileceğinden yola çıkmışlardı. Burjuva toplumu 18. yüzyıldan bu yana, pazarlık mekanizmalarını zorunlu kılan güç yapıları üzerine kurulu bir şekilde çıkarları dengelemek amacıyla hep yeni stratejiler geliştirmişken, komünist hareket toplumsal genel isteğin ne olduğunu teşhis ettiğini ve bu isteği parti yönetiminin temsil edebileceğini varsaymıştı.

Bunun sonucu sadece devrimci devlet partilerinin içinde özgün düşüncenin tehlikeli olarak algılanması, dalkavukluğun ve oportünizmin ise ödüllendirildiği bir kültürün yaygınlaşması değildi. Ayrıca sistemde krizlerle halleşebilecek içselleştirilmiş bir dönüşüm mekanizması da yoktu. Ya da siyaset bilimci Elmar Altvater'in dile getirmiş olduğu gibi:

> Burjuva sınıf toplumlarında piyasa, politik demokrasi ve kamuoyu yoluyla mümkün olan "dönüştürücü"[34] stratejiler ger-

34 "Dönüştürücü" kavramı ilk çıkış noktasında İtalya'da 19. yüzyılda siyasi iktidar ilişkilerinin yenilenmesini tasvir ediyor ve Antonio Gramsci tarafından daha sonra iktidarın farklı modernleşme süreçleri için de kullanılıyor. Bu kavram sosyal ve ekonomik iktidar ilişkilerinin tepeden tetiklenen dönüşümüne işaret ediyor. Gramsci bu kavramı bir hegemonya krizinin "yukarıdan" restore edilerek çözüldüğü "pasif devrim" ile özdeşleştiriyor.

çek sosyalizmde genel olarak devre dışı: bunlar zaten sosyalizmin pratiğinde engellenmiş toplum içi sınıf savaşlarının stratejileri veya "sistem rekabetine" dönüştürülmüş stratejiler. Sistemin kurumsal reformlarının, planlama gibi aynı şekilde "yukarıdan" başlatılması gerekirdi. Bu ise bir saçmalık: reformlara vesileyi kendi pratiği nedeniyle yaratmış olan merci, reform organize edemez. (Demokratik) burjuva toplumlarında istikrar kaynağı olan "reformların işlevsel muğlaklık" mekanizması bertaraf edilmiş. (...) Gerçek sosyalizmde büyük kriz, sistemin krizi şeklinde keskinleşme yolunda.[35]

İkincisi, sosyalist ülkeler piyasadan daha üstün olabilecek bir kamusallaştırma mekanizması ortaya çıkartamadılar. Komünist teori, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin tasfiyesiyle birlikte bilinçli bir işbirliğinin de ön koşullarının sağlanmış olacağını varsaymıştı. Pratikte ise devletin elindeki kamusal mülkiyet, yönetimdeki partinin siyasi iktidarını ayakta tutamaya yarayan bir araca dönüştü. Sosyalist devletin kamu çıkarını temsil ettiği ve kamusal mülkiyet koşulları altında zaman içinde "öleceği" iddia ediliyordu. Ancak tam tersi oldu: Siyasi iktidarın devlet yönetimi düzeyinde yoğunlaşması, yeni, feodalizmde de olduğu gibi politik ve ekonomik alanın arasındaki farkın ortadan kalktığı, sınıf benzeri hükümdarlık koşulları yarattı.

Üçüncüsü, sosyalist ülkeler son kertede kendilerine özgü ekonomik ve toplumsal gelişme kriterleri tanımlamak yoluyla siyasi çoğunlukları kazanmayı beceremediler. Sosyalist ülkeler, erken sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki farkı hep bir modernleşme eksikliği olarak algıladılar; Sovyet Marksizm'i "tembel" işçileri gaza getirmek için, kapitalizm kapsamında yaratılmış olan Taylorist iş örgütlenmesini benimsedi. Doğanın talanını, medeniyetin ilerlemesinin mecburi bir yan emaresi olarak algılandı.

Bireysel kâr çıkarları, kapitalizmde toplumsal süreçleri belirliyorsa ve son kertede toplam ekonomik başarının ölçütü ise,

35 Elmar Altvater, *Die Zukunft des Marktes*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 1991, s. 35.

sosyalizmde bunun yerini Batı'ya oranla (özellikle de askerî açıdan) devletin geri kalmışlığını telafi edecek sermaye birikimi projesi aldı. İnsani ihtiyaçların karşılanmasına öncelik verileceği sözü böylece yerine getirilmemiş oldu. Sosyalist tarihin hâlâ daha okumaya değer muhasebesini yaparken Altvater, "sosyalist plan ekonomisi," diye özetliyor, "elindeki kaynakları yoğun kullanımıyla modern toplumu hızlandırılmış bir şekilde hayata geçirmeyi amaçlıyor, ancak bu toplumun tablosuna yansıyan, burjuva-kapitalist modelin ilerleme, rasyonelleştirme ve özgürleştirme özelliklerinden başka bir şey değil."[36] İktisatçı Robin Murray de bu bağlamda "yarım Fordizm"[37] kavramını kullanıyor: Sovyetler Birliği Batı'dan kopya çekti; ancak ona arkasından koşturarak yetişmek yalnızca yeni üretim tesislerinin inşası yoluyla gerçekleşebileceği için, Batı'nın en önemli meşruiyet aracından mahrum kaldı: kitlesel tüketim.

Maocu Çin'in öyküsü ise tam tersine bir soruna işaret ediyor: Burada denenmiş olan, Batı'nın gelişme yolundan kopmak ve özgün bir iş organizasyonu ve teknik yaratmaktı. "Arka avlu çeliği", bu Fordist olmayan kalkınmanın sembolü; ancak sorunun öte yüzünü de ortaya koyuyor – yani, siyasetin önceliğinin çok daha korkunç sonuçlarının olabileceğini. Gerekli olan, ekonomik süreçler için alternatif hedefler dile getirmek değil. Bunlar aynı zamanda toplumsal ve materyal ön koşullarla uyumlu olmalı. Kendi kendine yeten, mülkiyetin ve paranın olmadığı sınıfsız topluluklar ütopyasının sonu da siyasi terör olabilir.

36 Altvater, *Die Zukunft des Marktes*, s. 17.

37 Robin Murray, "Fordismus und sozialistische Entwicklung", *Prokla*, sayı 81, 1990, s. 91-122.

Yeni Bir Sosyalizm Kavramı

Bir paradigmanın sonu – değer üretimi artık toplumsal zenginlik yaratmadığında

Sosyalist devletler bu noktalarda başarısız oldularsa yeni, yeşil ve toplumun içinden yeşerecek demokratik-eşitlikçi bir sosyalizm nasıl olmalı? Tersten başlayalım; yani çevreyi tahrip etmeyecek özgün bir gelişme projesi nasıl olmalı sorusu ile. Ve bunun için de bugün yürürlükte olan ekonomik paradigmanın ne olduğunu gözler önüne getirmek muhtemelen faydalı olabilir.

Milli iktisat tasarımının bir bilimsel disiplin ve yönetişimsel bir pratik olarak gelişimi, bir ulusun zenginliğinin nasıl artırılması gerektiği sorusuna dayanıyor. 17. yüzyılın merkantilistlerinin "zenginlik" denince akıllarında olan üst tabakaların ya da hatta basit halkın tüketimini finanse edecek değil, her şeyden önce egemenin diğer Avrupalı güçleri askerî açıdan kontrol altında tutabilmesini sağlayacak, dış ticaret yoluyla ve başka memleketlerin zarar etmesi pahasına elde edilecek değerli maden fazlasıydı. Yani, merkantilizm devletin finans gücünü garanti altına almak amacıyla sanayiyi ve ihracatı destekliyordu.

Bu doktrin, 18. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan dünya ticareti nedeniyle yerini gitgide "liberal" bir yönetim anlayışına bı-

raktı. Egemen anlamaya başladı ki ulusun üretici gücü ve böylece elde edilebilecek dış ticaret fazlası egemenin kendisinin müdahaleleri kısıtlandığı oranda artıyor. Michel Foucault'nun sözleriyle: İktidar daha da yoğunlaşmak amacıyla geri çekildi; "gerçeği dile getirme" görevi piyasaya devredildi.[1] Ticaretin ve üretimin gelişimi, hükümetlerin ve onların politikalarının başarısını ölçmek için birer kıstas haline geldiler.

Dolayısıyla, Adam Smith'in ve David Ricardo'nun klasik milli iktisat yaklaşımı her şeyden önce zenginliği neyin yarattığı ve bu sürecin nasıl destekleneceği sorusuyla ilgilenmişti. Smith, tüm değer artışının kaynağının (kendisinden önce iddia edilmiş olduğu gibi toprak değil) emek olduğu ve üretkenlik artışı için etkili olan mekanizmanın iş bölümü olduğu kanısındaydı. Ricardo, ülkelerin bazı ürünlere yönelik uzmanlaşmalarının mukayeseli üstünlük sağladığı tezini geliştirmiş, bundan yola çıkarak da uluslararası serbest ticaretin *bütün* katılımcıların zenginliğini artırdığı sonucuna varmıştı.

19. yüzyılda, bilhassa işçi hareketinin baskısıyla bölüşüm soruları ve nihayet 20. yüzyılda derin krizlerle birlikte gitgide değer yaratan üretim, tüketim ve yatırım devridaiminin nasıl ayakta tutulabileceği sorunu iktisadi tartışmalarda ön plana çıkmıştı. İki büyük okul oluşmuştu: Keynesçiler talebin artırılmasını ve kriz eğilimlerine karşı devletin aktif bir şekilde genişleyici bir harcama politikası yürütmesini savunuyorlardı. Monetarizme göreyse liberal doktrinle uyumlu olarak, devlet müdahalelerinin en düşük düzeyde kalması gerekiyordu. Bunu savunanlar krizlerle yalnızca para politikasının araçlarıyla, özellikle de faiz düzeyinin ayarlanmasıyla savaşılabileceğine kani olmuşlardı.

Tüm farklılıklara rağmen bu yaklaşımların ortak bir yanı vardı: Ekonominin amacının üretimin artırılması ve bunun da iktisadi başarının en önemli kriteri olduğu düşünülüyordu. Esasen ancak 19. yüzyılda büyük çapta mümkün hale gelen ekonomik büyüme –iktisatçı Angus Maddison 1000 ile 1800 yılla-

1 Bkz. Michel Foucault, *Geschichte der Gouvernementalität*, 2 cilt, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2004; Joseph Vogl, *Das Gespenst des Kapitals*, Zürich: Diaphanes, 2010.

rı arasındaki zaman dilimi için yıllık kişi başı gayri safi yurtiçi hasılayı % 0,05 olarak belirtiyor–[2] her şeyin ölçütü haline dönüştü. Ancak bu büyümeyi belirlemek açısından gayri safi yurtiçi hasıla henüz sadece 20. yüzyılın kırklı senelerinde bir gösterge olarak kabul gördü. Sistemler ötesi olarak hesaplanan bu gösterge sanki kapitalizm ile sosyalizmin performanslarını karşılaştırmayı mümkün kılıyor gibi algılanıyordu.

Toplumsal ilerlemeyi gayri safi yurtiçi hasıla ile ölçmek istemenin daima oldukça irrasyonel bir yanı var, çünkü birincisi bir toplumda halkın erişemediği materyal zenginlik üretilmesiyle hiçbir şey kazanılmıyor. (ABD'de emlak krizi esnasında üç buçuk milyon insan ödeme gücü olmaması nedeniyle evsizken, aynı zamanda on sekiz milyon kullanılmayan konut vardı.)[3] İkincisi, gayri safi yurtiçi hasıla daima iyi bir hayatın önkoşulu olan emek biçimleri konusunda "kör" – böylece ailelerde ağırlıkla kadınlar tarafından üstlenilen bakım emeği de, insanların mahallelerindeki angajmanları da muhasebe kayıtlarına dahil edilmiyor. Ve son olarak üçüncüsü de, gayri safi yurtiçi hasıla çok sayıda negatif etkileri pozitif olarak kapsarken, tersine pozitif etkileri de bilançoya büyümeyi azaltan bir biçimde dahil ediyor. Böylece, örneğin su kirliliği nedeniyle içme suyu pahalı bir şekilde satın alınmak zorunda kalınırken, gayri safi yurtiçi hasıla artıyor; ancak eğer daha az trafik kazası gerçekleşir ve arabalar tamir edilmek zorunda kalmazsa bu rakam düşüyor. Sosyal ilişkilere daha fazla yer açacak olan çalışma saatlerinin azaltılması da bir toplumun ekonomik performansını düşürüyor; çünkü sadece çalışanlar daha az üretmiyorlar, bir de haftada bir kez evde arkadaşlarına bedava yemek ikram etmek fikri bile gelebilir çalışanların aklına; aynı zamanda tropik bir yağmur ormanının tahribatı olumlu olarak muhasebeleştirilirken, biyoçeşitlilik monokültüre ve ağaçlar da tropik tahtalardan üretilmiş mobilyalara dönüşüyor.

---

2 Angus Maddison, Die Weltwirtschaft. Eine Millenniumsperspektive, Paris: OECD 2004, s. 30.

3 Amnesty International USA, "Housing Is a Wonderful Thing", https://www.amnestyusa.org/housing-its-awonderful-right/

Büyüme rakamının toplumların yaşam kalitesini ölçmek için işe yaramaz olduğu çoktan biliniyor. Club of Rome daha 1972'de büyümenin belli bir noktadan sonra doğa ve toplum için korkunç sonuçlar doğuracağını saptamıştı; bu yüzden neredeyse on yıl önce Alman parlamentosunun bir anket komisyonu refah ölçümü için alternatif sayısal kriterler kullanılmaya başlanmasını önermişti.[4]

Öyleyse neden hâlâ daha üretim artışı ve tüketim her şeyin ölçütü? Çünkü, bir yandan eko-sosyalistlerin çoktan iddia ettiği[5] ve bu arada burjuva iktisatçılarının da kabul ettiği gibi büyüme "bir şekilde talimatı dışarıdan verilmiş bir zorunluluk değil; aksine kapitalist ekonomi idaresinin başarılı olabilmesi için sistem içi bir koşul. Bu ekonomilerde iktisadi başarı bir opsiyon değil, bir zorunluluk."[6] Dolaşıma soktukları sermayenin yeniden değerlenmesi bağlamında rekabet eden işletmeler piyasadaki diğer aktörlerin gerisinde kalmamak için, üretim hacmini yükseltmek, satış pazarlarını genişletmek ve yeni ihtiyaçlar icat etmek zorundalar. Ve ayrıca sermayelerini çoğaltmak zorundalar; çünkü sosyal konumlarını belirleyen bu: Kim dolaşımda olan sermayesini en başarılı şekilde yeniden değerlendirirse, o toplumda yüksek bir konumda. Bu, büyüme toplumunun tabiri caizse "iktidar boyutu": Sermaye birikimi ve böylece de büyüme bugünkü sınıflı toplumda bir iktidar pozisyonuna sahip olabilmenin ya da onu koruyabilmenin merkezî mekanizması.

Öte yandan üretim ve üretkenlik artışları geçtiğimiz iki yüzyılda sadece ayrıcalıklı olanlar için değil, geniş bir çoğunluk için de daha iyi bir yaşam sağlamış olduğu için büyüme bu ka-

4 Donella Meadows vd., *Die Grenzen des Wachstums. Bericht des Club of Rome zur Lage der Menschheit*, Stuttgart: Deutsche Verlags- Anstalt, 1972; Enquete-Kommission Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität - Wege zu nachhaltigem Wirtschaften und gesellschaftlichem Fortschritt in der Sozialen Marktwirtschaft des Bundestages, *Schlussbericht*, Berlin, 2013, http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/133/1713300.pdf

5 Bkz. Elmar Altvater, "Wachstum, Globalisierung, Anthropozän. Steigerungsformen einer zerstörerischen Wirtschaftsweise", *Emanzipation*, cilt 3, sayı 1, 2013, s. 71-88.

6 Mathias Binswanger, *Der Wachstumszwang*, Weinheim: Wile, 2019, s. 58.

dar az sorun ediliyor. Kapitalist büyüme toplumunun kararlı bir eleştiricisi olan Sosyolog Harald Welzer, bunu oldukça sarih bir şekilde tasvir etmiş:

> Sizin (...) kişisel hayat standardınızın XIV. Ludwig'den daha iyi olduğunun farkında mısınız? Tamam, sizin kakım kürkünüz ve o kadar şık pabuçlarınız yok. Ama sizin şunlarınız var: soğuk ve sıcak akan su; kalorifer; su geçirmeyen bir dam, kenarlarından rüzgâr geçirmeyen pencereler; yağmura dayanıklı giysi; her mevsim için farklı ayakkabılar; bir yerlere gitmek için gerekli her tür araç; bir dişçi; ağrı kesici iğneler; asgari müdahaleci cerrahi; bifokal gözlükler; diş telleri; okullar; üniversiteler; dernekler; yüzme havuzları; tatil gezileri ...[7]

Bu gelişmenin farklı nedenleri var; ancak bir tanesi üreticileri durmadan masrafları azaltmaya ve dolayısıyla toplumsal olarak gerekli işçilik maliyetini düşürmeye zorlayan piyasa rekabeti.

Bu eğilim tüm sınai modernite dönemi için geçerli. Ekonomik ve Kalkınma İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından hazırlanmış olan ve daha önce atıf yapmış olduğumuz Maddison raporuna göre, çalışılan saat başına üretilen gayri safi yurt içi hasıla olarak tanımlanan üretkenlik 1870 ile 1998 yılları arasında önde gelen on iki Avrupa ülkesinde enflasyondan arındırılmış olarak 1,61 Amerikan dolarından 28,5 Amerikan dolarına yükselmiş (1990 yılı bazlı uluslararası dolar); kişi başı gayri safi yurt içi hasıla dokuz katı artmış ve ortalama yıllık çalışma saati 1.295 saatten 657 saate inmiş.[8] Bu kendini kişisel çalışan bazında da gösteriyor: 1990 yılında Almanya'da ortalama ücretli çalışan bir kişinin bir buzdolabı için 30 saat ve bir televizyon için 77 saat çalışması gerekiyordu; 2016 yılında ise sadece 18 veya 24 saat...[9]

---

7 Harald Welzer, *Alles könnte anders sein. Eine Gesellschaftsutopie für freie Menschen*, Frankfurt/Main: Fischer, 2019, s. 22.

8 Maddison, *Die Weltwirtschaft*, s. 378-382.

9 IW Consult, *Produktivitätswachstum in Deutschland*, Köln, 2019, s. 7, https://www.iwconsult.de/fileadmin/user_upload/projektee/2019/Produktivitaetswachstum_in_Deutschland/Gutachten_BDI_Consult_Produktivitaetswachstum_in_D.pdf

Ancak bugün sorun, bu olumlu etkilerin gitgide yok olması ve hatta tersine dönmesi. Bir dizi yeni araştırma, OECD ülkelerinde üretkenlik gelişiminin dijitalleşmeye rağmen yavaşladığını veya durgunlaştığını gösteriyor.[10] Bunun bir nedeni rasyonalizasyon imkânlarının sonsuz olmaması. Eğer bir üretim yeri ağırlıkla otomatikleşmişse, gerekli çalışma zamanı daha fazla azaltılamaz. Gitgide önemi artan hizmet sektöründe bu zaten geçerli: Yeni bir makine satın alan bir berber bundan dolayı daha fazla müşteriye hizmet veremez. Ama eğer üretime ve emeğe yapılan yatırımlar daha fazla kâr vaat etmezlerse ne oluyor? Yetmişli yıllardan bu yana dünyanın büyük bölümünde tam da bu süreç gözlemleniyor. Sermaye, bu durumda kambiyo gelirleri elde edilebilen finans, emlak ve ham madde piyasalarına kayıyor ve orada kendi kendine güçlenen bir etki yaratıyor: Ne kadar çok sermaye bu mecralara kaçarsa, kurlar ve böylece elde edilebilecek kârlar o kadar çabuk yükseliyor.

Buradaki sorun her spekülasyon balonunun herhangi bir zaman patlaması değil sadece – günümüzde dünya finans piyasaları hakkındaki her yayın, ticari işlemlere yönelik müşterek finans bahislerinin dünya hasılasının birkaç katına ulaştığına ve yeni bir finansal krizin patlak vermesinin an meselesi olduğuna işaret ederek başlıyor.[11] Bir çöküş yaşanmadan da finansallaşmanın toplumsal refahı tahrip etmesi benzer bir sorun. Sermaye akışları tüketim ürünlerini ucuzlatmak yerine, yaşamak için gerekli masrafların artmasına neden oluyor. Yoğun bir şekilde gayrimenkule yatırım yapıldığında, inşaat ve tarıma elverişli arazilerin fiyatı yükseliyor ki bu da kira ve gıda ürünleri için yapılan masrafları artırıyor. Fonlar gitgide daha hızlı değişen kurlar üzerinden borsada para kazandıklarında, üreten iş-

10 Bkz. IW Consult, *Produktivitätswachstum in Deutschland*; Bundesfinanzministerium, *Monatsbericht des BMF,Oktober 2017*, Berlin, 2017, https://www.bundesfinanzministerium.de/Monatsberichte/2017/10/Inhalte/Kapitel-3-Analysen/3-1-Produktivitaetsentwicklung-Deutschland.html

11 Uluslararası Ödemeler Bankası'nın (UÖB) verilerine göre 2018 yılının ikinci yarısında henüz onaylanmamış olan borsa dışı türev varlıklarının tutarı 544 milyar ABD dolarına denk geliyordu (BIS, "Global OTC Derivatives Market", 2019, https://stats.bis.org/statx/srs/table/d5.1). 2018 yılında küresel hasıla ise ortalama 85 milyar dolar civarındaydı.

letmelerin serbest yatırım fonlarıyla parçalanması kazanç getiren bir iş modeli haline geliyor. Dijital ekonominin başarısına oynanırsa (çoğu bilişim teknolojisi holdinginin spekülatif sermayelerinin zarar arz eden bilançolarına rağmen yaptıkları gibi), bu kez her şeyden önce hammaddeye talep artıyor; bu da Güney ülkelerinde büyük tarla alanlarının sabanla alt üst edilerek kirletilmesine neden oluyor.

İki yüzyıldır refah artışının güvenilir tetikçileri olan kapitalizm ve onun büyüme dinamiği böylece gitgide artan olumsuz etkiler yaratıyor. Bu dinamik, artık her şeyden önce gerekli çalışma zamanının azaltılmasına değil, hammadde, barınma alanı ve gıda ürünlerinin spekülatif bir biçimde pahalılaşmasına neden oluyor. Bunun sebebi servet sahiplerinin "hırsı" da değil; yetersiz siyasi düzenlemeler de değil. Hayır; tahripkâr eğilimler artıyor, çünkü otomatizasyonla birlikte değer üretim olanakları da azalıyor.

Bizi monoton işlerden kurtaracak otomatizasyonun insanları sefalete sürüklemesi yeni bir olgu değil. Marx bu durumu "üretici güç" ile "üretim ilişkileri" arasındaki çelişki olarak tasvir etmişti: "Üretici güçlerin" teknolojik gelişimi iyi bir yaşamın önkoşullarını yaratıyor; ancak mülkiyet ilişkileri bu ilerlemeyi çoğu kişi için bir trajediye dönüştürüyor, çünkü artık işi olmayanlar artan toplumsal refahtan yararlanamıyorlar.

Bugün yeni olan ise, rasyonalizasyonun sektörel iş modellerinin topyekûn içini oyması. Otomatizasyon, marjinal maliyetlerin hızla düşmesine neden oluyor; yani bir üründen bir birim daha fazla üretmenin masrafı sıfırlanıyor veya neredeyse sıfırlanıyor. Bu yazılım kopyaları için geçerli; ama birçok ilaç, tekstil ürünü ve hatta makineler için de durum böyle.[12]

12 Paul Mason, 2016 yılında yayınlanmış olan *Kapitalizm Sonrası* başlıklı kitabında otomatizasyonu ve azalan marjinal maliyetleri kapitalizmin sonunun geldiğine yönelik kanıtlar olarak değerlendiriyor ve bu durumu kutluyordu. (*Postkapitalismus. Grundrisse einer kommenden Ökonomie*, Berlin: Suhrkamp, 2016). Mason, daha sonra yayınladığı *Klare, lichte Zukunft. Eine radikale Verteidigung des Humanismus* (Berlin: Suhrkamp, 2019) kitabındaysa teknolojik atılımın sömürüyü ve iktidarı keskinleştirebileceğini kabul ediyor. Her şeyden önce, yeni savaş ve kontrol teknolojileri iktidarın şimdiye kadar hiç olmadığı kadar küçük bir azınlığın elinde konsantre olmasını sağlama potansiyeline sa-

Ancak, bir yandan fiyatlar düşerken, öte yandan da çalışanlar rasyonalizasyon nedeniyle işlerini kaybettikleri için halkın satın alma gücü de zorlanmaya başlarsa ne olur? O zaman "rantlara", yani herhangi bir hizmet vermeden elde edilen gelirlere göz kırpan spekülatif iş modelleri daha önem kazanır. Buna borsalardaki kur kazançları, temettü hisse gelirleri, hasılat bedelleri ve kiralar da dahil. Ve büyük piyasaya erişimden "vergi kestikleri" oranda para kazanan iletişim teknoloji şirketleri de rantçı iş modellerine sırtlarını dayıyorlar.[13] Örneğin Amazon'un karları büyük oranda bu şirketin başkalarının ticaretinden harç toplamasına dayanıyor. Bu platform adeta bir tekel konumunda olduğu için, çoğu üretici bu şirketin kurallarına boyun eğmek zorunda kalıyor. Google için de durum çok benzer: Holding'in yaşam kaynağı, kullandığı makineleri sayesinde kimin piyasada görünür olup olmayacağına karar verebilmesi. "Veriler geleceğin hammaddesidir" söylemi bu bağlamda her şeyden önce şu gerçeği gizliyor: Biz kapitalizmin "rantçı" dönüşümüne şahit olmaktayız. Bu arada rantların belirleyici bir özelliği var: toplumda refah artışına hiçbir katkı sunmuyorlar.

Yeşil devrim: Metabolizmanın kısıtlanması

Birgit Mahnkopf'un yaklaşmakta olan "mükemmel fırtına" resmi ve Klaus Dörre'nin "ekonomik-ekolojik kerpeten krizi" diye tasvir ettiklerinin sadece bir yanı bu.[14] Bu gelişmenin çok daha dramatik bir unsuru ise maddesel süreçlerin gezegenimizin

hip. Jeremy Rifkin ise otomatizasyon olgusuna hiçbir şekilde eleştirel olarak yaklaşmıyor ve teknik açıdan tetiklenebilecek bir paylaşım ekonomisine geçişin fantazisini kuruyor. Bkz. *Die Null-Grenzkosten-Gesellschaft: Das Internet der Dinge, kollaboratives Gemeingut und der Rückzug des Kapitalismus*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2014.

13 Philipp Staab, *Digitaler Kapitalismus. Markt und Herrschaft in der Ökonomie der Unknappheit*, Berlin: Suhrkamp, 2019.

14 Birgit Mahnkopf, "Peak Everything - Peak Capitalism", Kolleg Postwachstumsgesellschaften Working Papers, 2/2013 Jena 2013, www.kolleg-postwachstum.de/sozwgmedia/dokumente/WorkingPaper/wp2_2013.pdf; Klaus Dörre, "Risiko Kapitalismus. Landnahme, Zangenkrise, Nachhaltigkeitsrevolution", ders. vd. (ed.), *Große Transformation? Zur Zukunft moderner Gesellschaften*, Berlin: Springer, 2019.

ekolojik sisteminin sınırlarını zorlaması. Çevrebilimci Johan Rockström'un etrafında bir grup 2009 yılında dokuz biyofiziksel sınır tanımlamıştı:[15] iklim değişikliği; okyanusların asitlenmesi; stratosferde ozonun azalması; küresel fosfor ve azot dolaşımı; biyoçeşitliliğin yok olması; temiz ve taze suların azalması; toprak alanların bitkinliği; atmosferde aerosoller ve kimyasal kirlenme.

Günümüzün iktisadi tartışmaları şirket kârlarının ve borsalardaki kazançların materyal durumların göstergesi olduğu algısını yaratıyor. Oysa tam tersi: Para göstergeleri sembolik işaretlerden başka bir şey değiller. Gayet materyal olan ise ekolojik sistemlerin durumu; bu bağlamda olan biten ise geçmiş iki yüzyılın üretim tarzının yeryüzündeki biyofiziksel koşullarının temelden değiştirmesiyle çoğu hayvan ve bitki türüyle birlikte dünya nüfusunun önemli bir bölümünün yaşam koşulları da ciddi olarak tehlike altına girmiş olması. Denizlerin seviyesinin yükselmesinin, içme suyunun azalmasının ve tabiat facialarının artmasının yanında genel olarak bir de mahsullerin azalması bekleniyor. 2019 yılına ait "Lancet-raporu" hava sıcaklığının yükselmesiyle derece başına mısır, buğday, pirinç ve soya hasadında yüzde yedi oranında azalma olacağını öngörüyor.[16] Eğer bu doğruysa, iklim değişikliği nedeniyle yakında gıda ürünlerinin fiyatları ciddi oranda artacak ve çok daha fazla sayıda insan açlık çekmeye başlayacak.

İktisadi bilimlerin geri döndürülemeyecek maddesel süreçler karşısındaki körlüğü on yıllardır eleştiriliyor. Bu tartışmanın öncülerinden olan matematikçi ve iktisatçı Nicholas Georgescu-Roegen yetmişli yılların başında ekonomik modellerde termodinamiğin ikinci yasasının göz önüne alınmasını talep etmişti. Bu yasaya göre kapalı sistemlerde enerjinin dönüşümü geri getirilemez ve bu arada sistemdeki enerji dağılımı sürek-

15 Johan Rockström vd., "Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity", *Ecology and Society*, cilt 14, sayı 2, 2009, https://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/

16 Nick Watts vd., "The 2019 Report of The Lancet Countdown on Health and Climate Change", *The Lancet*, sayı 394, 2019, s. 1836-1878, burada s. 1847 https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736(19)32596-6

li artar. Yani: Bir parça kömür yaktığınızda enerji gerçi kaybolmuyor, ama enerji sıcaklık olarak sistemde öyle bir dağılıyor ki yeniden kullanılması mümkün olmuyor. Bu süreç sadece dışarıdan enerji yüklemesiyle tersine çevrilebilir: Bu şekilde, karbonun üzerine vuran güneş ışığı milyonlarca yıl boyunca yerkabuğunda insanların sadece birkaç yüzyıl içinde tükettiği kömür ve petrol oluşumunu mümkün kılmıştır.

Ancak enerjinin dönüşümü tek maddesel süreç değil artık. Tabii maddelerin her kullanılabilir eşyaya dönüştürülmesinde kaynaklar harcanıyor ve çöp üretiliyor.[17] Ana akım iktisat ve kapitalist toplumların sağduyusu sonsuza dek genişletilebilecek döngülerden yola çıkıyor, ama böyle bir şey sembolik para birimleri alanında tahayyül edilebilse de nesnel dünyada mümkün değil. Dijital altyapı için bakıra; elektrikli arabalar için lityuma; güneş panelleri için nadir bulunan metallere ihtiyaç var. Sonsuza dek büyüme para hacminin sanal dünyasında olabilir, ancak içinde yaşadığımız nesnel dünyada, çevrebilimci Vaclav Smil'in kapsamlı şekilde kanıtladığı gibi her büyüme eğrisi kı-

17 Bunu zamanında Karl Marx dahi teşhis etmişti ki kendisi hiçbir zaman sosyal demokrat ve komünist algılamanın kendisine atfettiği gibi bir büyümeci olmadı. *Kapital*'in farklı ciltlerinde değişik yerlerde "metabolizmayı", yani doğa ile olan alış verişi tartışıyor ve hem ekolojik hem de sosyal açıdan tahripkâr güce dikkat çekiyor: "Kapitalist üretim tarzı zenginliğin fışkırdığı kaynakları zayıflatır: toprak ve işçiler" (MEW, Bd. 23, s. 530). Marx dikkatini doğa koşullarına özellikle şehirleşme bağlamında yöneltiyor. Nüfusun kırsal bölgelerden göçüyle tarım ekonomisinde doğal metabolik dönüşüm kesintiye uğramış ve tarlalar yıpranmıştı. 20. yüzyılın başında suni gübre keşfedilene kadar dünyanın her yanından kuş gübresi ithal edilerek bu durumla baş edilmeye çalışılıyordu. Bu da örneğin Şili'de güherçile savaşı veya Guano Adaları Kanunu yoluyla adaların sömürgeci ABD tarafından ele geçirilmesi gibi emperyalist müdahaleleri beraberinde getirmişti. Marx kent-köy ilişkisi, ekolojik sistemlerin tahrip olması ve bölgesel yayılma, yani yeni alanların emperyalist işgalinin zarureti arasındaki bağlantıya işaret eder. Karl Marx'ın kapitalist üretim tarzının doğayla olan metabolik dolaşımda yarattığı "tedavi edilemez çatlak" hakkındaki tezlerini özellikle John Bellamy Foster ön plana çıkarmıştır (*Marx's Ecology. Materialism and Nature*, New York: Monthly Review, 2000; aynı yazar, "Marx's Theory of a Metabolic Rift", *The American Journal of Sociology*, cilt 105, sayı 2, 1999, s. 366-405). Japon felsefeci Kohei Saito ise uzun süre farkedilmemiş notlar üzerinden Marx'ın ekoloji konusundaki düşüncelerini detaylı olarak bir araya getirmiştir (Kohei Saito, *Natur gegen Kapital. Marx'Ökologie in seiner unvollendeten Kritik des Kapitalismus*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2016).

sıtlıdır.[18] Bu bağlamda, Brigitte Mahnkopf ekolojik, sosyal ve siyasi dinamiklerin birbirlerini karşılıklı olarak güçlendireceği büyük bir sistem krizinin oluşacağını öngörüyor:

> Birbirleriyle kenetlenmiş olan enerji, su ve gıda gibi küresel "kaynaklar" kompleksinin üzerindeki baskının artacağına bugün ilk başta fen bilimcileri dikkat çekiyorlar ve önümüzdeki on yılların öngörülebilir geleceğine yönelik herhangi bir çözüm perspektifi de yok ortalıkta. (...) Günümüzde olan biten farklı neden silsilelerinin ve kriz tetikleyen faktörlerin sadece zamansal açıdan bir senkronizasyonu değil; tersine "*dünyaya şamil ekolojik bir sistem*" olarak kapitalizmin krizi söz konusu olan.[19]

En geç şimdi çoğu kişi solcuların geçmişte de birçok kez kapitalizmin çökmesine ramak kalmış olduğunu iddia ettikleri eleştirisini getirecektir muhtemelen. Ancak yaklaşmakta olan krizi, bittikten sonra aniden her şeyin yok olduğu İncil'deki Armageddon Savaşı gibi tahayyül etmemeliyiz. Ne iklim değişikliği insanlar olarak karşısına sürüklendiğimiz bir duvar; ne de ani bir sel dalgası bütün metropolleri önüne katıp sürükleyecek. Esas korkulması gereken, ekolojik değişikliklerin yavaş yavaş sosyal krizleri tetiklemesi ve bugün dünyanın her yanında gözlenebilecek eğilimleri daha çok güçlendirmesi: ırkçılığın yaygınlaşması; küresel krizden ulus-devlet yoluyla kaçınılabileceğini savunan aşırı sağcı hareketlerin kuvvetlenmesi; orduların rekabeti; savaşlar. Eğer bu varsayım doğruysa, "mükemmel fırtınanın" ilk esintilerinin başlamış olduğundan yola çıkmamız gerekiyor. Her yerde meclisleri ve hükümetleri ele geçiren "siyasi canavarlar", değerin sonsuza dek artırılması gereken bir dünyada bu krizin çözülemeyeceğinin ve var olan sosyal düzenden nemalananların da sermaye birikiminin hamster tekerleğini durdurmayı ne pahasına olursa olsun engellemeye

18 Büyüme eğrileri dünyası hakkında kapsamlı bir genel bakış için bkz. Vaclav Smil, *Growth. From Microorganisms to Megacities*, Cambridge, Londra: MIT Press, 2019.

19 Mahnkopf, "Peak Everything - Peak Capitalism", s. 11f.

çalışacaklarının göstergesi. Aşırı sağın çekiciliği, her şeyin şimdiki gibi devam edebileceği konusunda söz veriyor olması; oysa solcular, görmemek için en iyisi gözlerimizi kapatarak bir hayal dünyasına sığınmak isteyeceğimiz bir senaryodan bahsediyorlar. Ancak gerçeklikle yüzleşmekten başka bir alternatif yok ve radikal bir tasarımın büyük şansı da burada yatıyor.

Öyle ya da böyle: Bir devran dönümünün eşiğindeyiz. Hayatımız temelden ve aşırı derecede değişecek – ya tasarım ya da felaket yoluyla. Gazeteci David Wallace-Wells kısa süre önce, dünya tarihinde en hızlı ısı değişiklikleriyle bir şekilde bağlantılı olan ve türlerin yok olmasına neden olmuş beş büyük dalgayı hatırlattı.[20] En kötüsü 252 milyon yıl önce permiyen dönemin sonunda, dünya beş derece ısındığında ve muhtemelen metan gazı salımı nedeniyle bir zincir tepkisi oluştuğunda gerçekleşmişti ki, bunun sonunda "denizde yaşayan türlerin yüzde doksanı, karada yaşayan omurgalıların yüzde yetmişi ve böcek türlerinin yüzde otuzu" yok olmuştu.[21] Eğer imdat frenini çekmeyi beceremezsek ve hem ekonomik hem de toplumsal alanda paradigmatik bir değişikliği başlatamazsak, bizi de bekleyen senaryo budur.

Aslında teknik ve üretim açısından ilerleme on yıllar önce bütün dünya nüfusuna gerekli her tür tüketim maddesini sunabilecek ve belirgin bir şekilde daha az emek gerektirecek düzeye ulaştı. Günümüzde göğüslenmesi gereken en büyük iktisadi zorluk artık servet artırımı değil; tersine enerji ve kaynak tüketimi ve dolayısıyla doğa ile olan maddesel alış veriş nasıl kısıtlanabilir sorusu. Aslında prensip olarak bunu herkes biliyor: Ekonominin "yeşillenmesi" gerektiği savı, bugün siyasetin basmakalıp söylemlerinden biri haline gelmiş vaziyette. 1972 tarihli Club of Rome raporu *Büyümenin Sınırları*'nı vurgulamıştı, 1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleşmiş olan Birleşmiş Milletler Zirvesi "sürdürülebilir olmayan üretim biçimlerini ve tü-

20 David Wallace-Wells, "Ausblick auf das Höllenjahrhundert", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, sayı 11, 2019, https://www.blaetter.de/ausgabe/2019/november/ausblickauf-das-hoellenjahrhundert

21 Uwe Brand vd., "Methane Hydrate: Killer Cause of Earth's Greatest Mass Extinction", *Paleoworld*, cilt 25, sayı 4, 2016, s. 496-507.

ketim alışkanlıklarını azaltmak ve sonlandırmak" sözünü vermişti, 1997 tarihli Kyoto Protokolü, sıkıştırılmış gaz emisyonları için bağlayıcı sınırlar getirmişti, OECD-ülkeleri 2009 yılında "yeşil büyümeyi" hedeflediklerini açıklamışlardı ve Avrupa Birliği 2018 yılında gelecekte "iklim nötr" olma kararını aldı.[22]

Ancak bu konuda gerçekleşen hiçbir şey olmadı. Gerçi 2024'e kadar olan zaman dilimi için dünya çapında yenilenebilir enerji üreten işletmelerin yaygınlaştırılması ve "halihazırda var olan 1.200 Gigawatt üretiminin artırılması" öngörüldü ki bu ABD'nin toplam elektrik üretimine denk düşüyor;[23] ancak bu var olan genel eğilimi etkilemiyor. İklim değişikliğine karşı mücadelenin başladığının açıklanmış olduğu seksenli yılların sonunda $C0_2$-emisyonları senede ortalama 22 milyon ton iken, o zamandan beri salım hacmi 37 milyar tona yükselerek, neredeyse ikiye katlandı;[24] yalnızca 2018 yılında bir önceki seneye oranla % 2,7 artış kaydedildi. Almanya'da bu zaman diliminde emisyonlar 1.250 milyon tondan 811 milyon tona düştü gerçi, ama buradaki en önemli unsurlar 1990 ile 1992 yılları arasında gerçekleşen Doğu Almanya sanayisinin tasfiyesi, 2009 finansal krizi ve üretimin başka ülkelere kaydırılmasıydı.[25] Alman otomotiv holdingleri Çin ve Çeçenistan'da üretim yaptırdıklarında veya yerli mısır biyogaz işletmelerinde kullanıldığından ziraatçılar Güney Amerika menşeli soyayı yem olarak kullandıklarında CO_2 emisyonları azalmıyor, sadece farklı şekilde bilançoya dahil oluyor. Almanya'da yenilenebilir enerjilerin elektrik üretiminde yüzde kırkın üzerine çıkmış

---

22 Konferenz der Vereinten Nationen über Umwelt und Entwicklung, "Rio-Erklärung über Umwelt und Entwicklung", Rio de Janeiro, 1992, s. 2, http://www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF; OECD, "Declaration on Green Growth", 25 Haziran 2009, https://www.oecd.org/env/44077822.pdf

23 Volker Mrasek, "Gute Aussichten für Solarenergie", *Deutschlandfunk*, 21 Ekim 2019, https://www.deutschlandfunk.de/erneuerbare-energie-gute-aussichten-fuer-solarenergie.676.de.html?dram:article_id=461466

24 Corinne Le Quére vd., "Global Carbon Budget 2018", https://www.earth-systsci-data.net/10/2141/201

25 Umweltbundesamt, "Treibhausgas-Emissionen inDeutschland", https://www.umweltbundesamt.de/daten/klima/treibhausgas-emissionen-in-deutschland#textpart-1

olması sevindirici olabilir; ancak tek ihtiyacımız olanın sadece kararlı bir yeşil siyaset olduğu tehlikeli bir illüzyondur.[26] Tam da Yeşillerin etrafında (yer yer sendikalar da dahil buna), yeni bir ekolojik büyüme döngüsü sayesinde şimdiye kadar yaşadığımız şekilde devam edebileceğimizi anlatan bir öykü moda haline gelmiş vaziyette. Örneğin partiye yakın olan Heinrich Böll Vakfı'nın uzun yıllardır yöneticisi olan Ralf Fücks, Avrupa'nın kıtayı "yeşil sanayi devriminin" öncüsü haline getirecek yeni bir kurucular döneminin eşiğinde olduğunu yazıyor.[27] "Değer üretiminin ve doğayı tüketimin" birbirinden ayrılması ve kullanılan tüm ham maddelerin geri dönüştürüldüğü geri dönüşüm ekonomilerinin gelişmesi, bir *yeşil ekonominin* yolunu açabilir. Bu güzel tınlıyor, ancak şu an var olan koşullarda eko-barışçıl bir dünya cumhuriyeti ilan etmekten daha az ütopik değil.

Elbette birçok üretim sürecinde kaynak tüketimi belirgin bir şekilde azalabilir; ancak "yeşil kapitalizmin" sorunu şu: rekabetçi toplumun inovasyon dostu atmosferi üretimde etkinlik kazanımlarını teşvik ederken, aynı rekabet tarafından ateşlenen geri sekme etkileri nedeniyle bu kazanımlar anında yok oluyor.[28] Motorlar daha etkin hale geliyor; ancak otomotiv sanayi, sınıflı toplumda bir statü nesnesi olarak özel bir anlam atfedilen ve daha fazla para kazandıran büyük taşıtların reklamını yapıyor. Kaloriferler daha etkinleşiyor; ancak ortak yaşam biçimlerinin aşağılanması nedeniyle daha fazla insan müstakil evlerde yaşamak istiyor. Geri dönüşüm kotaları artıyor; ancak yarım kiloluk bir sera domatesi bile plastiğe sarılıp Avrupa'nın bir yanından öte yanına naklediliyor. Belli ki kapitalizm kendine öz-

26 Bund der Energie- undWasserwirtschaft, "Erneuerbare decken fast 43 Prozent des Stromverbrauchs", Presseerklärung vom, 25 Ekim 2019, https://www.bdew.de/presse/presseinformationen/erneuerbare-decken-fast-43-prozent-des-stromverbrauchs/

27 Ralf Fücks, *Intelligent wachsen. Die grüne Revolution*, München: Hanser, 2013, s. 13.

28 Geri sekme etkisi hakkında bkz. Tilman Santarius, "Der Rebound-Effekt. Über die unerwünschten Folgen der erwünschten Energieeffizienz", Wuppertal Papers zur Wachstumswende Nr. 5, Wuppertal, 2012, http://www.santarius.de/wp-content/uploads/2012/03/Der-Rebound-Effekt-2012.pdf

gü dinamiği sayesinde teknik yenilikleri mükemmel bir şekilde dayatabiliyor; ancak bugün doğanın sömürülmesini en etkili şekilde azaltacak olan mal üretiminin kısıtlanması konusunda bilhassa kabiliyetsiz. Bu yüzden ekolojik açıdan sürdürülebilir bir büyümeyi farklı modellemeler yoluyla test eden bütün ciddi araştırmalar, en azından "daha az kapitalist ve esnek bir büyüme-sonrası-ekonomisi" yaratmak zorunda olduğumuz sonucuna ulaşıyorlar.[29]

Herhalde çevre ve iklim tartışmalarına hiçbir kavram, yıkıcı holding stratejilerinin üstünü örtmek için bugün severek kullanılan, *yeşil ekonomi* kavramı kadar zarar vermemiştir. Biyo akaryakıt üretmek uğruna yok edilen balta girmemiş ormanlardan tutun, bitkilerin ilaç şirketleri tarafından patentlenmesinden, dijitalleşmeye kadar mümkün olan her şey "yeşil" olarak pazarlanmakta.[30] Henüz bin yıl dönümünde kirli bir *kahverengi ekonomiyi* "yeşil" bir hizmet ekonomisine dönüştürmek için gerekli kalp pili olarak alkışlanan iletişim teknolojileri sektörünün zafer alayı, bu maddesel olmayan değer de üretilebilir umudunun ne kadar temelsiz olduğunu gösteriyor – doğayla karşılıklı ilişki olmadan, enerji dönüşümü olmadan ve doğa tüketilmeden. Sanal dünyanın da sonuna kadar dünyevi olduğu çoktan ortaya çıktı: 2012 yılında dünya çapındaki elektrik tüketiminin % 4,6'sı dijital iletişim sektörünün payına düşmüş;[31] yedi yıl sonra yapılan bir araştırmaya göre ise bu sektör küresel sera gazı emisyonlarının yüzde dördüne neden

29 Tim Jackson, "The Post-Growth Challenge", CUSP Working Papers Nr. 12, Guildford, 2018, s. 31f., https://www.cusp.ac.uk/themes/aetw/wp12/#1475182667098-0328ae0f-4bcb3691-b07686d5-d83f5228-4386; Jason Hickel/Giorgios Kallis, "Is Green Growth Possible?", *New Political Economy*, 2019, https://www.jasonhickel.org/academic-work

30 Yine Heinrich Böll Vakfı'nda Thomas Fatháuser/Lili Fuhr/Barbara Unmüßig tarafından hazırlanmış eleştiri için bkz. *Inside the Green Economy. Promises and Pitfalls*, Cambridge: UIT Cambridge, 2016. Bu bağlamda Tim Jackson ve Peter Victor *yeşil ekonomiyi* hem *aynı tas aynı hamam* amacıyla, hem de alternatif projeler için kullanılabilecek ve dolayısıyla "uğrunda rekabet edilen" bir tasarım olarak tanımlıyorlar; bkz. Tim Jackson/Peter Victor, *Green Economy at Community Scale*, Toronto: Metalcalf Foundation, 2013.

31 Ward Van Heddeghem vd., "Trends in Worldwide ICT Electricity Consumption From 2007 to 2012", *Computer Communications*, sayı 50, 2014, s. 64-76.

olmuş[32] – küresel hava ulaşımının yarattığı salımın iki misli. Her şeyden önce porno yayınları, kedi videolarını ve dizileri oturma ve yatak odalarına kadar taşıyan internet üzerinden yayın hizmetlerinin payı giderek artıyor. 2016 ile 2021 yılları arasında video yayın akışı için gerekli veri trafiğinin dört katına yükseldiğinden yola çıkılıyor (bir ay başına 50 eksabayttan 200 eksabayta) ki bu bütün veri trafiğinin üçte ikisine tekabül ediyor.[33] Bu internet trafiği daha enerji etkin hale gelebilir; çünkü bilgi işlem merkezlerinin atık ısısı örneğin yüzme havuzlarını ısıtmak için kullanılabilir; ancak bu internet trafiği "doğanın tüketilmesinden bağımsız" olarak gerçekleşiyor demek değil: Örneğin basit bir Google taraması 0,3 Watt saati oranında enerji gerektiriyor;[34] yüzlerce arama tıklaması yoluyla tüketilen bu elektrik miktarı ile örneğin üç dakikada çamaşırları ütülemek mümkün. Gerçi internet şirketleri yoğun bir şekilde yenilenebilir enerjilere yatırım yaptıklarının reklamını ilan ediyorlar; ancak iklim nötrlüğü için önemli olan daha fazla enerji kapasitesinin inşa edilmesi değil; tersine var olan enerji kapasitelerinin ikame edilmesi. Yeni kurulan tesisler eskilerini ikame etmezse eğer, onların inşası da emisyon salımına neden olduğu için çevreye verilen zarar büyüyor.

Üstüne üstlük gerekli aletler ve maddi altyapılar olmadan dijitalleşme mümkün değil. Birgit Mahnkopf'a göre, yeni teknolojiler için yapılan hesaplamalar "optik fiber kabloları, sensörleri, işlemcileri, ekranları ve daha birçok üretiminde büyük miktarlarda hammadde gereken unsurları göz ardı ediyor. Bu ürünlerin üretiminde ve kullanımında da elektrik akımı gerektiği ve eski ve bozulmuş ürünlerin tasfiyesi veya ge-

32 The Shift Project, *Lean ICT. Towards Digital Sobriety*, Paris, 2019, s. 18, https://theshiftproject.org/wp-content/uploads/2019/03/Lean-ICT-Report_The-Shift-Project_2019.pdf

33 *A.g.k.*, s. 23.

34 Bkz. "Faktencheck. Ökobilanz von Suchmaschinen", SWR Wissen, 4 Eylül 2018, https://www.swr.de/wissen/20-jahre-google-umweltfacts-zu-suchmaschinen/id=253126/did=22378814/nid=253126/d2azhl/index.html; "Google verbraucht so viel Strom wie eine Großstadt", *Spiegel Online*, 8 Eylül 2011, https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/suchmaschinenriese-google-verbraucht-soviel-strom-wie-eine-grossstadt-a-785217.html

ri dönüşümünün de aynı şekilde enerji gerektirdiği de göz ardı ediliyor."[35] Mahnkopf, 2025 yılına kadar nikel kullanımının yüzde yirmi oranında ve kobalt ihtiyacının iki misli artacağını öngören tahminlere atıf yapıyor.

Metaller ve başka ham maddeler azaldıkça ve fiyatları arttıkça, bunların konsantrasyonunun az olduğu yerleşkelerde elde edilmesi daha kazançlı hale geliyor. Bunun bir uzantısı, ham maddeleri topraktan ayrıştırabilmek için gitgide artan miktarda toprağın kazılması ve yer yer olağanüstü zehirli kimyasallar ile birlikte nakledilmesi gerekiyor. Devlet arazilerinin beşte birinden fazlasının madencilik ruhsatları yoluyla holdinglere verilmiş olduğu bazı Latin Amerika ülkelerinde –Başkan Andrés López Obrador'a göre geçtiğimiz 25 yıl süresince Meksika'da devlet arazilerinin hatta yüzde ellisi söz konusu–[36] bu gelişme uzun senelerdir gözlemlenebiliyor. Latin Amerika'daki toprak mücadeleleri, yerli halkın ve çiftçilerin yerlerinden edilmesi, nehirlerin kirlenmesi ve devasa hidrolik santrallerin kurulması – bunlar hep metabolizma açısından sözde etkin çalışan dijital ekonominin patlak vermesinin uzantıları.

Buna benzer etkileşimleri her yerde tespit etmek mümkün: Hava ulaşım sanayi sentetik akaryakıtlar sayesinde iklim dostu uçuşların rüyasını görürken, 2018 yılından beri Yenilenebilir Enerji Federal Birliği adına lobi faaliyetleri yürüten, Yeşiller Partisi'nin eski başkanı Simone Peter kısa süre önce 2035 yılına kadar "yeşil kerosene" geçilmesinin hukuki olarak düzenlenmesi önerisini ortaya attı. Bunun teknik açıdan bir gelişme ivmesi yaratacağını ve sentetik akaryakıtların enerji etkinliğini artıracağını varsaysak bile, temeldeki esas sorun ortadan kalkmayacak: Bugün Almanya'dan havalanan uçakları kerosen ile donatmak için, şu an Almanya'da yenilenebilir enerjiler yoluy-

35 Birgit Mahnkopf, "Produktiver, grüner, friedlicher? Die falschen Versprechen des digitalen Kapitalismus", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, sayı 11, 2019, s. 89-98.

36 "AMLO da a conocer cifras de las concesiones mineras de anteriores sexenios", *El Economista*, 24 Aralık 2019, https://www.eleconomista.com.mx/politica/AMLO-da-a-conocer-cifras-de-las-concesiones-mineras-de-anteriores-sexenios---20191224-0006.html

la üretilen elektriğin tümünün bu iş için kullanılması gerekir.[37] Hidrojen teknolojisi, ulaşım sektörü için gayet uygun bir seçenek olabilir, çünkü bu sayede belli bir zaman diliminde (örneğin geceleri) arta kalmış olan veya ırak bir yerde rüzgâr ve güneş enerjisi ile üretilmiş elektrik işlenebilir ve performansı yüksek pillerin elektrikli arabalarda öz ağırlığı yüksek (bu nedenle etkinlikleri hidrojen-oksijen-yakıt hücresinden daha düşük). Ancak teknoloji de çevre kirliliğinin azaltılmasına yalnızca genel tüketim azaltıldığında katkıda bulunabilecektir. Bir de, yeni ekolojik bir "büyüme döngüsü" konusunda verilen söze yönelik bir başka itiraz daha var. Toplumsal istek olmasına rağmen, hâlâ daha fosil yakıtların gerçekten ikame edilememiş olmasının nedenlerinden biri de, teknolojik değişimin, üretim ve yaşam tarzlarını olağanüstü etkileyecek olması – sadece elektrik tüketimi değil, toplam enerji tüketimi göz önüne alınırsa, Almanya'da enerji dönüşümüne rağmen 2018 yılında güneş, rüzgâr ve su bu tüketimin sadece % 16,6'sını karşılamış.[38] Geçmiş yıllarda eleştirel çevrebilimleri fosil yakıt taşıyıcıların kullanımı ile sanayi modernitesindeki yüksek büyüme oranlarının arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu gayet ikna edici bir şekilde gösterdiler. Örneğin, emeğin üretkenlik artışını ancak insanların ve hayvanların kas gücünün makineler yoluyla ikame edilmesi mümkün kıldı. Bunun için gerekli olan enerjiyi odun yoluyla kotarmak kısa sürede yetersiz kaldı. Ancak kömür ve petrol hem enerji yoğunlukları yüksek, hem de "ucuz" oldukları için çok daha büyük bir dinamiği tetiklediler; çünkü doğa güneş enerjisinin biyo maddeye dönüşümünü ve yerkabuğunda sıkıştırılmasını milyon yıllar boyunca halletmişti. Başka bir deyişle: Sanayi ve refah toplumları, son iki yüzyılda milyonlarca yıllık enerji dönüşümü gerektiren miktarda enerji tüketti-

37 "'Synthetische Kraftstoffe sind einziger Weg für die Langstrecke'", Jakob Graichen im Gesprāch mit Stefan Römermann, *Deutschlandfunk*, 21 Ağustos 2019, https://www.deutschlandfunk.de/fliegen-ohne-co2-ausstoss-synthetische-kraftstoffe-sind.697.de.html?dram:article_id=456884

38 Umweltbundesamt, "Erneuerbare Energien in Zahlen", https://www.umweltbundesamt.de/themen/klimaenergie/erneuerbare-energien/erneuerbare-energien-in-zahlen#statusquo

ler ve böylece ayaklarını yorganlarına göre uzatmamış oldular.

Bu ilişkiyi gözler önüne seren bir göstergenin adı "verimlilik faktörü" (ERoEI = *birim enerji yatırımından sağlanan enerji*). Bu gösterge bir enerji santralinin inşası ve işletmesi için harcanan enerji ile bu santralin çalıştığı süre zarfında kazanılan enerji arasındaki korelasyonu tasvir ediyor. ERoEI kömür, petrol ve yenilenebilir enerjiler için genel geçer değerler içermiyor, çünkü kolayca rafine edilebilecek petrolün pratik olarak kendiliğinden topraktan fışkırmasıyla, açık denizlerde elde edilmesi arasında fark var. Güneş panellerinin etkinlik oranı da konumuna ve inşa tarzına göre oldukça değişkenlik gösterebiliyor. Buna rağmen genel eğilimler belirlemek mümkün: Birincisi, "ucuz" petrol çağı sona ermekte; çünkü fosil yakıt taşıyıcılarını da elde etmek ve işlemek gitgide zorlaşmakta. Bu anlamda katran kumunun ve hidrolik kırma yöntemiyle elde edilen gazın ERoEI değeri, basmakalıp petrole oranla belirgin şekilde daha düşük. İkincisi, (akarsu tipi hidroelektrik santraller ve büyük rüzgâr türbinleri hariç) teknik etkinlik kazanımlarına rağmen yenilenebilir enerjilerin verimlilik faktörü de fosil yakıt taşıyıcılarınkine oranla belirgin bir şekilde daha düşük. Özellikle biyoyakıtlar ve fotovoltaik bağlamında bilançolar oldukça mütevazı.

İngiltere kaynaklı bir araştırmaya göre:

> 20. yüzyıl sadece korkunç savaşların yaşandığı değil, aynı zamanda şimdiye kadar görülmemiş bir nüfus artışının ve kişi başına refah artışının yaşanmış olduğu ve enerji tüketiminin on katına çıkmış olmasıyla dikkat çekici bir zamandı. Ekonomik büyüme genel olarak inovasyona; teknolojiye; kapitalist sisteme; ulusal meziyetlere ve başka beşeri özelliklere atfediliyor. Kuşkusuz bu açıklamaların bazıları doğru; ancak görüşümüze göre bu olağanüstü yüksek ve geçmişte örneği olmayan büyüme oranlarını mümkün kılmış olan, her şeyden önce kolay elde edilebilen (ve bu nedenle de ucuz) enerjinin varlığıydı.[39]

39 Jessica Lambert vd., EROI of Global Energy Resources, Syracuse, 2013, s. 14f., https://mahb.stanford.edu/wp-content/uploads/2014/03/EROI-of-Global-Energy-Resources_SUNYNGEI1.pdf

Bunun toplumların gelişme perspektifi açısından uzantıları var: "Modern bir medeniyet için basit bir şekilde sadece enerji fazlasına değil, büyük fazlalıklara gerek var; bunun için de ya verimlilik faktörü çok yüksek bir enerji kaynağı ya da ortalama verimlilik faktörüne sahip birçok kaynak gerekiyor."[40] Petrol ya da kömüre kendi erişimleri olmayan ya da dünya piyasasının fiyatlarını ödeyemeyen ülkeler, belli bir gelişmeyi hiç yaşamayacaklar. Ve: Enerji temini ve arzı değiştiğinde, söz konusu toplumların üretim ve yaşam biçimleri de değişiyor. Yüksek büyüme oranlarının devri ise artık geçmişte kaldı.

CO_2-emisyonlarının dile getirilmiş tüm niyetlere rağmen, geçtiğimiz otuz yıl boyunca hızla yükselmeye devam etmesinin önemli bir nedeni, fosil enerji kullanımının sonlandırılmasının ekonomik büyümeyi hissedilir derecede azaltacağı ve yerel ya da ulusal enerji dönüşümünün serbest piyasalar dünyasında ciddi rekabet kayıplarını beraberinde getireceği olabilir. Daha önce dediğimiz gibi: Sol'un çok uzun süredir "geç kapitalizme" vurgu yaptığı doğru; sanki artık bu kavram tedavülden kalkmış olabilir, ama bu söz konusu ekonomik sistem için geçerli değil. Ancak her tür değer üretiminin temeli olan, enerjinin ve maddenin dönüştürülmesi altından kalkılamayacak nesnel bir sınır teşkil ediyor. Gün gelecek, çöp ve emisyon çukurları dolmuş olacak; gün gelecek, ham madde peşindeyken bütün ülkelerin toprakları alt üst edilmiş ve bütün ormanlar yok edilmiş olacak. Ve işte o zaman, sonsuz büyümeye dayalı kapitalizm gerçekten sınırına dayanmış olacak.

Çevre tarihçisi olan Jason Moore bu ilişkiyi daha büyük dünya tarihi perspektifinden bakarak gözler önüne seriyor.[41] Kapitalizmin ortaya çıkışını ve yaygınlaşmasını *dört ucuzlar* yoluyla açıklıyor: ucuz enerji; ucuz emek; ucuz gıda; ucuz ham maddeler. Moore'a göre bu ürünler "ucuz" idi, çünkü bunların hazırda var olması için ya hiç ödeme yapılması gerekmiyordu ya da sadece kısmen ödeme yapılıyordu. Fosil enerji rezervlerinin kullanılması; küresel Güney'in sömürge haline getirilmesi; doğanın

40 *A.g.k.*, s. 113.

41 Jason Moore, *Kapitalismus im Netz des Lebens*, Berlin: Matthes & Seitz, 2019.

ele geçirilmesi; kadınların "bedava" ev ve bakım işleri yapması; gıda maddeleri açısından yeni zengin toprakların elde edilmesi – bütün bunlar üretim maliyetlerini baskılıyor ve kârları artırıyordu. Dolayısıyla, Moore'a göre, kapitalizm aslında hiç de düzenli olarak ücretli emek ve üretim yoluyla değer üreten bir sistem değil. Sistemin esas püf noktası, bazı emek tarzlarını ve kaynakları "doğa" olarak kodlayarak, bunların üzerinde "serbestçe" tasarrufu sağlamak. Rasyonel özne ile onun doğal çevresi arasında bir ayrım yapma, ekonominin vazgeçilmez temeli; bir şeyin "doğa" olarak kategorize edildiği ekonomi dışı sürecin kendisi, ise kapitalist üstüne yatma pratiğinin bir parçası.

Moore'un Dünya Sistemi teorisine atıfla "Dünya Ekolojisi" diye tanımladığı bu yaklaşım,[42] feminist ücretsiz ev emeği tartışmasını; postkolonyal eleştiriyi; Marksist değer teorisini ve "yeşil düşünceyi" bir araya getirmek istediği için çığır açıcı nitelikte. Moore, kapitalizmi sadece doğal "dış sınırlarına" dayanmış bir sistem olarak değil, tersine doğanın dokusunda içselleşmiş ve çevresiyle materyal alış veriş yoluyla değişikliğe uğrayan, sosyal-ekolojik bir sistem olarak analiz ediyor – işte Moore'un kitabının da başlığı olan *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm.*

Moore, 16. ve 17. yüzyıl Hollanda'sı üzerine yazmış olduğu bir makalesinde, bunun ne demek olduğunu daha somut olarak açıklıyor. Ülkenin, erken kapitalizm döneminde dünya çapında bir ticaret devi olarak yükselişini toprak işgal etmesiyle, yani Avrupa'nın çeperinde "ucuz" doğa ele geçirmesiyle açıklıyor.[43] Baltık buğdayının ve İsveç odununun yağma edilme-

42 André Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Giovanni Arrighi ve Beverly Silver tarafından geliştirilmiş olan Dünya Sistemi Teorisi, ekonomik merkezlerin zenginliği ile çevre ülkeler arasındaki yapısal bağlantıyı inceler. En önemli tezlerden birine göre, kapitalizmi bütünlükçü bir bağlamda ele almak gerekiyor, çünkü modernlik noksanlığı değil Güney'in yoksulluğunun nedeni; tersine, merkez ve çevre arasındaki ticaret ilişkileri bu yoksulluğu derinleştiriyor. Bu yaklaşım henüz dünyada kapitalizmin ulaşmamış olduğu veya az gelişmiş olduğu bölgelerle, kapitalist merkez arasındaki iç içe girmişliği ön plana çıkartıyor.

43 Jason Moore, "'Amsterdam Is Standing on Norway', Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Long Seventeenth Century", *Jour-*

si, Hollanda'nın ekonomi mucizesinin temeli haline geldiğinde, toplumsal yapı ve onun doğayı dönüştürme modeli birbirinden ayrılmaz biçimde eklemlenmişlerdi. Bu sistem 1700 yılı civarında krize girmişti, çünkü doğa ile madde alışverişi şimdiye dek olduğu biçimiyle daha fazla sürdürülemez hale gelmişti. Ormanlar yeterince hızla yeniden yetişmediğinden ve sorunsuzca yeni bölgelerde toprak işgal edilemediği için, İskandinavya'dan ithal edilen ve gemi inşasında kullanılan odun miktarı 138.000 yük biriminden (ortalama 270.000 ton) 38.000 yük birimine kadar düşmüştü. Hollanda'nın hegemonyasının sona ermesini Moore tek bir nedenle açıklamıyor; ama toplumsal koşullar ile tabiat koşulları arasında sıkı bir bağ olduğunu kanıtlayabiliyor. Kapitalist olmayan bir "dışarının", kapitalist değer üretiminin ön koşulu olduğunu Rosa Luxemburg çok önceden iddia etmişti.[44] Daha sonra David Harvey gösterdi ki "istimlak yoluyla birikim" tarihsel olarak sona ermiş bir dönem değil; tersine kapitalizme hâlâ eşlik ediyor, çünkü bölgesel yayılma (adına *spatial fix* denilen, yani aşırı birikim krizlerini ertelemek amacıyla gerçekleşen bölgesel bir dönüşüm) sürekli birikim ivmelerini mümkün kılıyor.[45] Bununla bağlantılı olarak Klaus Dörre "arazi kapma" kavramını kamusal kurumların özelleştirilmesi, örneğin emeklilik ve sağlık sistemlerinin metalaştırılması bağlamında da kullanıyor.[46]

Jason Moore ise "dışarısı" olanın sınırlarının ayrıca söylemsel olarak kaydırılmasını da bir arazi kapma momenti olarak

---

nal of Agrarian Change, cilt 10, sayı 2, 2010, s. 188-227, burada s. 198-205, https://jasonwmoore.com/wpcontent/uploads/2017/08/Moore-Amsterdam-Part-II-JAC-2010; ayrıca bkz. Philipp Blom, *Die Welt aus den Angeln. Eine Geschichte der Kleinen Eiszeit von 1570 bis 1700 sowie der Entstehung der modernen Welt*, München: Hanser, 2017.

44 Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals*, Gesammelte Werke, Bd. 5, Berlin (Ost): Dietz, 1975 [*Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2004].

45 David Harvey, *Der neue Imperialismus*, Hamburg: VSA 2005 [*Yeni Emperyalizm*, çev. A. Nüvit Bingöl, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2019] ve "Globalization and the Spatial Fix", *Geographische Revue*, cilt 3, sayı 3, 2001, s. 23-30.

46 Klaus Dörre, "Die neue Landnahme. Dynamiken und Grenzen des Finanzmarktkapitalismus", bkz. aynı yazar ve diğerleri, *Soziologie. Kapitalismus. Kritik*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2009, s. 21-86.

yorumluyor. Batı rasyonalitesiyle birlikte Batı'nın kaba kuvvet araçları, 16. yüzyıldan itibaren hem doğayı hem de bazı emek biçimlerini bedavaya araklanacak bir "dışarısı" haline getirdiler. Her ne kadar bu "dışarısı" esnek ise de, yayılma süreçleri sonsuza kadar sürdürülemiyor.

Bu "dünya ekolojisi" yaklaşımı sayesinde, büyük ekonomik döngülerin nasıl bölgesel yayılımla ve doğanın dönüşümü ile ilintili olduğu anlaşılabiliyor. İngiliz İmparatorluğu'nun oluşumunu mümkün kılan, küresel bir ticaret coğrafyası inşa etme ve Güney'in ucuz hammaddelerini, özellikle de Hindistan'da ve ABD'nin güneyindeki köle plantasyonlarında üretilen pamuğu kendi sanayileşme süreci için kullanma yeteneğiydi.[47] ABD'nin yükselişi, Kuzey Amerika'daki beyaz göçmenlerin yerleşim bölgesinin sınırının kaydırılması ve ekilebilir topraklar ile hammadde kaynaklarının "bedavaya" ele geçirilmesiyle sıkı sıkıya bağlantılıydı. Bugün, yağmur ormanlarının hayvan otlaklarına ve açık ocak madenlerine dönüşümü; şehir arazilerinin fon yatırımı alanına dönüşümü; kamusal emeklilik sigortalarının özelleştirilmesi; aniden canlanan üreme tıbbı; kendi taşıtını ya da evini değerlendirme mantığı üzerine kurulu Deliveroo, Über ya da Airbnb tipi platform kapitalizmi de, henüz kapitalistleştirilmemiş yaşam alanlarının ele geçirildiği bir tür toprak işgaline tekabül ediyor. Moore'a göre buradaki büyük sorun, *yetersiz* derecede değil, *yeterinden fazla* sermayeleşmiş olunması. Bir şey ele geçirildikten sonra, artık bedava Dışarısı olarak emre amade olmaktan çıkıyor:

> Bütün bu [birikimin] uzun dalgaları yeni ve özel bir zorunluluklar ile imkânlar bütünü ortaya çıkartarak tarihsel bir doğa yaratıyor – ve yine onun tarafından biçimlendiriliyor. Bir döngünün başında işlevsel olan birikim stratejileri –bilim, teknoloji ve yeni bölgesellik ile yönetişim biçimleri yoluyla özgün, tarihsel doğalar oluşturulduğu için– zamanla *dört ucuzu* oluşturan üretim/yeniden üretim ilişkilerini tüketiyor. Bu tüketil-

47 Bkz. Sven Beckert, *King Cotton. Eine Geschichte des globalen Kapitalismus*, München: C.H. Beck, 2014.

> mişlik, yükselen hammadde fiyatları şeklinde ortaya çıkıyor. Bu nedenle kapitalizmin büyük sorunu "*genel olarak doğa*" değil, *tarihsel* doğa. İşin püf noktası kapitalizm tarafından da üretilmiş tarihsel bir doğanın özgün sınırlarında ve dayatmalarında yatıyor. Sermaye için sorun, her çağda *dört ucuzu* var eden özel stratejilerin "bir sefere mahsus" olmaları. Hiçbir şey iki kere keşfedilemez.[48]

Sosyal-ekolojik sistemler daha önceden de krize giriyorlardı. Ancak bölgesel yayılım mümkündü, çünkü hâlâ daha bir Dışarısı vardı. ABD'deki Büyük Depresyon'un sosyal-ekolojik boyutuna yönelik olarak, John Lee Hancock'un otuzlu yıllarda geçen *The Highwaymen* (2019) başlıklı sinema filmi güzel bir tablo içeriyor. Bu filmde, Teksaslı orman bekçileri Frank Hamer (Kevin Costner) ve Maney Gault (Woody Harrelson), gangster çifti Bonnie ve Clyde'ı Teksas, Oklahoma ve Louisiana'nın sınır bölgeleri boyunca kovalıyorlar. Kilit niteliğinde bir sahnede banka soyguncularını bir tarlada takip ediyorlar. Bu arada lastikler o kadar çok toz kalkmasına neden oluyor ki kaçmakta olan araç, içinden geçilmesi mümkün olmayan bir bulutun içinde kayboluyor. Saniyeler boyunca açık kahverengi topraktan başka hiçbir şey görünmüyor. Gerçekten de ABD'deki Büyük Düzlükler (*Great Plains*) korkunç toz fırtınalarına sahne olmuşlardı. Steplerin mono-kültür haline dönüşümü toprağı öyle yıpratmıştı ki, Düzlüklere *Dust Bowl* ("toz çanağı") adı verilmişti.

The Highwaymen filminde ekolojik, sosyal ve politik krizin nasıl birbirine eklemlendiğini izliyoruz. Gırtlağa kadar borçlanmış çiftçiler kötü mahsuller nedeniyle bankalardaki kredilerini kullanamıyorlar; çiftliklerini kaybetmişler ve mevsimlik işçiler olarak ülkede dolanıyorlar. Teksaslı orman bekçileri Hamer ve Gault, tarım işçilerinin kamplarında Bonne ve Clyde'ın nerede oldukları konusunda bilgi edinmeye çalışıyorlar; ancak çiftçilerin sistemle ve bankalarla edindikleri tecrübeler devle-

48 Jason Moore, *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*, Londra, New York: Verso, 2015, s. 151.

tin meşruiyetinin içini öylesine boşaltmış ki, iki bekçi de sadece reddediliyorlar. Bonnie ve Clyde, yoksullaşmış tarım işçileri açısından bu adaletsiz sisteme karşı direnen kahramanlar. Gangsterleri kutlamak üzere sürekli büyük insan grupları bir araya geliyorlar.

ABD'de bu sosyal-ekolojik yapılanmanın çöküşü, yerleşimin henüz seyrek olduğu Batı'ya yönlenen kitlesel göç, finansal işlemleri kısıtlayan ve beraberinde sosyal haklar getiren Yeni Mutabakat siyaseti ve bir de maalesef yeni, küresel bir büyüme döngüsünü başlatan İkinci Dünya Savaşı sayesinde engellendi. Ancak bugünkü koşullara baktığımızda hemen belli oluyor ki, bu kez kaçış karşılaştırılamayacak kadar karmaşık olacak. Artık küresel değer üretim zincirlerine dahil olmayan bölgeler ve toplumsal gruplar hemen hemen yok; *gezegenin sınırlarına* dayanılmış durumda ve insanlık yok etme pahasına yeni büyüme potansiyelleri yaratacak bir savaşı sağ kalarak atlatamaz. Bölgesel olarak daha nereye yayılmak mümkün ki? Uzayda bekleyen *dört ucuz* yok (ucuz emek, enerji, gıda ve hammaddeler).

Dolayısıyla yeşil bir sosyalizmin çıkış noktasında, toplumsal koşulların ve doğa koşullarının birbiriyle *nesnel* olarak iç içe geçmiş olduğunun idrak edilmesi gerekiyor. Ama çevre ve iklim hareketlerinin savundukları zaten tam da bu değil mi? Evet ve hayır. Bu hareketlerde aslında birbirine tamamen zıt, fakat bugüne kadar şaşırtıcı bir şekilde çok az ihtilafa neden olmuş olan iki temel varsayım var. Bir yandan hem Yeşiller'de, hem de çoğu başka sivil toplum örgütlerinde kapitalizmin ekolojik olarak yeniden yapılandırılmasının mümkün olduğu ve bunun yeni büyüme potansiyellerini tetikleyebileceği görüşü hâkim. Bu pozisyon daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi, teknolojik gelişme yoluyla değer üretiminin ve doğa ile madde alış verişinin birbirinden ayrıştırılmasına, geri dönüşüme ve etkinlik kazanımlarına vurgu yapıyor. Öte yandan iklim hareketinin büyük bir bölümü, Yeşiller'le aralarına belirgin bir şekilde mesafe koymadan, ilkesel bir büyüme eleştirisi dile getiriyor ki bu da var olan egemen ekonomik paradigmayı kökünden sorguluyor. Bir de *planlı ekonomik küçülme* başlığı altında yürütü-

len tartışmada söz konusu olan, büyüme paradigmasının aşılmasıyla yaratılabilecek yeni toplumsal olanakları görünür kılmak.[49] Yetmişli yıllarda Ivan Illich ya da André Gorz'un[50] geliştirmiş olduklarına benzer bir toplumsal ve kültürel eleştiri perspektifinden yola çıkılarak, belli bir noktadan sonra gelişme paradigmasının yaşam kalitesini artırmak yerine refah kazanımlarını tersine döndürdüğü argümanı öne çıkartılıyor. Yani burada her şeyden önce kapitalizmin yabancılaştırma özelliği analiz ediliyor. İş dünyasının ve gündelik hayatın hızlanmasının "iyi bir yaşam" bağlamında en büyük engeli teşkil ettiğini düşünen ve buna karşılık insanlarla ve çevreyle olumlu ve başarılı değişik ilişkiler kurmayı vurgulayan, "rezonans" tasarımını alternatif olarak sunan Hartmut Rosa da çok benzer bir pozisyon savunuyor.[51]

Mariarosa Dalla Costa, Maria Mies, Veronika Bennholdt-Thomsen ya da Silvia Federici'nin ev işleri ve geçimin sağlanmasına yönelik işler konusundaki tezlerine dayanan bu feminist pozisyon,[52] ulusal ekonomide üretken olmayan ve dolayısıyla ücreti de olmayan (ücretsiz ev işi emeği, sosyal altyapılar veya çocukların ve yaşlıların bakımı gibi) işler olarak algılanan, ama aslında değer üretiminin ön koşullarını sağlayan emeğe yönelik "körlüğü" eleştiriyor. Erkeklikle ilişkilendirilen "üretici" emek ile doğallaştırılan ev işleri emeği arasında yapılan ay-

---

49 Bu konuda faydalı genel bir tartışma için bkz. Mathias Schmelzer/Andrea Vetter, *Degrowth/Postwachstum*, Hamburg: Junius, 2019. Bundan sonraki sayfalarda Schmelzer ve Vetter'in büyümeyi eleştiren tartışmayı düzenlemek amacıyla önerdikleri yapıyı takip edeceğim.

50 André Gorz, *Ökologie und Politik*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1977; ayrıca bkz. *Kritik der ökonomischenVernunft*, Berlin: Rotbuch, 1989; Ivan Illich, *Selbstbegrenzung. Eine politische Kritik der Technik*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1975.

51 Hartmut Rosa, *Beschleunigung und Entfremdung*, Berlin: Suhrkamp, 2013; Hartmut Rosa, *Resonanz: Eine Soziologie der Weltbeziehung*, Berlin: Suhrkamp, 2016.

52 Mariarosa Dalla Costa/Selma James, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Pétroleuse Press, 1972; Veronika Bennholdt-Thomsen vd., *Frauen, die letzte Kolonie. Zur Hausfrauisierung der Arbeit*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1988; Silvia Federici, *Caliban und dieHexe. Frauen, der Körper und die ursprüngliche Akkumulation*,Wien: Mandelbaum, 2012.

rım, bu eleştiriye göre sömürgeleştirilebilecek "doğaya" yönelik bir turnusol kâğıdı teşkil ediyor. Bu yüzden, Friederike Habermann ve Christine Bauhardt gibi kuir feministlerin öne çıkarttığı argüman, sınır tanımayan bir Homo economicus'un bakım işlerini halleden bir "kadınlığın" sırtından ekonomiyi idare ettiği ikili cinsiyet düzeninin çözülmesinin, yeni bir ekonomik yaklaşımı da mümkün kılacağı.[53] Bu arada Habermann *commoning* (*commons* = müşterekler) ve *caring* (*care* = bakım işleri) kavramlarına özel bir anlam atfediyor – rekabet yerine işbirliğini temel alan ve insan ile doğa ilişkisini merkeze koyan iki pratik.[54]

Özellikle Kuzey-Güney-perspektifinden (Latin Amerika'da Arturo Escobar; Fransa'da Serge Latouche; Almanya'da Ulrich Brand ve Markus Wissen ya da Stephan Lessenich'in vurguladıkları gibi)[55] öne sürülen argüman, var olan büyüme ve gelişme modelinin dünyada emperyal bir kutuplaşmaya neden olduğu ve Kuzey'in iktidarını sağlamlaştırdığı. Bu bağlamda, Escobar gelişme dispozitifinin yoksulluğa ve ekolojik eşitsizliğe neden olmasını eleştiriyor. Brand ve Wissen küresel üst ve orta sınıfların "emperyal yaşam tarzlarına" atıf yapıyorlar; Lessenich tüketim malları zenginliğinin ekolojik ve sosyal uzantılarının düşük ücretler, ham maddelerin yok edilmesi ve atık çöpler üzerinden sistematik bir şekilde Güney'in sırtına yüklendiği bir "dışsallaştırma toplumunun varlığını" saptıyor.[56]

---

53 Bkz. Christine Bauhardt/Wendy Harcourt (ed.), *Feminist Political Ecology and the Economics of Care. In Search of Economic Alternatives*, Londra, New York: Routledge, 2018; Frederike Habermann, *Der homo oeconomicus und das Andere. Hegemonie, Identität und Emanzipation*, Baden-Baden: Nomos, 2008.

54 Friederike Habermann, "Commons & Care - Der Weg über die Halbinseln anderen Wirtschaftens", AK Postwachstum (ed.), *Wachstum - Krise und Kritik*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2016.

55 Arturo Escobar, *Encountering Development: The Making And Unmaking Of The Third World*, Princeton: Princeton University Press, 1995; Serge Latouche, *Faut-il refuser le développement?*, Paris: Presses Universitaires de France, 1986; Ulrich Brand/Markus Wissen, *Imperiale Lebensweise*, München: Oekom, 2017; Stephan Lessenich, *Neben uns die Sintflut. Die Externalisierungsgesellschaft und ihr Preis*, Berlin: Hanser, 2016.

56 İlginç bir şekilde Lessenich de dışsallaştırmayı kendisinden yirmi beş yıl önce Elmar Altvater'in dile getirmiş olduklarına çok benzer bir şekilde tartışı-

Büyüme ötesi-tartışması uzun süredir artık yalnızca ekolojik sorunları değil, ayrıca cinsiyet rollerini, Kuzey-Güney ilişkilerini ve yaşam biçimlerini konu ediniyor. "Sistemi değiştir, iklimi değil" sloganı bu toplumsal boyutu dile getiriyor. *Planlı küçülme* ve iklim adaleti hareketinde farklı yaklaşımların ortak noktası aranıyor. "İyi yaşam" başlığı altında, sendikal ve feminist tartışmalarla da eklemlenebilecek, hem tüketici olmayan bir refah kavramı hakkında, hem de çalışma saatlerini azaltma tasarımları üzerine konuşuluyor.[57]

Normatif hedefler açısından değişik yaklaşımlar arasında her halükârda temel bir uzlaşma var. Ancak, bir sistem değişikliği nasıl hayata geçirilebilir sorusuna yönelik olarak büyük farklılıklar söz konusu. Bunun altında büyüme toplumu bir gelişme paradigmasının mı (yani söylemlerin ve dispozitiflerin), sanayileşmenin mi (bir medeniyet projesinin ve onun teknolojik yöntemlerinin) veya kapitalist mülkiyet ve sınıf ilişkilerinin bir ürünü mü konusunda farklı değerlendirmeler yatıyor.[58] Büyümeyi eleştiren hareketin büyük bir kısmı gayet genel geçer bir şekilde her üç unsurun bir rol oynadığını teslim edecektir; ama somut durumlarda kapitalizm söz konusu olduğunda çoğunlukla medeniyet ve tüketim modelidir (sınıf ilişkileri değil) söz konusu olan.

Planlı küçülme taraftarlarını neden özel mülkiyet sorusu yerine daha çok tüketim davranışları, teknik rasyonalite ya da

---

yor (*Der Preis des Wohlstands. Umweltplünderung und neueWelt(un)ordnung*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 1992), ancak Altvater'e atıf yapmıyor.

57 IG Metall (Metal Sanayi Sendikası – ç.n.) üyeleri arasında yapılmış olan bir araştırma sonucuna göre çalışanların büyük bir kısmı ücret artırımı yerine iş saatlerinin kısaltılmasını tercih ediyor. Feminist bir bakış açısından iş saatlerinin azaltılması, ihtimam ve bakım gerektiren işlerin cinsler arasında farklı bir biçimde bölüşülmesi olanağını yaratıyor; bkz. IG Metall, *Die Befragung. Arbeitszeit - sicher, gerecht und selbstbestimmt*, 2017, https://www.igmetall.de/download/20170529_2017_05_29befragung_ansicht_komp_489719b89f16daca573614475c6ecfb706a78c9f.pdf

58 Bu farklar Stephan Lorenz ("Wachstumskritiken - ökologisch und sozial") ile Thomas Barth/Tilman Reitz ("Strukturprobleme der Krisenbewältigung: Weshalb die Wachstumskritik vom Kapitalismus nicht schweigen sollte") arasındaki tartışmada çok belirgin bir şekilde ortaya çıkıyor; bkz. AK Postwachstum (ed.), *Wachstum - Krise und Kritik*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2016, s. 19-38 ve 39-62.

büyüme paradigmasına odaklandıkları aslında aşikâr: Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmadığı sosyalist ülkelerin de çevre konusundaki bilançosu bir felaket. Bu nedenle, birçok iklim eylemcisi bir medeniyet eleştirisinden yola çıkarak kendi hayatlarını değiştirmeye çalışıyorlar – uçak yolculuklarından vazgeçerek, kamu yararına yönelik projelere katılarak veya yerel ekonomik döngülere destek olmaya çalışarak. Bunun altında yatan –ve tamamen doğru olan– fikir, alternatif iktisatçı Niko Paech'in dile getirdiği gibi, sosyal alanlar yaratarak "azınlık olarak yenilikçilerin ve öncülerin (...) daha sonra genelleştirilebilecek ve kitlelere şamil olabilecek bir tecrübeye dayalı bilgi toplaması. Bundan sonraki krizler refah modelimizi hazırlıksız yakalayarak ele geçirdiğinde yani."[59]

Bu yaklaşımdaki sorun, halen hâkim olan çevre söylemi ile kolaylıkla örtüşebilecek olması ve iktidar olmaya yönelik stratejik bir perspektifinin olmaması. Burjuvazinin çevre tartışması, tüketim davranışlarını ve bireysel yaşam kararlarını hedef alan ikazlara odaklanırken, şirketlerin ve nesnel çıkarların bugün var olan doğa koşullarının ardındaki yapısal rollerini halı altına süpürüyor.[60] Oysa bir rota değişikliği ancak bu ilişkiler gündeme getirildiğinde mümkün olacak. John Bellamy Foster ve Jason Moore gibi toplum ve doğa koşullarının sosyal-ekolojik bir bağlam olarak analiz edilmesini talep eden Elmar Altvater, bu amaçla tartışmaya "teslisli eşleşim" kavramını dahil etti. Böylece Altvater kapitalizmi "modern endüstride, akaryakıt olarak kullanılan fosil enerji taşıyıcılarında ve dinamiği kâr ile rekabet tarafından tetiklenen kapitalist toplum biçiminde vücut bulan tarihte bir ilk 'Teslis'" olarak tanımlıyor.[61]

---

59 Bu minvalde alternatif iktisatçı Niko Paech ile bir söyleşi için bkz. *Magazin für Restkultur*, 15.05.2016, https://www.magazin-restkultur.de/im-gespraech-mit-nikopaech/

60 Cesaret veren ise Fridays for Future (Gelecek için Cumalar veya İklim için Okul Grevi – ç.n.) hareketinin 2020 yılı başında "şirketleri artık daha sıkı bir şekilde takip etmek" konusunda bir açıklama yapmış olması.

61 Elmar Altvater, *Das Ende des Kapitalismus - wie wir ihn kennen*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2005, s. 72.

Dolayısıyla, eko-sosyalist bir pozisyon doğa tahribatının ne bilinç değişimiyle, ne kolektif mütevazılık, ne de yeni teknik yöntemlerle (yenilenebilir enerji, geri dönüşüm vb.) durdurulabileceğinden yola çıkıyor; yeni bir özel mülkiyet düzeni ve üretim ile tüketimin toplumsal kontrolü de yeterli olmayacak. Her şeyden evvel bu "eşleşimin" tüm unsurlarını göz önüne alan siyasi bir proje ancak kapitalist dünya sisteminin tahripkâr dinamiğine kafa tutabilecek.

Eko-sosyalist bir proje, büyümeyi eleştiren bir hareket ile çoğu değerlendirme konusunda hemfikir; ancak daima doğa koşullarının, tüketim modellerinin ve yaşam tarzlarının sınıf ve güç ilişkileri ile nasıl iç içe geçmiş olduğunu da sorgular. *Planlı küçülme* hareketinde küresel eşitsizliğe atıf çok belirgin: "İklim adaleti" talebi, dünyanın ısınmasına öncelikle Kuzey toplumlarının neden olduğunu, bunun uzantılarının ise her şeyden önce küresel Güney'in sırtına yükleneceğini dile getiriyor. Daha az üzerine düşünülen ise yerel eşitsizlikler ve sınıf çıkarları. Sanayileşmiş ülkelerde de herkes kesinlikle aynı oranda çevre tahribatına neden olmuyor. Sivil toplum kuruluşu Oxfam, 2015 yılında ABD'de nüfusun en zengin yüzde onluk kesiminin kişi başına düşen emisyonunun, nüfusun altta kalan yüzde ellilik kesimine oranla ortalama altı katı daha yüksek olduğu konusunda rakamlar yayınladı (Almanya'da bu oran dört katı).[62] Bu rakamlar doğruysa, ABD'de en yukarıdaki onluk kesim, iklim değişikliğine yüzde ellilik alt kesimden çok daha fazla neden oluyor. Lucas Chancel ve Thomas Piketty'nin *Karbon ve Eşitsizlik* başlıklı araştırmalarında hesaplamış oldukları sayılar da benzer bir yöne işaret ediyor. Her yıl, kişi başına 318 ton karbon dioksit salımı ile ABD halkının en zengin ilk yüzde biri, dünya ortalama nüfusunun ortalama elli ile altmış misli ve ortalama ABD vatandaşının da her halükârda yirmi katı daha fazla salıma neden oluyor. Chancel ve Piketty'e göre, toplamda dünya nüfusunun üst tabakadaki yüzde onu, onları arkadan ta-

62 Oxfam, "Extreme Carbon Inequality", Aralık 2015, s. 17, https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/mb-extreme-carbon-inequality-021215-en.pdf

kip eden "ortadaki" yüzde kırkı kadar CO_2-salımına neden oluyor; bu arada dünyanın değişik bölgeleri arasında farklar biraz azalmış, ancak tekil toplumlar bazında artmış.[63] Bunun nedenini tahmin etmek zor değil: büyük arabalar, özel jetler, villalar ve diğer lüks tüketim biçimleri. Özellikle nüfusun en üstteki yüzde birine yönelik (ve başka toplumsal gruplar açısından da statü kazanma amacıyla tüketimi özenilir olmaktan çıkaracak) tüketim kısıtlamaları emisyonların azaltılmasına hatırı sayılır oranda yardımcı olabilir.

Almanya'ya gelince, dikkat çekici olan, emisyonlara bir avuç şirketin sebep olması: Daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi, 2018 yılının 870 milyon ton CO_2-eşdeğerinin salımının 125 milyonundan enerji holdingi RWE, 82 milyonundan Heidelberg Çimento ve 33 milyonundan Lufthansa sorumlu.[64] Eğer elektrik şirketleri kömür santrallerinin kapatılmasına zorlanırsa veya havayolu şirketlerinin kısa mesafe uçuşları yasaklanırsa, bu salımlar anında azaltılabilir. İş modellerine yönelik bu tür siyasi düzenleme müdahaleleri elbette son kertede hepimizi etkileyecektir, çünkü daha az elektrik tüketilecek ve daha az seyahat edilebilecektir – Corona pandemisi nedeniyle yaşamak zorunda kaldığımız gibi. Hiçbir partinin bu tip düzenlemeleri talep etmeye cesaret edememesinin bir nedeni de, kısıtlamaları hep kendilerine karşı atılan adımlar olarak algılayan seçmenlerin varlığı. Elektrik tüketiminin kısıtlanması ilk başta olağanüstü bir dönüm noktası teşkil ediyor (ancak bunun birçok Almanın kafasında dolaşan distopik senaryolarla ilgisi yok – kü-

63 Lucas Chancel/Thomas Piketty, *Carbon and Inequality: From Kyoto to Paris*, Paris: Paris School of Economics, 2015, s. 29-34, piketty.pse.ens.fr/files/ChancelPiketty2015.pdf. Yazarların işaret ettiği dikkat çekici bir nokta da, eğer emsyonların miktarı üretim yerine göre değil, tüketim bölgesinden yola çıkarak hesaplanıyor olsa "Batı'nın" ve özellikle Avrupa Birliği'nin (AB) emisyonlarının çok daha yüksek olarak saptanacağı. Çin'de oluşan emisyonların önemli bir bölümüne "Batı" pazarı için üretilen tüketim malları neden oluyor.

64 Kevin Knitterscheidt, "Dax-Konzerne auf Fünf-Grad-Kurs - So fällt die CO_2-Bilanz der Großunternehmen aus", *Handelsblatt*, 9 Temmuz 2019, https://www.handelsblatt.com/unternehmen/management/klimaziele-dax-konzerne-auf-fuenf-gradkurs-so-faellt-die-co2-bilanz-der-grossunternehmen-aus/24529784.html?ticket=ST-52389108-gaKL3sks4gJpHbNqnNRz-ap6

resel Güney'de zengin mahallelerinin dışında bir kez yaşamış olan herkes elektrik ve suya erişimdeki kısıtlamalar ile aşinadır) ve henüz birkaç yıldır Dubai'de tatil yapma gücüne erişmiş olan temizlikçi kadın da bu "kazanımı" övecektir. Buna rağmen aldanmamamız lazım: Gerekli olan ekolojik dönüşüme karşı esas direnç gösterenler, doğanın geri döndürülemez bir şekilde değişimi yoluyla para kazanan ve çoğu tüketici isteklerini de aslında kendileri üretmiş olan şirketlerdir.

Var olan kamusal tartışmalar bağlamında yeterince altını çizmek bile mümkün değil: Büyüme toplumu hepimizin paydaşı olduğumuz tavırlar, diskurlar, bilgi sistemleri ve kolektif bir istek üretimi ile ilintili. Ancak toplumun ivmesini teşkil eden bu mekanizma basit olduğu kadar da kötücül – sermaye çoğaltılmak taraftarıdır ve toplumun tepesinde de servetlerini özellikle başarılı bir şekilde çoğaltanlar var. Bu nedenle, uzantıları en son zenginlere dokunacak olan iklim değişikliği ve türlerin yok oluş süreci, ancak mülkiyet ilişkilerinin hükümdarlığı da kırıldığında durdurulabilir. Bu nedenle, ekolojik bir dönüşümü sosyalist bir politika olmadan gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır.

O halde "yeşil sosyalizm" ne olabilir? Birincisi, Sol'un kavraması gerekiyor ki kamusal mülkiyet ve toplumsal çıkarların güçlendirilmesi ile ekolojik sürdürülebilirlik arasında doğrudan bir bağlantı yok – daha önce de bahsedildiği gibi azardan payını almış olan RWE şirketinin dörtte biri belediyeye ait. Önemli olan ekonomi idaresi için alternatif hedeflerin dile getirilmesi. Bu bağlamda ekolojik sorun sosyal sorundan daha altta bir konuma itilemez; tersine ikisinin birbirine eklemlenmesi gerekiyor. İkincisi, tam da bu nedenle iktisadi düşüncede radikal bir paradigma değişikliği gerekiyor. Geçmişteki iktisadi tartışmalar daha "çok" (yükseltme, yayılma ve hızlanma) konusunda dönüp dolaşırken, bundan sonra –çoğu alanda, her alanda değil– sınırlama ve yavaşlama söz konusu olacak. Doğa ile madde alışverişinin sınırlanması, zenginliğin küresel olarak paylaşılması ve –ivmecilik teorisinin iddia ettiğinin tam tersine–[65] yeni

65 Nick Srnicek ve Alex Williams gibi ivmeciler (*Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*, Londra: Verso, 2015) seksenli yılların serbest

teknolojilerin dolaşıma sokulmasının o kadar yavaşlatılması gerekiyor ki bir toplumun yeni bir teknolojinin toplumsal yaşam koşullarını iyileştirip iyileştirmediği konusunda düşünme fırsatı olsun.[66] Yalnız aynı zamanda toptan bir büyüme eleştirisi de yetersiz kalıyor, çünkü belli alanların –örneğin kamusal altyapıların– büyümesi ve bazı teknolojilerin de kararlılıkla geliştirilmesi gerekiyor. Ancak bu doğa ile madde alışverişini azaltan ve halkın temel ihtiyaçlarını gideren alanlar için söz konusu.

Üçüncüsü, "yeşil sosyalizm" kavramı yeni, genişletilmiş ve doğa ile olan madde alışverişi ilişkisini her toplumsal analize dahil eden bir materyalizme işaret ediyor. Daha önce kısaca bahsedildiği gibi Jason Moore bu bağlamda "sosyal-ekolojik bir dünya sistemi" olarak tanımlıyor kapitalizmi ve toplumların gelişme sürecinin doğanın dönüşümünün tarihi olarak yazılmasını talep ediyor. Tersinden düşününce, bu bakışa göre Sol bir "sürdürülebilirlik devriminin" temelini ezoterik diskurların değil, tabii bilimlerin bulgularının oluşturması gerekiyor. Özgürleştirici bir projeyi bilimsel olarak temellendirmek için muhtemelen bugüne kadar hiç bu kadar çok neden olmamıştı. Yeryüzü sisteminin içerdiği biyo-fiziksel sınırların tüm iktisadi tartışmaların nesnel çıkış noktası haline getirilmesi gerekiyor.

Ancak yeni bir bilimsellik ayrıca bazı endüstriyel süreçlerin anlamını kavramayı gerektiriyor. Gelişme ve büyüme karşıtı hareketlerde yer yer belli sanayi dallarından çıkışın, bundan sonra da var olması istenen kamusal sağlık ve ulaşım altyapıları için ne ifade edeceği konusunda yanlış bir tahayyül var. Ne tıb-

---

yazılım hareketi bağlamında gözlemlendiği gibi, teknik ilerlemenin hızlanmasından özgürleştirici potansiyellerin tetiklenmesi konusunda medet umuyorlar. Paul Mason sözü bu teknik hayranlığına getirmişti. Bu arada teknolojilerin daima güç ilişkilerine eklemlendiği ve teknik olanaklarla birlikte yıkıcı güçlerin de kuvvetlendiği göz ardı ediliyor. Oysa, Adorno veya Günther Anders ile (*Die Antiquierheit des Menschen. Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*, 2 cilt, München: Piper, 1956 ve 1980) angaje olmak, ivmecilik hareketi açısından iyi olurdu.

66 Bu bazıları tarafından teknoloji düşmanlığı olarak algılanabilir; oysa kıyısından köşesinden de olsa, Almanya'da Etik Konseyi'nin işlevi bu. Konsey, her ihtimal dahilinde olan inovasyonun erişilmesi gereken bir amaç olması gerekmediğini ve bu yüzden de tempoyu düşürmek gerektiği görüşünü temsil ediyor.

bi aletler ne de metrolar alüminyum işletmeleri ve petro-kimyasal endüstriler olmadan üretilemez. Dolayısıyla teknolojiye ve sanayiye topyekûn bir veda söz konusu olamaz; söz konusu olması gereken, etkilerin (kâr amacı gütmeden) toplumsal olarak değerlendirilmesi.

Dördüncü olarak, eko-sosyalist bir Sol yeni ve farklı iyi yaşam tahayyülleri için toplumda uğraşmak durumunda. Çevre araştırmacıları Tim Jackson ve Peter Victor üstesinden gelinmesi gereken güçlüğü –biraz da safça, ama içerik açısından tamamen doğru bir şekilde– şöyle dile getirmişler:

> Yeşil ekonomi kendi başına ve bizatihi bir hedef değil. Daha çok (...) bölüşülen ve sürekli bir refahın aracı. Sınırlı bir gezegen üzerinde var olup gelişebilecek insanların imkânlarına dayanan bir refah tanımı öneriyoruz. Elbette esenliğimiz yer yer nesnel ürünler ve hizmetlerden bağımlı. İyi bir yaşam ayrıca belli bir oranda maddi güvencemizin olması demek. Ama bunun haricinde refahın sosyal ve psikolojik boyutları var. Toplumsal katılım kapasitemiz burada merkezî konumda. Anlamı olan bir işin, doyurucu boş zamanın ve sağlıklı bir çevrenin rolü büyük. (...) Yaşayan topluluklar bölüşülen bir refahın temelidir.[67]

Dolayısıyla, eko-sosyalist bir proje bugün egemen olan refah kavramına hem söylemsel olarak hem de pratik olarak bir alternatif sunmak durumunda. Fordist uzlaşmanın temelinde, sermayenin satış pazarlarına yönelik çıkarları ile proletaryanın paylaşım taleplerinin örtüşmesi vardı. Bu bağlamda, felsefeci Gernot Böhme'nin işaret ettiği gibi reklam ve pazarlama endüstrisi, ürünlerin "estetik olarak sergilenmesinin" onların esas kullanım değeri haline gelmesini sağlayacak şekilde insanların heveslerini tüketim maddelerine yöneltmeyi becerdi.[68]

Sadece "yanlış ihtiyaçlar" konusunda bilgilendirme yaparak bu kolektif heveslerle cebelleşmek mümkün olmayacak. Tek

---

67 Tim Jackson/Peter Victor, *Green Economy a Community Scale*, Toronto: Metcalf Foundation, s. 6.

68 Gernot Böhme, *Ästhetischer Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp, 2016.

başarı vaat eden perspektif, başka özlemler dile getiren ve bunların peşinde koşan bir pratik geliştirmek. Geçmişte hippilerin ve punk gruplarının özelliği olan tüketim karşıtlığı, çoğu zaman Protestan orta sınıfların tuhaflığı olarak aşağılanmıştı. Ancak bu bağlamda, insanlar kendi hayatlarını bir nebze kendileri kontrol etmeye başlıyorlardı argümanı da öne sürülebilir. Tüketim tutkunluğunu reddeden, hayatını ikame etmek için ücretli işte çalışmaktan daha az bağımlı hale gelebilir. Altmışlı yıllarda Güney Avrupa'da ortaya çıkmış olan "yeni işçi hareketleri" için geçerliydi bu: Bu hareketlere katılanların çoğu sadece yaşamak için gerekli olanı kazanacak oranda çalışıyorlardı. Eleştirel tüketim ve bireysel yaşam kararları toplumsal sorunları çözemez, ancak kendi hayatındaki değişiklikleri toplumsal dirençle bağdaştıran bir hareket başka bir şeyi başarır – başkalarının tahakkümüne karşı çıkar ve böylece stratejik olarak iktidara yönelik bir perspektife işaret eder.

Böyle bir tavır koymaya yönelik bugün birçok çıkış noktası var. Çalışanların büyük bir kısmı artık daha az çalışmak istiyor; çoğu çalışan kendi hayatlarını anlamsız buluyor, milliyetçi ve dinsel söylemlerin yükselişi birlik olmaya yönelik bir isteğe işaret ediyor ve Corona salgını, bireysel tüketimden ziyade kamusal yardımın ve bakımın elzem olduğu konusunda çoğu kişinin gözünü açtı. "Karşı çıkan bir iyi hayat" tasarımı tam da bu noktada yeşermeye başlayabilir: sosyal olanın yeniden geri kazanılması ve kamusal olanın güçlendirilmesi. Çalışma saatlerinin kısaltılmasına yönelik mücadeleler; şehir ve doğa alanlarının topyekûn metalaştırılmasına karşı mücadele; eşitlikçilik bazında çalışılan işletmelerin inşası; barınma ve komşuluk projeleri ya da ücretsiz kamusal altyapıların yaygınlaştırılması – bütün bunlar iyi bir yaşama yönelik "somut ütopyalar". Kendisinin zeki iyimserliği yer yer sinir edebilen Harald Welzer şunu dile getirirken çok haklı: "Toplumsal değişim tasarım yoluyla ve onun söylemsel olarak dayatılmasıyla, hele hele hükmedici olmayan bir söylem ortamında karşı tarafın nihayet ikna olabileceği bir çerçevede gerçekleşmiyor. Böyle bir şey olmayacak. Aksine toplumsal değişim, toplumsal üretimi ve yeniden üreti-

mi değiştiren pratik bir siyaset modunda insanların kendilerine yönelik yeni tecrübeler edinmeleriyle gerçekleşir."[69]

İyi bir yaşamın yeniden belirlenmesi için gerekli olan, daha önce bahsettiğim emekten bağımsız hale gelme konusuna göreceli olarak yaklaşmak. Gelecekte makinelerin bizler için gitgide daha fazla iş halledeceği tahayyülü, ekolojik bir perspektif ile aslında uyuşmuyor. Son iki yüzyılda gerçekleşen otomatizasyon, fosil yakıtlar emeği ikame ettiği için mümkün olmuştu. Sürdürülebilir enerjiler için de metallere ve kısıtlı olan topraklara ihtiyacımız olduğunu göz önüne alırsak, bu gelişme sonsuza kadar devam edemez. Çok daha muhtemel olan, belli bedensel etkinliklerin tekrar geri dönmesi. Bu illaki yaşam kalitesinin düşmesi demek değil. Ücretli emek elbette genel olarak yabancılaşmış iş silislerinden oluşan bir zorunlu ilişki; ama aynı zamanda üretici ve yaratıcı etkinliklere de büyük bir insani ihtiyaç var. Toplumun bazı kesimlerinde statü uğruna tüketimin bu kadar büyük bir rol oynamasının bir nedeni de, görece anlamlı olarak algılanan ve sosyal açıdan takdir edilmeyi mümkün kılan etkinliklerin yok olması ile ilgili. Dolayısıyla, "iyi yaşam" elbette hiçbir şekilde çalışılmayacak bir yaşam değil, aksine insanların farklı ve hatta bedensel aktivitelerin peşinde koşabileceği bir yaşam.

Nihayet beşincisi de, ekolojik dönüşüm ile sosyalist siyasetin arasındaki bağlantı; bu bağlantı, kolektif yapıların bireysel sistemlere oranla daima daha az kaynak tüketmesinden dolayı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Eski dizel otobüslerin kullanılması, sayısız elektronik pili gerektirecek bir "yeşil" araç filosunun inşasından daha çevre dostu bir yöntem; müstakil evlere oranla, uzaktan enerji ile ısıtılan sitelerin enerji bilançoları genelde çok daha iyi. "Yeşil bir toplum" ancak kolektif altyapılar güçlendirildiğinde mümkün olacak. Büyük teknolojileri fetiş haline getirmiş olan 20. yüzyılın sosyalizminden farklı olarak, bundan sonra çok daha kuvvetli bir şekilde uzun nakliyat yol-

69 Harald Welzer, "Mal wieder die Produktionsverhältnisse ändern", *WSI Mitteilungen*, cilt 7, 2014, s. 564f., buradaki alıntı s. 565, https://www.boeckler.de/wsimit_2014_07_welzer.pdf

larını devre dışı bırakan ve yerinde demokratik özerk yönetimi destekleyen yerel ve bölgesel ekonomik dolaşımlara öncelik verilmesi gerekecek. Dolayısıyla, bu bağlamda da alışılmış patikalarda ilerlemenin sorgulanması gerekecek. Sanayi modernitesini tahakküm altına almış olan *ölçek ekonomileri* üretim masraflarını azaltıyor; ancak çevreye yapılan tahribatı sadece bazı bölgelerde yoğunlaştırıyor ve genellikle demokratik bir özyönetime engel teşkil ediyor. Bu nedenle, yeşil bir sosyalizmin altyapıların ve iktisadi dolaşımların yerelleşmesini ve ademi merkezîleşmesini hızlandırması gerekiyor.

Plan-piyasa-hangisi?

20. yüzyılda sosyalizm ve kapitalizm tartışması her şeyden önce "plan mı yoksa piyasa mı?" sorusu üzerinden yürütüldü. Piyasa hakkındaki liberal anlatım, Mandevilles'in *Arıların Masalı* (1714) ve Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* (1776) yayınlarından beri az çok şunu söylüyor: Birey egoisttir ve kendi çıkarının peşindedir; ancak bu hususi menfaatler, piyasanın arabuluculuğu yoluyla toplumsal refahı artırır. Her birey ve herkes belli bir etkinlik konusunda uzmanlaşınca, üretilen tüketim mallarının toplam miktarı artar. Piyasada ise toplumun üyeleri kendi uzmanlaşmış oldukları çalışma alanının ürünlerini, başka bir Homo oeconomicus'un ürettiği karşı değer ile takas ederler. Bu şekilde, tekil işler bir bütün haline gelir.

Bunun haricinde liberal anlatıya göre, piyasa her şeyi bilen bir enformasyon sistemi olarak çalıştığı için, iş maliyetlerini ve kaynak tüketimini birbiri ile ilişkilendiriyor. Daha az kaynağa ihtiyacı olan, daha çok kâr ediyor veya diğerlerini piyasanın dışına atabiliyor. Bu şekilde ve dünya ticareti sayesinde küresel olarak üretim yöntemleri sürekli optimize ediliyor. Eğer dünyada herhangi bir satıcı daha ucuza üretim yapabiliyorsa, o satıcı diğer piyasa aktörlerini üretimde daha etkin yöntemler geliştirmeye zorluyor.

Buna karşılık 19. yüzyıldan beri eğer sosyalist hareket planlı bir ekonomi idaresi konusunda ısrarcıysa, bunun nedeni pi-

yasanın toplumun kendi kendini bulmasını engellediğini düşündüğündendir. Gerçekten de, piyasa toplumu garip bir çelişki içine hapsolmuş vaziyette. Bir yandan iş bölümünün gelişmesi, her bireyin varoluşunun hiç şimdiye kadar olmadığı gibi toplumsallaşmış olmasına yol açmış vaziyette; öte yandan piyasada baskın olan rekabet ve sınıfların bölünmüşlüğü insanların bilinçli bir şekilde işbirliği yapmasını engelliyor. Her ne kadar bugün birbirimizden tamamen bağımsız olsak ve iki yüzyıl önce yaşamış çiftçilere oranla gündelik ihtiyaç maddelerini kendimiz üretemiyorsak da, piyasada biri diğerini kazıklamaya çalışan hasımlar olarak karşılaşıyoruz birbirimizle. Toplumu bir tek onlar bir arada tutuyor oldukları için meta ve para, sosyal olanı temsil ettiği düşünülen fetişler haline dönüşüyor.

Üstüne üstlük piyasanın krize girme yatkınlığı söz konusu. Başarılı iş modelleri hep yeni yatırımcıları cezbediyor ki bu bir süre sonra aşırı üretime, pazarlama sorunlarına ve sermayenin tahribatına neden oluyor. Bu bağlamda sosyalist hareket, planlı ekonomi idaresini toplumu kendi kendisiyle barıştırmak ve "toplumsal üretimin içindeki anarşiyi planlı, bilinçli bir organizasyon" ile ikame etmek için bir araç olarak görmüştü.[70] Üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin sınıf ve birey arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırması gerekiyordu; planlamadan beklenen her tür ihtiyacın kapasite fazlası oluşturmadan karşılanmasıydı.

Bu iki argümana yönelik olarak doğru ya da yanlış olan nedir tartışmasına girmeden önce, belki bir kez daha sorunun ne olduğunu tekrar hatırlamakta fayda var. Yuval Noah Harari'nin çok satan *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens* adlı kitabındaki en ilginç pasajlardan biri insanlığın yakın tarihinde gerçekleşen bilgi ve refah patlamasının aslında neyi mümkün kılmış olduğu sorusu. Evrimsel gelişim değilmiş, çünkü cilalı taş devrinde insanlar bizden neredeyse her konuda üstünlermiş:

---

70 Friedrich Engels, "Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft", MEW, Bd. 19, Berlin (Ost): Dietz, 1962, s. 226 [*Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme*, çev. Yavuz Sabuncu, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2000].

> Grubun her üyesi bir taştan bıçak yapabilmeli, yırtılmış bir elbise parçasına yama yapabilmeli, bir tavşan tuzağı kurabilmeli, çığ altında kalmadan kaçabilmeli ve yılan sokmasıyla aç aslanlarla başa çıkabilmeliydi. [...] Bu beceriler ancak yıllar süren eğitim ve pratikle öğreniliyordu. Her avcı sadece birkaç dakikada bir çakmak taşından bir mızrak ucu hazırlayabiliyordu. Modern bilim insanları aynısını denemek isteseler, normal koşullarda acınacak bir şekilde başarısız olurlar: Hangi bazalt veya çakmak taşı nasıl kırılıyor, bunu bilmiyorlar; her şeyden önce bu kadar ince ve kusursuz çalışmak için gerekli fevkalade ince el becerileri yok. Avcılar ve toplayıcılar kendilerinden sonra gelen modern nesillere oranla çok daha derin, kapsamlı ve çok yönlü bilgilere sahiptiler.[71]

Gerçekten de çoğumuz büyük ninelerimiz ve dedelerimizle karşılaştırıldığımızda muhtemelen kötü not alırdık. Basit tamir işleri ve bir sebze bahçesinin bakımı çoğumuz için çözülmesi mümkün olmayan problemler yaratıyor; çoğumuz yetmiş beş yıl önce yaşamış insanlara oranla kafadan hesap yapma konusunda çok daha beceriksiziz. Buna rağmen hâlâ daha olağanüstü hızlı teknik bir ilerleme söz konusu ise, bunu da toplumsallaşma düzeyine borçluyuz. İlk insanlara oranla daha kolay çözebiliyoruz problemleri, çünkü örgütlenme biçimlerimiz daha karmaşık ve daha yaygın hale gelmiş vaziyette. Son sekiz bin yılın medeniyet sıçramasının genetik evrim ile hiçbir alakası yok; bu yalnızca işbirliğinin gelişmesinin bir sonucu. İnsanlık, artık her bireyin uzmanlık yetilerini paylaştığı küresel bir bilgi ve iş bölümü ağına dönüştü. Harari, bu toplumsallaşma sürecini yerelin ötesine taşıyan üç araçtan bahsediyor: para, imparatorluklar ve vahiy dinleri.

Bu ipucu siyasi tartışmalar açısından çok ilginç, çünkü ilerlemenin bizi fena halde zorlayan bir olgu üzerine kurulu olduğunu ima ediyor. Bir tür olarak tarihimizin büyük bölümünü en fazla iki yüz kişilik topluluklarda geçirmişiz. Davranış psikolo-

71 Yuval Noah Harari, *Eine kurze Geschichte der Menschheit*, München: Pantheon, 2015, s. 68 [*Hayvanlardan Tanrılara Sapiens. İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev. Ertuğrul Genç, Kollektif Kitap, Istanbul, 2017].

jisine inanacak olursak, hâlâ daha bu bilişsel ve duygusal olarak altından kalkabileceğimiz en iyi oran. Bu tür doğal topluluklar Sol'un düşünce geleneğinde hep önemli bir rol oynamıştır; komünizmi, moderniteyi "türsel varlık" insanın sosyal doğasıyla barıştırma projesi olarak görenlerin sayısı hiç de az değildir. Ancak bu bakış açısı daima sorunluydu: Geleneksel cemaatler içe dönük dayanışmayı daima dışa dönük sınırlarla birleştirirler. Evrim tarihinde gruplar toprak ve gıda maddeleri için rekabete girmişlerdir; fakat büyük bir gelişme aşamasını da tam da bu kısıtlılıkların ortadan kalkması mümkün kılmıştır: küresel bir iş ve bilgi bağlamının ortaya çıkması. Ve bu çerçevede paranın icadı muhtemelen sadece bir trajedinin başlangıcı değildi. Çünkü en azından, Harari'nin haklı olarak işaret ettiği gibi, para sıkı fıkı ilişkiler kurmak zorunda kalmadan da dil ve kültür sınırlarını aşarak işbirliği oluşturma imkânını yarattı. Paranın yaygınlaşması kesinlikle barışçıl bir süreç değildi ve bu tarih hiçbir zaman siyasi şiddetten bağımsız olarak görülemez (madeni paraların üstünde hükümdarların yüzünün basılı olması boşuna değildi).[72] Yine de paranın kullanımı topluluklar arasında bağlayıcı olmayan, gevşek bir işbirliğini mümkün kılıyordu.

Toplumsallaşmanın çekirdeğindeki problem demek ki şu şekilde özetlenebilir: İletişim ve iş bölümü insanlık için ilerleme açısından çok büyük bir hamle olanağı yarattı; fakat bu sürecin örgütlenmesi için gerekli araçlar yine de bireyci ve komüniteryen bir bilinç çerçevesine sıkışıp kaldılar. Yüksek düzeyde sosyal, küreselleşmiş bir üretim ve yaşam biçimi ortaya çıkartırken, aynı zamanda toplumu bireysel savaşçılar ve etnik sürüler mantığıyla örgütlemeye çalışmak eninde sonunda karaya vurmak demektir. Çoktan ulaşmış olduğumuz küresel boyutta toplumsallaşmış bu yaşam biçimi, aynı zamanda insanların iletişim, empati ve işbirliği yapma yeteneklerini destekleyen sosyal ve politik davranış biçimlerini gerektirir; bunları zayıflatan, zedeleyen davranış biçimlerini değil.

72 Tarihsel olarak piyasaların ve şiddetin birbiriyle nasıl sımsıkı bağlantılı olduğunu gösteriyor Heide Gerstenberger, *Markt und Gewalt. Die Funktionsweise des historischen Kapitalismus*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2018.

Peki, 20. yüzyılın iki büyük toplumsallaşma tarzı, yani piyasa ve planlama, bu ödevi yerine getirmek konusunda ne kadar yeterli oldu? Bu soruya ilk başta şu yanıtı verebiliriz: her iki taraf da karşı tarafa yönelttikleri eleştiriler konusunda haklı olmakla birlikte, kendi sistemlerinin karakteri konusunda kendileri yanıldılar. Piyasayı değerlendirmek bağlamında belirtmek gerekir ki Marx'ın sempatik "üreticilerin özgür ortaklığı" fikri ile DDR arasında ne kadar az benzerlik vardıysa, piyasanın gerçekte biçimlenişi ile liberal teori arasında da o kadar az yakınlık var. Birincisi, piyasanın bireysel çıkarları mucizevi bir şekilde toplumsal refaha dönüştürme gücü kesinlikle yok. Tam tersine, en asosyal davranış biçimlerinin gelişmesini destekliyor: İlaç şirketleri kârlarını hayat kurtaracak ilaçlar yerine Anti-Aging kremlerine yatırım yaparak artırıyorlar; maden şirketleri yeraltı kaynaklarının peşinde bazı bölgeleri topyekûn kirletiyorlar; emlak yatırımcıları bir evi ortalama bir fiyattan kiralamak yerine, daha kârlı olduğu için boş tutarak yüz binlerce insanı evsiz bırakıyorlar. Bir tek piyasaya toplum tarafından dayatılan sınırlar –kurallar, kanunlar, yasaklar ve ahlâki değerler– şahsi çıkarların daha da saldırgan bir şekilde toplumsal çıkarların önüne geçmesini engelleyebiliyor. Bu sınırlar *hiçbir zaman* piyasanın kendi içinden ortaya çıkmıyor; tersine daima toplumsal çatışmalar yoluyla piyasaya dayatılması gerekiyor.

İkincisi, piyasanın en etkin "kaynak dağıtımı" bağlamında, yani emek, hammadde ve sermayenin en iyi kullanımı konusunda sihirli bir araç olmadığı kesinlikle ortaya çıktı. Daha önce bahsettiğimiz gibi liberal teori piyasaya, ortaya çıkan her tür maliyetin bilincinde olan ve böylece sürekli etkinlik karşılaştırmaları yapabilen, dolayısıyla her şeyi bilen bir enformasyon sistemi olarak bakıyor: Kim kaynaklarını daha tasarruflu kullanır, daha fazla kâr elde eder ve diğer piyasa katılımcılarını köşeye sıkıştırırsa, daha iyi üretim yöntemlerinin yerleşmesine yol açarak toplumsal yararın artmasını sağlar. Ancak gerçek hayatta çoğu piyasa aktörleri maliyetlerini coğrafi veya zamansal olarak dışsallaştırmak yoluyla, yani başkalarının omuzlarına yükleyerek azaltıyorlar. Bu olgular göz önüne alınsa, pi-

yasanın kaynak dağıtımının katiyen etkin bir dağıtım olmadığı belli olurdu. Çevrenin tahribatı gelecek nesillerin sırtına yükleniyor; psişik sorunlar yaşayan çalışanlarla yakınlarının ilgilenmesi gerekiyor; son mali krizde olduğu gibi spekülasyon kayıpları yaşanınca ama devlet yardıma koşuyor.

2019 yılında Almanya'da kararlaştırılan bir CO_2-vergisi dışsallaştırılmış maliyetleri muhasebe hesaplarına dahil etmek için bir deneme.[73] Ancak, piyasanın toplumsal sorunlarla halleşmek için yararlı bir araç olduğu konusu esasen gayet şaibeli. AB'de 2005 yılında yürürlüğe giren emisyon ticaretinin hikâyesi bunun tersine işaret ediyor: Burada, şirketlere ticaretini yapabilecekleri "kirletme hakları" dağıtıldı. Bu ondan sonraki on beş yılda emisyonların azalması yerine, borsalarda spekülasyonu yapılabilen yeni finansal ürünlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Sovyetler Birliği'nde çevre kirliliği bağlamında altmışlı yıllardan beri "dışsal etkileri" incelemiş[74] olan Elmar Altvater şu sonuca ulaşmıştır:

> Belli ki piyasa kendine özgü araçlarla bütün ticari işlemleri (her şeyden önce arz ve talep üzerinden fiyatları) düzenleyemiyor, öyle ki bu işlemler kendi düzenleme kapasitesinin dışında gerçekleşiyor. Ticari işlemlerin zaman ve mekân boyutları açısından piyasa daima kısıtlı kalıyor. Daha da fazlası var: piyasaya özgü genişleme zarureti nedeniyle, zamanda (sermaye birikimi) ve mekânda (coğrafi yayılma) kendi kurallar sisteminin başa çıkamayacağı sonuçlar üretiyor. Bu nedenle, dışsal sonuçlar daha çok artık-içselleştirilemeyenler ve piyasaya özgü bir toplumsallaştırma noksanlığının işareti; bu noksanlığın içselleştirme yoluyla değil, tersine piyasa dışı toplumsal düzenlemelerle aşılması gerekir.[75]

---

73 Manfred Schäfers, "Weg frei für billigere Bahntickets", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 16 Aralık 2019, https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/klima-energie-und-umwelt/klimapaket-weg-zu-billigeren-bahntickets-ist-frei-16538164.html

74 Elmar Altvater, *Gesellschaftliche Produktion und ökonomische Rationalität - Externe Effekte und zentrale Planung im Wirtschaftssystem des Sozialismus*, Frankfurt/Main: Europäische Verlagsanstalt, 1969.

75 Elmar Altvater, *Der Preis des Wohlstands. Umweltplünderung und neue Welt(un)ordnung*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 1992, s. 108.

Piyasaya karşı üçüncü bir temel itiraz da, fiyatlar düştüğünde talebi artıran veya işsizlik yüksek olduğunda (ve ücretler düşük olduğunda) işverenlerin istihdamı artırmasını sağlayacak dengeleme kapasitesine sahip olmaması. 19. ve 20. yüzyılın krizler tarihinin gösterdiği gibi, piyasa sorunları daha da keskinleştiriyor. Bunun nedeni piyasanın bilhassa eşitsizlik üretiyor olması – hatta yetmişli yılların Yugoslavya'sının gösterdiği gibi sosyalist bir çerçeve söz konusu olsa bile. Başarılı işletmeler ve bölgeler daha zayıf olanların zararına büyüyorlar ki bu da sosyal bölünmeleri ve yoğunlaşma süreçlerini beraberinde getiriyor.

Piyasa ekonomisinin çoktan tarihin çöplüğüne gömülmemiş olmasının nedeni, planlı ekonomilerin bilançolarının çok daha kötü olması. Planlı ekonomi, sınıfsız bir toplumun yolunu açmak yerine yeni devlet elitleri ortaya çıkarttı ki bu elitlerin[76] siyasi gücü kapitalizmin servet sahiplerinden daha az sınır tanıyordu.[77] Gerçi, bu durumun, planlama ekonomisine yönelik değil, sosyalist devletlerin otoriter politik modeline karşı bir eleştiri olduğu ve daha farklı, daha demokratik planlama biçimlerinin mümkün olabileceği itirazı dile getirilebilir.[78]

---

76 Devlet sosyalizminin yönetici elitleri bir sınıf olarak mı yoksa bir kast olarak mı analiz edilmelidir sorusu yetmişli yıllarda kapsamlı bir şekilde tartışılmıştı; bkz. Antonio Carlo, *Politische und ökonomische Struktur der UdSSR (1917-1975). Diktatur des Proletariats oder bürokratischer Kollektivismus*, Berlin: Wagenbach, 1972; Rudi Dutschke, *Versuch, Lenin auf die Füße zu stellen*, Berlin: Wagenbach, 1974; Tony Cliff, *Staatskapitalismus in Russland. Eine marxistische Analyse*, Frankfurt/Main: Sozialistische Arbeitergruppe, 1975; Renate Damus, *Der reale Sozialismus als Herrschaftssystem am Beispiel Der DDR*, Gießen: Focus Verlag, 1978; Rudolf Bahro, *Die Alternative. Zur Kritik des real existierenden Sozialismus*, Köln, Frankfurt/Main: Europäische Verlagsanstalt19977; Isaac Deutscher, *Stalin. Eine politische Biographie*, Berlin (Ost) 1990: Dietz.

77 Gerçi sosyalist ülkelerde devlet elitlerinin çoğunun ayrıcalıkları oldukça mütevazı idi; ancak buna karşılık yerleşim ve konaklama açısından ciddi bir ayrışma söz konusuydu. DDR yönetici kadroları kendilerini halktan öyle bir izole etmişlerdi ki buna altmışlı ya da yetmişli yıllarda Batı Almanya'nın holding sahipleri bile cesaret edemezlerdi; bkz. Thomas Grimm, *Das Politbüro privat. Ulbricht, Honecker, Mielke & Co. aus der Sicht ihrer Angestellten*, Berlin: Aufbau, 2004.

78 Demokratik planlama, özyönetim ve konseyler komünizmi tasarımları konusunda bkz. Karl Korsch, *Schriften zur Sozialisierung*, Frankfurt/Main: Europäische Verlagsanstalt, 1969; Paul Cardan (d.i. Cornelius Castoriadis), *Arbeiterräte und selbstverwaltete Gesellschaft. Exemplarischer Entwurf über die Na-*

Ancak daha ilkesel ikinci bir itiraz var: Bahsettiğimiz gibi, planlı ekonomiler başında hızlı bir şekilde büyüdüler, ancak daha sonra yeterince girişimci olmadıkları belli oldu. Piyasa liberali Avusturya ekolünün kurucularından Ludwig von Mises sosyalist toplumların bu sorunla karışılacaklarını daha 1922 yılında öngörmüştü ki o zaman daha Sovyetler Birliği'nde bir beş yıllık plan söz konusu bile değildi. Von Mises'in ortaya attığı soru şuydu: "üretilen bir parçanın geçmesi gereken aşamalarda boşuna bekletilmediği, ürünün son haline gelmesi bağlamında emek ve materyal israf edilmediği kolektivist bir camiada nasıl tespit edilir?"[79] Buna göre, rekabetin ve fiyatın temsil ettiğine benzer bir karşılaştırma mekanizmasının yokluğu sosyalizmde daha etkin yöntemlerin belirlenmesine engel teşkil edecektir. Bu nedenle ekonomiye durgun bir karakter hâkim olacaktır.

Von Mises'in işaret ettiği enformasyon problemi bugün artık yok. Dijitalleşme sayesinde bugün şirketlerin elinde o kadar çok bilgi var ki, etkilerin parasal maliyetlere çevrilmesi neredeyse taş devrini anımsatıyor. İnternette bir paket "takip" etmiş olan herkes "her bir parça" için şu an "boşu boşuna bekletilip bekletilmediğini" tespit etmenin ne kadar kolay olduğunu bilir. Sol çevrelerin merkezî planlamanın kapitalizmde hızla yaygınlaştığına işaret etmesi de gayet haklı bir tutum – ancak maalesef birkaç holdingin çıkarı uğruna. Leigh Phillips ve Michal Rozworski ABD ticaret şirketinin nasıl Sovyetler Birliği'nin bile beceremediği şekilde bir plan ekonomisini hayata geçirdiği hakkında 2019 yılında *The People's Republic of Walmart* ironik başlığıyla bir kitap yayınladılar.[80]

---

tur der Selbstverwaltung, Frankfurt/Main: Verlag Neue Kritik, 1974; Gottfried Mergner (ed.), *Gruppe Internationale Kommunisten Hollands*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1971; Anton Pannekoek, *Arbeiterräte. Texte zur sozialen Revolution*, Fernwald: Germinal, 2008; Ernest Mandel vd., *Revolutionäre oder bürgerliche Kritik an der Sowjetunion*, Solschenizyns, "Archipel Gulag", Frankfurt/Main: GIM 1974.

79 Ludwig von Mises, *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus*, Jena: Gustav Fischer, 1922, s. 107.

80 Leigh Phillips/Michal Rozworski, *People's Republic of Walmart: How the World's Biggest Corporations are Laying the Foundation for Socialism*, Londra: Verso, 2019.

Ancak başka bir bakış açısından Mises'in işaret ettiği nokta haklı çıktı: Süreçlerin ex ante, yani önceden belirlenmesi ademi merkeziyetçi ve deneysel kararlara yönelik olarak var olan hareket alanlarını kısıtlıyor ki bu da inovasyonları zorlaştırıyor. Mutlaka – Volkswagen'ın, Airbus'un ya da Amazon'un fabrika binaları ve depolarında yaratıcı inovasyonlar pek de istenmiyor; ancak kapitalizme hep yeni ivme kazandırmış olan nitelikli yeni süreçlerin gelişiminde deneme ve yanılma yönteminin oldukça etkin olduğu ortaya çıktı. Doğaçlamayı ve dağınıklığı sistemin bir parçası olarak görebilmek ve firmaların bazı bölümlerinde bunu desteklemek piyasanın avantajlı yanı. Planlı bir ekonomide ise üretim zincirlerinin akışını değiştiren ademi merkeziyetçi kararlar, "siyasi" ihtilaflara neden oluyor ve bu yüzden çoğu aktör/katılımcı alışılmış süreçleri değiştirmemeyi tercih ediyor. Küba'da bulunmuş olan herkes bu davranış biçimini tanır: Özgün fikirler iş yerinde sorunlara yol açtığından, yapıcı öneriler konusunda sessiz kalınır.

Piyasa ekonomisinde bir şeyi farklı olarak yapmak isteyen herkes, kendine ait bir firma kurabileceği için yaratıcılığa ve inovasyona yer var. Kapitalizmde girişimcilik özgürlüğü sınıfsal aidiyetten bağımlı olarak çok eşitsiz olarak dağılıyor – en yukarıdaki yüzde onluk kesime dahil olmayanlar, yatırımcıları kendi işyeri önerisi konusunda ikna etmek zorunda. Ama en azından teorik olarak herkes bir işletme kurucusu olabilir. Planlı bir ekonomi, yeni ürünlerin ve organizasyon önerilerinin sadece planlama mercileri ve halihazırda var olan işletmeler tarafından değil de, aynı zamanda ademi merkeziyetçi bir şekilde gruplar ve bireyler tarafından geliştirilmesini nasıl sağlayabilir? Bu bağlamda da yatırım araçlarının tahsis edilmesi gerekiyor, ancak işletmenin edineceği kârın belirleyici kriter olmaması şartıyla. Bir projenin toplumsal ve ekolojik yararı veya maliyeti arasındaki ilişki beklentisi "siyasi" bir merci tarafından değerlendirilmelidir ve buna göre yeni bir işletmenin inşası için gerekli kaynakların tahsis edilip edilmemesi konusu karara bağlanmalıdır.

Bu bir ütopya mı? Kesinlikle değil. Halihazırda bile devlete ait araştırma kaynakları, vakıfların proje fonları ve hatta etik

bankaların kredileri (GLS Bankası gibi) tam da bu şekilde, çeşitlilik prensibine dayalı olarak oluşturulmuş komisyonlar tarafından içerik temelli kriterlerden yola çıkarak (yani sadece kâr beklentilerini gözeterek değil) tahsis ediliyor. Sosyal, bilimsel ve kültürel alanlarda bir etkinliğin toplumsal yararının siyasi müzakere yoluyla teraziye konduğu projeler yoluyla geçimini sağlamak artık neredeyse gündelik bir hadise ve ayrıca çoğu teknik yenilikleri de tam bu mekanizma teşvik ediyor. Risk sermayesi kavramı herkesin ağzında olabilir, ancak temel bilimsel araştırmalar bağlamında hemen hiçbir rol oynamıyor. Yatırımcılar borsadaki kurlar ve pazarlanabilecek ürünler ile ilgileniyor olabilirler, ancak inovasyonun temelinde bilginin ve tekniğin, doğrudan parasal bir yarar vaat etmeden önü açık bir şekilde geliştirilmesi yatıyor.

Piyasa ekonomisinin büyük meziyeti, "girişimci kültür" başlığı altında deneysel davranış biçimlerinin propagandasını yapması. Ancak burada tamamen farklı iki dürtü birbiriyle karıştırılıyor. Öne çıkan argümana göre, ekonominin öncüleri addedilen "iş insanlarının" hedefinde zenginlik ve sosyal yükselme var. Fakat bunun girişimci "işletmecilik" için belirleyici motivasyon olduğu şüphe götürür. Doksanlı yılların başında Linux işletim sisteminin geliştirilmesine katkı vermiş olan ve artık kuşkusuz alanında öncü bir firma olarak addedilen küçük bir bilgi işlem çiftliğinde çalışmıştım (paketleyici olarak). Firmanın iki kurucusunun derdi kesinlikle bireysel olarak köşeyi dönmek ya da kariyer yapmak değildi. Her şeyden önce Linux'un geliştirilmesi bağlamında üstesinden gelinmesi gereken güçlüklerle, firma içi hiyerarşilerden kurtulmakla ve olan bitenin ne olduğunu kavrayabilen, kendilerinin seçebileceği meslektaşlarla çalışabilme imkânlarıyla ilgileniyorlardı. Başka bir deyişle: Var olan bilgi işlem firmalarını ve üniversite yapılarını fazla aptal buldukları için işletme sahibi olmuşlardı. Linux'u geliştirmek isteyenlerin ve teknik açıdan yeni alanlara yelken açmak isteyenlerin, artık tüketilmiş yolları terk etmesi gerekiyordu.

Piyasa ekonomilerinin avantajı buna benzer "heterodoks" pratiklerin alkışlanması. Mutlaka – gerçek hayatta kendine ait

bir şeyi kurmak isteyenlerin sadece küçük bir kısmı gerekli ticari krediyi alabiliyor ve benim çalışmış olduğum küçük Linux firması da hızla bir bilgi işlem holdingi tarafından yutuldu. Ancak sosyalist devletlerde deneyler, ademi merkeziyetçi işletme inşalarının ve bireysel yaratıcılığın (sanat üretim alanı hariç) hiçbir şekilde yeri yok. 20. yüzyılın plan ekonomilerinde sınıfsız toplum, daima her şeyi bireyden daha iyi bilen toplumsal bir kolektivizm ile özdeşleştirildi. Oysa solcuların bilmesi gerekir ki –çoğu zaman– geçerli olan bunun tersidir. Yeni görüşler ve dürtüler neredeyse hep ilk başta heterodoks azınlıkların eseridir.

Öte yandan plan ekonomilerinin geçmişin kaba saba kolektivizminin üstesinden gelmemeleri için hiçbir neden yok. Üretim araçlarının herkese ait olduğu ve işletmeler arasında piyasa ilişkilerinin olmadığı bir toplumda, ademi merkeziyetçi işletmelerin kurulması için gerekli kaynaklar bugün zaten araştırma, sanat ve sosyal işler bağlamında uygulandığı biçimde dağıtılabilir. Demokratik bir şekilde kontrol edilen bir komisyon şeffaf, önceden tanımlanmış kriterlerden yola çıkarak desteklenmeye değer ve değmez projeler konusunda karar verebilir. Bir işletmeye sahip olmak için değil, ama organizasyonuna müdahil olmak amacıyla o işletmenin kurulması için kaynak tahsis edilebilir. Çoğu "iş insanı" için bu yeterince teşvik edici olabilir.

Ancak kaynakların bir "siyasi" kurul tarafından tahsis edilmesi konusunda daima yapısal bir sorun var: Yatırım kaynaklarına ihtiyacı olan, karar veren kurul içinde yandaşlar bulmak amacıyla ittifak ve sosyal ağlar yaratma arayışına girecektir. Bu piyasa ekonomilerinde de böyle – kimin sermayeye ihtiyacı varsa, gerekli kişilerle yemeğe ya da saunaya gider. Piyasa bağlamında sempatik olan, münasip kâr beklentileri varsa eğer bireysel antipatilerin birdenbire devre dışı kalmaları. Eğer yeni bir iş önerisi iyiyse, bir sosyopat da kredi alabiliyor ve hatta durum vahim ise düşmanlar bile birbirleriyle iş tutabiliyorlar. "Siyasi" bir kaynak tahsis sistemi ise gayriresmî iktidar ağlarının oluşumunu teşvik ediyor: Kapitalizmde devletin ihaleleri-

ni verenler ile özel işletmeler arasında bildik bir "çete" oluşuyor; sosyalist devlet bürokrasilerinde fırsatçı hatırşinaslık ilişkileri ortaya çıkıyor. Demokratik bir toplumsal ekonomi modelinde bunun farklı olacağı konusunda maalesef hiçbir garanti yok. Ama bu sorunla, örneğin isimsiz başvurular yoluyla, karar veren mercilerin demokratik olarak kontrol edilmesiyle ve kaynak dağıtımına yönelik çok merkezli ağların oluşturulmasıyla mücadele edilebilir. Eğer sadece bir bakanlık değil, bir dizi kurum ve vakıf kamusal kaynakları dağıtırsa, kaynaklar üzerindeki tasarruf gücünün temerküzü engellenebilir.

Bu tip yapıların, iktidarın olmadığı cennet benzeri bir toplum ile pek benzerliği olmayacağı belli. Temelde yatan sorun, yani kaynakların tasarrufunun sanki öznesi ve kişiselliği yokmuş gibi karşımıza çıkan piyasaya oranla daha fazla bireyselleşmesi sorunu baki. Bir fiyasko yalnızca anonim bir başarısızlık olmayacak; bunun haricinde projeleri değerlendiren komisyon üyelerinin ve toplulukların kararları ile de bağlantılı olacak. Ve eğer yeni kurulan işletmeler, farklı şekilde hareket edilseydi eskisinden daha iyisinin yapılabilmiş olacağını kanıtlarlarsa, ne olacağını tahayyül etmek de iç açıcı değil. Bir Linux-kolektifi demokratik bir planlı ekonominin sosyalist Windows'a artık ihtiyaç olmadığına dikkatini çekerse veya, ki bu daha huzursuz edici, topyekûn bazı iş alanlarının rasyonalize edilmesinin mümkün olduğuna dikkat çekerse, bu binlerce yerli yerine oturmuş hayatın sorgulanması demek olurdu. Herkesin sabit bir geliri olduğu, kamusal yararı gözeten bir ekonomide de çoğu kişi hayatlarını değiştirmek ve yeni bir şeyler öğrenmek zorunda kalırlarsa sevinmezler herhalde. Çok daha muhtemel olan, eski yapıların yeni bir üretim ve çalışma tarzının avantajlarını ortaya koyan her tür bulgudan şüphelenmesi olurdu. Piyasanın sessizce ve gizlice hallettiği her şey, demokratik bir plan ekonomisinde daima siyasi çatışmalara neden olurdu.

Plan ekonomisinin üçüncü temel sorunu tam da burada yatıyor: Özel ve toplumsal çıkarlar arasındaki çelişki kamusal mülkiyet koşullarında da yok olmuyor. 19. ve 20. yüzyılın Sol'u,

piyasa rekabeti devre dışı bırakıldıktan sonra bilinçli bir işbirliğinin oluşacağından yola çıkıyordu. Bireyler artık başka özel mülk sahipleriyle rekabet etmek zorunda kalmazlarsa, uzlaşabilirler ve ortak toplumsal çıkarların peşinden gidebilirlerdi. Ancak bütün pratik tecrübeler bu öngörüyü çürüttü: Sosyalist işletmelerin çalışanları ve menajerleri kendi özel çıkarlarının peşinde koşmaya devam ettiler. Plan direktiflerini göz ardı ettiler; sayıları manipüle ettiler; kusurlu mallar ürettiler; kendi kullanımları için materyal aşırdılar ki karaborsada satabilsinler diye ya da en basitinden işe gitmediler. Bu bağlamda da konseyci demokrat solcuların itirazı basit: Eğer demokratik bir özyönetim yoksa, toplumsal bir ortak çıkarın oluşması mümkün değildir; çünkü kemikleşmiş bir yönetici kadro tarafından baskı altına alınmış bir halk, anlaşılır nedenlerle kamu yararını sahiplenmekle ilgilenmez. Troçkist teorisyen Ernest Mandel ve daha birçok sol sosyalist bu bağlamda kendi kendilerini yöneten kurumların koordine oldukları ve çalışanların delegelerinden oluşan bir kongre yoluyla üretim kararları aldıkları bir planlı ekonomiyi savunmuşlardı.[81] Bunun gerçekten tarihi örnekleri var: İspanya'da faşist darbeden sonra Temmuz 1936'da sendikalar –anarkosendikalist CNT (Confederación Nacional del Trabajo) ve sosyalist UGT (Unión General de Trabajadores)– sanayide, tarımda ve hizmet sektöründe birkaç bin işletmeyi kolektifleştirdiler. Özellikle Katalonya ekonomisi ağırlıkla işçi örgütleri tarafından kontrol ediliyordu; bir sektörün ya da bir yerleşim bölgesinin işletmeleri *agrupaciones* [kooperatif grupları – ç.n.] adı altında birleşmişlerdi.[82] Bu sistemin ne

81 Ernest Mandel, "In Defense of Socialist Planning", *New Left Review*, sayı 159, 1986, s. 5-37 ve "The Myth of Market Socialism", *New Left Review*, sayı 169, 1986, s. 108-120.

82 Luis Garrido-González, "Colectivización económica en la guerra civil española (1936-1939)", *Revista de la Historia de la Economía y de la Empresa*, sayı 4, 2010, s. 353-386, özellikle s. 362-366; bkz. Pierre Broué/Emile Témime, *Revolution und Krieg in Spanien. Geschichte des spanischen Bürgerkriegs*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1968; Josep María Bricall, *Política económica de la generalitat (1936-1939)*, Barcelona: Edicions, 1978; Hugh Thomas, "Las colectividades agrarias anarquistas en la guerra civil española", Raymond Carr (ed.), *Estudios sobre la república y la guerra civil española*, Madrid: Sarpe, 1985, s. 351-

kadar iyi çalıştığı hakkında maalesef yeterince güvenilir bilgi yok. Tarihçi Luis Garrido-González sanayi üretiminde (savaş için elzem metal sektörü hariç) belirgin bir düşüş saptıyor; ancak aynı zamanda bu gelişmenin ne oranda işçilerin özyönetimi ile bağlantılı olduğunun da açıklığa kavuşturulamadığına işaret ediyor.

Ancak, İspanya iç savaşı esnasında gerçekten az çok çalışan bir konsey demokrasisine dayalı planlamanın hayata geçirilip geçirilmemiş olmasından bağımsız olarak temel bir itiraz var: Üretim süreçleri ortaklaşa ve "aşağıdan" örgütlense bile, bireysel çıkarlar ortadan kalkmıyor. Katılımcı demokrasi temelli planlamada dahi, kimileri üzerinde uzlaşma sağlanmış direktifleri yerine getirmeyeceklerdir. Feminist iktisatçı Diane Elson bu sorunu Ernest Mandel'e yönelttiği okumaya değer bir tepkisinde şu şekilde özetliyor:

> İşçi konseyleri kongresinin her bir sanayi sektöründe kaynakların farklı firmalar arasında nasıl dağıtılacağı konusunda nasıl karar alacağı muğlak. Bu kongreler gerçekten de Sovyetler Birliği'ndeki bakanlıkların yerine getirdikleri görevin büyük ölçüde aynısını üstlenmek zorunda kalacaklar ve genel olarak aynı sorunlarla karşılaşacaklardır. Mandel "kendi kendini yöneten kurumları" överken bu sorunları göz ardı etme eğiliminde – örneğin "kendi kendini yöneten bir emekçi kesiminin gerçekleri gizlemek gibi bir tavır içine girmeyeceğini" iddia ederken. Ancak eğer bu şekilde iş yükünü azaltmak ya da daha fazla kaynak aktarımına erişmek mümkün olacaksa, kendi kendini yöneten bir birim de gerçekleri işçi konseyleri kongresinden gizlemek isteyebilir. Bu durumda özyönetim bir firmanın sadece menajerlerinin değil, tüm çalışanlarının yanlış bilgiler sayesinde kâr etmesi demek olur. Tek başına özyönetim kendi kendini yöneten farklı gruplar arasındaki ayrımın ortadan kalkmasını gerektirmiyor. Mandel kendi kendini yöneten kurumların nasıl örgütlenmesi gerektiği konusunda çok az ar-

376; Walther Bernecker, *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española 1936-1939*, Barcelona: Crítica, 1982.

güman öne sürüyor: "Özyönetim" daha çok "bürokrasinin" ikamesi olacak bir deus ex machina (gökten inen tanrı – ç.n.) olarak karşımıza çıkıyor.[83]

Peki o halde özel çıkarlar ile kamusal yarar arasındaki çelişki ile halleşmek nasıl mümkün olabilir? 20. yüzyılda sosyalizmle yönetilen ülkeler *volonte generale*'in (toplumsal irade – ç.n.) temsilcisi olarak ya devleti güçlendirdiler ki bu da bürokrasiyi gitgide halktan uzaklaştırdı ya da dinî ahlâk söylemlerini andırır biçimde siyasi bilince çağrı yaptılar. Sosyalist kampın hemen her yerinde "yeni insan" konuşuluyordu ki bu en azından dolaylı olarak özlenen toplumsal sistemin işleyebilmesi için insanın değişmesi gerektiği savına işaret ediyordu. Ancak bu, insanların özgürce kendilerini geliştirebilmeleri amacıyla toplumsal düzenin değiştirilmesi gerektiğini savunan özgürleşme perspektifinin garip bir biçimde tersine çevrilmesiydi. Her ne kadar kişisel görüşlerin değiştirilmesi ve bireysel davranışların üzerine düşünülmesi, özgürleştirici bir projenin daima parçası olmak zorundaysa da, toplumsal bir alternatif "yeni insan" fikrine dayandırılamaz.

Var olan çelişki ile halleşmek bağlamında üçüncü bir strateji ise bireylerin toplumsal bilincini komünist prensibi radikalleştirerek güçlendirmeyi hedefliyor. Bu bağlamda solcuların aklına ilk olarak paranın devre dışı bırakılması geliyor: Emeğin randımanının ölçülmesinden vazgeçilir ve herkes ihtiyacı olduğu ürünleri edinebilirse, başkalarını kazıklamayı ya da dolandırmayı teşvik edecek bir neden kalmaz. Bu teze göre bireycilik böylece zayıflatılabilir. Bu argümanın doğru olan yanı, parasal erişim kısıtlamalarının genelde savunulanın tersine çoğu zaman anlamsız olmaları. Nefes aldığımız hava bedava var olduğu için çarçur edilmiyor; uzun süre bir dizi beldede su için para ödemek gerekmiyordu, oysa çeşmeleri ayakta tutmak için emek sarf etmek gerekiyor. Ve bu tahmin etmediğimiz başka birçok şey için geçerli: Kısa mesafe toplu taşıma rahatlıkla ka-

83 Bkz. Diane Elson, "Markt-Sozialismus oder Sozialisierung des Marktes", *Prokla*, sayı 78, 1990, s. 60-107, buradaki alıntı için s. 83.

musal olarak finanse edilen ücretsiz altyapı hizmeti olarak sunulabilir, çünkü zaten bireysel ulaşım masraflarının önemli bir bölümünü de kamu üstleniyor. Yazılımların ve bir oranda ilaçların da marjinal maliyetleri bugün sıfır noktasına doğru meylediyor – fazladan üretilen bir kalemin maliyeti neredeyse yok gibi. O halde neden üretim kamusal olarak örgütlenmesin ve üretilen mallar erişim kısıtlaması olmadan ihtiyaç temelli dağıtılmasın?

Fakat öte yandan ekolojik veya toplumsal nedenlerle sınırsız olarak sunulamayacak ürünler var ve burada hızla sorunlar ortaya çıkıyor. Kimileri gıda maddelerinde kıtlık yaratmak amacıyla bunları istiflemeye başlar ve daha sonra karşılığında imtiyaz talep etmeye kalkarlarsa ne olacak? İşte buna benzer durumlara yönelik olarak komünist bir toplulukta da erişim kısıtlamaları getirmek zorunda kalınacak: Eğer bunlar para olmadan örgütlenecekse, vesika ile dağıtım sisteminde olduğu gibi paylaşım kuralları olması gerekecek. Dijital çağda çözüm kolay olabilir: Herkes ayda iki paket deterjan ve üç adet ruj alabilir. Ama daha az deterjan tüketenler veya hiç ruja ihtiyacı olmayanlar ne olacak? İşte, onlar herhalde bu ürünleri her şeye rağmen alırlar ve sonra başka ürünlerle değiş tokuş yaparlar. Ama böylece aslında ortadan kaldırılmak istenen eşit değer değiş tokuşu başlamış olur! Rujlar, sigaralar ya da bir torba çimento değiş tokuş nesnesi veya değer biriktirme aracı haline geldiğinde, paranın işlevini üstlenmiş oluyorlar. Başka bir deyişle: Para devre dışı bırakılırsa (veya yüksek enflasyon nedeniyle değer kaybederse), toplumda bireyler genelde parayı yeniden icat ediyorlar. Bu durumda sigaralar, içki veya başka nadir bulunan, kolay depolanan ürünler değiş tokuş ya da değer biriktirme aracı haline geliyor. Ama bu gerçekleşecekse, o zaman var olan para sisteminde kalınsın, çünkü tercih özgürlüğü sağladığı oranda mükemmel bir icat zaten. Böylece herkes kendi yaşamı için en önemli şeyin ne olduğuna kendisi karar verebilir. Ve sigaralardan ya da bir torba çimentodan farklı olarak, parayı değerlensin diye bir kenara koyduklarında kıtlığa neden olmazlar.

Demek ki "yeni insanın" eğitilmesi ya da paranın devre dışı bırakılması ve başka radikal fikirler, bireysel çıkarlar ile kamusal çıkarları barıştırmak için mucizevi araçlar değiller. Piyasa ise egoistlerin işbirliği yapmasını mümkün kılmakla birlikte, son kertede toplumu ortadan kaldıracak bir egoizm kültürünü teşvik ediyor. Eşit değerlerin takasının yerini planlama alırsa, daha önceden öznesi olmayan çıkar çatışmaları, insanlar arasındaki ilişkileri yıpratan siyasi çatışmalara dönüşürler. Bilinen hiçbir toplumsal model basit çözümler sunmuyor bize.

Buradan çıkan sonuç nedir? Bu soruya verilecek yanıt, bu soruna yönelik olarak belli ki genel geçer bir çözüm olmadığı. Piyasa mekanizmasının en güçlü yanı, kendisinin en zayıf yanı: düşüncesiz ve ilişkisiz işbirliği. Öte yandan da "her gündelik tüketim kararını siyasi bir seçim girişimi olarak telaffuz etmeye kalkarsak, bunun altından kalkmak için umutsuzca çırpınırız".[84] Ortaklaşa ve demokratik planlama da bir kâbusa dönüşebilir.

Bu yüzden kapitalizme karşı bir alternatif muhtemelen daha mütevazı olmak ve Karl Polanyi'nin önerdiği tanımla yetinmek zorunda: "Sosyalizm, yapısı gereği endüstriyel medeniyetin içinde barındırdığı, kendi kendini düzenleyen piyasayı bilinçli bir şekilde demokratik bir topluma tabi kılma eğilimidir."[85] Bu tezden yola çıkarak birçok solcu tam da bu demokratik "tabi kılmayı" gerçekleştirmek için piyasayı ve planlamayı barıştırmayı denediler. Toplumsal mülkiyeti (kooperatif veya kamusal mülkiyeti), ekonominin bilinçli idaresini ve piyasanın esnekliğini birbiriyle bağdaştırmak amacıyla Austromarksist ve sosyal demokrat dönüşüm stratejilerinden yola çıkan ve Doğu Avrupa'da Oskar Langes ve Ota Šik'in reform önerilerine varan çok farklı tasarımlar geliştirildi.[86] Pratikte bu öneriler hep so-

84 Elmar Altvater, *Die Zukunft des Marktes: Ein Essay über die Regulation von Geld und Natur nach dem Scheitern des "real existierenden Sozialismus"*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 1991, s. 359.

85 Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1978, s. 311.

86 Bkz. Otto Bauer, *Der Weg zum Sozialismus*, Berlin: Volksbuchhandlung Ignaz Brand, 1919; Oskar Lange, "On the Economic Theory of Socialism", Benjamin

run yarattı: Batı Avrupa'da devlet ve kooperatif işletmeleri kapitalist mantığı öylesine benimsediler ki sonuçta özel işletmelerden ayırt edilemez hale geldiler; Yugoslavya'da, piyasa rekabeti eşitsiz gelişmeye ve ülkenin dağılmasına neden oldu, Doğu bloğunda fiyat mekanizmasını planlama komisyonları yoluyla taklit etme çabasının teknik olarak neredeyse imkânsız olduğu ortaya çıktı.

Öte yandan piyasa sosyalizminin bütünüyle çuvallamış olduğunu iddia etmek de mümkün değil. Yetmişli yıllarda Yugoslavya'da hayat kalitesi Romanya ya da Bulgaristan'da olduğundan kesinlikle daha yüksekti ve Batı'da da birçok insan Fransa'da, İsveç'te ya da Avusturya'da on yıllar boyunca ekonominin devlet tarafından idare edildiği zamanları özlüyorlar. Kilit sanayi sektörleri devletleştirilmişti; işçi çocukları da sosyal hareketliliğe dahil olabiliyorlardı; sınıfların varlığı sorgulanmıyordu, ancak sosyal zıtlıklar yumuşatılıyordu.

Bu tartışmalarda sorun olan, neoliberalizm ile veya sosyalist komando ekonomisi ve yeniden eğitim terörüyle karşılaştırıldığında aslında o kadar da kötü olmayan modellerin kendisi değil; sorun bu modellerin teknokratik bir perspektiften yola çıkarak geliştirilmiş olmaları. Oskar Lange, Włodzimierz Brus, Ota Šik, János Kornai, Branko Horvat veya John Roemer gibi piyasa sosyalistleri için daima teknik çözümler ön plandaydı. Ancak, eğer Polanyi'nin tezi, yani sosyalizmde belirleyici olanın, piyasayı ve bireysel çıkarları "demokratik bir topluma tabi kılmak" olduğu varsayımı doğruysa, o halde somut modellerden çok esas olan "aşağıdan" gelen toplumsal demokratik-

---

Lippincott (ed.), *On the Economic Theory of Socialism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1948; Włodzimierz Brus, *Funktionsprobleme der sozialistischen Wirtschaft*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1971; Ota Šik, *Demokratische und sozialistische Plan- und Marktwirtschaft*, Zürich: Arche, 1971; Branko Horvat vd. (ed.), *Self-governing Socialism. A Reader*, 2 cilt, Londra, New York: Routledge, 1975; János Kornai, *Overcentralization in Economic Administration. A Critical Analysis Based on Experience in Hungarian Light Industry*, Oxford: Oxford University Press, 1959; Pranab Bardhan/John Roemer (ed.), *Market Socialism. The Current Debate*, New York: Oxford University Press, 1993; Joachim Beerhorst/Michael R. Krätke (ed.), *Mut zur konkreten Utopie. Alternativen zur herrschenden Ökonomie*, Hannover: Offizin, 2003.

leşme baskıları. Farklı bir şekilde telaffuz edersek: Alternatif bir ekonomi idaresine yönelik her fikir, bu fikri destekleyen ve yanında olan demokratik-eşitlikçi mücadeleler kadar iyidir ancak. Bu anlamda, piyasa ve tüketim toplumunun tahripkâr absürtlüğünü aşmak isteyen bir sosyalizmin, 20. yüzyıldakinden farklı bir çıkış noktasına ihtiyacı var. Sol ekonomik bir projenin özelliği "planlamayı" hedeflemesi değil, iktidar ilişkilerini törpülemeyi ve yaşamın ortak, demokratik bir biçimde şekillendirilmesini istemesidir.

Ne kamusallaştırma; ne de işçi konseyleri; ne piyasa sosyalizmi ne de paranın devre dışı bırakılması bin yıl dönümünde her şeye kadir silahlar olarak elimizin altındalar. Buna karşılık gayet iyi bildiklerimiz, sınıf ilişkilerinin nasıl kısıtlanabileceği, ekonomik süreçlerin nasıl demokratikleştirilebileceği ve toplumda dayanışma üzerine kurulu ilişkilerin nasıl güçlendirilebileceği. "Sosyalizm" artık devlet eliyle belli bir ekonomik düzenleme modeli ve hatta "planlama" ile eşanlamlı olarak değil, tersine demokratik-eşitlikçi, çok farklı araçları kullanabilecek bir sahiplenme hareketi olarak anlaşılmalı. Ya da 1845 yılında zaten telaffuz edilmiş olduğu gibi: "Komünizm bizim için yaratılması gereken bir *durum*, gerçekliğin ona uymak üzere eğilip bükülmesini gerektiren bir *ideal* değil. Komünizmi, şu an var olan durumu ortadan kaldıran *gerçek* bir hareket olarak adlandırıyoruz."[87] Bu anlamda ben sosyalizmi, aşağıda adı geçen ve şu anda zaten var olan sosyo-ekonomik pratikleri birleştiren yaşamı meta olmaktan çıkartma amaçlı bir hareket olarak tanımlardım.

Sosyal mücadelelerde güç kazanma

Eğer Sol politikanın amacının baskı ve iktidar üzerine kurulu ilişkileri ortadan kaldırmak olduğu doğru ise, o zaman madunların başkalarıyla bir araya gelerek, kendi taleplerini dile

87 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Die Deutsche Ideologie*, MEW, Bd. 3, Berlin (Ost): Dietz, 1978, s. 35 [*Alman Ideolojisi*, çev. Olcay Geridönmez, Kor Kitap, İstanbul, 2018].

getirme ve seslerini duyurma yeteneğinin daima ön planda olması gerekiyor. Ücretli emek hâlâ daha hayatımızın merkezî bir parçası olduğu için, kendi kendini güçlendirme projesi, sendikal mücadelelerle sıkı sıkıya bağlantılı. Milyonlarca insan için, bir işverene karşı direnme ve bir grev örgütleme tecrübesi *siyasileşme* adına hâlâ daha en somut hareket noktasını teşkil ediyor. Soldaki sendikaların yürüttüğü, kolektif sözleşme çekişmelerinin demokratikleştirilmesi tartışması daha da önemli. Bir emek mücadelesi, ancak çalışanlar ortak stratejiler üretebildikleri ve kendi başlarına karar alabildikleri oranda dönüştürücü bir boyut kazanabiliyor.

Kendi kendini güçlendirme elbette sosyal hareketlerde ve dayanışmacı projelerde de gerçekleşiyor. Fridays for Future öğrencileri; bir mahalle dükkânında birbirleri için yemek yapan göçmenler veya emlak firmaları tarafından yerinden edilmeye direnen kiracılar, eşitlikçi siyaset biçimlerini deneyimliyorlar ve toplumsal süreçlerin üzerinde kontrolü sahipleniyorlar. Bu şekilde bir araya gelmek ve ortak hareket etmek her toplumsallaşma hareketinin can alıcı noktası.

Ekonomik demokrasi

Yenilenmiş bir sosyalizm tasarımı için ekonomik demokrasinin merkezî bir anlamı var; çünkü burada karşımıza çıkan soru, bir toplumun ekonomik süreçleri nasıl kontrol edebileceği. Devletleştirmenin ve plan ekonomisinin bu bağlamda yetersiz olduğu artık ortaya çıkmış olduğu için, var olan koşulların demokratikleştirilmesine alternatif yok.

Ancak bu bağlamda önemli olan, ekonomik demokrasi ile yönetimde söz sahibi olma konusunun karıştırılmaması. Temelde var olan iktidar ilişkileri değiştirilmeden, çalışanlara daha fazla söz hakkı verilmesi sadece eş-yöneticiliğe ve hatta personel temsilcilerinin işbirlikçiliğine neden olabilir.[88] Dö-

88 Doksanlı yıllarda işçi temsilcilerinin Brezilya'ya seks turizmi amacıyla yaptıkları ziyaretin insan kaynakları direktörü Peter Harz tarafından finanse edilmiş olması, sendika yöneticilerinin rüşvet karşılığında yoldan çıkması bağlamında

nüşümcü bir bakış açısından ekonomik demokrasi, ekonominin toplumsal olarak şekillendirilmesi demek, yani demokratik planlama unsurlarının geliştirilmesi. Bugün, bu bağlamda somut hareket noktaları ekolojik dönüşüm, çalışma saatlerinin kısaltılması veya kamusal sağlık sisteminin güçlendirilmesi üzerine henüz başlamış olan tartışmalar olabilir.

Commoning [müşterekleşme – ç.n.]

Sol partiler tarafından neredeyse hiç fark edilmemesine rağmen feministler; açık erişim taraftarı yazılımcılar; uluslararası çiftçi örgütleri; gruplar ve yerli halklar bu yüzyılın başında siyasi pratiğin dikkat çekici bir kesişme noktasını geliştirdiler: "Commons" (müşterekler – ç.n.). Müşterekler olarak geleneksel kamu malları, örneğin mera alanları, ormanlar veya balık varlıkları adlandırılıyor; ama bu müştereklere kimseye ait olmayan, ancak topluluklar tarafından ortak olarak kullanılan, bakımı yapılan ya da ortak olarak üretilen dijital platformlar ve Wikipedia ya da Linux gibi işletim sistemleri de dahil.[89] Müşterekler aslında yüzyıllardan beri insan hayatının bir parçası; ancak piyasa-devlet-sisteminin dışında kaldıkları için, iktisat bilimi ve toplumsal bilimler tarafından muhtemelen bu nedenle uzun süre göz ardı edildiler.

Yukarıda sözü geçen hareketler tarafından, antikapitalist bir alternatifin geliştirilmesinde müştereklerin merkezî bir rolü olması gerektiği tezi dile getirildi. Postoperaist teorisyen ve IT profesörü Nick Dyer-Witheford bu tezi çok açıkça savunuyor: "Eğer kapitalizmin hücresel biçimi meta ise, komünizmin

---

özellikle üzücü bir örnektir. "'Prostituierte für Hartz beim Treffen des Weltbetriebsrats'", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30 Eylül 2005, https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/unternehmen/vw-affaereprostituierte-fuer-hartz-beim-treffen-des-weltbetriebsrats-1250735.html

89 Silke Helfrich, Commons tartışmasının Almanya'da yaygınlaşması ve perspektiflerin uluslararası bir şekilde birleşmesi konusunda etkin bir katkı yapmıştır; bkz. Silke Helfrich/ Heinrich-Böll-Stiftung (ed.), *Commons. Für eine neue Politik jenseits von Markt und Staat*, Bielefeld: transcript, 2014; Silke Helfrich/David Bollier, *Frei, fair und lebendig. Die Macht der Commons*, Bielefeld: transcript, 2019.

hücresel biçimi de kolektif mülkiyet (*common*). Meta takas için yaratılmış bir ürün. Bir müşterek ise ortak yarar için üretilmiş bir ürün. Komünizm müştereklerin çoğaltılmasıdır. Takas için üretilmiş meta, kendi aralarında alış veriş yapacak özel mülk sahiplerinin olmasını gerektirir. Kolektif mülkiyet ise aralarında paylaşım yapacak kolektifleri gerektirir; paylaşımı koordine eden, örgütleyen ve planlayan kolektifler. Bu kolektifleri, ortaklıklar olarak adlandırıyorum."[90]

Ekonominin kamusal olarak idaresine yönelik bu tür çözümlerin, sosyalizm tasarımlarında geçmişte göz ardı edilmiş olmaları gerçekten de şaşırtıcı. Müştereklerin çitlerle çevrilmesi gerçi Marksist düşüncede önemli bir rol oynuyor; çünkü 16. ve 17. yüzyıllarda kamusal toprakların özelleştirilmesi "ilkel birikimin" motoru olarak kavranmış.[91] Ancak müştereklerin siyasi boyutu aslında sadece Nobel Ekonomi Ödülü'nü almış olan Elinor Ostrom tarafından seksenli ve doksanlı yıllarda ortaya çıkarıldı.[92] Ostrom "müştereklerin trajedisi" tezine itiraz etmişti.[93] Bu teze göre, bireyler egoist bir şekilde kendileri için mümkün olduğu kadar çok gelir elde etmeye çabalayacakları için, müşterekler uzun vadede aşırı tüketime maruz kalacak. Ostrom ise bunun tersine, kullanıcı ortaklıkları gerekli sosyal kurumları geliştirdiğinde ve kolektif kurallar belirle-

90 Nick Dyer-Witheford, "The Circulation of the Common", 2006 6f., http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/4519/circulation%200f200the%20common.pdf?sequence=1&isAllowed=y

91 Marx *Kapital*'de İngiliz soylularının özellikle İskoçya ve İrlanda periferisinde nasıl devletin silah gücü yardımıyla kamusal arazileri özelleştirdiklerini, böylece çiftçi emekçileri nasıl tasfiye ettiklerini ve tarım ekonomisinin endüstriyel kullanımını (dokuma işletmelerinde kullanılmak üzere yün üretimi) sağladıklarını anlatıyor. Bu süreçlerin içerdiği kaba kuvveti daha önceden Thomas Morus *Ütopya*'da (1516) tematize etmişti: "O gayet uysal ve az yemeye alışık koyunlarınız (...) öyle aç gözlü ve çığırından çıkmış hale geldiler ki insanları yemeye başladılar" (Berlin: Hofenberg, 2015, s. 16). Morus bu bağlamda kamusal arazilerin özel hayvan otlaklarına dönüştürülmesiyle nasıl küçük çiftçilerin yaşamlarının temelinin yok edilmiş olduğunu ima ediyor.

92 Elinor Ostrom, *Die Verfassung der Allmende: jenseits von Staat und Markt*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.

93 "Müştereklerin tradejisi" tezi mikrobiyolog Garrett Hardin'e aittir ve 1968 yılında *Science* dergisinde "The Tragedy of Commons" başlıklı makalesinde dile gelmiştir (*Science*, sayı 162, 1968, s. 1243-1248).

diğinde, müşthereklerin uzun zaman dilimleri boyunca hayatta kaldığını ispat etmişti. Bu sistemler eğer anlaşmalar ortaklaşa müzakere yoluyla belirlenir ve (yumuşak) kontrol ve yaptırım mekanizmalarıyla desteklenirse, görece başarılı olabiliyor. Bu arada kuralların değişen koşullara uyum sağlayabilmesi mümkün olmalı. Örneğin bir Akdeniz kenti olan Valencia'nın sulama sistemi, yüzyıllardan beri binlerce çiftçi tarafından kullanılıyor ve bu çiftçiler kendi aralarında ortaya çıkabilecek ihtilafları çözmesi için "Valencia Su Mahkemesi"ni kurmuşlar. Bu tür kolektif ekonomiler çoğu zaman devlet kontrolünden veya piyasa kısıtlamalarından çok daha başarılı oluyorlar, çünkü burada yerel ve ortak bilgiden faydalanabiliyor.

Müşterekler ekonomisinin bu potansiyeli, yeni dijital işbirlikleri bağlamında bir kez daha ispatlandı. Online ansiklopedi Wikipedia'yı ya da işletim sistemi Linux'u ortaya çıkartmış olan özgür-yazılım-hareketi, seksenli yıllarda kendini P2P-işbirliği (*peer to peer*) [eşitten eşite – ç.n.] şeklinde tesis etmişti. Burada söz konusu olan kısmen merkezî bir koordinasyon olmaksızın, eşit hakları olan katılımcılar tarafından internette örgütlenen iş süreçleri. Dünyanın her yanından yazılım uzmanları projenin belli bölümlerini üstlendiler; çalışmalarının sonuçlarının topluluk tarafından kontrol edilmesini sağladılar ve sonunda ürünü ücretsiz olarak kamuya sundular. Özgür Yazılım Hareketi bağlamında bu çıkar gütmeyen, hiyerarşik olmayan ve mülkiyet hakları ile kısıtlanmamış üretim tecrübesi, bir dönem bu prensibin toplumda da yaygınlaşabileceği konusunda umut vermişti.[94] Bu gerçekleşmedi, tersine Linux gibi müşterek ürünler bugün şirketler tarafından özel olarak kullanılıyor; yazılım geliştirimi bağlamında P2P-işbirlikleri önemini yitirdi ve paylaşım modelleri şirketler tarafından gasp edilerek, kâr etme güdüsü ile uyumlu hale getirildi. Yine de, bugüne dek hiçbir üretim biçiminin P2P kadar "üreticilerin özgür ortaklığı-

94 Bkz. Christian Siefkes, "Peer Production & Commonism. Von der freien Softwarebewegung zur 'freien Assoziation der Produzenten'", Raul Zelik/Aaron Tauss (ed.), *Andere mögliche Welten? Krise,Linksregierungen, populare Bewegungen: Eine lateinamerikanischeuropäische Debatte*, Hamburg: VSA 2013, s. 169-179.

na" yaklaşmamış olduğu tespitini yapmak mümkün. Ve P2P'yi mümkün kılan koşullar da tahmin edildiği kadar ütopik değil. Hukukçu Yochai Benkler, programcıların kamu yararına olan yazılım projelerine bu işin kendisini ilginç buldukları ve sosyal açıdan takdir gördükleri, üretim araçlarının (bilgisayar) el altında olduğu ve katılımcıların parasal ihtiyaçlarını başka işler aracılığıyla (çoğu kez üniversite alanında) giderebildikleri için katıldıklarını gösterdi.[95] Zayıf hiyerarşiler bağlamında işbirliği yapabilmelerinin nedeni, teknik yardımcı araçlar sayesinde ortak çalışmayı ademi merkeziyetçi bir şekilde yürütebilmeleri ve daha sonra tekil ürünleri kısmen otomatik bir şekilde birleştirebilmeleriydi. Eğer tüm bunlar eşitlikçi-kooperatif bir üretim biçiminin ön koşulları ise (el altında olan üretim araçları, herkes için materyal güvence ve yapılan işin sosyal açıdan takdir edilmesi), o halde komünizm genel olarak sanılanın tersine belki hiç de ütopik değildir.

Ancak Dyer-Witheford'un tezinin, yani komünizmin temelinin kendilerine özgü çalışma ve kullanım kurallarına göre yaşayan, paylaşan, eşitlikçi topluluklar olduğu tezinin sosyalist bir siyaset için önemli uzantıları var. Bu demek ki, sahici toplumsallaşma yalnızca toplumun içinden gelişerek, üreticiler-tüketiciler tarafından ileriye taşınabilir. Bu süreçlerin odak noktası üretilen mallar değil, ortak kullanımın ve "işbirlikçi üretimin" sosyal pratiği. Sol siyaset için bu *commoning* demek; yani ürünlerin ortak kullanımını ve bakımını toplumsallaşmanın vazgeçilmez bir parçası olarak görmek, örgütlemek ve bunu siyasi kurumların içinden de desteklemek.[96]

Caring [bakım ve ihtimam – ç.n.]

Sosyalizm tasarımı ikinci bir bakış açısından da yine feminist bir revizyondan geçmek durumunda: Sol siyasetin "üretimci"

95 Yochai Benkler, "Coase's Penguin, or, Linux and the Nature of the Firm", *The Yale Law Journal*, sayı 112, 2002, s. 369-446.

96 Detaylar için bkz. *Friederike Habermann, Ecommony. UmCARE zum Miteinander*, Sulzbach am Taunus: Ulrike Helmer, 2016.

bir perspektife kısıtlanması bağlamında sosyolog Frigga Haug'un önerdiği gibi ekonominin iki alanı ayrıştırılabilir, biri yaşamın yaratılması; diğeri ise gıda maddelerinin üretimi:

> Kapitalist modernitede üretim ve yaşam için gerekli olan malzemelerin idaresi, üretici güçlerin geliştirildiği ve böylece daha fazla işbölümünün insani gelişimin boyutlarının temeli olarak atıldığı iki alan. Bu alan sermayenin en mükemmel birikim bölgesi olduğu için, her tür ilerlemenin temeli olarak görülüyor. Yaşamın üretildiği, bakımının yapıldığı ve ayakta tutulduğu alan ise kenarda köşede kalıyor. O alan hayatı devam ettirme yükünü taşımak üzere kadınlara devrediliyor ve onlar da böylece köşeye itiliyorlar. Bu hiyerarşik düzenleme, kadınların toplumun her alanında toplumsal olarak baskı altına alınmasının temelini oluşturuyor: kültür ve dil; ideoloji ve sosyal teori; ahlâk ve hukuk ve bunlara tekabül eden kurumlar.[97]

Çağımıza yakışacak bir sosyalizm kavramı, toplumsal bir karşı tasarımın merkezine *bakımı* oturtarak, ücretli emeğe odaklanmaktan vazgeçebilir. Burada söz konusu olan sadece bakım işlerinin kotarılması değil; aynı zamanda sosyal ilişkilere ve doğaya ihtimamı ekonomik düşüncenin çıkış noktası yapacak olan "bakım ahlâkının" normatif prensibi. Ya da başka bir deyişle: 20. yüzyılın sosyalizmi kapitalist toplumların etkinlik kavramını üstlenmiş olduğu için, sadece önceden döşenmiş raylar üzerinde ilerleyebilirken, yeni yeşil bir sosyalizm "ekonomiyi" her şeyden önce yaşama, insanlara ve birlikteliğe ihtimam göstermek olarak kavrayabilir.

Benzer fikirler bugün birçok ilerici bağlamlarda dile getiriliyor. Örneğin, daha önce de bahsetmiş olduğumuz Foundational Economy Collective iktisadi bilimlerin sosyal ve materyal altyapılardan yola çıkan yeni bir rotaya yönelmesini talep ediyor ve insanların esenliğinin "bireysel tüketimden" bağımlı olmaktan çok, *temel ekonomi* tarafından üretilen vazgeçilmez ürünlerin ve hizmetlerin sosyal tüketimi tarafından be-

97 Frigga Haug, "Die Vier-in-einem-Perspektive als Leitfaden für Politik", *Das Argument*, sayı 291, 2011, s. 241-250.

lirlendiğini hatırlatıyor: su dağıtımından, banka hizmetlerine; okullardan, bakımevlerine kadar uzanan bir yelpaze.[98] Kökeni Ant dağlarının yerli kültürlerine dayanan *sumak kawsay* ("İyi Yaşam") ise başka ve çok daha radikal bir refah kavramı öneriyor: doğa ve insani medeniyet bir karşıtlık olarak değil, bir bütünlük olarak kavranıyor. Doğal ve sosyal çevre ile bir "ahenk" hedefleniyor: "Bu yüzden toplum için iyi yaşamı garanti altına almak demek, doğayı bir 'özne' olarak telakki etmek demek" diye not ediyor Ekvadorlu yerli eylemci Floresmilo Simbaña.[99]

Yenilenmiş bir sosyalizm bunun dışında kapitalizmde ihtimam ve bakım gerektiren işler bağlamında var olan çelişkileri ve mücadeleleri, yani toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkilerinin iç içe geçmişliğini siyasi eylemliliğin çıkış noktası haline getirmelidir. Sosyal bilimci Gabriele Winkler bu bağlamda sadece ücretsiz ya da düşük ücret ödenen "kadın" işlerinin[100] değerinin yükseltilmesi gerektiğini savunmakla kalmıyor; ayrıca bakım mücadelelerinin içinden geliştirilebilecek bir siyasi projeyi savunuyor – bir "*Care Revolution*" [Bakım Devrimi]. Burada söz konusu olan talep [...] insanların yaşamdan istediklerinin gerçekleştirilebilmesi ve böylece temel ihtiyaçların giderilmesi için gerekli yaşam koşullarına erişimin merkezde olması. Böylece boş zaman ile bakım ve ihtimam işleri için gerekli olan zaman –aynı zamanda sosyal güvence altına alınarak– toplumsal dönüşümün hedefi olabilecek."[101]

---

98 Foundational Economy Collective, *Die Ökonomie des Alltagslebens. Für eine neue Infrastrukturpolitik*, Berlin: Suhrkamp, 2019, s. 33. Wolfgang Streeck kitabın önsözünde "bizim gündelik kapitalizmimizin altında yatan ve hatta onu mümkün kılan gündelik komünizmden" (*a.g.k.*, s. 7) bahsediyor ve böylece "ütopik olanın" yalnızca varolana içsel olmadığına, tersine toplumun piyasa prensibi kısıtlanmazsa aslında hiç var olamayacağına işaret ediyor.

99 Floresmilo Simbaña, "El sumak kawsay como proyecto político", Miriam Lang/Dunia Mokrani (ed.), *Más allá del Desarrollo*, Quito: Abya Yala, 2011, 219-226, burada s. 222.

100 Gabriele Winkler, *Care-Revolution. Schritte in eine solidarische Gesellschaft*, Bielefeld: transcript, 2015.

101 Gabriele Winkler, "Soziale Reproduktion in der Krise - Care Revolution als Perspektive", *Das Argument*, sayı 292, 2011, s. 1-12, burada s. 9.

Dayanışma ekonomisi

Sosyalist bir sahiplenme hareketinin beşinci ayağı, kooperatiflerin ve insanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını demokratik, dayanışmacı ve eşitlikçi bir biçimde tatmin etmek amacıyla bir araya gelebilecekleri örgütlerin güçlendirilmesidir. Kooperatif ve dayanışma ekonomisi 19. yüzyılda işçi hareketinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştı ve bugün de aslında sanıldığından daha yaygın. Dünya çapında bir milyardan daha fazla insanın kooperatiflerde örgütlenmiş olduğu tahmin ediliyor. Ancak bu sayılar bu hareketin dönüştürücü gücü hakkında pek bir şey söylemiyor; çünkü bu kooperatifler çok farklı alanlarda aktifler, çok farklı siyasi amaçlara gönül vermişler ve 19. yüzyıldan farklı olarak genelde büyük bir toplumsal projenin peşinde de değiller. Kooperatiflerin büyük çoğunluğu kredi toplulukları; konut inşa firmaları ya da tarım araçlarının ortak kullanımı için kurulmuş federasyonlar. Bask bölgesinde Arrasate'de yerleşik, yüzden fazla işletmesi, on iki milyar Avro cirosu ve 80.000 hissedarı ile İspanya'nın en büyük işletme gruplarından biri olan ve dayanışma ekonomisinin savunucuları tarafından çoğu kez dönüştürücü ve çarpıcı bir örnek olarak anılan Mondragón Corporación Cooperativa (MCC) bile, yakından bakıldığında bir örnek olarak görmek zor.[102] Makine inşası alanında ve otomotiv endüstrisinde yan sanayi işletmecisi olarak aktif olan bu kooperatif şirketler topluluğu, ellili yıllarda Franco diktatörlüğü zamanında rejimi eleştiren ve kapitalizm ile Marksizm arasında bir "üçüncü yolun" propagandasını yapan bir Cizvit rahibinin girişimiyle oluşmuştu. Kooperatif grubu bugüne dek hâlâ ahlâki prensip-

102 Firmanın tarihi için bkz. José Azurmendi, *El hombre cooperativo: pensamiento de Arizmendiarrieta*, Otalora: Azatza, 1971; Larraitz Altuna (ed.), *La experiencia cooperativa de Mondragón*, Mondragón: Lanki, 2008; Urko Lopez, "La gestión de la crisis en la corporación mondragón", *Economiaz*, sayı 79, 2012, s. 58-81; Sharryn Kasmir, *The Myth of Mondragón. Cooperatives, Politics and Working-Class Life in a Basque Town*, NewYork: State University of New York Press, 1966.

leri savunuyor[103] – bu nedenle en üst düzeydeki bir yönetici en düşük ücretle çalışan bir yardımcı işçinin kazandığının en fazla dört ya da altı katı maaş alabiliyor ve bu konsorsiyuma üye tüm işletmeler bir sosyal ve dayanışma fonuna katkıda bulunmak zorundalar. Fakat aynı zamanda konsorsiyum piyasada normal bir holding gibi faaliyet gösteriyor; emekçileri ucuz ücret karşılığı çalıştıran Çin ve Meksika gibi ülkelerde üretim birimlerine sahip ve kooperatif üyeleri ile bağımlı çalışanlar arasında ayrım yapıyor.[104]

Mondragón grubunun çelişkileri, bir sosyal demokrat olan iktisatçı Franz Oppenheimer'in eski tezine işaret ediyor ki buna göre kooperatifler ya ekonomik açıdan başarılı oluyorlar ya da siyasi dönüşüm projelerine sadık kalıyorlar.[105] Dolayısıyla kooperatifler kapitalizmi aşmak için bir araç olarak görülemezler; aksine, onlar da sendikalar gibi çift kişilikli oluşumlardır. Muhalif hareketleri var olan sosyoekonomik sisteme entegre ederler ve birtakım eşitlikçi prensipleri hayata geçirdikleri için de aynı zamanda bir karşı güç oluştururlar. Bir kooperatif, piyasada normal bir firma gibi faaliyet gösteriyor olsa da kooperatifler mülkiyet yapıları nedeniyle var olan düzeni sorgularlar. Çünkü kolektif mülkiyet siyasi tartışma imkânlarının önünü açar: Böylece eleştirel bir toplumsal ortam kooperatiflerde de dönüşümcü tartışmalarda vücut bulur.

Altyapı sosyalizmi

Ancak Corona-salgını bağlamında ortaya çıkan küresel sağlık krizi de gayet belirgin bir şekilde gösteriyor ki herkes için

103 MCC, "Nuestros principios", https://www.mondragon-corporation.com/experiencia-cooperativa/nuestros-principios/

104 MMC'nin muğlak karakterini anlamak için Sharryn Kasmir'in *The Myth of Mondragón* başlıklı araştırmasını okumak gerekiyor; bu araştırma Mondragón'un etrafındaki bölgelerin politize olmuş atmosferinin işletmenin felsefesini ve MCC'de devam eden tartışmaları bugüne dek nasıl etkilediğini gösteriyor. Bkz. Kasmir, *The Myth of Mondragón.*

105 Franz Oppenheimer, *Die Siedlungsgenossenschaft: Versuch einer positiven Überwindung des Kommunismus durch Lösung des Genossenschaftsproblems und der Agrarfrage*, Leipzig: Duncker & Humblot, 1896.

iyi yaşam koşullarını garanti altına almakta toplumsal pratikler ve hareketler yetersiz kalıyor. Bu nedenle hiçbir şey kamusal ürünlerin yaygınlaştırılması için mücadele etmekten daha önemli değil. Sadece sağlık değil, aynı zamanda eğitim, ulaşım, çocukların bakımı, yaşlıların bakımı, konut, iletişim ağları, suya ve elektriğe erişim hizmetleri de kamusal görevler. Kamusal mülkiyetin bu alanlarda diğer alanlara oranla daha makul bir çözüm olmasının nedeni, son kertede bu ürünlerin ve hizmetlerin özellikleriyle de ilintili. Altyapıların özelleştirilmesi bu ürünlerin işlevsel kapasitelerini ciddi oranda kısıtlıyor; elektrik, iletişim veya trafik ağlarını çifter çifter döşemenin hiçbir anlamı yok. Üstüne üstlük halkın büyük çoğunluğu eskiden de olduğu gibi hâlâ daha sağlık hizmetlerine, bakım hizmetlerine, eğitime, içme suyuna ve benzeri hizmetlere erişimi –ahlâki ve ekonomik açıdan– bir temel hak olarak görüyor. Bu bağlamda "altyapı sosyalizmi" kapitalizm karşıtı bir projenin altıncı ve belli ki en önemli ekonomik ayağını teşkil ediyor.

20. yüzyıldan çıkartılan temel ders şudur: iktidarın devlette yoğunlaşmasını engellemek için, materyal ve sosyal altyapıların farklı biçimler alması gerekiyor. Kamusal ve kolektif mülkiyetin nasıl devlet mülkiyetinin dışında var olabileceği konusunda uzun süredir bilinen bir dizi örnek var – vatandaşların elinde olan enerji kooperatiflerinden, belediye işletmelerinden, hastanelere, radyo ve televizyona ya da üniversiteler gibi kamusal kurumlara varana kadar. Yeniden devlet aygıtlarının tuzağına düşmemek için, kamusal mülkiyete dayalı çoklu "eko-sistemler" yaratmamız gerekiyor.

Bu bağlamda bir "altyapı sosyalizm" siyaseti, "kamusal" olan ile "toplumsal" olan arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmek durumunda. Güney Avrupa'da Sol tarafından yönetilen bazı belediyelerde bu bağlamda ilginç ve pratik yaklaşımlar var. Orada kamusal olarak finanse edilen zanaat parkları yoluyla yerel dayanışma ilişkilerinin güçlendirilmesi deneniyor; devlet, müşterekler ve kooperatifler devlete mümkün olduğu kadar az güç atfedilecek şekilde bir araya getiriliyorlar; bunun için de kurumlar mali olarak devlet tarafından desteklenmelerine rağ-

men, mahalle dernekleri ve kooperatifler tarafından yönetiliyor ve işletiliyorlar.[106] Barcelona, Hernani ve Orereta belediyelerindeki zanaat parkları hizmet ve zanaat sektöründen sadece iki düzine küçük işletme barındırıyorlar; fakat bu arada klasik devletleştirme yönteminden farklı bir kamusal mülkiyet imkânına işaret ediyorlar.

Liberalizmden konsey demokrasisine – ve tekrar geriye?

Ekolojik paradigma değişikliği ve başka bir toplumsallaştırma stratejisinin haricinde, yeni bir sosyalizm kavramı bir de yeni bir demokrasi anlayışını gerektiriyor. Aslında sosyalizmin burjuva toplumundan daha demokratik olması gerekirdi, çünkü sosyalizmde yöneticiler siyasi elitler ve bürokratlardan oluşmayacak, aksine toplum konseyler vasıtasıyla kendi kendini yönetecekti. Televizyon dizisi *Z Nation*, Zombilerin de konseyler demokrasisini kendileri için keşfedebileceklerini anlatıyor. Beş sezon süresince gelişigüzel bir araya getirilmiş bir grubun, bir Zombi felaketi nedeniyle perişan olmuş ABD'de bir aşı denemesinden kurtulabilmiş tek bir kişiyi güvenli bir şekilde Kaliforniya'da bir laboratuvara ulaştırması gerekiyor. Devlet düzeni çökmüş; en uzaktaki ordu karakolları dahi Zombi enfeksiyonuna yakalanmış. Misyon, hızla başka film janrlarına da atıf yapan ve durmak bilmeyen bir yol filmi haline dönüşüyor – biraz gizem, biraz komedi-trajedi, hatta siyah çiftçi rolünde Mario van Peebles ile bir tür kovboy sahnesi de var. Amerika Birleşik Devletle-

106 Barcelona, Hernani ve Rentería'daki dayanışma ekonomisi için zanaat parklarının her biri hizmet sektörüne ve zanaat alanlarına ait ortalama iki düzine küçük işletme barındırıyor; bu parklar klasik devletleştirmeden farklı bir kamusal mülkiyet imkânına işaret ediyor. Kooperatifler zanaat parklarında ilk üç ay kira ödemeden çalışabiliyorlar; yer yer makineler de "toplumsallaştırılmış", yani belediyeye aitler, ancak kullanım amacıyla küçük kooperatiflere bırakılıyorlar. İşletmelere giriş hakkı kullanıcılar topluluğuna ait (belediyeye ait değil). Makinelerin ve altyapının kamu tarafından hizmete sunulması karşılığında, kooperatifler bölgedeki vatandaşlara ücretsiz hizmet sunmak zorundalar. Bunlar seminerler veya kültür ve mahalle dernekleri için sunulan hizmetler olabilir.

ri'nin bir ucundan diğerine uzanan bu serseri yolculukta Afro-Amerikalı milli muhafız ordusu mensubu Roberta Warren çok garip topluluklarla karşılaşıyor: Çokeşli bir Mormon'un eski bir eşi Utah eyaletinde feminist bir kadın komünü kurmuş; bir koruma bölgesinde yaşayan Kızılderili yerliler sahici yaşamda olduğu gibi (bu kez Zombiler tarafından dayatılan) asimilasyona karşı stratejiler hakkında tartışıyorlar ve Menonit bir belediyede hayatta kalabilmiş olanlar kendilerini şarbon hastalığına karşı koruyabilmek için antibiyotikleri talan ediyorlar. Ne de olsa –18. yüzyılda takılıp kalmış Anabaptistlerin tersine– milli açıdan önemli olan bir misyon söz konusu.

Zombilerle insanlar arasındaki ilk ihtilaf dizi boyunca birçok kez değiştirilip, genişletildikten sonra –iyi ve kötü *survivor*'lar; barışçıl ve saldırgan Zombiler; mutantlar; yarı tanrı ikizler; lityum bağımlısı elektro-canavarlar–, altmış dokuz bölüm sonunda hayatta kalanlar nihayet yeni bir ulus tesis ederek kurucu bir toplantı için bir araya geliyorlar. Enfeksiyonu "atlatmış" yaşayan ölülerin ve enfeksiyona yakalanmadan hayatta kalanların konsey iktidarı: Yeni bir anayasa kabul ediliyor ve kadın bir yönetici seçiyorlar. Dünya çökmüş, ancak kurucu çokluk sayesinde medeniyet geri geliyor. Yaşasın özgürlerin ve eşit(siz) olanların çoklu camiası: "the founding fathers/mothers/zombies"! (kurucu babalar/anneler/zombiler – ç.n.)

Z Nation sosyalist devletlere örnek olabilirdi. Bu devletler konseyler demokrasisini savundular, ama bu model hiçbir yerde gerçekten hayata geçirilmedi. 2017 yılında solcuların "neososyalizm" üzerine tartışmalarını talep etmiş olan Klaus Dörre, bunun 20. yüzyıldan çıkartılması gereken en önemli ders olduğunu savunuyor: Sosyalist toplumların "siyasi güç birikimini (Hannah Arendt) sınırlayabilecek etkin bir aracı yoktu. Sermaye birikimi benzeri, örneğin Stalinist sistemlere has hep daha fazla iktidar yoğunluğu elde etme çabası doyumsuzdur. Tahakkümü mükemmelleştirmek için durmadan daha fazla dolgu maddesi talep eder."[107]

107 Klaus Dörre, "Neosozialismus oder Acht Thesen zu einer überfälligen Diskussion", Klaus Dörre/Christine Schickert (ed.), *Neosozialismus. Solidarität, De-*

Siyasi gücün konsantrasyonunu engellemek için genel olarak iki yol var. Liberal teori güçler ayrılığı konseptini ve Karl Popper'in "açık toplumunu" savunur.[108] Buna göre keyfi iktidar devlet aygıtlarının ayrışmasıyla engellenir, yani karşı ağırlık görevi yapan ve karşılıklı birbirini denetleyen *checks and balances* (frenler ve dengeler sistemi – ç.n.) yoluyla; "açık toplum" ise sorunların adını koyarak bunları çözülebilir hale getiren bir kamuyu dile getirmekte. Bu arada hedef ideal bir nihai durumun tesisi değil. Önemli olan var olan durumun sürekli daha ileriye gidebilmesi için gerekli koşulların yerine getirilmesi.

Burjuva toplumlarının dönüşüm kabiliyeti bu birinci yolu tasdik ediyor, ancak burada şiddetli bir itiraz da söz konusu. Bu kitapta dile getirdiğim gibi, liberal demokrasi bir yandan eleştiriye, çekişmelerle dolu farklı çıkarların pazarlığına ve böylece de dönüşüme açık. Öte yandan da bu farklı çıkarlara kesinlikle eşitlikçi bir şekilde yaklaşılmıyor. Burjuva demokrasisinin *checks and balances* mekanizması son kertede eşit olmayan mülkiyet ilişkilerini korumaya yönelik bir "siperler" sistemi teşkil ediyor.[109] Ya da daha somut olarak: ABD'de günün birinde solcu bir Başkan Wall Street'in direncine rağmen yeşil bir reform konusunda ya da kamusal bir sağlık sisteminin tesis edilmesine yönelik bir çoğunluk elde etmeyi başarabilse bile, bu reformlar çifte meclis sistemine tabi olan kongre tarafından (ki bu sistem orta-batının muhafazakâr eyaletlerine Senato'da

---

mokratie und Ökologie vs. Kapitalismus, München: Oekom, 2019, s. 17-32, burada s. 18. "Siyasi iktidar birikimi" kavramıyla Hannah Arendt emperyalizmin gelişimini açıklar. Ekonomik yaygınlaşma çıkarlarının siyasi olarak meşrulaştırılması Arendt'e göre emperyalizmle birlikte bağımsız hale gelmiştir. Sermaye başta sadece yatırım olanakları ararken, daha sonra başlı başına bir hedef olarak küresel düzeyde toprak işgalinin peşinde koşan siyasi bir proje oluşmuştur.

108 Karl Popper, *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*, 2 cilt, Tübingen: Mohr, 1980.

109 *The Apprentice's Sorcerer* (Chicago: Haymarket 2012) başlıklı kitabında liberalizm ve faşizm arasındaki bağlantıları detaylı olarak inceleyen İsrailli tarihçi Ishay Landa, erken dönem liberalizminin her şeyden önce mülkiyet ilişkilerini siyasi müdahalelere karşı koruma altına alacak bir projenin peşinden gitmiş olduğu sonucuna varır.

oransız derecede güç atfediyor) muhtemelen bloke edilecektir.[110] Ve, hiç muhtemel olmasa da, her iki mecliste de çoğunluk sağlansa bile, kanunlar hâlâ daha muhafazakâr yargıçlar tarafından iptal edilebilir. Liberal güçler ayrılığı, despotik keyfi iktidara karşı bir araç değil sadece; bunun dışında var olan olağanüstü eşitsiz iktidar ilişkilerini korumaya yönelik şebeke biçiminde bir yapılanma aynı zamanda.

Sol sosyalizm bu nedenle siyasi karar alma gücünün "izole edilmiş" kurumlardan alınıp topluma geri verileceği konseyler demokrasisini daima bir karşı model olarak kavramıştır. Konseyler modelinde vatandaşlardan oluşan kurullar kararları doğrudan alır; delegelerin vekilliği buyurucudur ve her an düşürülebilir. *Z Nation* dizisinde hayatta kalanlar gibi, bu vatandaşlar topluluğu kökenden ve kimlikten bağımsız olarak demokratik egemen olarak belirlenir ve yeni kanun yapar.

Ancak *konseyler* demokrasisinin de çok ciddi sorunları var: Her şeyden önce, "konsey" denince aslında ne anlaşılması gerektiği çoğu zaman tam olarak belli değil. İlk başta söz konusu olan (1871 Paris Komünü'nden başlayarak, 1905 Rus Devrimi ile devam eden ve 2001 yılında Kuzey Avrupa ve İspanya'daki meydan işgallerine kadar uzanan) demokratik ve sosyal ayaklanmalara şekil veren spontane grup toplantılarıydı. 1918 yılında devrimler bağlamında Avrupa'daki tartışmalarda ise konseyler ile ekonomi idaresine yönelik hem yasama hem de yürütme işlevi olan bir delege sistemiydi söz konusu olan. Bu devrimlerin başarısızlığa uğramasından sonra, bu kavram çalışanların işletmelerdeki temsilcikleri için kullanılmaya başlandı – işyeri işçi temsilciliği. Ve nihayet çöküşüne dek Sovyetler Birliği kendini "Konseyler Birliği" olarak tanımladı. Sosyalist bir demokrasi tartışması için ilginç olan ise 1918 civarında Ernst Däumig, Richard Müller, Otto Neurath ve Anton Pannekoek gibi yazarların geliştirmiş olduğu konseyler kavramı. Buradaki soru, işçilerin kendi örgütlenmelerinin nasıl kalıcı bir siyasi iktidar biçimine dönüştürülebileceği idi. Meslek odalarından oluşan bir

110 Örneğin Güney Dakota'nın iki senatörü 800.000, Kaliforniya'nınkiler ise 40 milyon vatandaşı temsil ediyorlar.

emekçiler demokrasisinin inşasıyla, burjuvazinin ve soyluların hükmettiği meclislerin elinden iktidarı koparabilmek ümit ediliyordu. Buna paralel olarak, yirmili yıllarda Fritz Naphtali ve Rudolf Hilferding etrafındaki Sol sosyal demokrat ve Sol sendikal çevrelerde dile getirildiği gibi, ekonomi açısından demokratik bir proje ise işyerinde ortaklaşa temsilin demokratik olarak planlanan bir ekonomi idaresini de kapsamasını hedefliyordu.

Ancak şimdi de bu kavramın ikinci ve temel bir sorunuyla karşı karşıyayız: Konseyler demokrasisi tasarımı, ücretli emek konusuna yoğunlaşmıştı ve yalnızca toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve ev içi emeği değil, tüketim, doğayla ilişkiler ve ekonominin diğer üretken olmayan boyutlarını göz ardı ediyordu. Farklı mesleki alanları temsil eden bir meclis ise başka bir şekilde dışlayıcı ve gayri demokratik olurdu; yani sosyal ve tüketim konseylerinin de eklenmesi gerekirdi ki bu da kim hangi bağlamda karar verebilmeli sorusunu beraberinde getiriyor. Bir şeyi tüketenler mi, bir şeyi üretenler mi veya üretim noktasında ortaya çıkan çevre tahribatından mağdur olanlar mı? Üç grup bir arada mı? Ama o zaman hangi bileşen hangi ağırlıkla?

Konseyler demokrasisine yönelik üçüncü bir itiraz da bu tasarımın da siyasi pozisyonların profesyonelleşmesinin nasıl engellenebileceği sorusuna bir yanıtı olmaması. Konseyler demokrasisine yönelik en genel geçer tasarım insanların "meclislerde", yani toplantılarda örgütleneceği. Isabell Lorey bunu "şimdiki zaman kipinde demokrasi" olarak adlandırıyor.[111] Toplantı demokrasisine yönelik tüm yakın dönem tecrübeleri –örneğin Idingado'ların 2011 yılında İspanya'daki meydan işgal etme eylemleri– gösteriyor ki, bu eylemlere katılım kısa süre sonra cılızlaşıyor ve genel olarak (sıkça eğitim düzeyi yüksek ve ekonomik açıdan güvence içinde olan) bir eylemci grup arta kalıyor ki bu da burjuvalar tarafından tahakküm altında olan bir meslek parlamentosu kadar sorunlu bir durum. Buna karşı-

111 Isabell Lorey, "Präsentische Demokratie. Radikale Inklusion - Jetztzeit - konstituierender Prozess", Alex Demirović (ed.), *Transformation der Demokratie, demokratische Transformation*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2016, s. 265-277.

lık kararlar delegelere bırakılınca, onlar da kısa sürede uzman haline geliyorlar. Buna karşı alınabilecek önlem, tesadüf prensibini uygulamak, yani temsilcileri kura yoluyla belirlemek olabilir.[112] 2016 yılında İrlanda'da anayasa tartışmaları çerçevesinde kura ile kurulan bir *citizen's assembly* (vatandaşlar meclisi – ç.n.) bağlamında, vatandaşlar toplumsal açıdan özellikle tartışmalı konularda münazara etmişler ve sağlam bir uzlaşmaya varabilmişlerdi.[113] Ancak, bu tecrübenin siyasi ve ekonomik açıdan gündelik olarak alınması gereken çok sayıda karara uygulanabilirliği tartışma götürür.

Ve dördüncü olarak son kertede ortaya çıkan soru, *bir* mercinin (yani meclisin) kararlar verdiği *ve* bu kararları hayata geçirdiği, yani alenen kuvvetler ayrılığından feragat edilen bir konseyler demokrasisinde ne kadar uğursuz olduğu devlet sosyalizminde ortaya çıkmış olan "siyasi güç birikiminin" nasıl engelleneceği. Bürokratik bir tahakkümün oluşması engellenebilse bile, hâlâ daha "çoğunluğun" azınlık üzerinde otoriter bir iktidar kurması tehlikesi baki. Liberal düşüncenin işaret ettiği, bireylerin ve azınlıkların özgürlüklerinin kamuya karşı da savunulması gerektiği savının doğru olduğu 20. yüzyılda birçok kere kanıtlandı. Çoğunluk kararlarına karşı en azından görece li bir özerkliği olan kurumlar yoksa eğer, bu durumda bir azınlık çoğunluğa karşı nasıl korunabilir?

Dolayısıyla şunu iddia edebiliriz: Ne sosyalist konseyler modeli ne de liberal model demokrasi sorununu çözebiliyor. Meclisler ve temsiliyet arasındaki ilişki; hukuki garantiler ve yerel özyönetim arasındaki ilişki; çoğunluğun isteği ve bireysel özgürlükler arasındaki ilişki; bunların hepsi gerilimlere gebe ve ancak pratikte yanıtlanabilecek sorunlar. Bunun en son denendiği ülke, 1999 yılında yeni bir anayasa ile "protagonist ve ka-

112 Hubert Buchstein, *Demokratie und Lotterie - Das Los als politisches Entscheidungsinstrument von der Antike bis zur EU*, Frankfurt/Mai, New York: Campus, 2009.

113 Bkz. Dimitri Courant, "Deliberative Democracy, Legitimacy, and Institutionalisation. The Irish Citizens'Assemblies", IEPHI Working Paper Series Nr. 72, Lausanne, 2018, https://www.unil.ch/iep/files/live/sites/iep/files/publications/TSP/Cahier%20IEP%20-%20Dimitri%20Courant%20-%20version%20finale.pdf

tılımcı bir demokrasi" hayata geçirmek ve böylece yeni özyönetim imkânları yaratmak isteyen ülke Venezuela oldu. Siyasi kararların baş aktörü halk olmalıydı. Bu projenin başarısızlıkla sonuçlandığı artık su götürmez. Tam da bu yüzden, bunun nedenleri üzerine düşünmek ve bu tecrübeden yola çıkarak sosyalist demokrasi tartışmalarına yönelik nasıl çıkarımlar yapılabilir konusunda kafa yormak gerekiyor. Ek bir araştırma ile bu konseyler projesinin sunduğu imkânları ve aynı zamanda bu projenin gelip dayandığı sınırları göstermek istiyorum.

Bir parentez: Venezuela – "protagonist" bir demokrasinin yükselişi ve çöküşü

Her ne kadar Venezuela'daki gelişmeler başından itibaren kuvvetli bir lider figürü ile bağlantılı idiyse de, "Bolivar süreçleri" denen bağlamda demokratikleşme talepleri merkezî bir rol oynamıştı.[114] 1998 yılında Hugo Chávez'in tamamen bir sürpriz olan seçim zaferinin nedeni, son kertede halkın büyük bir kesiminin iki partili sistemde siyasete ve ekonomi idaresine katılımdan dışlanıyor olduklarını düşünmelerine dayalıydı. Gerçekten de sosyal demokrat Acción Democrática ve Hıristiyan-sosyal COPEI "IV. Cumhuriyet" döneminde (1958-1999) demokrasiyi her şeyden önce petrol milyarlarını yandaşça dağıtmak için bir mekanizma olarak kullanmışlardı. 1983 borç krizi ve bir dizi neoliberal kemer sıkma politikaları nedeniyle bu yandaşlık sistemi çöktü ve geleneksel partilere verilen destek eridi – bu şekilde Venezuela, neoliberalizmin daha sonra neredeyse tüm batı demokrasilerine bahşettiği temsiliyet krizinin öncüsü oldu.

114 Venezuela'nın 1980'den beri geçirdiği dönüşüm konusunda bkz. Steve Ellner/Daniel Hellinger, *Venezuelan Politics in the Chávez Era: Class, Polarization and Conflict*, Boulder: Lynne Rienner, 2003; Dario Azzellini, *Partizipation, Arbeiterkontrolle und die Commune*, Hamburg: VSA 2010; Andreas Boeckh vd. (ed.), *Venezuela heute*, Frankfurt/Main: Vervuert, 2011; Raul Zelik, "Venezuelas 'bolivarianischer Prozess'. Mit Gilles Deleuze in Caracas", *Prokla*, sayı 142, 2006, s. 23-47; Raul Zelik, "Neue Entwicklungskonzepte oder alter Staatszentrismus? 'Endogene Entwicklung' und der 'Sozialismus des 21. Jahrhunderts' in Venezuela", Boeckh vd. (ed.), *Venezuela heute*, s. 451-476; Stefan Peters, *Sozialismus des 21. Jahrhunderts*, Stuttgart: Schmetterling, 2019.

Chávez tarafından ilan edilmiş olan "Bolivar devrimi" bağlamında ilk aşamada söz konusu olan, tarihsel olarak dışlanmış halk tabakalarını gecikmeli olarak tanımaya yönelik cumhuriyetçi bir projeydi. Bu çabanın en belirgin ibaresi, 1999 yılında temsili demokrasiye plebisit boyutlar ekleyen ve böylece gözden düşmüş olan siyasi sistemi yeniden meşrulaştırmaya çalışarak anayasayı tesis eden süreçti.

Venezuela'yı "protagonist, katılımcı demokrasi" olarak tanımlayan bu süreç gerçekten de iki anlamda bir kırılma demekti. Bir yandan bu süreç içerik açısından demokratikleştiriciydi; çünkü kadınların, yerli halkın ve Afro-Venezuelalı toplulukların hakları güçlendirildi, referandum mekanizması devreye sokuldu ve mebusların görevden alınması amacıyla halkın referandum yapılması için meclise başvurmasına imkân tanındı. Öte yandan "kurucu süreç" şu açıdan da dikkate şayandı, çünkü bu sürece uzmanlar değil de, geniş çapta yürütülen toplumsal bir tartışma hükmetti.[115] Her şeyden önce Venezuela tarihinde ilk kez toplumun kenarına itilmiş halk tabakaları temel kararlara dahil edildiler ki bu da yoksul bölgelerde yaşayan halk tarafından ülkenin radikal bir şekilde demokratikleşmesi olarak algılandı. Gerçi yeni anayasanın da önemli ölçüde otoriter boyutları vardı (devlet başkanının pozisyonu meclis ve yargı karşısında güçlendirilmişti), ancak IV. Cumhuriyet'in kurumları her şeyden önce ekonomik elitlerin çıkarlarına hizmet etmiş olduğundan, kuvvetler ayrılığının bu şekilde zayıflatılması ilk bakışta sanki beyan edilmiş olan demokratikleşme projesi ile çelişmiyor gibi gözüküyordu. Tam tersine: Beyaz olmayan, alt sınıfları temsil eden bir başkana dışlayıcı bir siyasi sınıfa karşı eylem gücü verildi.

Bu sınıfsal boyut, Chavizm 2020 yılından sonra Caracas'taki yoksulların yaşadığı mahallelerin desteği sayesinde iki dar-

115 Venezuela'nın anayasa sürecine önce Kolombiya'da M-19-Guerilla hareketinin siyasi sisteme yeniden dahil edilmesinden sonra 1991 yılında kurulmuş ve siyasi sistemin modernleşmesini mümkün kılmış olan *asamblea constituyente* (*kurucu meclis* – ç.n.) örnek olmuştu. Ama Antonio Negri'nin "kurucu iktidar" konusundaki teorik fikirleri de, en azından bazı aydınlar açısından rol oynamıştı. Dolayısıyla, anayasa sürecinin radikal dönüştürücü özelliğinin bilincine varılmıştı.

be girişimini atlatabildiğinde belirginleşti. Ardından hükümet gitgide artan petrol gelirleri sayesinde ihtiraslı bir sosyal program tanzim etti ki 2011 yılında zirve noktasına ulaşmış olan bu programın hacmi kırk milyar doları bulmuştu. Neredeyse tüm yoksul bölgelerde sağlık merkezleri kurulmuştu; geniş kapsamlı eğitim kampanyaları okuma yazma bilmeyenlerin oranını düşürmüştü; devlette milyonlarca yeni (ancak genelde üretken olmayan) istihdam olanakları ortaya çıkmıştı ve kriz yılları olan 2013 ile 2017 arasında bir milyondan fazla sosyal konut inşa edilmişti. Bu sosyal açıdan kapsayıcı süreç, 2000'li yılların ortasından itibaren "21. Yüzyılın Sosyalizmi" olarak adlandırılmıştı. Her ne kadar Chavizm bunun ne demek olduğunu hiç somutlaştırmamış olsa da, Venezuela Sosyalizminin çökmüş olan Sovyet sisteminden daha demokratik ve daha katılımcı olduğundan yola çıkılıyordu.[116]

Venezuela'yı temsili demokrasiye dayalı kurumların yanında, ayrıca yeni yerel özyönetim yapılanmalarının da olacağı bir *estado communal*, yani bir tür konseyler devletine dönüştürme projesi ilk kez 2007 yılında dile getirildi.[117] Bu proje yer yer 1990'lı yıllarda oluşmaya başlamış olan konseyler benzeri ve devletin desteklediği sosyal programlar ile yeni bir ivme kazanan özerk örgütlenme biçimlerine dayandırmıştı kendini. Devlet bürokrasisinden gelen direnç nedeniyle, hükümet 2002 krizi sırasında sosyal programları (örneğin gıda maddelerinin da-

116 Sıkça iddia edilenin tersine Meksika'da ders veren Alman sosyolog Heinz Dieterich'in (*Der Sozialismusdes 21. Jahrhunderts*, Kai Homilius: Werder, 2006) teorileri Chavizm'in siyasi projesi açısından hemen hiçbir rol oynamadı. Gerçi Chávez Dieterich'in geliştirmiş olduğu kavramı kullanıyordu, ancak bunun haricinde kendisinin – pek de kesin olmayan bir bilgisayar sosyalizminin güncelliği konusundaki tezlerine atıf yapmıyordu. Zaten Dieterich hiçbir zaman Başkanın danışmanı ya da "yakını" olmadı. "20. yüzyılın sosyalizminin" daha ziyade muğlak referans sistemi hakkında bkz. Javier Biardeau, "El proceso de transición hacia el nuevo socialismo del siglo XXI?", *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, cilt 13, sayı 2, 2017, s. 145-179; Edgardo Lander, "El partido único y el debate sobre el socialismo del siglo XXI", *CELA*, 2007, http://biblioteca.clacso.edu.ar/Panama/cela/20120717033318/partido.pdf

117 Faydalı bir yönlendirme için bkz. Margarita López Maya, "Socialismo y comunas en Venezuela", *Nueva Sociedad*, sayı 274, 2018, https://nuso.org/articulo/socialismo-y-comunasen-venezuela/

ğıtımı gibi) özerk mahalle yönetimleri üzerinden hayata geçirmeye başlamıştı.

Konsey devleti tasarımı (*estado communal*), bu özerk olarak örgütlenmiş grupları (örneğin su ve elektrik dağıtımı için mücadele etmek amacıyla örgütlenmiş olan gruplar) "mahalle konseyleri" (*consejos comunales)* şeklinde kurumsallaştırmayı hedefliyordu. 2010 yılından itibaren birçok *mahalle konseyinin* bir araya gelmesiyle oluşan "komünler" yoluyla, yerel ekonomik dolaşımları güçlendirmesi beklenen siyasi-ekonomik özyönetim birimleri yaratıldı. Bu şekilde bütçe kaynaklarının kontrolünün vatandaşlara devredilmesi ve devlet aygıtlarındaki dramatik yolsuzlukla savaşılması isteniyordu.

Bu politikada dikkat çeken, siyasi demokrasinin ve sosyo-ekonomik etkinliklerin eklemlenmesi hedefiydi. Amaç, konseyler-sosyalizmine dayalı modellerde de savunulduğu gibi, şehirlerdeki yerleşim bölgelerinin ve köylerin ekonomik açıdan da özyönetimini sağlamaktı. Ayrıca ilginç olan, bu özyönetimin hem "aşağıdan" hem de "yukarıdan" inşa edilmesiydi. Hükümet devlet tarafından desteklenen, ancak mahalle komiteleri tarafından idare edilen gıda maddeleri satan dükkânlar açarak, özel perakende ticaret zincirlerini arka plana itmeyi amaçlıyordu. Barrio Adentro'nun sağlık programı çerçevesinde devlet, sağlık alanında özerk olarak örgütlenmiş sağlık komiteleri tarafından denetlenecek olan binlerce kişi için istihdam olanağı yarattı. Hükümet, üretim bağlamında kooperatiflerin kurulmasını destekledi; ülkenin doğusunda devlete ait olan Aluminio del Caroní (Alcasa) işletmesini işçilerin özyönetimine devretti ve tarım reformunda yerel küçük çiftçi örgütlerine öncelik verdi. Venezuela uluslararası Sol'un çok ilgisini çekti, çünkü bu önlemler konseyler demokrasisini anımsatıyor gibiydi.

Ancak, daha 2013 Mart'ında Hugo Chávez'in vefatından önce ve petrol fiyatlarının düşüşünden bir yıl sonra, bu proje büyük bir kriz içine girmişti. Sosyal politika alanında dikkat çekici kazanımlar yaşanmıştı;[118] ancak yeni siyasi ve ekonomik iliş-

118 Chávez'in idaresinde sadece yoksulluk belirgin bir şekilde azalmadı, ayrıca Uruguay ile birlikte Venezuela gelir eşitsizliği bakımından Latin Amerika'da

kilerin kurulması açısından başarısızlığa uğranmıştı. İşletmelerde özyönetim, kooperatiflerin kurulması ve konsey demokrasisine dayalı *comunas* (komünler – ç.n.) Venezuela'nın bildik eski yapısal sorunlarını kısa sürede yeniden ürettiler. 180.000 tane yeni kurulmuş kooperatifin neredeyse hepsi birkaç ay içinde dağıldılar; özyönetimle idare edilen işletmelerde üretim çöktü ve *comunas* oluşumlarında da yolsuzluk kol geziyordu.

Bunun sebebi neydi? Venezuela'da "konseyler devletinin" çöküşünün en önemli nedeni toplumun yapısının derininde yatıyor. Neredeyse bir yüzyıldır Venezuela'da ekonomik aktörler, üretim yapmak yerine ihracat gelirlerinden nemalanmanın daha çekici olduğunu deneyimliyorlar. Bu durum üretken yapıları öylesine zedeledi ki, temel gıda maddelerinin yüzde yetmişinin ithal edilmesi gerekiyor – ve bu aslında verimli toprakları coğrafi açıdan büyük, aynı zamanda nüfus yoğunluğu düşük bir devlette gerçekleşiyor.

Ekonominin ve toplumun bu "rantçı" karakteri yeni kurulmuş olan "konseylere" de bulaştı. *Consejos comunales* (komün konseyleri – ç.n.) mali kaynaklarını hâlâ daha devletin petrol gelirlerinden elde ettikleri için, aslında tasfiye etmeleri gereken bir aygıta bağımlı kaldılar. Hükümet partisi PSUV'un (Partido Socialista Unido de Venezuela) (Venezuela Birleşik Sosyalist Partisi – ç.n.) siyasetçileri mali desteklerin dağıtımını tabandan alacakları desteğe endeksledikleri için, mahallelerin özyönetimini bildik sıradan yandaşlık yapılarına dönüştürdüler. Ancak, rantçılık "taban" tarafından da yeniden üretildi ki bu da pratikte şöyle bir görüntü arz ediyordu: Yoksullar bölgesi Caracas'ta mahalle konseyi, dik yokuşlardan oluşan kenar bölgelerde minibüslerle ulaşımı sağlamak amacıyla cip alımı için başvuru yapıyordu. *Consejo comunal,* bunun için gerekli mali desteği devlete ait petrol şirketi *Petroleos de Venezuela*'dan sağlıyor ve bunun karşılığında para akımını sağlayan siyasi kadroları parti içinde yaşanan çekişmelerde destekliyordu. Bölgede minibüs-

---

en düşük Gini katsayısına sahip ülke haline geldi; bkz. Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL), *Panorama social 2009*, Santiago de Chile: CEPAL 2010.

ler bir kooperatif tarafından üstleniliyordu; ancak bu kooperatifin yönetimi mahalle konseyinin idaresi ile sıkı bireysel ve hatta akrabalık ilişkileri içerisindeydi. Siyasi ve ekonomik yapılar kolektif hale getirilmişti; ancak hâlâ daha bireysel çıkarlara hizmet ediyorlardı. (Minibüs hattı devlet tarafından işletilseydi de sonuç farklı olmayacaktı bu arada; çünkü istihdam ve yönetim pozisyonlarının dağıtımında yine bireysel çıkarlar belirleyici olacaktı.) Barrio sakinlerinin meclisi, bu siyasi gücün ve mali çıkarların bağlantısını yönetimi iktidardan alarak yok edebilirdi; ancak bu da mümkün değildi, çünkü kaynakları kontrol edenler seçmen oylarını mobilize edebilirdi. Kısa mesafe ulaşım kooperatiflerinin şoförleri veya yerel gıda maddeleri programının çalışanları *consejo comunal*'e karşı yükümlüydüler. Ayrıca, mahalle konseyinin "Bolivar" tipi yönetimine yönelik bir saldırı, zaten "karşı devrim" argümanıyla püskürtülürdü.

Venezuela örneği, bence Marksizmin konsey demokrasilerinde bireysel ve kolektif çıkarların çelişkisi ortadan kalktığı için yasama ve yürütme görevleri eşleşebilir önermesini çürüttüğü için de ilginç. Halkın yetkilendirilmesinin ve düzenli olarak gerçekleşen toplantıların yolsuzluk ile mücadelede yetersiz kalan önlemler olduğu ortaya çıktı. Kaynakların ve siyasi iktidarın konsantrasyonuna karşı çıkabilmek için, camianın kendi içinde karşı güçlere ve mekanizmalara, ama ayrıca normlara uyumu denetleyecek bağımsız kontrol mercilerine ihtiyaç vardı. Çıkar gruplarının siyasi çoğunlukları örgütleyebildiği bir camiada, çoğunluk kendi başına kuralların yerine getirilmesini denetleyemez. Bunun için belli ki örneğin (insan hakları ve temel haklar için) ombudsmanlara, (yolsuzlukla mücadele için) bağımsız Sayıştaylara veya (çatışmaların çözümü ve ağır kural ihlallerinin takibi için) mahkemelere gerek var. Tam da bu camiadan "bağımsızlaştırılmış" kontrol mekanizmaları liberal devlet teorisinin ve güçler ayrılığı tasarımının merkezî bir unsurudur ki bu da Marksizmin en azından belli bir kısmı tarafından çokça eleştirilmiştir.

Bu bence konsey demokrasisine yönelik tartışmaların geleceği açısından olağanüstü önemli bir gözlem. Devrimci hareketler şimdiye dek devrim ancak bu şekilde savunulabilir öner-

mesinden hareketle, karşı güçleri ve kontrol mercilerini *devre dışı bırakmaya* yoğunlaştılar. IV. Cumhuriyet'in kurumlarının –yargı, medya, idari bürokrasi, polis, devlet işletmelerinin yönetimleri–, Chavizm tarafından hedeflenen eşitlikçi reformları engellemek için ellerinden geleni yaptıkları Venezuela bağlamında, bunun alternatifi yok gibi gözüküyordu. Anayasa süreci, yeni devlet kurumlarının inşası ve bütçe kaynaklarını bürokratik aygıtlar yerine, gayriresmî bir şekilde devlete ait petrol şirketi Petróleos de Venezuela üzerinden dağıtmak oligarşik iktidarı nötralize etme stratejisinin bir parçasıydı. 2003 yılında Chavizm sosyal programları artık bakanlıklar üzerinden değil de, taban örgütleri ve ordu ile doğrudan işbirliği içinde hayata geçirmeye başladığında eski iktidar güçlerinin "by-pass" edildiği tartışılmaya başlandı.

Ancak bu strateji, 2000'li yılların ortasından itibaren siyasi iktidarın ve zenginliğin "Bolivarcı" kesimde yoğunlaşmasına yol açtı ki bu da Chavizmi gitgide yükselme çabasında olan elitlerin bir projesine dönüştürdü ve içinden çökertti. Bu yeni elitler gerçi devrimci bir söylem sürdürüyor ve başka meşruiyet stratejilerinin peşinde koşuyorlardı, ancak zenginlik kaynaklarına da IV. Cumhuriyet elitlerine benzer bir şekilde el koyuyorlardı: Devlet aygıtının kontrolü kendilerine petrol dolarlarına el atma imkânını tanıyordu.

Siyasi ve ekonomik gücün devlet bürokrasisinde konsantre olması, son kertede her tür konseyler sosyalizmine yönelik çabayı devre dışı bıraktı. Aynı zamanda Chavizm "burjuva" tasarımları olan güçler ayrılığına ve normlara veda etmiş olduğu için, Venezuela devlet başkanının bugün şekilsel olarak eskisinden çok daha fazla güce sahip olduğu, ama reel olarak müdahale etme gücünün neredeyse var olmadığı çelişkili bir tablo çıktı ortaya. Poliste, orduda, yargıda ve kamu idaresindeki kaçakçılık, haraç kesme, döviz ticareti ve yolsuzluklar konusunda uzmanlaşmış olan gruplar artık yalnızca kendi ekonomik çıkarlarının peşinde koşmaktalar. Hem daha önceden de zayıf bir şekilde var olan güçler ayrılığı, hem de muhalif medya kenara sıkıştırılmış oldukları için bu grupların önü açık. Dolayısıyla

hükümet, yönetme becerisini sağlayabilecek yürütme mercilerinden yoksun. Siyasi iktidarın devlette yoğunlaşması, devletin iş görme ehliyetinin altını oydu.

Ancak bu gelişmeden çıkartılacak sonuç, konsey demokrasisi yaklaşımının her yönüyle başarısızlığa uğramış olduğu değil. Venezuela örneğinde, bu tip yapılanmaların temsili demokraside karar alma süreçlerinin genel olarak dışında bırakılan alt sınıfların yer yer nasıl güçlendirilebildiği ortaya çıktı.[119] Ancak temel bir yapısal hata şuydu; "konseyler" –aynı Sovyetler Birliği ya da Küba'da olduğu gibi– hükümet projesinin bir parçası olarak ya da hatta devlet yönetiminin transmisyon kayışı olarak görüldü. Chávez bile, 2000'li yılların ortasında, *consejos comunales* Bolivarcı projenin tarafını tutmalılar dediğinde bunun yolunu açmıştı. Pratikte bu, mali kaynakların dağıtımında istisnasız bir şekilde "devrimci" *consejos comunales*'in gözetilmesi demekti. Solcu hükümetin ilk yıllarında, yani sağın henüz gerçekten medya, ekonomi ve idari bürokrasiyi kontrol ettiği ve Sol'un Güney Amerika sınıflı toplumundaki yapısal eşitsizlikleri devlet politikaları ile telafi etmeye çalıştığı dönemde anlaşılabilir olan bu durum, bir süre sonra Nazilerin kullandığı kavramla bir siyasi tek tipleştirme aracı haline dönüştü. Konseyler, yükselmeye başlayan devlet elitlerinin öncü örgütleri haline geldiler.[120]

Şimdi buna konsey komünizmi perspektifinden ya da anarşist bir bakış açısından, bu ast olma haline karşı çıkılması ve konseylerin esas güç merkezi haline getirilmesi gerekirdi diye itiraz edilebilir. Ancak bu da kısır bir bakış açısı. Rantçı devletin yapıları birdenbire çözülseydi ve mucizevi bir şekilde Venezuela (devlet bürokrasisi yerine) vatandaş toplantılarında kaynakların kullanımı hakkında kararlar alınan mükemmel bir konseyler demokrasisine dönüşseydi bile, dağıtım şaibeli olur-

---

119 Tabandan "özörgütlenme süreçlerini" 2003 yılında federal devletin kültür vakfının verdiği yedi aylık bir burs sayesinde araştırabilmiştim. Bkz. Sabine Bitter/Helmut Weber/Raul Zelik, *Made in Venezuela. Notizen über die "bolivarianischen Revolution"*, Berlin, Hamburg: Assoziation A 2004.

120 Edgardo Lander, "El Estado y las tensiones de la participación popular en Venezuela", *OSAL*, sayı 22, 2007, s. 65-86, ve López Maya, "Socialismo y comunas en Venezuela".

du ve yeni iktidar ağları, fraksiyonlar ve ortak çıkarlara odaklanan ittifaklar oluşurdu. Başarılı gruplar bireysel çıkarlarını korumaya ve sağlam koalisyonlar oluşturmaya çalışabilirlerdi ki bu koalisyonlardan da kolaylıkla ayrıcalıklı, sınıflara benzer yapılar ortaya çıkabilirdi.

Dolayısıyla liberal teorinin şu konuda haklı olduğu yönünde belirtiler var: Siyasi gücün yoğunlaşmasına karşı çıkmak için, sadece radikal demokratik yapılar ve yöntemler yeterli değil; bunun haricinde kuralların ve süreçlerin denetimini sağlayacak bağımsız kurumlara ihtiyaç var. Ayrıştırılmış kurumların varlığı da aslında bir sorun yaratıyor, çünkü oralarda da iktidar yoğunlaşıyor; ancak Venezuela'da *checks and balances* mekanizmalarının yok edilmesi çok daha nahoş oldu.

Bir siyasi liderin olağanüstü derecede peşinden koşmak, "birlikteliğe" yemin etmek, her tür eleştiriden kaçınmak ve yargıda, seçim kurullarında, Sayıştay görevi yapan kurumlarda, yerel idarelerde, medyada vs. karşı güçlerin devre dışı bırakılması (başka sosyalist devletlerde de olduğu gibi), eşitlikçiliğin değil yeni elitlerin önünü açtı. "Devrime" sadık olan herkes, Venezuela'da sınırsızca hareket edebilirdi. Chávez hayatta olduğu sürece bu güçlere yönelik bir karşı ağırlık vardı. Ancak Başkanın kansere yakalanmasıyla birlikte Venezuela'da *boli-burguesía,* yani "Bolivarcı burjuvazi" denilen grupların önü açıldı. Nihayetinde, sağ muhalefet ve ABD ile olan mücadelenin gitgide daha fazla öne çıkartılmasıyla bu projenin üstü örtüldü.

Arta kalan tam bir karmaşa.[121] 2000'li yılların Chávezci Venezuela'sından geriye hiçbir şey kalmadı. Ülkenin, 2012 ile 2016 yılları arasındaki ihracat gelirleri 97,8 milyardan 27,4 milyara geriledi ki bunun nedeni yalnızca petrol fiyatlarının düşmesi değil, petrol tesislerinin durumuyla da ilgili.[122] Dev-

121 Venezuela'daki gelişmenin detaylı bir analizi için bkz. Raul Zelik, "Venezuela: Kein 'Sozialismus des 21. Jahrhunderts'", Klaus Dörre/Christiane Schickert (ed.), *Neosozialismus. Solidarität, Demokratie und Ökologie vs. Kapitalismus*, München: Oekom, 2019, s. 73-96.

122 CEPAL, "Estudio Económico de América Latina y el Caribe 2018. República Bolivariana de Venezuela", Santiago de Chile, 2019, s. 6, https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/43964/105/EEE2018_Venezuela_es.pdf

letteki yolsuzluk artık yeteri kadar altyapı yatırımı yapılmamasına neden oldu. Petrol üretimi yüzyıl başında günlük 3,5 milyar varil iken, bu miktar 2018 yılında 1,2 milyar varilin altına düşmüştü.[123] Başka bir deyimle: Bu siyasi çerçeve –yani kontrol mekanizmalarının yokluğu– doğrudan ekonomik süreçleri etkilemişti.

Klaus Dörre'nin, sosyalist toplumların "siyasi güç birikimine" karşı bugüne dek hiçbir önlem geliştirmemiş oldukları tezini Venezuela örneği belirgin bir şekilde kanıtlıyor. Liberal devletin gücünün temelinde egemenin iktidarının sınırlandırılması (ve bu şekilde pekiştirilmesi) yatıyor. Bu bir yandan güçler ayrılığı ve bireysel alanın korunması, yani mutlakiyetçi keyfi iktidarı sınırlayan (ve burjuvazinin gücünü artıran) önlemler sayesinde gerçekleşiyor; öte yandan da ilk burjuva devletlerinin oluşumu ve her şeyden önce Amerika Birleşik Devletleri ile bağlantılı. Genç ABD'nin geçmişi hiç de Hannah Arendt'in Amerikan devrimi hakkındaki kitabında iddia ettiği gibi fevkalade bir tarih değil;[124] ama Arendt'in işaret ettiği gibi, Birleşik Devletler bir federatif sömürgeci devlet olarak başından itibaren *checks and balances* sistemini içeren şebeke benzeri bir iktidar yapısı kurmuştu. Sosyalist devletler ise devrimci iktidarın konsantrasyonunu hedeflediler ve bu yüzden hiçbir zaman krizlerin çözümü ile uğraşabilecek, düzeltici veya değiştirici bir mekanizmaları olmadı.

Bu nedenle sosyalist bir demokrasi tasarımının üstesinden gelmesi gereken güçlük, liberal devletten aşağı kalmayacak şebeke benzeri iktidar yapılarını yaratması. Venezuela örneğine geri dönersek, bunun ne demek olduğunu açıklayabiliriz: Cha-

123 Venezuela'nın resmî verilerine göre ortalama günlük üretim sadece 2017 ile 2018 arasında 2.035 milyon varilden 1. 516 varile düşmüştü. Piyasa araştırmalarından yola çıkan OPEC ise ülkedeki gerçek gündelik üretimin belirgin bir şekilde daha da düşük olduğundan yola çıkıyor. Ülke, 2018 yılının son çeyreğinde saadece 1.178 varil üretebilmiş gibi gözüküyor; bkz. OPEC, *Monthly Oil Market Report*, 17. 01. 2019, s. 56, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/MOMR%20January%202019.pdf

124 Hannah Arendt, *Über die Revolution*, München: Piper, 1965. Bu bağlamda ayrıca bkz. AntonioNegri/Michael Hardt, *Empire. Die neue Weltordnung*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2002, özellikle s. 172-194.

vizm, konseyleri çok merkezli yapılar olarak ve *checks and balances* prensibinin radikal demokrat bir türü olarak kavramalıydı. 1999'da anayasayı tesis eden süreç ve halkın kendi kendine örgütlenmesi aslında doğru olan yaklaşımdı: Burada katılımcı mekanizmalarla (örneğin vatandaşların katılımını sağlayan yöntemler veya mebusların oylama yoluyla görevden alınması) devlete yönelik bir karşı ağırlık teşkil edebilecek yeni bir demokratik egemen oluşuyordu. Bu yeni araçların Mesih benzeri bir lidere tabi kılınması ve *konseylerin* hükümet aygıtına eklemlenmesi bu demokratik yetkilendirmeyi anında devre dışı bıraktı. Mali destekleri devrimci devlet yönetiminin dağıttığı hediyeler olarak tasarlamak yerine, kaynakların dağıtımı için şeffaf, bağlayıcı ve herkes için aynı şekilde geçerli mekanizmaların yürürlüğe konulması gerekirdi. Konseyler demokrasisi tasarımında ayrıca eksik olan, kaynakların dağıtımında veya siyasi karar süreçlerinde normlara uyulmasını denetleyecek, hükümetten bağımsız kurumlardı. Bütün bunlar, liberal teoride hukuk devleti ilkesi olarak adlandırılan araçlar.

Yapılabilecek Nedir ve Dönüştürücü İktidarın Kaynağı Ne Olabilir?

Ayna nöronları veya sadece ortalama olan?

Ama eğer biz "sermayenin yaşayan ölüleri" değil de genlerimizin kurbanıysak? Eğer özgürleşme çabalarının başarısızlığa uğramasının ekonomik düzen ile hiçbir ilgisi yoksa; bu durum insanın doğası ile ilintiliyse? Aldatmak, zıkkımlanmak, tecavüz etmek – bunlar primat sürülerinde de gündelik hayatın parçası değil miydi?

Kapitalizme alternatifler konusunda bir tartışmaya katılmış olan herkes bu argümanı bilir: Güzel fikir; ama insanlarla bu gerçekleştirilemez. Buna ek olarak genelde Homo Sapiens hakkında birtakım kaba saba tezler dile getirilir – biraz Adam Smith, biraz Conan der Barbar. Sanki son yüz elli yıl boyunca sosyal antropolojik, bilişsel veya davranışsal araştırmalar yapılmamış. Bu yüzden bu aşamada çokça atıf yapılan insanın sosyal davranışlarının nasıl oluştuğunu belki tekrar netleştirmek gerekiyor.

Leipzig'deki Max-Planck Bilişsel Bilimler ve Nörobilimler Enstitüsü'nde 2018 yılında, medyanın çok dikkatini çekmiş olan büyük bir skandal patlak verdi; enstitünün yöneticisi, Tania Singer, çalışanlara ve özellikle hamile olanlara mobbing uy-

guladığı için, görevinden geri çekilmek zorunda kalmıştı.[1] Ancak hikâyenin tarihi daha da geriye dayanıyordu. Daha 2017 yılında bir uzlaştırma çabası işe yaramamış ve enstitü yöneticisi bir yıllığına ücretsiz izne çıkmıştı. Geri gelmesine birkaç ay kala, çalışanlar kamuya yönelik bir açıklama yaparak durumun tekrar alevleneceği konusundaki endişelerini dile getirmişlerdi. Burada sadece yıpranmış bir kişisel ilişki söz konusu değil deniyordu bu açıklamada. Bilimsel kalite tehlike altında deniyordu; çünkü enstitü yöneticisi araştırmacılara yalnızca kendisinin hipotezlerini destekleyen bulguları sunmak konusunda baskı yapıyordu.

Bu hikâyede ilginç olan, sadece mağdur olan araştırma grubunun duygudaşlık ve empati konuları üzerine çalışmalar yapıyor olması değil, aynı zamanda Singer'in de bu konularda çalışmasıydı. Nörobilimci Singer 2004 yılında, ağrı algısını yöneten beyin bölgelerinin denek kişilerde sadece başka insanlara acı çektirildiğinde bile etkinleştiğini kanıtladığında uluslararası ün kazanmıştı. Duygudaşlığın nörolojik bir temeli olduğuna atıf yaptığı için bu bulgu şaşırtıcıydı. Üstüne üstlük, bu bilim kadınının babası da –nörofizyolog Wolf Singer– Almanya'da beyin araştırmalarının en önemli otoritelerinden biri olarak biliniyordu. 2000'li yılların başında *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'da bir dizi köşe yazısında özgür bir insan iradesinin varlığını prensip olarak tartışmaya açmıştı. Wolf Singer'in savunduğu bakışa göre, insanların tüm bilgi ve duygu dünyaları doğuştan beri var olan ya da çocuklukta öğrenilmiş olan davranış stratejileri, düşünce örnekleri, değer sistemleri ve inançlar üzerine kuruluydu ve bunlar sonuçta "milyarlarca sinir hücresinin spesifik bir şekilde birleşmesiyle işlevsel bir mimari" olarak nöronal açıdan vücut buluyordu.[2] Beynimizin bu biyofiziksel yapısı davranışlarımızı belirliyordu ve bu yüzden kararlarımız bilinçsiz bir şekilde, nöronların birleşmesi temelinde alınıyordu.

1 Florian Schumann, "Nach Mobbing-Vorwürfen: Tania Singer ist als Max-Planck-Direktorin zurückgetreten", *Der Tagesspiegel*, 5 Aralık 2018.

2 Wolf Singer, "Keiner kann anders, als er ist", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8 Ocak 2004, https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/hirnforschung-keiner-kann-andersals-er-ist114778.html?printPagedArticle=true#pageIndex_2

Bizim özgürce alınmış olduğunu düşündüğümüz kararlar, çoktan gerçekleşmekte olan süreçlerin sadece bir yankısı idi.

Tania Singer ise hemen hemen tam tersi yönde araştırmalar yapıyordu. Üzerinde çalıştığı konu, beynimizin ve algılarımızın nasıl hedef odaklı bir şekilde değiştirilebileceğiydi. Araştırmaları, insanların duygudaşlık konusunda belirgin bir yetkinliği olduğunu ortaya koymadı sadece; aynı zamanda bu yetkinliğin farklı bağlamlarda çok değişik bir şekilde etkin hale getirilebileceğini de gösterdi. Deneye katılan kişilerin reaksiyonları, kendilerine acı verilen kişilerle aralarında bir bağ hissettiklerinde özellikle güçlüydü, ancak bu bağ tamamen yüzeysel ve yapay olabilirdi. Aynı futbol kulübünün taraftarı olduğunu bilmek bile, empati duymak açısından yeterli olabiliyordu. Başka test dizilerinde ise birlikte edinilen tecrübelerin spontane tepkileri baştan belirlediği tespit edilmişti. Test yapılmadan önce katılımcılar paylaşımcı bir oyun oynamış veya oyunda bireysel çıkar peşinde koşmuşlarsa, ilk başta işbirliği içinde oynayanlara yönelik olarak "duygudaşlık" tepkisi ağır basmıştı. Oysa, diğerleri "unfair" [haksız – ç.n.] olarak algılanmışsa, birçok denekte ödüllendirme ve sevinç ile ilgili beyin bölümlerinin aktive olduğu gözlemlenmişti. Bir kişinin olumsuz olarak değerlendirilmesi o kişinin acı çektiği gözlemlendiğinde belli ki duygudaşlığa değil, bu çekilen acı nedeniyle keyif almaya yol açıyordu. İlginç bir şekilde bu tepki genel olarak erkeklerde kadınlarda olduğundan daha belirgindi.

Tania Singer'e bu bağlamda şu tür sorular yöneltildi: "Eğer beynimiz başka varlıklarla duygusal yankılaşım içine girmeye ve onlarla bağlantı içinde olmaya programlanmışsa, neden her daim herkesle empati kurmuyoruz? Hangi koşullar duygudaş tepkileri bloke edebiliyor? Ya da hatta tersine çevirebiliyor [...]?"[3]

Bu yol –şaka değil– kendisini Dalai Lama'ya yönlendirdi. Singer "azizin" katılımıyla popüler-bilimsel yayınlar hazırladı; Budist keşiş Matthieu Ricard ile meditasyon oturumları organize

3 Tania Singer/Matthieu Ricard, *Mitgefühl in der Wirtschaft. Ein bahnbrechender Forschungsbericht*, München: Knaus, 2015, s. 46f.

etti, deneklerin "seven şefkat" adlı bir hızlı kursu bitirmelerini sağladı; din adamlarıyla "Caring Economics"[4] [Bakım Ekonomisi – ç.n.] başlıklı bir konferansta buluştu ve korktuğumuz kadar bencil olmadığımız mesajıyla Davos Dünya Ekonomik Forumu'na davet edildi. Vurdumduymazlık ihtiyaç olduğunda meditasyon ile yok edilebiliyor diye menajerler rahatlamış olsa gerek.

Çünkü Singer'in mesajı gerçekten her şeyden önce beynin esnek olduğu, duygudaşlığın dolayısıyla öğrenilebilir olduğu ve meditasyonun bu açıdan işe yaradığıydı. Biraz abartarak denilebilir ki, Singer babasının tezini, onun nöro-deterministyaklaşımını reddetmeden çürüttü. Beynin nöronal mimarisi çok önemli, ancak onu optimal hale getirmek elimizde – bunun için sadece kendi üzerimizde çok çetin bir şekilde çalışmamız gerekiyor.

Singer'in hikâyesi sadece bir parça anlatım özgürlüğü ile bir aile dramına dönüştürülebileceği ve Dalai Lama bağlantısı nedeniyle de hemen birkaç tane etkileyici manzara resmi kullanılabileceği için sinema filmi olmaya uygun değildi. Esas en mühim olan, Singer'in insanların iyilik ve merhamete muktedir olduklarını kanıtlama çabasının bir bilim menajeri olarak kendisini özellikle sert ve aldırmaz davranmaya itmiş olmasıydı.

Duygudaşlık araştırmalarının son yıllarda nörobilimin ve davranış bilimlerinin odak noktalarından biri haline gelmiş olmasının nedeni özellikle adına "ayna nöronları" denilen keşifle ilgili. 1990'lı yılların başında beyin araştırmacısı Giacomo Rizzolatti etrafında bir grup, makak maymunlarında motorik süreçlerin akışını araştırırken keşfettiler ki maymun beyinleri elin hareketlerini önceden öngörüyor.[5] Hayvanlar gözlemledikleri hareketleri beyinlerinde "yansıtıyorlardı", yani belli nöronlar bir hareketi gözlemlediklerinde sanki maymun o hareketi kendisi yapmış gibi aktive oluyorlardı.

Bu gözlem, daha sonra çok sayıda yazar tarafından yorum-

4 Tania Singer/Matthieu Ricard, *Caring Economics*, Londra: Picador, 2015.

5 Giacomo Rizzolatti/Corrado Sinigaglia, *Empathie und Spiegelneurone. Die biologische Basis des Mitgefühls*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 2008.

landı ve popülerleştirildi. Birçoğu tarafından fiziksel bir kanıt olarak algılanan bu gözlem, aslında duygusal açıdan tamamen hasta olmayan herkesin zaten muhtemelen daha önceden dile getirebileceği bir şeydi – yani, insanların birbirleriyle bir bağlılık duygusu hissetmeleri. Ama bu keşif "ayna nöronları" yoluyla en çarpıcı renklerle bezendirildi ve bu da yeni bir çağın başladığını anons etmeyi kaçırmayan yazar Jeremy Rifkin'i (kendisi bu arada "emeğin sonunu", "hidrojen-ekonomisinin" doğumunu ve "sıfır-marjinal maliyet toplumunu" öngörmüştü), "empatik medeniyetin" çanlarının çaldığını ilan etmeye teşvik etmişti.[6] "İşbirlikçi" bir ekonominin biyolojik temelleri olarak duygudaş beyin bölgeleri –"new age goes neuroscience" [yeni çağ nörobilimler çağı– ç.n.].

Ancak bu heyecan dalgası bağlamında nörobilimlerin bugüne dek aslında neyi gözlemledikleri konusunda emin olmadıkları gözden kaçtı. Başkalarının eylemlerinin kendi beynimizde istem dışı "yansıması" evrimsel açıdan yararlı olabilir, çünkü bu yeteneklerin edinilmesini kolaylaştırır ve tecrübe edilmiş davranış biçimlerinin yaygınlaşmasını kolaylaştırır; bu gayet makul. Bir eylemin bir amaca hizmet ediyor olmasının bir rol oynadığı gerçeği de bunu destekliyor. Maymun beyinlerinde de elin hareketi yalnızca bu hareket ile belli bir amaç güdülüyor ise "yansımıştı". El eğer ki amaçsız bir şekilde sallanıyorsa, hiçbir şey olmuyordu: ne zaman ki el yemeğe yöneliyordu ve böylece ilginç bir amaç peşindeydi, o zaman söz konusu nöronların aktifleşmesi gözleniyordu. Bunun açıklaması, beynin hareketleri gözlemleme yoluyla ezberlemesi olabilir.

"Ayna nöronlarının" keşfi, davranış psikolojisinin uzunca süredir uğraştığı bir olgu ile de bağlantı noktaları teşkil ediyor, yani Theory of Mind [zihin kuramı – ç.n.] ile. Neredeyse tüm hayvanlardan farklı olarak, insanlar erken çocukluk yaşlarında başka birisinin mekânsal perspektifinden bakmayı ve kendilerini duygusal veya fikirsel açıdan başkalarının yerine koyma yetisini geliştiriyorlar. Bu gelişim süreci, çocukların kendi dü-

6 Jeremy Rifkin, *Die empathische Zivilisation. Wege zu einem globalen Bewusstsein*, Frankfurt/Main, New York: Campus, 2010.

şünceleri ile başkalarının düşüncelerini ayırt etmelerini ve böylece karşılarındakilerden kolayca öğrenerek sosyal bağlamlarda rahatça hareket etmelerini sağlıyor.

Ancak sosyal bir tavrın "ayna nöronları" olgusu ile bağlantılı olup olmadığı sorusunun henüz bir yanıtı yok. Ne hücrelerin kendini başka birinin yerine koymayı kolaylaştırdığı konusu kesinleşmiş vaziyette, ne de empati yapma yetisi bir kişinin sonuçta nasıl davranacağı konusunu açıklığa kavuşturuyor. İnsan davranışı olağanüstü karmaşık. Kuşkusuz "duygusal yankı" diye bir şey var: Bebekler, başka bebeklerin ağlamasına çoğunlukla kendileri de bağırmaya başlayarak tepki veriyorlar. Ancak bu "yankının" acıma duygusu ile ilgisi yok; çünkü bebekler kendi duyguları ile çevreleri arasında bir ayrım yapmayı bilmiyorlar. Ve ayrıca bir kişi daha sonra kuvvetli bir empati geliştirse ve başkalarının acısını algılasa bile, bu o kişinin duygudaşça davranacağı anlamına gelmiyor. Yoğun hisler tam tersine de neden olabilirler: Sonuç (davranma yetisini kilitleyen) bir tür şok halinde donakalmak da olabilir; kişinin mesafe koymasını beraberinde getirebilir veya aslında karşısındakinin duygularını paylaşan kişinin, diğerinin neden daha iyisine layık olmadığını sorgulamasına yol açabilir – ki bu da muhtemelen başkasının zararına olan bir şeyden keyif almayı kışkırtır. Bunun haricinde unutmamalıyız ki, psikopatlar da empati ustası olabilirler. Breat Easton Ellis'in *Amerikan Sapığı* adlı romanındaki Wallstreet-Yuppie'si Patrick Bateman gayet güzel bir şekilde kendisini duygusal açıdan başkalarının yerine koyabiliyor – ancak bu kişiler onun için yok hükmündeler. O, empati yapma yetisini başka insanlara işkence etmek ve onları katletmek için kullanıyor. Ayna nöronları, duygusal yankı, empati, duygusal paylaşım ve dayanışmacı davranış demek ki birbirleriyle "bir şekilde" ilintili, ancak farklı olgular; bu kadar, daha fazla değil.

O halde, insan davranışını şu ya da bu yana yönlendiren; daha dayanışmacı ya da daha egoist, daha saldırgan veya daha ortaklaşmacı olmamızı sağlayan nedir? On yıllar boyunca ve çok farklı bakış açılarından bu soru konusunda çalışmış olan nöroendokrinolog Robert Sapolsky bu konuda şöyle yazıyor:

> İnsan davranışlarının biyolojisini anlamak, olağanüstü [...] önemlidir. Fakat maalesef halihazırdaki durum şeytani bir şekilde karmaşık. Örneğin göçmen kuşların yön bulma yetilerinin biyolojisi ile veya dişi hamsterlerin yumurtlama dönemindeki çiftleşme refleksleri ile ilgileniyor olsaydık, ödevimiz çok daha kolay olurdu. Ancak biz [...] insanların sosyal davranışı ile ve çoğu kez de normal olmayan insani sosyal davranışla ilgileniyoruz. Ve bu bağlamda nörokimya; hormonlar; duyu dürtüleri; doğum öncesi çevre; erken tecrübe; genler; biyolojik ve kültürel evrim ile çevre etkisinden ve daha başka birçok etkenden oluşan ürkütücü bir karmaşa ile karşı karşıyayız.[7]

Kendi uzmanlık alanından başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen budalalarla dolu bir bilim dünyasında Sapolsky'nin varlığı bir düşeş. Rus-Yahudi bir aileden gelen ve Brooklyn'de doğmuş olan bu biyolog, hormon sistemi ile sinir sisteminin bağlantısını araştırıyor; primat araştırmacısı olarak bir süre Afrikalı köy toplulukları arasında yaşamış ki burada kültürel farklılık ve sosyal-antropolojiye dahil sorular konusunda bilgi sahibi olmuş ve 1968 sonrası kuşağının bir temsilcisi olarak sınıf, toplumsal cinsiyet ve ırkçılığın toplumsal boyutu konusunda fikir yürütmeye yetkin. Sapolsky'nin ana tezi, beşeri sosyal davranışın biyokimyasal süreçler üzerinden ilerlediği ve bu nedenle materyal olarak belirlendiği, ancak materyal süreçlerin de tersine kültürel ve sosyal koşullar tarafından belirlendiğidir. Bu nedenle davranışlarımız sürekli bir akışkanlık içindedir. Kültürel, ekolojik, sosyal, nöronal ve hormonsal unsurlardan oluşan bir orkestradır davranışlarımızı üreten.

Bu unsurların bileşiminin ne kadar karmaşık olduğunu Sapolsky çok sayıda deneyler ve araştırmalarla gözler önüne seriyor. Özel olarak ilgilendiği alan ise cinsiyet rollerini ve piyasa rekabetini doğallaştırmaya yaradığı için âdet olduğu üzere determinizm sevdalılarını pek sevindiren hormon sistemi. Bilindiği üzere beşeri aktivitelerin motive edilmesi bağlamında, mut-

7 Robert Sapolsky, *Gewalt und Mitgefühl. Die Biologie des menschlichen Verhaltens*, München: Hanser, 2017, s. 13f.

luluk duygularını harekete geçiren ve böylece kuvvetli eylem dürtüleri üreten sinyal taşıyıcı dopaminin rolü merkezî. Herhalde çoğumuz doktor muayenehanelerindeki bekleme odalarında sağda solda duran renkli magazinlerde dopamin salgılanmasının cinsel ilişki esnasında çok yoğun olduğunu okumuşuzdur. Ama ilginç olan belli ki birçok sosyal etkileşimin dopamin ile "ödüllendirilmesi". Daha önce bahsi geçmiş olan ekonomik oyun talimatlarının göstermiş olduğu, bir deneğin oyunda kendi çıkarını gözettiği duruma oranla, oyuncular işbirliği yaptığında bu salgılamanın daha kuvvetli olduğu. Tersine, hakkaniyetsiz veya fazla başarılı (!) olarak algılanan birisi cezalandırıldığında, birçok kişide ödül sisteminin aktifleştiği gözlemlenmiş.[8] Bu bulgular ışığında bir toplum teorisi geliştirmeye kalkışsak, muhtemelen şöyle bir tablo çıkardı ortaya: Başka insanlara fiziksel olarak dokunduğumuzda, onlarla bir şeyler paylaştığımızda ve iyi komünistler olarak davrandığımızda, organizmamız bizi ödüllendiriyor! Ve eşitliği destekliyor organizmamız, çünkü etrafta göze batanlara karşı direnç geliştiriyoruz.

Maalesef insan organizmasında epeyce çok teoriyi destekleyecek herhangi bir şey bulunabilir. Carl Schmitt hayranları, sosyal bir yaşam sürdüren birçok memeli hayvanın gayet keskin hiyerarşilere aşina olduğu konusu ile ilgilenebilirler. Sıçanlarla yapılan deneylerde, bu hayvanların kendilerinden daha aşağıdaki bir hiyerarşi basamağında bulunan *türdeşlerini* ısırarak stres attıklarını gözlemek mümkün. Ve bazı anne şempanzeler çocuklarına hiyerarşik olarak daha yüksekte olan bir dişi şempanzenin çocuğuna boyun eğerek yaklaşmalarını öğretiyorlar. Eğer mazlumlara işkence etmek genetik olarak belirleniyorsa ve goriller bile sosyal statüyü "miras" yoluyla devrediyorlarsa, o halde feodal despotizmin insanların doğal yaşam biçimi olması gerekmez mi? Bu arada: Arabanın anahtarlarını bir kenara fırlatıp, yürüyerek savan çayırlarına geri dönmek çok daha doğal olmaz mıydı?

Toplumsal düzen tartışmalarının hep hızlıca biyoloji ve insan yapısı etrafında dönmeye başlamasının nedeni bariz. Her

8 Sapolsky, *Gewalt und Mitgefühl*, s. 91.

insani özelliğimiz tarafımızdan "inşa edilmiş" değil. Hangi bağlamda olursa olsun – insanlar yemek yemezlerse acıkıyorlar; uyku uyumazlarsa yoruluyorlar ve sosyal statü ile takdirin önemli olduğu topluluklarda yaşamak istiyorlar. Bu son nokta olayı karmaşık hale getiriyor; çünkü birliktelik açısından kuvvetli bir ihtiyaç var, fakat bunun beraberinde getirdiği sosyal hiyerarşiler birçok insan açısından katlanılması zor bir yük. İngiliz sağlık araştırmacıları Kate Pickett'in ve Richard Wilkinson'un meşhur olmuş devasa çalışmalarında gösterdikleri gibi, uzun süren stresten en kuvvetli şekilde etkilenenler öncelikle menajerler ve iş adamları değil; tersine toplumsal hiyerarşinin tam da en dibindeki işsiz kalmış ve sosyal yardıma muhtaç olan kişiler.[9] Bu arada esas olan nesnel yoksulluktan çok yoksulluk *hissi*, yani düşük bir sosyal statüye sahip olmanın bilinci. Bu toplumsal olarak "inşa edilen" stres yükü, vücutta somut olarak izini bırakıyor; çünkü düzenli olarak salgılanan Glukokortikoid ve Kortizol yoluyla süregiden bir iltihap durumu taklit ediliyor ve böylece kalp-deveran sistemi ile metabolizma olumsuz olarak etkileniyor. Keskin hiyerarşiler ve takdir noksanlığı da bu anlamda yalnızlaşma ve izolasyon kadar zararlılar.

Toplumsal açıdan eleştirel bir tartışmanın buradan yola çıkması gerekir. Çünkü işin püf noktası şu ki, "doğada" da benzeri biyolojik sabitlerle başa çıkmak için farklı yollar var. Son yüz elli yılda gerçekleştirilen sosyal antropolojik araştırmalar farklı beşeri kültürlerin sosyal olanı ne kadar farklı biçimde şekillendirdiklerini ortaya çıkarttı; ancak bu durum belli ki hayvanlarda da gözlemlenebiliyor. Bildik şempanzelerde erkekler baskın; Bonobo şempanzelerinde ise daha çok kadınlar baskın ve türlerin kendi içinde sosyal davranışlar bariz bir şekilde sadece bireyler arasında değil, aynı zamanda gruplar arasında da farklılıklar gösteriyor. Şempanze topluluklarının kültürel özellikler geliştirdikleri ve araç gereçler üreterek bunları kullandıkları uzun süredir biliniyor; daha yeni araştırmalar ise sosyal ilişki

9 Kate Pickett/Richard Wilkinson, *Gleichheit ist Glück: Warum gerechte Gesellschaften für alle besser sind*, New Berlin: Haffmans & Tolkemitt, 2010.

biçimlerinin kültürel olarak da devredildiğini gösteriyor.[10] Örneğin daha zayıf olanlara karşı şefkatli veya daha az saldırgan davranan gruplar var. Maymun toplulukları farklı sosyal ilişki kurma biçimleri geliştirmişler gibi gözüküyor.

Bazı primatların sosyal bağlarını güçlendirmek ve saldırganlıklarını azaltmak için bedensel ilişki kurmaları, yiyeceklerini paylaşmaları ve karşılıklı birbirlerinin bitlerini ayıklamaları bize ne anlatıyor? Bunun anlamı, belli ilişki biçimleri ve "ritüeller" yoluyla bazı davranış biçimlerini desteklemeleri; ve bunun ardından sorulması gereken soru, ne tür bir düzende yaşamak istediğimiz: güçlü olanın hukukunun telkin edildiği ve korku ile kaba kuvvet tarafından yönetilen bir düzen mi yoksa işbirliğine dayalı ve saygılı ilişki biçimlerinin mümkün kılındığı ve ödüllendirildiği bir düzen mi?

Sosyal, kültürel ve siyasi olarak düzenlenen çerçevenin bireysel davranış yapıları için olağanüstü bir anlamı var. Hatta cinsellik ve ilişki hormonları tarafından dürtülen "hayvani" süreçler bağlamında da. Sapolsky testosteron konusunda ilk bakışta tüm önyargıları teyit eden mucizevi bir deneyi anlatıyor. Bir test dizisinde katılımcılara testosteron verilmiş; katılımcılar bunun üzerine eskisine oranla daha yoğun olarak karşılarındaki kişilerin düşüncelerini göz ardı edebileceklerine ve kendilerinin haklı olduklarına kanaat getirmişler. (Belli ki yüksek bir testosteron düzeyi hoş olarak algılanıyor; en azından sıçanlarda –başka bir deney dizisi– hayvanların kafesin testosteron verilen tarafında oturmayı tercih ettikleri izlenmiş.) Ancak bu deney aynı zamanda göstermiş ki, bu hormon sadece narsist dönüşümlerini değil, tersine sosyal davranışları da tetikliyor. Bir oyun talimatı bağlamında katılımcılar yine kendi bireysel çıkarlarının peşinden mi koşacaklar yoksa ortak bir kasaya para mı yatıracaklar konusunda karar vermeleri gerektiğinde, bir doz testosterondan sonra ortak kasaya destek vermişler. Bu şimdi ne demek?

---

10 Edwin van Leeuwen vd., "Population-specific Social Dynamics in Chimpanzees", *PNAS*, cilt 115, sayı 45, 2018, https://www.pnas.org/content/pnas/115/45/11393.full.pdf

"Testosteron, bizim belli bir statüyü elde etmek ve korumak için gerekeni gerçekleştirme niyetimizi kuvvetlendiriyor," diye açıklıyor Sapolsky. "Önemli olan bunun için neyin gerekli olduğu. Elverişli sosyal koşullar altında ve testosteron düzeyi yükseltildiğinde, katılımcılar bir zorluğa göğüs germeleri gerektiğinde, ellerinde olan her tür imkânı kullanarak birbirlerini karşılıklı olarak memnun etmeye çalışıyorlar. Erkeklerin kaba kuvvetinin doruk yaptığı bir dünya altında ezilirken, sorunumuz testosteronların saldırganlık düzeyini artırması değil; tersine, sorunumuz saldırganlıkları neden bu kadar çok ödüllendirdiğimiz."[11]

Bu arada bekleme odalarındaki magazinlerde "sarılma hormonu" diye adlandırılan oksitosin için de geçerli benzeri, çünkü insanlar partnerleri ya da çocukları ile yakın bedensel ilişki kurduklarında salgılanan bir hormon bu. Garip bir şekilde Hollanda'da gerçekleştirilen bir test dizisinde ortaya çıkan, kadınların bir oksitosin dozundan sonra kendilerini yakın hissettikleri kişiler için daha fazla bir şey yapmaya istekli oldukları, aynı zamanda ama bu gruba dahil olmayan (isimleri Hollanda'ca tınlamayan) kişilerin başına bir şey geldiğinde, bunu kabullenmeye meyilli oldukları ortaya çıkmış.[12] Muhtemelen bu da herkesin okulun avlusunda gözlemlemiş olduğu bir şey: Sıkı fıkı ilişkiler, başkalarına yönelik olarak dayanışmayı reddeden davranışlara yol açabilirler. Ancak dertlenmeye gerek yok: Ortak gündelik hayat tecrübeleri yoluyla, başka isimlerin (kıyafet stillerinin, saç renklerinin vs.) tanıdık hale gelmesi sağlanırsa, başka bireyler de en kısa sürede var olan gruba ait kişiler olarak algılanabilirler. Bir futbol kulübünün bir şalının bile insanlara birlik olduklarını düşündürttüğü bildiğimize göre, ayrımcı mekanizmaları devre dışı bırakmak için ne kadar az "sosyal mühendislik" gerektiğini anlamak gayet kolay. Başkalarıyla birlikte çalışan, başkalarıyla boş zamanını geçiren ve belki bir doğum günü partisine davet edilmiş olan herkes, karşısındakini düşman bir kulü-

11 Sapolsky, *Mitgefühl und Gewalt*, s. 144.

12 *A.g.k.*, s. 156.

bün üyesi olarak değil de bu topluluğa ait olan somut bir birey olarak algılayabiliyor.

Nöronal ve biyokimyasal süreçlerin vücutta ne şekilde eyleme dönüştükleri, bariz bir şekilde çok farklı faktörlerden bağımlı. Tepkilerimiz kültür, değerler ve tecrübeler tarafından belirlenmiş bir filtreden geçiyor ki bu filtre aynı zamanda beşeri cemaat tarafından da üretiliyor. Hatta bu filtre duyularımızın algılayışlarını da etkiliyor. Dünyanın farklı bölgelerinden insanların dahil edilmiş olduğu bir deneyde, çok kısa bir süre fotoğraflar gösterilmiş ve anlık algılamanın kültürel olarak belirlenmiş kalıplar tarafından belirlendiği ortaya çıkmış. Kültürlerin ağırlıkla "kolektifçi" olarak kodlandığı düşünülen Doğu Asya'da, deneye katılan insanların hafızasında fotoğrafın bütünü kalmış; "bireysel" değerlerin daha kuvvetli bir şekilde altının çizildiği ABD'de ise, katılımcılar fotoğrafın merkezinde olan bireyleri daha detaylı bir şekilde tasvir edebilmişler. ABD'ye göç etmiş olan Doğu Asyalılarda ise "kolektifçi" algı zaman içinde etkisini yitirmiş. Demek ki kültürel desenler bireylerin nöronal yapılarını etkiliyor; aynı zamanda beyinlerin biçim verilebilirliği o kadar yüksek ki beceriler gelişmeye devam edebiliyor.

Beşeri sosyal davranış bir faktörler orkestrası tarafından belirleniyor: duygusal durumlar; değer yargıları; çevre koşulları; kişisel tecrübeler; düşünme yeteneği. İlk duygusal refleks olumlu anlamda sosyal oluyor (küçük çocuklar bile yardımsever oluyor); zaman zaman ilk refleksi sorgulamakta fayda var, çünkü sezgisel tepkiler saldırgan ve dışlayıcı da olabiliyorlar (etkin hale gelen Amigdala, başka bir futbol takımı). Bir yandan biyolojik süreçleri genler yönlendiriyor, öte yandan sosyal, kültürel ve çevresel koşullar hangi genlerin aktif hale geleceğini belirliyor; bir de şu var ayrıca: her gen aynı değil. Devraldığımız genetik materyal hep aynı şekilde işleyen bir bilgisayar programı değil. Hücrelerimizin yenilenmesinde hangi genlerin etkin olacağı genel koşullardan bağımlı ve oldukça değişken. Öte yandan bu çevre koşulları basit bir şekilde "nesnel" değiller ve kültürel veya ahlâki bir özelliğe de sahip olabilirler. Sadece

sosyal eşitsizlik ve materyal zorluk değil, bir "milli kültürün" parçası addedilen ve duygusuzluk propagandası yapan eğitim modelleri de –bu arada kalıcı olarak– vücutta gelişen epigenetik süreçleri etkiliyor. Bu şekilde kültür ve değer yargıları biyokimyasal-materyal hale dönüşüyorlar.

Peki, insanın "doğasını" oluşturan nedir? Bunların hepsi. Davranışlarımız ve kendimize yönelik algımız temelleri genetik olan biyokimya ile nöronal bir mimari tarafından belirleniyor; fakat aynı zamanda sosyal koşullar, kültürel biçimler, değer sistemleri ve çevre koşulları vücudumuzun ve epigenetiğimizin maddesel süreçlerini üretiyorlar.

ABD'de yapılmış bir araştırma birkaç yıl önce ortaya çıkardı ki çöp kokusu reaksiyoner içerleme duygularını ve özellikle de eşcinsel evliliklere karşıtlığı güçlendiriyormuş.[13] Ahlâki yargıların erken çocukluk dönemi sosyalizasyonu esnasında iğrenme duygularıyla bağdaştırılması, itici kokunun ise ekseriyetle düşünme yeteneği tarafından nötralize edilebilen öğrenilmiş bir tiksinmeyi tetiklemesi, bu acayip bulguyu açıklamaya yarayabilir. Bu arada her ikisinin de –tiksinme duygusunun ve saygının– öğrenilmiş olduğundan yola çıkılıyor. Başka deneyler daha önceden bu bağlama işaret etmişlerdi: Kirli ortamlarda denekler birden muhafazakâr ahlâki değerler savunmaya başlıyorlar. Belli ki iğrenme duygusu beynin öğrenilmiş ahlâkı hatırlattığı bölgelerini aktif hale getiriyor.

Ama bütün bunlar sosyal özgürleşme adına bayrak açmış bir proje için ne demek? Tania Singer vakasına yönelik olarak bilim gazetecisi Ulrich Schnabel zamanında *die Zeit* gazetesinde çok yerinde bir yorum yayınlamıştı. Schnabel, belli ki "meditasyon yapan deneklerin beyinlerindeki akımlardan çok, empatiye dayanan bir davranışı destekleyen –ya da köstekleyen– koşulların" belirleyici olduğunu not etmişti.[14] Aka-

13 Yoel Inbar vd., "Disgusting Smells Cause Decreased Liking of Gay Men", *American Psychological Association*, 2011, https://minddevlab.yale.edu/sites/default/files/files/disgusting-smells.pdf

14 Ulrich Schnabel, "Mitgefühl im widrigen Alltag.Was der Fall von Tania Singer für die Meditationsforschung bedeutet", *Die Zeit*, 18 Aralık 2018, https://www.zeit.de/2018/53/tania-singer-ruecktritt-empathie-meditationsforschung

demik dünyanın olağanüstü derecede üretkenlik ve rekabet temelli yapılanması, bir araştırmacının en nahoş yanını kaşımıştı. Bunun tam tersine, işbirliği yapmayı ödüllendiren ve eşitliği güçlendiren bir toplumsal çerçevenin birbirimize karşı düşünceli ve saygılı davranmamızı kolaylaştıracağından yola çıkabiliriz. Bu nedenle önemli olan "köken" değil, gelecek. İnsanlar topluluklarda yaşayan organizmalar (ve kendileri de zaten birçok tane tane organizmadan oluşuyorlar), ama aynı zamanda bireysel olarak bir hayatta kalma dürtüsüne sahipler. İnsanların hem eli açık, hem egoist; hem barışçıl, hem saldırgan; hem rekabetçi, hem işbirliği yapabiliyor oldukları aşikâr. Bu nedenle toplumu dönüştürmeye yönelik tüm tartışma, bireyler olarak materyal güven ve başkalarıyla anlamlı bir yaşam sürdürme isteklerimizi hangi koşullar altında en iyi şekilde gerçekleştirebiliriz sorusunun etrafında dönmeli. Bertolt Brecht'in bahsettiği gibi, belki de büyük Sol ütopya söz konusu olduğunda, önemli olan gayet basit haliyle "ortada olan". En yakınımızda olan ve akla yatkın olan. Sosyal açıdan küme düşme korkumuzu devre dışında bırakan; paylaşıcı olmayı cesaretlendiren; empatiye dayalı davranışları ödüllendiren ve işbirliği yapmayı kolaylaştıran bir sosyal çerçeve yani. İyi bir ana okulunda, yuva çocuklarına öğretilmeye çalışılandan daha fazlası değil yani.

İktidar, kaba kuvvet, hegemonya

Bu "ortada olan" nasıl hayata geçirilebilir? Rus felsefeci, Petersburg sanat ve teori kolektifi Chto Delat'ın ("Ne yapmalı?") üyesi Oxana Timofeeva kısa ve iç karartıcı "Zombi-Komünizmi için Bir Manifesto" adlı metninde, her tür geleceğe yönelik güvenden vazgeçmeyi öneriyor.[15] Kendisi üç farklı siyasi umut türünden bahsediyor: durumun kendiliğinden düzeleceğine yönelik uzlaşmacı umut; geleceğin mücadelelerle değiştirilebileceğini öne süren reformist umut ve koşulların daha da kö-

15 Oxana Timofeeva, "Manifesto for Zombie-Communism", https://chtodelat.org/b9-texts-2/timofeeva/oxanatimofeeva-manifesto-for zombie-communism/

tüleşmesiyle artık Mesih'in ortaya çıkmasına benzer bir durum oluşunca, her şeyin ancak daha iyi olabileceğine inanan devrimci bir umut. Timofeeva her üç senaryoya da karşı çıkıyor: "Zombi felaketini düşündüğümüzde, kendimizi hayatta kalanlarla özdeşleştirmeye meyil ediyoruz (bu arada kapitalizmde başkalarının hesabına yaşadığımızı unutuyoruz – zaten bu durum tamamen çekilmez değil mi?). Ama ya şanslı olan ve hayatta kalanlardan değilsek? (Ya diğer taraftaysak?)"

Timofeeva Zombilerle ilgileniyor, çünkü onlar farklı bir şekilde tetikleniyor:

> Zombi artık ölmüş olandır ve bu nedenle umut beslemeyendir; ama hâlâ daha arzu eden ve bir bilinci olandır veya bir vücut duygusu veya bir tür içgüdüsü olandır veya bir atalet tarafından iteklenir ki bu da aşırı haksız bu durumun artık hoş görülemez olmasıyla ilintilidir – bu nihai çaresizliktir. Artık bir ölü olduğu için yaşaması mümkün değildir ve bu da onu çelişkili bir şekilde ölmemiş hale getirir veya bir yaşayan ölüye dönüştürür. Çürüyen bedeni artık bireysel değildir; o beden artık bir kişiye ait değildir. Bir zombinin bireysel bir hayatı yoktur; hiçbir şeyi takmaz o; ve yine de huzura kavuşmaya hazır değildir, daha henüz arzu etmektedir ve kişiliksiz bedeni faaliyet göstermektedir.

Her tür bireyselliği elinden alınmış ve yine de faal bir komünist zombi kolektifinin tahayyülü Andrej Platonow'un karakterlerini anımsatıyor. *Çevengur*'da komünizmi inşa etmek için bir araya getirilen; amaçsızsa ortalıkta dolanan; açlık çeken "arta kalanların" kişilikleri yok ve benzeri insanlar Platonow'un vefatından sonra 1964 yılında yayınlanmış olan *Can* romanında daha da belirgin bir şekilde ön plana çıkıyorlar. Rus yazar, bu romanında Can halkını güvenli bir yere yöneltmek üzere Türkmen bozkırına giden, eğitimini henüz yeni tamamlamış olan teknisyen Nasar Tschagatajew'i anlatıyor. Can'lar açlıktan ölmeye yüz tutmuş, etnik açıdan heterojen bir grup; sefillerin en sefili onlar. "Her yerden mülteciler ve yetimler," diye açıklıyor Tschagatajew romanın bir yerinde, "yerlerinden edilmiş,

yaşlı, güçten düşmüş köleler". "Kaybolmuş bir halk" ve "bedeninden başka hiçbir şeye sahip değil".[16]

Platonow, tam da Timofeeva'nın talep ettiğini yerine getiriyor: Türk dillerinde "Dshan" kelimesinin anlamı yaşam veya ruh olsa da, kendileri için yaşamın bile "sadece bir rüya" olanların perspektifinden konuşuyor bu roman. Korku filmlerinin kahramanları; hatta *Z Nation* adlı korku dizisindeki mazlumlar bile hayalleri ve kişilikleri olan karakterler olarak tasvir edilirken, Can halkı zombi apokaliptiğinin öte yanında konumlanmış: Artık hiçbir şeye tasalanmıyorlar; onlar artık yalnızca bir beden duygusundan oluşuyorlar.

Platonow'un romanları devrim öncesi koşulların karanlık bir gölgesi olarak anlaşılabilir, çünkü Can'ın yaşadığı sefalet Çar zamanının bir mirası; Timofeeva'nın pesimistliği ise tamamen Sovyetler Birliği dönemine denk düşüyor. 1978 yılında Kazakistan'da doğmuş olan Timofeeva'nın zombi komünizmi, sosyalizmin Rus toplumuna miras bırakmış olduklarını yansıtıyor – birliktelik, dayanışma veya hatta sınıf bilinci filan değil; tersine "nihai çaresizlik".

Geriye dönük olarak sosyalizme bu şekilde bakarsak, gerçekten de solcuların yürüttüğü mücadelelerin beyhude olduğu düşünülebilir: Devrimci kurtuluş hareketleri, kaba bir şekilde elitlerin değişmesi ile sonlandı; sendika yöneticileri örgütlerinin gücünü finans elitlerinin çevresine dahil olabilmek için kullandılar;[17] anarşist komünlerin ataerkil mezhepler oldukları ortaya çıktı.

Ancak bu gerçeğin sadece bir boyutu; çünkü sosyal özgürleşme açısından geçmiş iki yüzyıl oldukça başarılıydı. Sürekli hatırlamakta fayda var: Daha 19. yüzyılın ortalarında, o dönemin en önemli yükselen ekonomik gücü ABD'de halkın yüz-

16 Andrej Platonow, *Dshan oder Die erste sozialistische Tragödie*, Berlin: Quintus, 2019, s. 33 [*Can*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, Metis Yayınları, İstanbul, 2020].

17 21. yüzyılın başında Brezilyalı sendika liderlerinin nasıl finans elitlerine dönüştükleri hakkında bkz. Raúl Zibechi, *Brasil potencia. Entre la integración regional y un nuevo imperialismo*, Lima: Programa Democracia y Transformación Global, 2013, s. 49-88.

de onu "sahiplerinin" keyfine göre taciz edilebiliyor; satılabiliyor; tecavüze ve işkenceye maruz kalabiliyordu. Çoğu Avrupa ülkesinde kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesinin üzerinden henüz sadece bir yüzyıl geçti; Almanya'da kadınlar 1971 senesine kadar çalışabilmek için evli oldukları erkeklerin iznini almak zorundaydılar; 1997 senesine kadar, erkekler evli oldukları kadınlara tecavüz ettiklerinde ceza almıyorlardı. Aynı şekilde, çoğu sanayileşmiş ülkede eşcinselliğin sadece birkaç on yıldır cezai yaptırımı yok ve eşcinsel ilişkiler taş çatlasa otuz yıldan beri gündelik hayatta da yaşanabiliyor. "Demokrasinin beşiği" İngiltere'de 1918 yılına dek halkın yüzde kırkının mülk sahibi olmadığı için seçimlere katılma hakkı yoktu. Çalışma saatlerinin haftada 40 saat ile kısıtlanması sanayileşmiş ülkelerin çoğunda birkaç on yıl sonra ancak hayata geçirildi ve Almanya'da asgari sosyal yardım hakkı sadece altmışlı yıllarda tesis edilebildi – ırkçı sömürge rejimlerinin küresel kıta alanlarının ortalama yarısını aralarında bölüşmüş oldukları dönem söz konusu henüz burada.

Bu kazanımların çoğu bir Pirus zaferi olmaktan öte gidememiş ve daha sonra da bu kazanımlar kaybedilmiş olabilir. Tartışma götürmeyen konu ise özgür, eşit ve dayanışma temelli bir dünya yaratmak için yola çıkmış olan hareketlerin, hâlâ daha büyük çoğunlukların referans noktası addettikleri hakları elde etmiş olmaları. Eğer sol devamlı hezimete uğradıysa ve kendiliğinden hep daha "iyiye" doğru yönelen tarihsel bir mekanizma yoksa, bu sosyal ilerlemenin kaynağı nedir peki? En yaygın açıklama, sabırlı reformcuların küçük adımlar siyaseti yoluyla ve aşırı şiddete başvurmadan özgürlük haklarını hayata geçirdikleri. Ancak, daha önce de özetlediğimiz gibi, bu yalnızca Bismarck ve Ludwig Erhard bağlamında bir mit değil. Bu kitabın daha başlangıcında kendisinden bahsetmiş olduğumuz ABD'nin kurucu babalarından Thomas Jefferson'a geri dönelim. 1743 yılında Virginia'da doğmuş olan Jefferson, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin meşhur bir cümlesinin yazarı olarak biliniyor: "Şu gerçeklerin sarih olduğunu düşünüyoruz: bütün insanlar eşit olarak yaratılmıştır; Tanrı tarafından kendilerine

vazgeçilmez haklar bahşedilmiştir; bu haklara yaşam hakkı, özgürlük ve mutluluk arayışı dahildir."

Siyahlar haricinde tüm insanlar demeye getiriyordu herhalde Jefferson; çünkü vefat edene kadar, ekonomik nedenlerle özgürleştirmediği iki yüz tane kölesi vardı kendisinin. Sahip olduğu imtiyazları kullanırken, ne derece ileri gitmeye hazır olduğunu 1787 yılından itibaren on dört yaşındaki köle Sally Hemings'i cinsel açıdan taciz etmeye başlamış olması kanıtlıyor. Bir çocuğa tecavüzün ardından sürekli bir ilişki başlıyor; Hemings'in, Jefferson'ın kendi mülkiyeti olarak ilan ettiği çocukları oluyor ve sadece kadının ısrarıyla çocukları rüştlerini ispat ettikten sonra özgür bırakıyor. Jefferson bir "ılımlı siyaset" örneği teşkil ediyor sözde: Kendisi köleciliği eleştiriyordu; ancak plantasyon işletmecilerinin (ve tabii kendisinin de) çıkarlarını zedelememek için bu sistemin feshedilmesini istemiyordu. Böyle bir tavır mı sosyal ilerlemeyi mümkün kılmış olan?

Köleciliğin yasaklanması söz konusu olunca bir de hep Abraham Lincoln adı anılır. Daha az bilinen ise şu dibine kadar ırkçı açıklamaların kendisine ait olduğu: "Beyaz ve siyah ırk arasında, benim inandığım gibi, bu iki ırkın sosyal ve siyasi eşitlik temelinde bir arada yaşamalarını daima yasaklayacak olan bedensel bir fark var. Ve bu şekilde yaşamaları mümkün olmadığı, fakat bir arada kalmaları gerektiği için bir üstünlük pozisyonu ve bir altta kalan pozisyonu olmak zorunda ve ben de herkes gibi üstünlük pozisyonunun beyaz ırka verilmesi taraftarıyım."[18]

ABD'de kölelerin özgürleşmesi konusuyla ilgilenen herkes hayretle tespit edecektir ki, Amerikan iç savaşı bununla başlamadı; tersine iç savaşın kaderini belirleyen bu hareket oldu. Savaşın ilk yılında Kuzey eyaletleri köle olan insanları "kaçak mal" (*contraband*) olarak gözaltına aldılar. Ancak 1862 yılında baş gösteren askerî yenilgi tehlikesi, (adından da belli olduğu gibi) konfederasyon isyancılarının mülklerine el koymayı mümkün kılacak Second Confiscation Act [İkinci Müsade-

18 Alıntının kaynağı: Ibram X. Kendi, *Gebrandmarkt. Die wahre Geschichte des Rassismus in Amerika*, München: C.H. Beck, 2017, s. 223.

re Kanunu – ç.n.] başlıklı kanunun önünü açtı. Siyah halkın özgürleştirilmesi savaşın sonucunu belirleyecek bir araç olarak kullanıldı; çünkü kölelerin plantasyon işletmelerinden kaçışı Güney'in ekonomisine zarar veriyordu ve aynı zamanda Kuzey'deki eyaletlerin askerî birliklerine katılımı artırıyordu. "1863 yılının sonunda onların [köle statüsünde olan insanların] dört yüz bini plantasyon işletmelerinden kaçabilmiş ve Birlik saflarına katılabilmişlerdi," diye yazıyor tarihçi Ibram X. Kendi[19] ve bu bağlamda on yıllar öncesine dayanan bir olayın anlamına işaret ediyor: "1860 yılının son aylarında, kölelerin uygunsuz davranışları, kasten çıkarttıkları yangınlar ve plantasyon sahiplerinin öldürülmesi hakkında haberler çıkmaya başlamıştı. Güney Carolina'nın ayrılma taraftarlarının, herkesi korku ve dehşete sürüklemek için yalnızca bir sözcüğü dile getirmeleri gerekiyordu: Haiti – bunun ne demek olduğunu herkes biliyordu."[20] 1791 ile 1804 arasında gerçekleşmiş olan ve sonunda yeni bir despotluğun ortaya çıkması nedeniyle bir trajedi olarak tarih kitaplarında yerini bulmuş olan Haiti devrimi belli ki boşuna değildi. Bu devrim, köle olarak var olmanın tanrının bir buyruğu olmadığını ispatlamış ve ABD'deki siyah halka umut vermişti.[21]

Her kim daha iyi bir dünya ya da en azından her şeyin daha da kötüye gitmediği bir dünya tahayyül ediyorsa, şu bağlantıyı göz önüne getirmeli: Hızlı bir şekilde büyüyen devrimci işçi hareketi olmasaydı, Bismarck'ın sosyal sigorta sistemi mümkün olabilir miydi? Eğer mutlakiyetçi hükümdarlar sadece tebalarının değil, kendilerinin de kellelerinin koltukta olduğu tecrübesini edinmemiş olsalardı, liberal anayasaların hayata geçirilmesi mümkün olabilir miydi? İngiltere'de kadınlara seçme ve se-

19 *A.g.k.*, s. 239.

20 *A.g.k.*, s. 231.

21 Bu bağlamda ekonomik açıdan determinist eski bir teze de karşı çıkmak önemli ki bu tez köleliğin artık iktisadi açıdan kazançlı olmaktan çıktığı için sona erdirilmiş olduğunu iddia eder. Sanayi devrimi ile kölecilik ekonomisinin ABD'de ne kadar iç içe geçmiş olduğunu Sven Beckert, *King Cotton: Eine Globalgeschichte des Kapitalismus* (München: C.H. Beck, 2017) başlıklı kitabında gayet ikna edici bir şekilde anlatmıştır.

çilme hakkının verilmesi her şeyden önce kadın hakları savunucusu süfrajetlerin 1910 yılında dükkânların vitrinlerini taşlamaları ve çiftlik evlerini kundaklamaları sayesinde gerçekleşmedi mi? Sosyal özgürleşmenin tarihi çelişkili, kırılgan ve moral bozucu olabilir, ancak bu boşuna değildi. Ve Uluslararası Karl Polanyi Derneği'nin başkanı Andreas Novy'nin 2018 yılında bir konferansta bıçak gibi keskin bir şekilde dile getirmiş olduğu gibi, çok basit bir kuralın göstergesiydi: "Ne zaman ki yukarıdakiler korkuya kapılıyorlar, o zaman reformlar söz konusu oluyor."

Peki bizim özgürleşmemizi mümkün kılan, ılımlılık siyaseti değil de, özgürleşme cesareti ise, bu konuda akıllı bir strateji ne olabilir? Almanya'da özellikle şehir coğrafyası üzerine yayınlamış olduğu kitaplarıyla tanınan[22] teorisyen David Harvey, 2010 yılındaki Dünya Sosyal Forumu'nda Brezilya'da Porto Allegre'de yaptığı bir konuşmada, alışılmış reform ve devrim tartışmalarının dışında kalan bir anti-kapitalizm kavramı önermişti.[23] Harvey, kapitalizm sonrası dönüşümü feodalizmden burjuva toplumuna geçişe benzer bir şekilde tahayyül etmemiz gerektiğini destekliyordu: Buna göre, kapitalizm hiçbir yerde "hayata geçirilmedi"; kendiliğinden yürürlüğe girdi, çünkü farklı gelişmeler örtüştü ve karşılıklı birbirlerini güçlendirdi:

> Toplumsal değişiklikler yedi tane momentin arasındaki ilişkilerin diyalektik açılımından ortaya çıkıyor ki bu anlar bir orkestra biçiminde kapitalizmin siyasi bedeniyle ya da eylemlerin ve pratiklerin bir araya toplanmasıyla ilintili: a) değiş tokuşun ve tüketimin üretimine yönelik teknolojik ve örgütsel biçimler, b) doğa ile olan ilişkiler, c) insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, d) kültürel ve dinî anlayışlar konusundaki bilgileri de kapsayan, zihinsel dünya tahayyülleri, e) iş süreçleri ve belli ürünlerin, coğrafyaların, hizmetlerin ve heyecanların üreti-

22 David Harvey, *Rebellische Städte. Vom Recht auf Stadt zur urbanen Revolution*, Berlin: Suhrkamp, 2013 [*Asi Şehirler*, çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, 2015].

23 David Harvey, *Den antikapitalistischen Übergang organisieren*, Hamburg: VSA 2010.

mi, f) kurumsal, hukuki ve devlet tarafından tesis edilecek uygulamalar, g) toplumsal yeniden üretimin temeli olan gündelik hayatın kotarılması.[24]

Kapitalizmin aşılması, Harvey'e göre, buna paralel bir şekilde düşünülmeli: birbirini güçlendiren ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve felsefi süreçlerin eklemlenmesi olarak. Bu arada Harvey'in tercihi sosyal demokrat "evrim" değil, çünkü aynı zamanda altını çiziyor ki her tür özgürleştirici olarak addettiğimiz tekil hareket –örneğin doğayla başka bir ilişki, dayanışmacı ekonominin yayılması, sosyal politikalara yönelik ilerici bir kanun– aslında aynı anda kapitalizmi yaygınlaştırabilir ve modernleştirebilir. Harvey'in meramı, her şeyden önce kapitalizmin sonunun tek kerelik bir olay olarak değil, hayatın çok farklı alanlarının metalaştırılmasına karşı çıkan ve sonu açık olan bir süreç olarak tasarlanması.

Harvey'in anti-kapitalizmi 20. yüzyılın sosyalist stratejilerinden bariz bir şekilde farklı. Harvey için aşikâr olan, bahsetmiş olduğumuz yedi momentin hiçbirinin merkezî bir konumda olmamasının gerektiği ve bu dönüşümlerin artık yalnızca Sol tarafından da taşınmadığı. Ve buna rağmen söz konusu olan siyasi bir strateji, çünkü farklı alanlarda gerçekleşen özgürlükçü süreçlerin birbirine eklemlenmesi, saldırılara karşı savunulmaları ve üzerine düşünülmeleri gerekiyor. Bunu Sol siyasetin spesifik görevi olarak tanımlayabiliriz: Eğer özgür bir dünyayı mücadele ederek kazanmak açısından sade vatandaş dayanışması, eşitlikçi yaşam birliktelikleri ve spontane ayaklanmalar yeterli olabilseydi, sosyal ilerleme çok önceden kendine bir yol açmış olabilirdi, çünkü madunlar zulüm var olduğundan beri direniyorlar – kabul etmiyorlar; karşı çıkıyorlar; kaçıyorlar; silahlara sarılıyorlar veya kendilerine özgü, direnişçi bir kültür geliştiriyorlar. Ancak geriye dönerek bakınca, bu karşı çıkış hep bir sarkaç hareketine de benziyordu: Ayaklanmaların ardından ödünler verildi, daha sonra tekrar geri alınan. Spartaküs'ün ayaklanması, Ortaçağ'ın binyılcılık hareketleri, çiftçile-

24 *A.g.k.*, s. 13.

rin savaşları – bunların hiçbiri kalıcı başarılara vesile olmadı. Bu durum 19. yüzyılda, stratejisi olan siyasi bir hareket siyasi bir proje ile ve hükümdarlık ilişkilerinin yok edilmesine yönelik büyük bir anlatı ile ortaya çıktığında değişti.

Benzeri bir hareket bugün hangi stratejik araçları kullanarak eylem yapabilir? 2019 yılında vefat etmiş olan, ABD-Sosyologlar Derneği'nin başkanı Erik Olin Wright on yıllar boyunca dönüşüm bilgisi toplamaya ve bu bilgileri sistematikleştirmeye çalışan Real Utopias projesinde çalışmıştı. Wright'ın yaklaşımında ilginç olan, son yüz elli yılın stratejilerini yeniden eleştirel olarak gözden geçirmiş olması ve bu arada üç farklı çizgi tespit etmiş olması: "kırılma" (*ruptural transformation*), "simbiyoz" (*symbiotic transformation*) ve "özgür alan" (*interstitial transformation*).[25]

Wright'a göre *Ruptrutal transormation*'un merkezî sorunu, kırılmaların derin toplumsal krizleri ve materyal koşulların kötüleşmesini beraberinde getirmesi ki bu da projenin meşruiyetini zayıflatıyor ve devrimcileri, iktidarı otoriter yöntemlerle savunmaya zorluyor. Devrimci projeler bu şekilde diktatörlüklere dönüşmüşler. Travmatik bir kırılmaya yol açmamak için çabalayan ve bu nedenle var olan iktidar ilişkileriyle ortak yaşama yolunda ilerleyen "simbiyotik" strateji ise (Wright Fordist sınıf uzlaşmasını örnek olarak veriyor) 20. yüzyılda önemli iyileşmeleri mümkün kılmış, ama aynı zamanda "daha dayanıklı kapitalizm biçimlerinin" ortaya çıkmasına da katkıda bulunmuş ve böylece daha kapsamlı değişimleri engellemiş. Bunun bir nedeni de, bu stratejinin peşinden giden aktörlerin, sosyal refah devletinin kurumlarına dahil olduktan sonra toplumsal eleştiriye yönelik tavırlarından vazgeçmeleri ve özgürleşme projesiyle özdeşleşmek yerine, daha çok elde edilen uzlaşmayla özdeşleşmeye başlamalarıydı.

Son olarak da, Wright'a göre, adeta anti-kapitalist adacıkların oluşmasına yatırım yapan "özgür alan" projesi temelde yatan zora dayalı ilişkilere dokunmadığı ve bu yüzden marjinal

25 Erik Olin Wright, *Reale Utopien. Wege aus dem Kapitalismus*, Berlin: Suhrkamp, 2017.

kaldığı veya (çoğu kooperatif gibi) son kertede yine kapitalist çevre koşullarına boyun eğmek durumunda kaldığı için tarihsel olarak başarısızlığa uğramış. "Özgür alan stratejileri metalaştırılmamış, kapitalist olmayan iktisadi ilişkiler için geniş alanlar yaratabilirler", ancak empoze edilen bariyerleri yıkabilmek için sermayenin iktidarının altını yeterince oyabildiklerini gözlemleyemiyoruz, diyor Wright.[26]

Bu üç yaklaşıma alternatif tahayyüller üretmek mümkün olmadığı için, arta kalan sonuç: Özgür alan, simbiyoz ve kırılmayı yeni bir şekilde birbirleriyle eklemlemek. Dayanışmacı emek ve yaşam projelerinin inşası, dayanışmacı ve eşitlikçi ilişkileri de tasavvur edilebilir hale getirebilir; kurumlarda reform politikaları toplumda eşitlikçi pratiklerin yaygınlaşmasına yönelik ön koşulları yaratabilir ve zaten somut adımlar siyasetini anlamlı kılacak olan da esasen bu kırılma perspektifi. (Örneğin, tecrübelerin de gösterdiği gibi kooperatifler toplumu radikal olarak değiştirecek bir projenin parçası olarak algılandıklarında sadece demokratik-eşitlikçi prensiplerini savunmaya devam ediyorlar.)

Bunun dışında ilginç olan, Wright'ın politik sistemleri kategorize eden basit bir model yoluyla sosyalizmi devletten arındırma çabası. Bunun için Wright ekonomi, devlet ve toplumsal iktidardan oluşan bir üçgen çiziyor ve iktidarın hangi aktöre verilmesi gerektiğini soruyor. Buna göre "devletçi sosyalizm" modelinde "toplum" iktidarı devlete devrediyor ki devlet de iktidarı "ekonomi" üzerinden hayata geçiriyor – bu arada ancak toplum neredeyse hiçbir şekilde kendi iktidarını geliştiremiyor. Buna karşılık kapitalist devletçilikte sivil toplum büyük ölçüde güçsüz. Yalnızca devlet ve "ekonomi" kaynakların bölüşümü konusunda karar veriyorlar. Wright'ın hayal ettiği gibi bir "katılımcı sosyalizmde" ise "toplum" doğrudan (ama aynı zamanda toplum tarafından kontrol edilen bir devletin aracılığıyla) ekonomik süreçler hakkında karar veriyor, "ekonomi" ise kendi başına, toplumdan bağımsız davranan bir aktör olmaktan tamamen çıkıyor.[27]

26 *A.g.k.*, s. 451.

27 *A.g.k.*, s. 198-214.

Bu yaklaşıma karşı bir dizi itiraz dile getirilebilir. Ku-Klux-Klan'ın ve evanjelik mezheplerin güçlenmesi de "topluma" iktidarın devredilmesi olarak görülebilir ve "ekonomi" kavramı da burada mülkiyet ilişkilerinin ve kapitalist sermaye birikimi zorlamasının üstünü örtebilir. Buna rağmen Wright'ın fikir yürütme biçimi üç önemli noktaya işaret ediyor: Birincisi, bize "sosyalizm" kavramının devleti değil "toplumu" merkeze koyduğunu ve dolayısıyla toplumsallaşmanın da ancak bu yol üzerinden ilerleyebileceğini hatırlatıyor (demokratik-eşitlikçi ilişkiler sadece demokratik-eşitlikçi bir şekilde yaratılabilirler); ikincisi, devlet kurumlarının varlığının her tür dönüşümcü proje için her şeye rağmen vazgeçilmez olduğunu hatırlatıyor, çünkü toplumsal yaşamın çerçeve koşullarının örgütlendiği alan bu ve üçüncü olarak hatırlattığı, dönüştürücü gücün yeşerebilmesi için her şeyden önce farklı stratejik yaklaşımların karşıtlık olarak değil, birbirini tamamlayıcı olarak anlaşılması gerekliliği.

Elbette – prensip olarak bu yeni bir bilgi değil. Rosa Luxemburg ve sosyal demokrasinin Marksist kanadı da 19. yüzyılın sonlarında somut olarak koşulları düzeltmeye yönelik mücadeleler ile daha genel devrimci bir bakış açısının birbiriyle çelişmediğinden yola çıkıyorlardı. Gerçi Luxemburg, daha sonradan popüler hale gelmiş olan "devrimci gerçekçi politika" kavramını sadece bir kere kullanmıştı (1903 yılında yazar ismi anılmadan *Vorwärts*[28] gazetesinde yayınlanmış, Karl Marx'ı anan bir yazıda), ancak kendisinin birkaç yıl daha önce yayınlanmış olan "Sozialreform oder Revolution?" [Sosyal Reform ya da Devrim? – ç.n.] başlıklı yazısı "reform ve kırılma arasında birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir ilişki var; çünkü sosyal reform için mücadele bir yöntem, sosyal devrim ise bir amaç," diyerek başlar.[29] Luxemburg'un reform politikası ile parti arkadaşı olan Eduard Bernstein'ın reformizminin (1917 yılında Friedrich Ebert'in başında olduğu SPD'den partinin sa-

28 Rosa Luxemburg, "Karl Marx", aynı yazar, Gesammelte Werke, Bd. 1/2: 1893 bis 1905, Berlin, 2000, s. 369-377.

29 Rosa Luxemburg, *Sozialreform oder Revolution*, Berlin, 1899, http://www.mlwerke.de/lu/lue.htm

vaşa yönelik tutumundan dolayı ayrılmıştı; oysa kendisi öncesinde sosyal demokrasinin otoriter Prusya devletiyle barışması için en merkezî argümanları sunmuştu) arasındaki fark, Luxemburg'un kapitalizmin parlamenter siyaset, kooperatiflerin yaygınlaşması ve emekçilerin materyal açıdan daha fazla kazanım sağlamaları yoluyla evrimci bir şekilde yok edilemeyeceğini düşünmesi; Bernstein'in ise bunun tam tersini savunmasıydı. Öte yandan bu demek değil ki Rosa Luxemburg seçimlere katılmayı, sendikal mücadeleleri veya kooperatiflerin kurulmasını yanlış buluyordu. "Kaba saba ya o, ya bu" tutumu bu sosyalist kadın için daima iticiydi.

"Ya o, ya bu" stratejisinin nasıl dışına çıkılabilir konusunda çok daha net olan Antonio Gramcsi, bu konudaki fikirlerini faşist İtalya'da hapiste olduğu 1926 ile 1934 yılları arasında kaleme almış. Bugün, herhalde başka hiçbir siyasi düşünüre hem sağ hem de sol tarafından bu denli çok atıf yapılmıyor. Onun siyasi düşüncesinin merkezinde "hegemonya" tasarımı vardı; yani belli bir sınıfı ya da grubu "entelektüel ve ahlâki açıdan yönetme" yetkinliği.[30] Gramsci, burjuva demokrasisine dayalı toplumların da temelinde zor, şiddet ve özel mülkiyete dayalı iktidar yattığını ve dolayısıyla bu toplumlarda fikirlerin özgür ve eşitlikçi mücadelesinin mümkün olmadığını sorgulamamıştı. Ancak kendisine göre iktidar ilişkilerinin stabil hale gelmesi için elzem olan, yönetici bir grubun halkın çoğunluğunu var olan düzenin genel çıkarlara, yani madunların da çıkarlarına hizmet ettiğine ikna etmesi. Bu hegemonya birçok mekanizma ve aygıtlar yoluyla tesis ediliyor: Bunların arasında okul, medya ve kilise olduğu kadar belirli fikirleri popüler hale getiren edebiyat veya müzik de var; bir üstünlük göstergesi olan siyasi ittifaklar ve "ahlâki" tutumları görünür kılan bir gündelik pratik de söz konusu.

30 Antonio Gramsci, *Gefängnishefte*, Bd. 8, Hamburg: Argument Verlag, 1991ff., s. 1947 [*Hapishane Defterleri*, çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014]. "Ahlâk" kavramı Nietzsche veya Foucault ile aşina olan okurları muhtemelen derhal itiraz etmeye teşvik edecektir. Ancak Gramsci'nin veya E. P. Thompson'un metinlerinde ahlâk ile sosyal adalet tahayyülleri kastediliyor, iktidar ve suç dispozitifi değil.

Tersinden düşününce, özgürleştirici bir strateji açısından bu demek ki var olan iktidar ilişkilerine meydan okumak isteyenler egemen olan uzlaşıyı sarsabilmek, karşı hegemonyaya dayalı fikirleri yaygınlaştırmak ve kültürel olduğu kadar entelektüel bir cazibe de yaratmak zorundalar. Sadece meclislere indirgenmiş bir siyasetten farklı bir şey bu; çünkü bu kitapta daha önce (orta) sol hükümetler örneğinde göstermiş olduğumuz gibi, iktidar ilişkilerine ve karşı tarafın hegemonyasına dokunmadan da hükümet olmak gayet mümkün. Aynı şekilde aşırı sağın başarıları da gösteriyor ki, toplumsal bir uzlaşı ve devlet aygıtlarının tutumu "dışarıdan" da değiştirilebiliyor. Avrupa sağı bugün devletteki pozisyonlarını muhalefet konumundan hareketle inşa ediyor – var olan güçler gündelik hükümet işleriyle uğraşarak tüketilmediği için de oldukça etkin bir strateji bu. Böylece sağ büyük karşı çıkan olarak konumlanıyor ve toplumsal çatışmaların alanını belirliyor; ayrıca sola oranla büyük bir avantajı var, çünkü daha derinde yatan iktidar yapılanmalarına (özel mülkiyet ilişkilerine) dokunmuyor ve böylece yapısal açıdan daha az karşı dirence maruz kalıyor.

Bir karşı hegemonya siyaseti elbette Gramsci'den önce de vardı. E.P. Thompson meşhur hale gelmiş olan plebisit kültü ve İngiliz işçi sınıfının erken tarihi üzerine yaptığı araştırmalarında, yoksulların ekmek için ayaklanmalarını onların adil fiyatlar konusunda kendilerine özgü "ahlâki" bir talebi dile getirmeleri olarak açıklarken, son kertede tam da bir karşı hegemonya biçimini tasvir ediyor.[31] Belli bir sosyal çevrede egemen grupların fikirleriyle ve çıkarlarıyla çelişen adalet ve eşitlik anlayışları savunuluyordu. Bu "ahlâki ekonomi" özel mülkiyet sorusunu ortaya atacak kadar güçlü değildi, ama uzlaşmalar dayattı – ekmek fiyatları ya arada sırada düşürüldü veya mali yardım ödendi. Thompson işçi sınıfının ortaya çıkışını da ortak "ahlâki" fikirlerin yaygınlaşmasına bağlıyor. Buna göre dönemin sosyo-

31 Edward P. Thompson, *Plebeische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Frankfurt/Main ve Wien: Ullstein, 1980; aynı yazar, *Die Entstehung der englischen Arbeiterklasse*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1987.

ekonomik koşulları bu gelişmenin sadece çerçevesini belirliyordu; adalet anlayışının siyasi tavır alışın temeli haline gelmesi ve buradan da ortak bir siyasi öznellik oluşumu "tabandan" oluşmuştu. Sınıf kendi kendini yaratmıştı.[32]

19. yüzyıl sosyal demokrasisi konusunda da benzer şeyler söylenebilir: O dönemde sosyal demokrasi henüz mecliste veya hükümete dahil olan bir parti değildi; sendikal olarak ve sosyal çevrelerde örgütlenmiş bir hareketti. Kültür ve eğitim dernekleri, işçi koroları ve tüketim kooperatifleri, tasarruf dernekleri ve kendine özgü bir gazeteler dünyası – sosyal demokrasinin gücünün temeli buydu. Bu bağlamda (kuir teorisyen Bini Adamczak'ın bir kavramını kullanırsak) "Beziehungsweise"[33] merkezî bir rol oynamıştı; işçi hareketinin kültürel ve sosyal örgütlerinde daha dayanışmacı ve eşitlikçi ilişki biçimleri yaşanıyordu. Hareket, dünyaya yönelik alternatif anlatımlar sunabildiği, barınma ve tüketim ihtiyaçlarına yönelik kooperatifler yoluyla somut sorunlara ekonomik çözümler örgütleyebildiği, halk sahneleri hareketi ve proleter yayınevleri sayesinde eleştirel bir toplumsal kültüre katkıda bulunduğu ve burjuva toplumuna yaşam tarzı ve estetik bağlamında kafa tutabilen avangart sanat çevreleriyle etkileşim içinde bulunduğu oranda güçleniyordu. SPD'nin mecliste yükselişi, bu sosyal ve kültürel gündelik yaşam pratiklerinin gözden kaybolmasına neden olması ve bu pratikleri seçim partisinin ihtiyaçlarına tabi kılması nedeniyle bu karşı güce hiç iyi gelmedi. 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen bu parlamenter başarı sosyalist hareketin gücünün altını oydu – çünkü bu şekilde tercihlerin sıralaması değişti. Meclis bağlamındaki çalışmalar, toplumsal karşı harekete hiz-

32 Dolayısıyla Thompson İngilizce metinde işçi sınıfının "oluşumundan" bahsetmiyor; kullandığı kavram "the making of the working class".

33 Burada kullanılan "Beziehungsweise" kavramının arka planında Almanca "beziehungsweise", yani aslında "veya" anlamına gelen bağlaç var. Ancak burada "B" büyük harfi kullanıldığı için, bu şekliyle kavram "Beziehung" kelimesine vurgu yapıyor ki bu kelimenin anlamı da "ilişki". Böylece siyasi hareketlerin dayanışmacı ve eşitlikçi, gündelik hayatta ilişkileri pekiştiren parlamento dışı pratikler de ürettikleri ve bunları ayakta tuttukları sürece parti ve hareket arasındaki bağların canlı kalabildiğine vurgu yapmak amacıyla ortaya atılmış bir kelime oyunu söz konusu – ç.n.

met etmedi; tersine toplumsal karşı hareket hükümette yer kapabilmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanıldı (hükümette yer almaya yönelik kazanımların ümit edildiğinden daha mütevazı dönüştürücü kazanımlar olduğu daha sonra anlaşıldı).

Ama aslında "iktidar" ne demek? İronik bir şekilde siyaset biliminde bu konuda büyük bir belirsizlik var. Bazıları açısından iktidar "kendi istediğini dayatabilmek" (Max Weber), başkaları için Foucault ile birlikte "güç ilişkilerinin çeşitliliği". Üçüncü bir bakış açısı ise iktidarın ancak yönetimin şiddete başvurmak zorunda olmadığı ortamlarda var olduğunu iddia eden Hannah Arendt'e yaslanıyor. Ayrıca, bazı Gramsci hayranları o kadar çok hegemonya ile uğraşıyorlar ki, özel mülkiyetin ve şiddet aygıtlarının anlamını göz ardı ediyorlar; ve siyasi gazetecilikte ise "iktidar" sıkça televizyona çıkan, ama aslında işe personel alımları konusunda karar vermek haricinde nadiren kendi "isteklerini" ve özgürleştirici değişiklikleri hayata geçirebilen kişilerle eşleştiriliyor.

İktidar kavramının herkesi ikna edici bir tanımı konusunda tartışılabilir. Buna karşılık, rahatlıkla yanıtlanabilecek soru, toplumsal ilişkileri sadece yönetmek değil, özgürlükçü bir şekilde dönüştürmeye çalışan bir hareketin bakış açısından "iktidar sorusunun" ne olduğu yanıtlanabilir. Parti politikalarına müdahil olan solcular tarafından son yıllarda her şeyden önce sol popülizm, sınıf politikası veya kesişimsellik üzerine tartışıldı.[34] Popülizm her şeyden önce kendini sert bir şekilde karşı taraftan ayıran ve kendi pozisyonunu muğlak bırakarak mümkün olduğunca geniş bir ittifak yaratmaya çalışarak hükümet iktidarını ele geçirmeye çalışan söylemsel bir strateji olarak anlaşıldı. "Sınıf siyaseti" pozisyonu, var olan eşitsizliklerin sosyo-ekonomik analizini siyasetin merkezine koymayı ve muğlak bir "halk" yerine alttaki sınıflara çağrı yapılmasını talep ediyordu. Kesişimsellik yaklaşımı ise ayrımcılık yapan ve baskı altına almaya yönelik ilişkilerin daima örtüştüklerini

34 Çok soyut bir düzeyde yürütülmüş olan bu tartışma için bkz. Judith Butler/Ernesto Laclau/Slavoj Žižek, *Kontingenz - Hegemonie - Universalität. Aktuelle Dialoge zur Linken*, Wien/Berlin: Turia + Kant, 2013 (2000).

ve karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirdiğini (göçmen kadın işçiler ırkçı mekanizmalar nedeniyle ortalama olarak daha az maaş alıyorlar, kadın olmaları nedeniyle ve ayrıca işçiler olarak baskı altındalar) ve bu nedenle de daima farklı perspektiflerin eşit olarak temsil edildiği ittifaklar kurulması gerektiğinin altını çiziyor.

Bu tartışma ilginç, ancak dönüştürücü ve yaptırım gücü olan iktidar sorusuna yanıt vermiyor. Çünkü siyasi öznenin güçlü yöneticileri olan bir "halk hareketi", "örgütlü bir sınıf" veya ırkçılık karşıtı feministlerin talep ettiği gibi çok farklı grupların bir dayanışma ittifakı olarak mı anlaşılacağından bağımsız olarak karşımıza çıkan soru, kapitalizmde özgürleşmeyi zorlaştıran ve imkânsız kılanın ne olduğu. Bu baskı altına alma, sömürü veya ayrımcılık türlerine göre çok farklı, çünkü örneğin ataerkillik ile sınıf ilişkileri farklı biçimde yeniden üretiliyorlar. Siyasi müdahale perspektifinden bakarsak, özgürleştirici hareketlerin her şeyden önce beş tür direnç ile karşı karşıya olduklarını iddia edebilirim: a) özel mülkiyet ilişkileri; b) devlet ve onun zor kullanan aygıtları; c) "kamu" ve kolektif kanaatler; d) gündelik davranışlar ve e) iktidar ilişkilerini pekiştiren ve patika bağımlılığı yaratan teknolojiler. Bu beş alan arasında sıkı bağlantılar var: Özel medya holdingleri kamusal kanaati ciddi bir şekilde etkiliyor ki bu durum da uzun vadede devlet aygıtlarının, yani yargının ve bürokrasinin kompozisyonuna damgasını vuruyor. Bazı teknolojiler gündelik hayatı belirliyor ve iktidarın tekelleşmesine yol açıyor, ancak mülkiyet ilişkileri daha demokratik olsaydı bu farklı olabilirdi. Gündelik davranışlar kolektif inançlar oluşturuyor ve tersine vs.

Özgürlükçü hareketler için sorun yalnızca bir tek hareket noktalarının olması: insanların fikirleri ve ilişki biçimleri. Ancak çoğu insan örgütlenir ve birlikte hareket ederse bu kamusal görüşü, devlet yapılanmalarını ve gündelik kültürü etkileyebilir. Ama tam da bu durum, niçin özgürlükçü siyaset için kısa yolların olmadığını açıklıyor. Çoğunluğun eşitlikçi-demokratik gücü sadece çok kişinin farklı toplumsal alanlarda karşı pozisyonlar inşa etmesi, kendilerini ortak bir hareket olarak algı-

lamaları ve herkesi bir araya getiren, dönüştürücü bir anlatıya sarılmaları sayesinde oluşabiliyor.

Eğer bu gözlem doğru ise, dönüştürücü stratejilerin uyumunun nasıl sağlanabileceği sorusu tekrar ve çok daha somut bir şekilde ortaya çıkıyor: Alex Demirović "Reform, Devrim, Dönüşüm" başlıklı çok kısa bir makalesinde bu bağlamda önemli noktalara işaret ediyor.[35] Erik Olin Wright gibi o da 20. yüzyılın iki Sol programının –reform ve devrim– farklı şekillerde sekteye uğramış olduklarından yola çıkıyor. Bir devrimin, "tarihin sürekliliğini" ortadan kaldırabileceği ve yeni bir başlangıç yaratabileceği (Walter Benjamin'de de görebildiğimiz gibi) Mesih benzeri tahayyülünün yanlış olduğu ortaya çıktı; çünkü toplum "o günden sonra da" eskisi gibi. Öte yandan da kademeli bir reform perspektifi de naif, çünkü güçlü olanlar neden uzun süren bir süreç bağlamında reform yoluyla ayrıcalıklarının ellerinden alınmasını pasif bir şekilde izlesinler ki? Alternatif arayışında Demirović de Gramsci sonrası yaklaşımlara yöneliyor: İki yaklaşımın özellikle altını çiziyor: Yunanlı-Fransız Marksist Nicos Poulantzas'ın devlet teorisi ve Frankfurtlu siyaset bilimci Joachim Hirsch'in "radikal reformizmi".

Poulantzas yetmişli yıllarda Sol'un geleneksel görüşlerinden oldukça farklı bir devlet kavramı geliştirmişti.[36] Poulantzas bir yandan devletin –liberallerin ve sosyal demokratların iddia ettiği üzere– bir hükümet tarafından dönüştürücü olarak kullanılabilecek, tarafsız ve normatif bir şekilde örgütlenmiş bir kuruluş olduğu fikrine karşı çıkıyordu. Öte yandan komünistlerin ve anarşistlerin temsil ettiği pozisyonu da yanlış buluyordu ki buna göre devlet bir "sınıf devleti" olarak sadece servet sahiplerinin çıkarlarına hizmet eder. Poulantzas ise devleti güç ilişkilerinin "yoğunlaşması" olarak kavramayı öneriyordu; bu ara-

35 Alex Demirović, "Reform, Revolution,Transformation", Michael Brie/Mario Candeias (ed.), *Transformation im Kapitalismus und darüber hinaus. Beiträge zur Ersten Transformationskonferenz*, Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2012, s. 33-48

36 Nicos Poulantzas, *Staatstheorie. Politischer Überbau, Ideologie, Autoritärer Etatismus*, Hamburg: VSA 2002; ayrıca bkz. Lars Bretthauer vd. (ed.), *Poulantzas lesen. Zur Aktualität marxistischer Staatstheorie*, Hamburg: VSA 2006.

da kanunların, idari prosedürlerin ve şiddet aygıtlarının işlevi, var olan özel mülkiyet ve iktidar düzenini garanti altına almak, ancak direnişlerin ve protestonun da hep kucaklanması gerekiyor ki iktidarın meşruluğu genişletilebilsin. Yani "tabanın" talepleri devletin bünyesine dahil ediliyor –hukuki iş güvencesi, demokratik reformlar, partilerin süreçlere dahil edilmesi– ve bu taleplerin de daima maddi bir boyutu var. Başka bir deyişle: Devlet eşit olmayan, iktidar ve özel mülkiyet ilişkilerini güçlendiren sosyal ve ekonomik bir uzlaşma örgütlüyor ve böylece hem kendisi bir aktör hem de bizzat çekişmelerin alanı.

Bu nedenle devlette "iktidar sorusu" çetrefil bir soru: Sol bir hükümetin kurulması –bugün sol partilerin jargonunda sıkça dile getirildiği gibi– henüz bir "iktidar opsiyonu" değil, çünkü kanunlardan ve bürokratik yapılardan oluşan orkestra ilk başta baki kalıyor. Ama aynı zamanda devlet olma hali bir kereliğine belirlenmiş bir durum değil; aksine, toplumsal çatışmaların baskısı altında değişen bir hal.

Bu değişimi tecrübeyle sabit olduğu gibi aktörlerin yapılardan daha çabuk değiştiği bürokratik pozisyonların ele geçirilişi olarak değil, tersine baş kaldıran bir pratik olarak düşünmek gerekiyor ve bu pratiği ne oranda güç ilişkilerini yerinden oynatabildiğine, devlet prosedürlerini değiştirebildiğine ve siyasi kültürü dönüştürebildiğine göre değerlendirmek gerekiyor.[37] Sol reform siyasetinin ölçütü seçim sonuçları ve pürüzsüz bir bürokratik idare olmamalı; ölçüt, kurumların demokratikleşmesi ve sosyal haklar konusunda kazanılan somut başarılar olmalı.[38]

Demirović'in olumlu olarak baktığı ikinci dönüştürücü yaklaşım ise Joachim Hirsch'in "radikal reformculuğu" ki Hirsch bariz bir şekilde kurumsallık dışı ve kurumsallık karşıtı bir tartışma yürütüyor. Hirsch'e göre özgürleştirici değişimler devlet tarafından *tetiklenemez:*

37 Bkz. Demirović, "Reform, Revolution, Transformation", s. 44.

38 Bu bağlamda belirtmek gerekir ki son yirmi yılda Avrupa'da devletin dönüşümüyle birlikte ve özellikle mülkiyete dayalı gücün neoliberal bir şekilde genişletilmesiyle Sol ağır darbeler aldı, ama örneğin cinsiyet ilişkilerinde de dikkat çekici ilerlemeler kaydedildi.

> Bir iktidar aygıtı yoluyla, bu aygıtın temelinde yatan toplumsal ilişkilerin bertaraf edilebilmesi mümkün değildir. Devlet iktidarın sahibi değil, aksine toplumsal iktidar ilişkilerinin dile geliş biçimi ve toplumun kontrol edilip, yönetilebileceği bir merkezin varlığı bugün her zamankinden daha az gerçekle örtüşmekte. Eğer iktidar ve baskıcı ilişkiler ortadan kaldırılacaksa, o halde bu ilişkileri yaratan toplumsal yapıların değiştirilmesi gerekiyor. Bu var olan iş bölümü ilişkileri; toplumsal üretim biçimleri; aile ve cinsiyet ilişkileri ile bilinç içerikleri; değer yargıları ve tüketim biçimleri için geçerli. Özgürleştirici dönüşüm [...] insanların bir meselesidir, doğrudan yaşam bağlamına eklemlenmesi gereken somut pratikle ilgilidir. Bu anlamda "özel olan" gerçekten de "politiktir".[39]

Hirsch böylece tabandan oluşan bir stratejiyi savunuyor, ancak burada söz konusu olan yalnızca hedefleri nedeniyle radikal olan bir strateji değil, var olan "sosyal kalıplara bilinçli olarak karşı çıkan ve bu kalıpları kıran" bir strateji. 1968 yılının toplumsal ayaklanması ve çoğu güncel sosyal hareketler de bu tür bir "radikal reformculuğa" örnek gösterilebilirler. Castor konteyner nakliyatlarını bloke eden çevreci gruplar ya da evleri işgal eden gençler çok somut talepler dile getiriyorlar – bir nihai nükleer atık deposunu engellemek veya yaşadıkları şehirde özerk olarak idare edilecek bir gençlik merkezini hayata geçirmek istiyorlar. Radikalliklerinin kaynağı, bu tür hareketleri bürokrasinin çarklarına dahil ederek sönümlendirme çabasında olan temsil ve arabuluculuk mekanizmalarına yüz vermemeleri.

Hirsch'in önerdiği gibi tabandan gelen reformculuğun avantajı, bu hareketlerin var olan yapılara ve kurumlara eklemlenmemesi. Parti politikası yapan ve tekrar seçilmek amacıyla başarılarını abartmaya çalışan aktörlerden farklı olarak, bu hareketler elde edilen uzlaşmalarla yetinmek yerine dönüşümcü hedeflerine bağlı kalmaya devam ediyorlar.

---

39 Joachim Hirsch, *Materialistische Staatstheorie. Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*, Hamburg: VSA 2005, s. 229f.

Bu bağlamda benim tezim, dönüştürücü iktidarın her şeyden önce bu iki yaklaşımın –Poulantzas'ın önerdiği gibi devletin demokratikleşmesi ve Hirsch'in savunduğu şekliyle toplumun içinden gelen, kurumlar dışı bir "radikal reformculuk"– birbirini tamamlamasıyla oluşabileceği yönünde. Büyük toplumsal hareketlenmelerde bu hemen her zaman otomatik olarak gerçekleşiyor zaten: İşçi hareketi, emeği güvence altına alan kanunlarda vücut buldu; feminizm, aile modellerini de devletin düzenlemelerini de değiştirdi ve otorite karşıtı 68 hareketi sadece Yeşiller'in siyasi kültürünü etkilemekle kalmadı. Fakat bugün soldan gelen toplumsal bir hareketlenme yok ve yanıtlanması gereken soru, sınırlı güçlerle nasıl başarılar elde edilebileceği ve farklı siyasi yaklaşımların nasıl birleştirilebileceği. Reformcu siyasetin hedeflemesi gereken, çevre tahribatının yavaşlatılması, yaklaşan büyük krizi göz önüne alınca sosyal olarak hayatta kalma koşullarını garanti altına almak ve eşitlikçi ve dayanışmacı ilişkileri tabanda yaygınlaştırmak olmalı. Ağırlıkla yenilikçi öncülerin ve hükümetlerin perspektifinden belirlenmiş olan 20. yüzyıl reformculuğundan farklı olarak bu siyaset, hem dirençliliğinin bilincinde olmalı hem de çekişmeleri devletin içine taşımaya hazır olmalı. Bu da her şeyden önce iki görüşe karşı çıkmayı gerektiriyor; liberal demokratik devletin bir toplumsal refah kurumu olarak herkesin çıkarını gözeterek adım attığı ve sol hükümetlerin özlenen değişimleri kolayca gerçekleştirebilecekleri. Poulantzas'ın önerdiği şekliyle reformculuğun ana hedefi toplumsal yaşamın metalaştırılmasına son vermek ve büyük özel servetlerin iktidarını geriye itmek; dolayısıyla bu tür bir reformculuk, kuvvetli bir direnci tetikleyecektir ve bu yüzden de "pürüzsüz bir yönetme" biçimi mümkün olmayacaktır.

Tam da bu nedenle –yani "ekonomi" ile çekişme, vergi gelirlerinin düşmesine, borsa değerlerinin tepetaklak olmasına ve (Yunanistan'da olduğu gibi) devlet tahvillerinin faizlerinin aşırı yükselmesine yol açtığı ve böylece sol hükümetlerin direncini sarstığı için– ilerici reformlar ancak kurum dışı bir siyaset ile eklemlendiğinde dayatılabilirler. Devlette ekolojik, demokratik

ve sosyal reformların önünü ancak toplumsal bir "aşırılık" açabilir. İlerici hükümetlerin özel mülkiyet çıkarlarının karşısında pazarlık etme gücünü geliştirebilmeleri için, servet sahibi elitlerin verecekleri ödünleri ehveni şer olarak görmelerini sağlayacak oranda toplumsal baskı oluşması elzem.

Devlete yönelik siyasetin ve kurumlar dışı siyasetin bileşimi "parti" ve "hareket" kavramlarıyla etiketleniyor, ancak bu davanın özünün üstünü örtüyor. Özgürleştirici bir karşı hareketin gücünün temelinde ne kadar sık yürüyüş ve protesto yapıldığı yatmıyor (bunlar alışılmış olarak hareketlerin gözle görülür ifadesi olarak algılanıyor); o güç, değer biçilme (metalaştırılma) mantığından kaçabilen toplumsal pratiklerin ve örgütlenme biçimlerinin bir araya gelmesinden kaynaklanıyor: sosyal ve kültürel ortamlar; eleştirel kamusal topluluklar; gündelik yaşama yönelik dayanışmacı tavırlar; ortak inançlar; emek savaşları ve çok daha fazlası. Çalışma alanlarını sadece meclis ile kısıtlamayan siyasi partiler bu kurumlar dışı gücün birer parçası. Bu nedenle söz konusu olan "partiye karşı hareket" değil; aksine kendini dayanışma, eşitlik ve demokrasi hedeflerine adamış ve toplumsal hareketlerin taleplerini devlet aygıtlarının içine kadar taşıyabilecek, çok yönlü bir siyasi projenin inşası.

Böyle bir birleşme somut olarak nasıl gerçekleşebilir? İki güncel örnek yoluyla en azından ana hatlarıyla açıklanabilir bu. 2018 yılında Berlin'de kira politikalarına yönelik inisiyatifler, spekülatif yatırımlara gözdağı vermek ve şehirde kiraların aşırı yükselmesini önlemek amacıyla büyük emlak fonlarının kamulaştırılması için bir halkoylaması başlattılar. Anayasanın büyük oranda unutulmuş olan toplumsallaştırma maddesine dayanan bu kampanya,[40] Berlin Senatosu'na karşı da eleştirel bir tutum içinde olmasına rağmen biraz gecikmeli olarak olsa da kırmızı-kırmızı-yeşil hükümet koalisyonunun bir kısmından (Sol Parti'den ve bazı Yeşiller'den bir kısım) destek gördü. Halkoylama-

40 Bu arada anayasayı kırklı yılların sonlarındaki güç ilişkilerinin yoğunlaşması olarak görmek de anlamsız olmaz. Kapitalizmi eleştiren pozisyonların yaygınlaşması, özel mülkiyetin toplumsallaştırılabilmesinin 1949 geçici anayasasında bir olanak olarak dile getirilmesine neden olmuştu.

sının yarattığı olumlu rüzgârın etkisiyle, Senato koalisyonuna eleştirel bir idare hukukçusu tarafından kiralara üst sınır getirilmesi için hukuki bir strateji önerildi.[41] Şehir sakinlerinin bu inisiyatifi önce birkaç milletvekili ve hükümet üyesi tarafından sahiplenildi ve hem emlak piyasasının hem de yer yer (koalisyonun çökmesinden korkan) fraksiyonların direncine rağmen hızlandırıldı. Özet olarak, Berlin sakinlerinin baş kaldırıcı bir talebi milletvekilleri ve hükümet üyeleri yoluyla kurumlara aktarıldı diyebiliriz. Müdahil olan hiçbir tarafın yönetici rolü üstlenmemesine rağmen, kurumlar dışındaki ve kurumların içindeki güçler birbirlerini tamamladılar.

İspanyol Sol Partisi Podemos'un Pedro Sánchez'in hükümetine katılımından sonraki tutumu ise daha yakın tarihin gündelik siyasetinden bir karşı örnek olarak gösterilebilir.[42] Podemos 2014 yılında Indignados hareketinin içinden çıkarak kurulmuştu; kendini toplumsal çatışmaların hizmetinde olan bir platform olarak kavrıyordu ve 2019 sonunda sosyal demokrat PSOE ile bir ortanın solu koalisyonu kurmak konusunda anlaşmıştı. Ocak 2020'de emeklilik maaşlarının artırılması için yerel bir genel greve gidildiğinde, Sol Parti açıkça bu iş bırakma eylemi ile arasına mesafe koymuştu, çünkü toplumsal mobilizasyonun yeni hükümeti baskı altına almasından korkuyordu. Dolaysıyla burada, partilerin toplumsal hareketlere karşı bir yönetim ve kontrol hakkı talep etmeleri gerektiği konusundaki geleneksel görüş hâkim oldu. Oysa "destekleyici" bir strateji, grevi hükümetin katılımına rağmen sahiplenebilir ve sosyal talepleri koalisyon içerisinde kuvvetli bir şekilde dile getirebilirdi.

Ancak farklı ve hatta ilk bakışta birbiriyle çelişen stratejilerin birbirini tamamlayabileceği konusunda anlaşma sağlansa bile,

---

41 Burada söz konusu olan kişi kendi inisiyatifiyle bir bilirkişi raporu hazırlayıp hükümet partilerine sunmuş olan idare hukukçusu Peter Weber; bkz. Ulrich Paul, "Erfinder des Berliner Mietendeckels spricht über seine weiteren Pläne", *Berliner Zeitung*, 9 Ağustos 2019.

42 İspanya'daki son gelişmeler hakkındaki detaylı bir çalışma için bkz. Raul Zelik, *Mit Podemos zur demokratischen Revolution*, Berlin: Bertz & Fischer, 2015; ayrıca güncellenmiş ve genişletilmiş baskısıyla bkz. Raul Zelik, *Spanien. Eine politische Geschichte der Gegenwart*, Berlin: Bertz & Fischer, 2018.

bu dönüştürücü gücün toplumda nasıl gelişeceği konusunda bir şey demiş olmuyoruz.

Meclis dışı hareketler konusundaki tartışmalarda çoğu kez bu hareketler kendiliklerinden oluşmuş gibi bir görüş hâkim. Bu tamamen yanlış değil, çünkü gerçekten öngörülemeyecek olaylar gerçekleşebiliyor – bu bağlamda Fransa'da 2018 Kasım ayında pratik olarak hiç beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve hiç kimsenin mobilize olacaklarını tahmin etmediği halk tabakalarından oluşan (daha çok tek başlarına taşrada yaşayan insanlar) Sarı Yelekliler hareketi güncel bir örnek olabilir.[43] Ancak bir de en az bu kadar önemli olan, son yıllarda ABD'de ve Almanya'da tabandan oluşmuş gruplar ve sendikalar tarafından takip edilen örgütlenme projeleri söz konusu. Örneğin, Berlin'deki kira politikasına yönelik inisiyatifleri anlamlandıran, eylemcilerin kira artışlarından etkilenen binalarda yaşayanlarla planlı bir şekilde iletişime geçmeleri ve onları toplantıların örgütlenmesinde desteklemeleriydi. Bu bağlamda ABD kaynaklı, ama yer yer Latin Amerika'da da kurtuluş teolojisi taraftarı gruplar tarafından uzun süredir pratikte uygulanan *Organizing* [Örgütlenme – ç.n.] tasarımlarına başvurulmuştu.[44] Bu yaklaşım, mağdur kişilere kendilerinin sorumluluk üstleneceği ve kendi taleplerini oluşturabilecekleri şekilde hitap etme fikrine dayanıyor. Bunun klasik ajitasyondan farkı hedeflerin ve stratejilerin dışarıdan sunulması değil, aksine insanların başkalarıyla birlikte özgün pozisyonlar geliştirmek konusunda cesaretlendirilmesi. Örgütlenmenin amacı "kulları" özgüvenle birlikte hareket eden aktörlere dönüştürmek.

---

43 Bu muğlak ve tartışmalı hareketin zekice bir sınıflandırılması hakkında bkz. Guillaume Paoli, *Soziale Gelbsucht*, Berlin: Matthes & Seitz, 2019.

44 ABD'de kamusal örgütlenmenin kökenleri hakkında bkz. Saul Alinsky, *Rules for Radicals. A Practical Primer for Realistic Radicals*, New York: Vintage Books, 1989. Hıristiyanlıktan etkilenmiş olan özgürlükçü pedagoji için bkz. Paulo Freire, *La educación como práctica de la libertad*, Madrid: Siglo XXI. Güncel projelerle ilgili bilgi için bkz. Steve Williams, *Organizing Transformation. Best Practices in the Transformative Organizing Model*, New York: Rosa-Luxemburg-Foundation, 2015; Peter Bremme vd. (ed.), *Never Walk Alone*, Hamburg: VSA 2007; Detlef Wetzel (ed.), *Organizing. Die Veränderung der gewerkschaftlichen Praxis durch das Prinzip Beteiligung*, Hamburg: VSA 2013.

Organizing yöntemleri sistematik olarak birkaç yıldır *emek mücadelelerinde* de uygulanıyor. Sanayileşmiş ülkelerin çoğunda toplu sözleşme çekişmeleri bir süre profesyonel temsilcilerin eylemlere yönelik önlemleri planlaması, çalışanlara işi bırakma çağrısı yapmaları ve onların yerine pazarlıkları yürütmeleriyle sınırlı kalmıştı. Sendikaların üye kaybetmeleri ve çoğu işletme yönetiminin toplu iş ortaklığından geri çekilmesiyle birlikte, işçi temsilcilikleri her şeyden önce eylem gücünün örgütlenmesi gerektiği konusunda daha bilinçli hale geldiler. Bu bağlamda Berlin Charité Hastanesi'nde 2017 yılında uzun süren çekişmeler sonunda huzur ve bakım evlerindeki sağlık çalışanlarının, bakıcı ve hasta oranı konusunda daha iyi bir sonuç elde etmeleri ve genel olarak bakım hizmetleri konusunda durumun vahametini ülke çapında siyasi ajandaya taşımaları esnasında edinilmiş olan tecrübeler yol gösterici bir örnek teşkil ediyor. Bu emek mücadelesi en az üç yönden *Organizing* elementleri içerdiği için bunca başarılı olabildi: Birincisi, mücadele ilk başta bakım personelinin kısıtlı olan örgütlenme oranını yükseltmek için çabalayarak, çalışanlara doğrudan hitap ederek ve onları "politikleştirerek" uzun vadeli olarak hazırlandı. İkincisi, çalışanlar emek mücadelesinin stratejisini ve hedeflerini adım adım ve sendika temsilcileri ile birlikte oluşturdular ki bu da mücadelenin tabanını genişletti. Ve nihayet üçüncü olarak hastane dışındaki toplumsal gruplarla bir ittifak kuruldu ve böylece çatışmanın toplu sözleşme haricindeki siyasi boyutu, yani hastane birimlerinde genel olarak yeterli sayıda sağlık çalışanı olmaması sorunu görünür kılındı.

Almanya'da daha sonra çoğu hastanede örnek alınan ve belediyeye ait işletmelerde taşeronlaştırılmış çalışanların işletmeye yeniden dahil edilmesi yönünde bir kampanya ile bütünleşen bu çatışmadan alınacak ders,[45] tam da tabandan gelen grupla-

45 Taşeronlaştırılmış personelin, şehir yönetimine ait işverenler tarafından yeniden işe alınma konusunda yürüttükleri mücadeleleri hakkında bkz. Jana Seppelt/Reinhold Niemerg, *Aufstand der Töchter. Botanischer Garten Berlin: Gemeinsam staatlich organisierte prekäre Beschäftigung überwinden*, Hamburg: VSA 2018.

rın ve hareketlerin somut hedefler dile getirmesi gerektiği. Yetmişli yılların Yeni Sosyal Hareketleri uzun süre esas görevlerinin sembolik açıdan kendilerinin mümkün olduğunca farklı olduklarına işaret etmek olduğunu düşünüyorlardı: Özellikleri, tek tip olarak algılanan toplumsal çoğunluğa karşı alt kültürlerin set çekme çabalarıydı. Ancak bu "radikal farklılık" her tür cazibesini yitirmiş vaziyette. Siyahlara bürünmüş gençlerin protesto amaçlı yürüyüşleri geleneksel sendika merasimlerinden daha az ritüelleşmiş değil; eylemcilik, çoktan alt kültürel bir yaşam biçimi haline gelmiş durumda. Dolayısıyla belirleyici olan ölçüt "farkın" radikalliği değil; tersine insanları dayanışmacı hedefler için harekete geçirebilme yeteneği ve bu noktada da belirleyici olan, bir şey yapmanın işe yaradığı tecrübesi. Başarıyla tamamlanmış bir mücadele tecrübesi kadar insanları cesaretlendiren başka bir şey yok. Başka bir deyişle: Radikallik, taleplerin çok kapsamlı olmasıyla değil, aksine mümkün olduğu kadar çok kapsamlı *başarılarla* ölçülür. Ancak bu da demek ki, güçler, araçlar ve amaçlar hep bir arda tartışılmak zorunda. Son on yıllarda protesto hareketlerinin özelliği her şeyden önce resimler oluşturabilmesiydi ve bu nedenle de şehir merkezlerinde veya sembolik açıdan önemli olan mekânlarda aktif olmalarıydı. Ancak eğer somut hedefleri gerçekleştirebilmek ise söz konusu olan, mali açıdan masraf çıkartacak ve böylece siyasi baskı üretebilecek mekânlarda harekete geçmek muhtemelen daha ilginç olacaktır (örneğin altyapıların ve ulaşımın kilit noktalarında). Sendikal mücadelelerde bu ilişki uzun zamandır bilinir – her sendika temsilcisi bir emek mücadelesini grev bütçesine mümkün olduğu kadar az yüklenerek, ama mümkün olduğu kadar çok baskı yaratacak şekilde örgütlemek için çabalayacaktır; örneğin küçük, ama ana mal üreten merkezî işletmelerde greve giderek. Sosyal hareketler de çok daha fazla benzer şekilde düşünmek zorundalar: Somut bir talep ne olabilir? Hangi araçlardan yararlanılabilir? Gerekli olan baskı nasıl yaratılabilir?

Son zamanlarda Almanya'da sol sendikal çevrelerde Jane McAlevey'in *deep organizing* [derin örgütlenme – ç.n.] yakla-

şımını savunan tasarımı üzerine çok konuşuldu.[46] Burada söz konusu olan esasen ABD'de ortaya çıkmış, ancak savaş sonrası toplumsal iş ortaklığı bağlamında unutulmuş olan eski sendika pratiklerinin yeniden keşfedilmesi. McAlevey'e göre sendikal mücadeleler işletme dışındaki hayatı, yani mahallelerin ve ailelerin yaşantısını çok daha güçlü bir şekilde göz önünde bulundurmalılar. Ayrıca kendisi mücadelelerin radikal bir şekilde demokratikleşmesini talep ediyor. Çalışanlara sistematik bir şekilde hitap ederek ve onları alınacak kararlara dahil ederek, emek mücadeleleri uzun vadeli öğrenim süreçlerine dönüştürülmeli. Yani burada iktidar stratejisine yönelik farklı düzeylerde sorular dile getiriliyor: Madunlar ne şekilde çaresizlik duygusuyla başa çıkabilirler? Örgütlenme düzeyi nasıl yükseltilebilir? Eğer bir işletmede emek mücadelesi vermek mümkün değilse, nasıl toplumsal baskı yaratılabilir? Ufak başarılardan yola çıkarak, başkalarını da etkileyecek daha uzun bir süreç nasıl hayata geçirilebilir? Vesaire.

Özgürlükçü hareketler açısından hükümet iktidarının anlamının büyütüldüğü doğru ise eğer, çünkü hükümetler derinde yatan iktidar yapılarına dokunmuyor ve özgürleştirici projeler de zaten devlet tarafından yönetilemez, o halde iktidar stratejisine yönelik sorular tam da gündelik hayatta ve "tabanda" oluşuyor. Sosyal hareketlerin ve dayanışmacı projelerin hangi talepler ve hangi araçlarla nerelere ulaşılabileceği konusunda fikir sahibi olmaları gerekiyor. Üstesinden gelinmesi gereken zorluk, katılımı artırmak amacıyla yeterince kapsamlı hedefler dile getirmek; ancak bu arada ölçüyü kaçırmamak gerek ki hayal kırıklıkları yaşanmasın ve aynı zamanda erişilen sonuçlar, başarılar görünür şekilde değerlendirilsin; ama olmayan başarılar da güzelleştirilmesin. Bu noktada da Gramsci'ye danışmakta fayda var: "Aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği."

---

46 Jane McAlevey, *Keine halben Sachen. Machtaufbau durch Organizing*, Hamburg: VSA 2019. Bir yönlendirme için bkz. Christoph Wälz, "Was ist dran an McAlevey? Zur Debatte um 'Deep Organizing' in Deutschland", *Luxemburg*, sayı 9, 2019; Sabine Herzig vd., "*Alles neu macht ... das Organizing*?", Die Berliner Bildungszeitschrift - bbz, 2019, https://www.gewberlin.de/aktuelles/detailseite/neuigkeiten/alles-neu-macht-das-organizing/

Dayatma gücüne yönelik tartışmaya dahil edilmesi gereken bir nokta daha var: Özgürleştirici hareketlerin gücü büyük ölçüde dönüştürücü hedefleri, Ernst Bloch'un yazdığı gibi "somut ütopyalar" şeklinde öngörebilmelerinden kaynaklanır.[47] Altmışlı yıllarda Fransız Devrimi'nin *tiers etat*'ına (toplumda soylular ve ruhban sınıfı haricindeki kesimler – ç.n.) dayanarak "Üçüncü Dünya" diye tanımlanmış olan, Güney'in kurtuluş hareketlerinin büyük cazibesi devrimci değişimleri kendi bünyelerinde hayata geçirmiş olmalarına dayanır. Bu hareketler bölgelerinde toprak reformlarını dayattılar, cinsiyet ilişkilerini değiştirdiler ve askerî nişanları olmadan savaştılar. "Che Guevara mitosunun" temeli budur ve tersine sol örgütlerin çöküşü de neredeyse her zaman bu tür radikal-eşitlikçi pratiklerden uzaklaşmalarıyla başlamıştır. Bini Adamczak'ın ifade etmiş olduğu gibi, yapılması gereken "özgürleştirici devrimin iktidarı ele geçirmek olarak değil, bir dönüştürücü süreç olarak tasarlanması ki bu sürecin merkezinde var olan toplumun yıkılması değil, içinde hükümdarlık barındırmayan bir toplumun inşası olmalı."[48] Bu bağlamda Adamczak kitabında 1917 ve 1968 olaylarını cinsiyet tasarımları ve ilişkileri özelinde ele alıyor: Buna göre, 1917 "evrensel bir maskülenleşme" tarafından belirlenmiş ve "hegemonyal bir şekilde eşitlikçiyken", 1968'in özelliği ise "farklılıkçı bir feminenleşme" ve özgürlük yöneliminin ağır basması olmuş. Adamczak'a göre özgürleştirici bir projenin gelecekte "Beziehungsweise"yi, yani sınırsız dayanışma için verilen sözü göz önüne alması gerekiyor. "Harici ölçütlerde –malların dağılımı, doğrudan baskıların olmaması– vücut bulan eşitlik ve özgürlüğe oranla, dayanışmacı anlayış çok daha fazla Beziehungsweise'nin yaşam alanını teşkil eden *aradakinin* üzerine düşünülmesini gerektiriyor."[49]

47 Bkz. Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985 (*Umut İlkesi*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 2 cilt, İstanbul, 2020).

48 Bini Adamczak, *Beziehungsweise Revolution: 1917, 1968 und kommende*, Berlin: Suhrkamp, 2017, s. 225.

49 *A.g.k.*, s. 227.

Özgürleştirici karşı güç, ancak eşitlikçi-dayanışmacı hedefler "içe yönelik" olarak da hayata geçirildiği oranda oluşabiliyor. Prensip olarak da bu hep böyleydi: Özgür bir gelecek savunan, ancak otoriter bir şekilde bir merkez komite (veya artık alışılmış olduğu gibi danışmanlar ve medya uzmanlarından oluşan bir bölük) tarafından yönetilen bir parti, bir hareket veya sendika geçici olarak başarılı olabilir; ancak kısa sürede de inanırlığını kaybeder. Karşı güç sadece dayanışma, eşitlik ve özgürlük davranış biçimlerinde, sosyal çevrelerde ve örgüt kültürlerinde de vücut bulduğunda kalıcı olabilir. Maden işçilerinin yaşadıkları şehirler, proleter karşı gücün var olduğu mekânlardı; çünkü oradaki caddelerde dayanışmanın rüzgârı esiyordu ve DDR'in çöküşünü hiçbir şey SED kadrolarının kendilerini halktan ayrıştırdıkları Wandlitz sitesi kadar dile getirmiyordu. Buradaki skandal, Batı Almanya'daki orta sınıfların tüketim düzeyini bile aşmayan maddi ayrıcalıklar olmaktan çok, öne çıkan neo-feodal tutumdu. Öte yandan bir hareket daima farkında olmalı ki "yanlışlıklar içinde doğru bir hayat olamaz" ve bu nedenle talepler hızla tersine dönebilir; yani yasakların, kurallara uymamanın ve ihlallerin cezalandırıldığı bir ahlâkçılık. Yeni Sosyal Hareketler'de yetmişli yıllardan beri defalarca olduğu gibi eşitlik ve adalet normları siyasi ilişkilerin merkezine oturursa, özgürlükçü siyaset kendi kendinin nefesini keser. Bu noktada da asgari düzeyde bir diyalektik zekâ gerekiyor. Hiç kimsenin bir "yeni insan" olması gerekmiyor ve buna rağmen sol projenin çekirdeği olduğu düşünülebilecek ilişki biçimlerini beslemek gerekiyor; yani dayanışma ve karşılıklı ihtimam. Bu çaba esasen özgürleştirici iktidarın güç merkezi.

Sonsöz

1989

1989 yılında Berlin duvarı yıkıldığında benim için de kişisel olarak her şey değişti – ancak bunun Almanya ile ya da duvarın yıkılması ile bir bağlantısı yoktu. Okuldan mezun olduktan sonra bir yıllığına Latin Amerika'ya gitmiştim ve büyümüş olduğum Münih'in bir banliyösünden olağanüstü farklı, tropikal sıcaklıkta bir şehirde bulmuştum kendimi.

Barrancabermeja, Kolombiya'nın en büyük nehrinin –Magdalena– yamacında, dikkat çekmeyen bir şehir: tek katlı evler, paramparça mahalleler, eğreti caddeler, küçücük bir alış veriş merkezi. Buna karşılık şehri senede iki kez kıskacına alan Monsun yağmurları çok etkileyiciydi. Sıcaklık saatlerce bir kurşun tabakası gibi eternitten yapılmış çatıların üzerine çökmüş oluyordu ta ki gökyüzü aniden parçalanana ve deliler gibi yağan yağmur caddeleri sele boğana kadar.

Bu şehre daha büyük anlam veren tek bir şey vardı: Burada Kolombiya'nın en önemli petrol rafinerisi vardı. Bu petrol şirketinin hemen hiçbir yöneticisi bu bölgede yaşamadığı için, etrafta zenginlerin olduğu mahalleler yoktu. Bölge sakinlerinin hepsi basit emekçilerdi sanki ve Barrancabermeja büyük bir as-

kerî üs vasıtasıyla kontrol altında tutulan bir sendika kalesi, bir "kırmızı" ada gibiydi.

Ben bir mülteci kampında çalışıyordum – bu arada "çalışmak" kelimesi belki yanlış çağrışımlara yol açabilir. Küçük bir çiftçi örgütü, yerinden yurdundan edilmiş kişilere barınak sağlamak için bir bina kiralamıştı ve biz de günlük hayatımızı küçük bir binanın avlusunda köylerine geri dönmeyi bekleyen, çoğu kadın ve çocuk tarım işçisi olan ortalama yetmiş çiftçi ile paylaşıyorduk. Seksenli yılların ortasında Kolombiya'da iç savaş patlak vermişti; çoğu köyde sol gerillalar gündelik hayatı kontrol altına almışlardı ve ordu ayaklanmacılara karşı savaşırken yer yer bir köyün toplam sivil halkını yerinden ediyordu. Bizim kampımızdaki hayat bir tür çiftçi komünüydü, çünkü her şey ortaklaşa organize ediliyordu: Yemek yapmak; akşamları eğitim; alış veriş; temizlik. Geceleri pala veya av tüfeği ile nöbet tutmamız gerekiyordu, çünkü projemize yönelik ölüm tehditleri vardı.

Barrancabermeja'da geçirdiğim süre –çocuklarımın doğduğu ilk aylar haricinde– hayatımın en yoğun dönemiydi. Petrol emekçileri sendikasının ofisinden sokağa çıkmadan önce, pencereden bakarak dışarıdaki tehlike durumunu kontrol ederdik ve seminerlerde *poder popular*, yani "halk iktidarı" üzerine tartışılırdı ki bu da hegemonya teorisinin Latin Amerika'ya uyarlanmasına benzer bir durumdu. "İktidar ele geçirilmez, inşa edilir," diyordu okuduğumuz bir broşür ve köylerde, şehrin farklı bölgelerinde konseyler benzeri toplantılar oluşturulması gerektiği anlatılıyordu. Çoğu şey hâlâ daha Stalinistçe olmasına rağmen, bu sevindirici bir şekilde anarşistçe tınlıyordu: Ekonomi politikası el kitapları –ama hemen hemen hiç okunmayan– Sovyetler Birliği'nden geliyordu; sendika ofislerinde Lenin portreleri asılıydı ve çok tuhaf bir haftalık gazetede Arnavut sosyalizminin meziyetleri kutlanıyordu. Kolombiya'nın Sol'u ucubelerden oluşan bir hayvanat bahçesi gibiydi.

Gerçekten aklımda kalmış olan ise başka bir şey: insani ilişkiler. Mülteciler kampında sözü geçenler kadınlardı; en yakındaki üniversiteden düzenli olarak bir grup öğrenci geliyordu

Salsa müziği eşliğinde caddede duvarları boyamak için ve küçük burjuvanın da küçüğü, Alman getiri-götürü prensibinin ruhu ile yetişmiş olan ben, nasıl her şeyin birlikte paylaşılabildiğini görüyordum. Elbette bu kampta da emanete hıyanet ediliyor ve hırsızlık yapılıyordu – çocuklarının ihtiyacı olan ilaçları alamayan insanlar arasında zaten başka türlüsü nasıl olabilirdi? Ancak genel olarak herkes kurallara uyuyordu: Herkes için her şey; kimse geride kalmayacak.

Ve bir de Chacón ailesi vardı: O dönemde ortalama otuz yaşlarında, üç çocuğu ile bizden birkaç cadde uzakta yaşayan bir kadın. Eşi, Manuel Gustavor, birkaç ay önce kurşunlanarak öldürülmüştü. Sakallı, fotoğraflarında neredeyse hep gülen bir sendikacı; kendisini tanıyan insanların anlattığına göre, yürüyüşlerde flüt çalar ve her fırsatta insanlarla sohbet edermiş. Öldürülmesinden sonra dul kalan eşi tehdit edildiği için, akşamlarda ve gecelerde genellikle Chacón'ların yanında evlerinde kalıyorduk. Yalnız kalmasınlar diye. Barrancabermeja'da yeni bir toplumun, birbirine ilgi göstermek üzerinden inşa edilebileceğini ve gelecekte oluşması gerekenin, bugünden oluşturulması gerektiğini gördüm. Bunu, kesinlikle "yeni insanlar" olmayan, ama her şeye rağmen "Beziehungsweise'yi" değiştirmeye çabalayan çiftçiler ve sendikacılar arasında gördüm.

Bu dönemi hatırladığımda, "yaşayan ölüleri" düşünmek zorunda kalıyorum, çünkü Barrancabermeja'da hep arafta kalınıyordu, yani yaşam ile ölüm arasındaki eşikte. Barrancabermeja bölgesinde bir yıl önce büyük çiftçi ayaklanmaları olmuştu ve ordu bu ayaklanmaların alevinin şehirlere de sıçramasını engellemek için elinden geleni ardına koymamıştı. Bu nedenle Gustavo Manuel Chacón gibi, kaçmaya çalışan çiftçiler ve solcu belediye başkanları kiralık katiller tarafından katledilmişlerdi. Bazı bölgelerde, solcu adaylara seçimlerin öncesinde veda edilmişti, çünkü onlara artık yaşayan ölüler olarak bakılıyordu: henüz katledilmemişlerdi, ama bir ayaklarıyla artık öte taraftalardı. Garip bir şekilde kurbanlar ile failler aynı konumu paylaşıyorlardı, çünkü paralı katiller çoğu zaman yirmi yaşında bile olmayan gençlerdi; Medellín uyuşturucu kartelinin çevresi-

ne dahildiler ve iş bitirildiğinde de çoğu onlara iş verenler tarafından ekarte ediliyorlardı. Kolombiya resmî olarak bir hukuk devletiydi ve şiddetin arkasında olan güçler, arta kalan izleri silmeye çalışıyorlardı. Çoğu genç failler, kullanıldıktan sonra çöpe atılan araçlardan başka bir şey değillerdi.

Kolombiya'daki sosyal sürtüşme bir savaşa dönüştüğü oranda "Yaşayan Ölü" baskın hale gelmişti. Askerî gücün çıkar hesapları her şeyin üstünü örtmeye başlamıştı: Sol, cinayetleri sonlandırmak adına cinayet işliyordu; devlet düzen sağlamak adına kaos tohumları ekiyordu. Ve bu arada da uyuşturucu ticareti. Her şeyden önce Medellín'de kartelin etrafında ölümün zalim bir şekilde mistikleştirilmesi söz konusuydu. Zaten kısa süre sonra öldürüleceklerini düşünen gençler, kısa yoldan para kazanmayı hedefliyor ve ani bir şut fırsatı peşinde koşuyorlardı. Sonuçta Kolombiya şehirlerinin oluşumunu mümkün kılmış olan sosyal birliktelik parçalandı, çünkü çoğu yoksul mahalle bizzat sakinleri tarafından komşuların emeğiyle inşa edilmişti. İnsanlar caddeler inşa etmiş ve birlikte su boruları döşemişlerdi. Birçok "serbest piyasa" özelliği taşıyan, devletin düzenlemelerinin olmadığı bir piyasada gerçekleşen uyuşturucu ticareti, dayanışma konusundaki her tür anıyı yok etti.

Birkaç yıl önce TV dizisi *Narcos* o dönemin hikâyesini uluslararası bir seyirci kitlesi için yeniden ele aldı. Dizi, iki ABD ajanı olan Javier Pena ve Steve Murphy'nin Medellín kartelinin şefi Pablo Escobar'ı kovalayışlarını anlatıyor. Birçok yönden şaşırtıcıydı bu dizi: *Narcos*'ta hemen hiç Kolombiyalı oyuncu olmamasına rağmen, bu Güney Amerika ülkesi ekranlarda gerçekten hayat bulmuştu. Ufak çaplı bir fail olarak Envigado şehrinde kariyerine başlayan ve 1993 yılındaki vefatından sonra bir efsane olarak Medellín'de ruhu dolanan Pablo Escobar'ın rolünü Brezilyalı aktör Wagner Moura üstlenmişti; Moura Kolombiya'nın Antioquia bölgesinde yaşayan ve kendilerine *paisas* denilen halkın şivesine mükemmel olarak hâkim değildi, ancak bu şiveyi o kadar iyi taklit ediyordu ki o şehirde birkaç yıl yaşamış olan ben bile arada bir fark görememiştim. Artık altmış bölüme ulaşmış olan dizinin her bölümünün ba-

şında çalınan açılış şarkısı "Tuyo" da Brezilyalı bir söz yazarı olan Rodrigo Amarante'nin eseri, ama şaşırtıcı bir şekilde Medellín'in ışıklı melankolisinin çoğunu ekrana taşıyabiliyordu. Çünkü garip bir şekilde bu her daim harfiyen "bitmeyen bir bahar" yaşayan ve sabahları pencereden sinek kuşları ve papağanların gözüktüğü şehrin yerel kültüründe, hüzün önemli bir rol oynuyor. Arjantinli tango şarkıcısı Carlos Gardel 1935 yılında Medellín'de bir uçak kazasında hayatını kaybettiğinden beri, *paisas* kendilerini Güney Amerika'nın hüznüne adamış hissediyorlar. *Narcos*'un jeneriğinde bu kendine özgü bir şekilde dile geliyor. O şehri ve orada çocuklarımla birlikte geçirmiş olduğum zamanı hatırlattığı için beni hep ağlatan, renk filtreleri kullanılarak havadan yapılmış çekimlere Bolero metni eşlik ediyor: "Soy el fuego que arde tu piel/ Soy el agua que mata tu sed / El castillo, la torre soy yo" ("Teninin üzerinde yanan ateşim ben / susuzluğunu gideren su / sarayım, kuleyim ben").

Narcos estetize edilmiş, kitlelere uygun süslü püslü bir yapım olsa da, görüntülerde yine de gerçek Kolombiya'yı teşhis etmek mümkün. Pazar yerlerinde, yoksul mahallelerde ve batakhanelerde geçen sahneler gerçekten bu yerlerde çekilmiş; yeni zenginlerin villalarındaki ihtişam, tam da gerçek hayatta olduğu gibi zevk açısından eklektik bir karmaşa ve oyuncular beden dilleri ve dış görünümleriyle sahici örneklerine o kadar çok benziyorlar ki, bir süre sonra insan bu figürleri gerçek kişilerin yerine koymaya başlıyor. Üstüne üstlük, tropik doğanın olağanüstü görüntüleriyle bu dizi coşuyor.

Narcos anlatım biçimiyle, başkahramanı hem şeytanlaştırmaya hem de yüceltmeye yönelik hikâye tarzlarının dışına taşmaya çalışıyor. Zalim Pablo Escobar beceriksiz, ama ilgili bir aile babası olarak sonuçta terk edilmiş bir çocuk gibi tek başına ölüyor. Diziyi esas ilginç kılansa her şeyden önce Kolombiya'nın yakın tarihine damga vurmuş olayların işleniyor olması. Pablo Escobar bilek gücüyle iktidara gelmeye ve tek başına siyasi elitlerin içine girmeye çalışırken, Cali karteli daha yumuşak bir stratejinin peşinden gitmişti: Kartel tamamen kendi işine yoğunlaşmak ve bu şekilde iktidarını genişletmek adına

doğrudan katılımdan uzak durmuş ve geleneksel elitlerin buyruğuna girmişti. *Narcos* yine çok gerçekçi bir şekilde hükümeti yönetenlerin bu duruma ne kadar farklı tepki gösterdiklerini betimliyor. Kimileri yükselmekte olan uyuşturucu ekonomisi ile kalıcı bir ittifak içine girerken veya arada sırada işbirliği yaparken, diğerleri Medellín kartelinin yükselişini devlet kurumuna karşı bir saldırı olarak algıladıkları için her yoldan direnişe geçmişlerdi.

Ancak dizi bir yönden de tarihi çarpıtıyor: Hikâye ABD Uyuşturucu ile Mücadele Dairesi'nin (UMD) ajanları olan (Pedro Pascal ve Boyd Holbrook'un canlandırdıkları) Javier Peña ve Stephen Murphy'nin yorumunu temel alıyor. *Narcos*, Pablo Escobar'ı dize getirmek amacıyla, UMD'nin Medellín kartelinin dönekleriyle ittifak içine girmiş olduğunu gizlemiyor. Hatta ajanlardan birinin istihbarat kurumlarının bilgilerini paylaşmak amacıyla düzenli olarak bir meyhanede uyuşturucu baronlarından biriyle buluştuğunu izliyoruz – gerçekten de Pablo Escobar ABD otoriteleri, Kolombiya polisi, Cali karteli ve Pablo Escobar'ın eski yandaşlarından oluşan Los Pepes[1] adında bir ölüm mangasının da dahil olduğu tuhaf bir ittifak tarafından yenilgiye uğratıldı. Buna karşılık dizinin anlatmadığı ise bu durumun benim seksenli yılların sonunda birlikte yaşadığım insanlar için gerçekte ne demek olduğu.

Sendikacı ve sol belediye meclis üyeleri avına çıkmış olan ilk ölüm mangaları, Batılı istihbarat örgütleri tarafından ve petrol şehri Barrancabermeja'ın sadece birkaç kilometre güneyinde, Medellín kartelinin mülkleri Fincas'larda eğitilmişlerdi. Bunun altında ordu ile organize suç örgütleri arasındaki tuhaf bir pazarlık yatıyordu: Siz bizim siyasi karşıtlarımızı ekarte edin; biz de sizin işlerinize karışmayalım.

Pablo Escobar talepleriyle fazla ileri gitmiş olduğu için öldü; ancak onun ölümünden sonra her şey daha sistematik hale geldi. *Narcos* dizisinde nasıl ABD istihbarat örgütlerinden bilgiler edindiğini izlediğimiz ve ikinci sezondan sonra birden orta-

1 *Perseguidos por Pablo Escobar* ifadesinden türetilmiş kısaltma "Pablo Escobar tarafından zulmedilenler".

dan yok olan uyuşturucu baronu Don Berna fiilen Pablo Escobar'ın halefi olarak 2000'li yılların ortasına kadar iktidarda kaldı ve Kolombiyalı arkadaşlarımın kâbusu haline geldi. Onun paramiliter örgütü olan "Kolombiya'nın kendi kendini savunma grupları"[2] ülkedeki siyasi katliamların yüzde yetmişinden sorumluydular.

Günümüzün büyük siyasi anlatımlarından birine göre organize suçların yaygınlaşması devlet ve toplum düzenini tehdit ediyor. Bu doğru – ve yine de yanlış. Çünkü dikkatlice inceleyince, hiç de sürtüşme çıkmadan düzenin ve terörün; hukuk devletinin ve kuralsızlığın nasıl aynı anda var olabildiğini şaşkınlıkla tespit etmek mümkün. Hem Kolombiya'da, hem de küresel Güney'in birçok ülkesinde bu gitgide belirgin hale geliyor. Gayet normal bir şekilde dünya pazarına dahil edilmeyle birlikte, inanılmaz şiddet taşkınlıkları yaşanıyor. Özellikle bu coğrafyanın kenar bölgelerinde serbest dünya pazarı, toprağı gitgide daha derin deşen bir *frese aleti* gibi – kimsenin dışına çıkamadığı bir Kar Küreyici gibi. Televizyon dizilerinde bugün severek portreleri çizilen ve stilize edilen organize suçların şiddet işletmeciliği bu ölmeye yüz tutmuş, son dönem kapitalizminin bir amblemi: "the pursuit of economic happiness" [ekonomik mutluluğun peşinde koşmak] – var olan her imkânı kullanarak.

Kolombiya'da seksenli yılların sonunda cenaze törenlerinde, anlamını ancak daha sonra tamamen kavradığım bir slogan öne çıkmıştı: "Por la muerte jamas daremos nada – por la vida siempre daremos todo" ("Ölüm için hiçbir şey vermeyeceğiz – ama yaşam için elimizden geleni vereceğiz"). Bu, belki siyasi projeler arasında en önemli ayrışma: yaşam ile ölüm arasında, sonsuza kadar büyümesi mümkün olmayan, ama buna rağmen yerden fışkıran bir çeşitlilik ile her tür sınırı al aşağı eden ve bu arada çok fazla şeyi geri gelmeyecek şekilde paramparça eden değerin hükümdarlığı arasında.

O dönemde Kolombiya'da siyasi eylemlerde birbirine bitki tohumları hediye etme geleneği ortaya çıktıydı. El yapımı, çoğu

2 İspanyolcası: Autodefensas Unidas de Colombia.

zaman damgalanmış, kese kâğıtlarına konulmuş, büyük ve çoğunlukla renkli tropik ağaçların tohumları. Şili ve Arjantin'den yola çıkarak tüm kıtada bu motifi sloganı haline getiren bir hareket oluşmuştu. "Kayıpların çocukları" hareketi ki bu bağlamda askerî diktatörlükler zamanında katledilmiş olan muhaliflerin yakınları örgütlenmişti; kendilerinden filiz vermiş bir "tohum" olarak bahsediyorlardı: "Soma semilla, somos memoria" ("biz tohumuz, biz anıyız").

Belki eko-sosyalist bir projeye yakışan bir yola çıkış resmi olabilir bu. İçinde eski Sol'un mirasını taşıyor; tüm trajedileri ve yenilgileriyle birlikte. Geri gelen bir geleceğe ve metalaşmaktan korunması gereken bir yaşama işaret ediyor. Ama her şeyden önce karşılıklı bir dostluk jestiyle başlıyor: bir hediye. Kapitalizmin nasıl başa çıkacağını bilemediği başka bir şey yoktur – herhangi bir art düşünce olmadan takdim edilen ve yıllar sonra dahi mücadelelerin asla boşuna olmadığını hatırlatan, ücretsiz birkaç bitki tohumu.

Bütün siyasi jestlerin içinde beni en derinden etkilemiş olan budur.

DİZİN

Adamczak, Bini 36, 239, 252
Agamben, Giorgio 17, 18, 108
Altvater, Elmar 8, 127, 129, 157-159, 172
Arendt, Hannah 197, 198, 211, 240
ayna nöronları 213, 216-218

Benjamin, Walter 12, 17, 106-111, 242

Chávez, Hugo 202-205, 209, 210

Çevengur 51, 53, 54, 101, 227

Demirović, Alex 7, 242

Escobar, Pablo 157, 258-261

feminist 7, 36, 37, 39, 70, 71, 90, 151, 156-158, 180, 187, 190, 197, 241
Foucault, Michel 237, 240

Gramsci, Antonio 119, 127, 237, 238, 240, 242, 251
Guevera, Che 78, 120, 252

Hirsch, Joachim 40, 242-245

kar kûreyici 103-106, 108, 111, 261
karbonsuzlaşma 56, 73
komünizm 37, 52-54, 61, 78, 81, 100, 112, 119-125, 127, 128, 140, 170, 173, 181, 182, 185, 187, 188, 190, 192, 209, 220, 226-228, 242
konseyler demokrasisi 42, 196, 197, 199-201, 205, 209, 212
kuir 36, 44, 45, 90, 157, 239

Latin Amerika 7, 46, 48, 60, 75, 126, 147, 157, 205, 248, 255, 256
liberalizm 28-38, 40-42, 46, 54, 57, 62, 64, 68, 80, 82, 86, 87, 89, 90, 92, 94-98, 116, 124, 131, 132, 167, 171, 174, 184, 196, 198, 199, 201, 202, 207, 210-212, 231, 242, 243, 245
Luxemburg, Rosa 52, 109, 152, 236, 237

Marx, Karl 12, 24, 25, 37, 106, 112, 137, 140, 171, 188
Medellín 257-260
Moore, Jason 12, 150, 151-153, 159, 163

mülkiyet 25, 29, 30-33, 42, 56, 58, 62, 64-67, 69, 73, 80, 94, 97, 112, 122, 125-129, 137, 158-160, 162, 168, 178, 183, 188, 189, 194-196, 198, 230, 236-238, 240, 241, 243, 246
müşterekler 157, 187-189, 195

nörobilimler 213, 214, 216, 217

planlı küçülme 158, 160
Platonow, Andrej 51, 53, 54, 227, 228
Polanyi, Karl 24, 40, 183, 184, 232
Poulantzas, Nicos 242

salım 11, 49, 60, 73, 75, 142, 143, 146, 160, 161
sosyalizm 7-11, 32, 33, 37, 39, 40, 51, 53, 54, 62, 78-84, 87, 90, 94, 96, 97, 99-101, 105, 111-114, 116, 118, 120, 122-125, 127-129, 131, 133, 134, 155, 159, 160, 164, 166-168, 173, 174, 177-179, 181, 183-186, 188, 190-197, 199, 201, 202, 204-206, 208, 210, 211, 225, 228, 233, 235-237, 239, 265, 262

Timofeeva, Oxana 226-228

Wright, Erik Olin 234-236, 242

yaşayan ölüler 15, 16, 18-21, 23, 25-27, 32, 33, 103, 142, 197, 213, 226, 227, 257, 258
Yeni Yeşil Düzen 74
yeşil sosyalizm 20, 162, 163

zombi 15-20, 21, 25-27, 30, 32, 33, 38, 52, 111, 196, 197, 226-228,

"George A. Romero'nun aptallaşmış, beceriksiz ve dışarıdan yönetilen yaşayan ölüleri gibi dolanıyoruz dünyada ve malların satılmasına katkıda bulunuyoruz. İnsani ihtiyaçlar ise sadece bu görevle bağdaştıkları oranda göz önüne alınıyor. Ve böylece gitgide kendimizi ruhsuz Avatarlar olarak hissediyoruz; bize sürekli eşsiz başrol oyuncuları olduğumuz anlatılan, ancak senaryosu yine de bizim tarafımızdan yazılmayacak olan bir filmin aktörleri gibi."

Sermayenin Yaşayan Ölüleri'nde Raul Zelik, siyaset teorisine ve ekonomi-politik analize tamamen vakıf olarak, aynı zamanda bütün dünyaya gözü açık bir ilgiyle ve politik öfkeyle, kapitalizmin insanlığı sürüklediği felaketi mesele ediyor. Yoksulluğun, eşitsizliklerin, aşağılamaların nasıl derinleştiğinin ve ekolojik krizin canlı bir resmini çiziyor.

Zelik, gözünü bu "siyasi canavarlara" dikip kalmıyor, şunlar gibi sorularla da ilgileniyor: Felakete gidişten nasıl dönülür? Walter Benjamin'den ilhamla "insanlığın imdat freni" olarak gördüğü bir devrim, nasıl mümkün olur? Dönüştürücü bir iktidarın kaynağı ne olabilir? Geçmiş sosyalizm deneyimlerinden de ders çıkartan "yeşil bir sosyalizmi" nasıl tasarlayabiliriz?

Taze, heyecanlı, hem de soğukkanlı, gerçekçi bir sistem eleştirisi ve alternatif arayışı.

TMG 0071311 UCE

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3376-1

9 789750 533761

KDV'DEN MUAFTIR